

ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROM
INSTITUTUL DE LINGVICĂ DIN BUCUREȘTI

STUDII SI MATERIALE
P R I V I T O A R E
L A

FORMAREA CUVINTELOR IN LIMBA ROMINA

VOL. i

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE R
1959

CUVÎNT ÎNAINTE

Printre capitolele lingvisticii care nu au fost încă suficient studiate la noi este și formarea cuvintelor. Una dintre lipsurile cele mai evidente ale Gramaticii Academiei B.P.R. este tratarea superficială a acestei părți, lucru explicabil prin faptul că ne lipsea o lucrare de ansamblu din care să se inspire autorii Gramaticii. Prefixele, formațiile regresive, compunerea n-au fost niciodată obiectul unui studiu de ansamblu în ce privește limba română. Sufixele, ce e drept, au fost studiate în lucrarea demult publicată a lui G. Pascu, Sufixele românești (București, 1916), lucrare meritoasă prin subiectul ales și prin unele materiale adunate de autorul ei; dar ea nu a fost nici la înălțimea vremii când a apărut, prezentînd adesea o surprinzătoare neînțelegere a problemelor, astfel încît, deși pînă astăzi, în lipsa altei lucrări care s-o înlocuiască, sîntem siliți să ne folosim de ea, această folosire comportă riscuri serioase.

Institutul de lingvistică din București și-a pus în plan, pentru anii următori, un Tratat de formarea cuvintelor în limba română. Această lucrare ar avea de scop, între altele, să servească pentru îmbunătățirea Gramaticii, la o viitoare ediție. Bar pentru a putea realiza tratatul, este nevoie de numeroase cercetări de detaliu. Iată ce-și propune să facă volumul de față și cele care vor urma în aceeași serie. Trebuie să ne ocupăm de formarea cuvintelor în toate aspectele ei, compunere, formații cu afixe etc. în trecut, în acest domeniu, s-a pierdut adesea din vedere aspectul istoric, pe care concepția noastră materialist-dialectică ne obligă să-l păstrăm mereu prezent; se cuvine să distingem în permanență formațiile productive de cele neproductive și, în plus, să cercetăm repartizarea procedeeleor de formație, atît din punctul de vedere al valorii lor, cît și din acela al temelor la care se folosesc.

În volumul de față, ca și în cele următoare, se găsesc tratate numeroase sufixe pe care G. Pascu nu le-a cuprins în lucrarea lui, fie pentru că au scăpat atenției lui, fie pentru că atunci nu erau încă productive și au devenit între timp; unele dintre ele nu sînt nici astăzi deosebit de productive, dar tendința lor manifestă de a deveni mai productive ne-a obligat să le acordăm atenție. Aș zice, cu privire la sufixele de origine străină, că, din momentul în care vorbitorul român le simte prezența în cuvintele împrumutate, ele

șînt, în oarecare măsură, vii în limba noastră și deci se cuvine să le studiem aici.

Apariția Dictionarului invers, care inserează cuvintele în ordinea alfabetică inversă, ne dispensează de a da toate exemplele de cuvinte formate cu un anumit sufix. CU privește cuvintele formate cu prefixe, ele se găsesc, în ordinea alfabetică normală, în dicționarele curente, deci ne putem mulțumi să cităm numai acele exemple care sînt necesare pentru ilustrarea teoriilor expuse. În afară de lucrările de specialitate citate în bibliografie, autorii au mai folosit ca material și manuscrisele nepublicate ale Dictionarului general al limbii romîne, păstrate la Institutul de lingvistică din București.

Volumul de față mai cuprinde și cercetarea, din punctul de vedere al formării cuvintelor, a unor texte vechi romînești. Această cercetare ni s-a impus pentru a putea furniza materiale celor care studiază istoricește problemele formării cuvintelor și care, firește, nu pot despuia personal toate textele vechi pentru fiecare dintre problemele speciale pe care le au de cercetat.

Studii și materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba romînă constituie o operă colectivă a secției de gramatică a Institutului de lingvistică din București. În vederea acestei lucrări, colectivul a fost lărgit cu un număr apreciabil de cercetători din alte secții ale Institutului și de la Facultatea de filologie din București. Metoda de lucru a fost următoarea : fiecare autor și-a lucrat singur subiectul care i s-a atribuit, după ce planul lucrării a, fost supus unei discuții a colectivului, iar lucrarea însăși, după ce a fost terminată, a fost discutată în colectiv, urmînd ca autorul să accepte numai acele observații cu care a fost de acord. De aceea, există unele diferențe de la o lucrare la alta, de exemplu sufixele -a și -i cu care se formează infinitivele au fost studiate în lucrarea Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki de Finuța Asan și nu au fost luate în considerație în Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățatură a Diaconului Coresi din 1581 de Laura Vasiliu. Un punct de vedere unitar va fi adoptat numai în tratatul de formarea cuvintelor.

A. G.

PREFIXUL PRE- ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

I. RIZESCU

Prefixul *pre-*, unul dintre prefixele noastre productive, are origine multiplă în limba romînă. El provine pe de o parte din lat. *per-*, *prae-*, **pe** de alta din v.sl. **np-fc-**, **npH-**, **npO-**, **iip-kA**"....

Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au răspîndit în limba romînă prin cuvinte ca : *peruigilare* > *preveghea*, *priveghea*; *perambulare* > *preumbra*, *primbla*, *plimba*; *praeponere* > *prepune*. Din vechea slavă, prefixul **np-k-a** pătruns prin forme ca : **np-fcA<TH** > *preda*; **np-kA^{HH}ie** > *predanie* „tradiție”.

Intrat pe aceste căi, prefixul *pre-* devine cu timpul un element derivativ independent în limba romînă. Cu ajutorul lui s-au format numeroase cuvinte pe teren romînesc : *prefira*, *preîntîmpina*, *prelinge*, *presăra* etc.

Variante fonetice

Atît în limba literară, cît și în graiuri și în dialecte, *pre-* apare sub diferite variante fonetice : *pri-*, *pră-*, *pro-*.

Se știe că *e* neaccentuat, în limba romînă, devine de obicei *i*. Astfel lat. *percipere* > rom. *pricepe* (mai vechi *precepe*); v.sl. **np"k<wsjKAHi€** > rom. *primejdie*; srb. *pretociti* > rom. *pritoci* etc. Toate cuvintele de mai sus au ca etimon un derivat eu *per-*, respectiv cu **np-k-**, prefixe care, în exemplele date, și-au pierdut cu totul sensul de sine stătător în limba romînă.

În numeroase formații romînești, *pre-* a devenit *pri-*, din cauza lui *e* neaccentuat. De aceea întîlnim, ca variante ale lui *presăra*, *presădi*,

¹ Așadar în formele cu *pri-* pentru *pre-* nu avem de-a face cu influența v.sl. **npH-** pentru *pre-* (v.sl. **npH-** are cu totul alt sens) așa cum crede Max Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen, in Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache, XIX—XX > 1913, p. 46.*

preface, prevedea, prevesti, formele : *prisăra, priface* (coconul *Andronache* era unul din acei oameni . . . care-și **prițac** sufletul și portul după vreme și împrejurări NEGRUZZI, I. 89), *prisădi, privedea, privești*.

Regional, *pre-* are și alte forme. Astfel în Banat (din cauza lui *r dur*) *pre-* apare sub forma *pră-*: *prămăsura, prăcintări* „a răscoli oile” (ALR I 399), *prăpune* „a săpa a doua oară” (ALR I 95) etc.

în unele cuvinte din graiul bănățean găsim prefixul *pro-*, care indică repetarea unei acțiuni (cf. rom. *a preface*) și pe care trebuie să-l socotim tot o variantă a lui *pre-* : *proincălica* „a încăleca din nou”, *proafila* „a afla din nou”.

Părțile de vorbire derivate cu prefixul *pre-*

în latină *per-*, *prae-* formează derivate cu substantive, adjective, verbe și adverbe (*praecordium, praepotens, pergrandus, perfido, praeopto, perlate*); în vechea slavă, *np-k-* intră în derivare cu substantive, adjective, verbe (*np-knor-fcK-kAii, np-kKtAHK-k, np-kciAHTH*).

în limba română, cu ajutorul lui *pre-* se formează noi substantive : *prejudecată, premilitar, preșcolar* (și adjectiv), *preziua*; noi adjective : *preistoric, prerevoluționar*; noi verbe : *preface, prepune, prescrie*. Cu adverbe, *pre-* nu formează derivate. Cuvintele *prejos, presus* sint formate din prepoziția *pre* (ca și *pre + în > pren > prin*) -f- *jos, sus*.

Rădăcina cu care intră *pre-* în compunere poate fi latină, slavă etc, după cum și prefixul la rîndul lui poate fi de origine diferită. Astfel :

pre- (< lat. *per-*) + cuvînt latin = *presăra*,
pre- (< lat. *prae-*) rj- cuvînt latin = *precădere*,
pre- (< v.sl. *np-k-*) + cuvînt latin = *preface*,
pre- (< v.sl. *np-k-*) + cuvînt slav = *presădi*.

Aceeași rădăcină poate intra în compunere cu *pre-* din latină sau cu *np-fc-* din vechea slavă. Astfel *prescrie* cu sensul de „a face o copie exactă” calchiază pe v.sl. *np-knHcaTH*, iar sensul de „a stabili, a ordona”, pe lat. *praescribere* (nu e necesar să presupunem, așa cum crede Candrea, pe fr. *prescrire*, nici pe germ. *vorschreiben*); *prepune* (azi popular) cu sensul de „a bănuși”, după lat. *praepondere*; „a transcrie” după v.sl. *np-fc-rtōJKHTH*. Uneori se pot asocia ambele prefixe la aceeași rădăcină, ca de exemplu în *preapetrece* (v.sl. *np-k-* + lat. *per-* > *pe -f trece*) „a îmbătrîni”³ (Coresi).

³ *Prizări* nu are nimic comun cu *zări*, fiecare fiind o formație independentă; primul, împrumut din vechea slavă (*np-k3p"KTH*), al doilea, verb denominativ.

⁴ CADE, s.v. *prescrie*.

⁵ în COD. VOR., p. 8 și 14, apare atît *preambla*, cit și *pretmbla*. De asemenea lat. *per-* traduce uneori pe v.sl. *np-fc-*, ca de exemplu în *Psaltirea Scheiană* (ed. I. A. Candrea p. 239, 240, 242 etc.) unde *petrece* e traducerea v. sl. *np-fcfticTH, np-fcflTH, np-fcdGJKHTH*. Și în textele mai noi apare de multe ori *pre-* pentru *prea-* : *al dumitale preplecat fiu* KOOiL-HICEANU, S. I 7.

Valorile lui *pre-*

în latină, verbele derivate cu prefixul *per-* arătau t e r m i n a r e a , desăvîrșirea unei acțiuni (*peragere, perficere, permutare* etc), durata (*permergere, perscribere, pertinere* etc.)¹. Un mic număr de verbe derivate cu *per-* aveau înțelesul de împrăștiere, risipire (*perspargere, peruagari, peruolare* etc.)², de pătrundere (*peruidere, perrumpere, perscindere* etc.)³.

Ideea de terminare, ducere a acțiunii pînă la capăt, frecventă în latină, nu s-a menținut în limba română.

I. în limba română s-au menținut numai următoarele valori:

A. D u r a t a : *preveghea* (lit. *priveghea*) „a sta de strajă” (<lat. *peruigilare*), *petrece* (*pretrece) „a-și ocupa timpul, a trăi” (<lat. *pertraicere).

Analiza lexicală a cuvintelor *preveghea* și *veghea* ne poate arăta, cu o oarecare aproximație, că primul cuvînt are o nuanță durativă mai pronunțată decît al doilea⁴.

PRIVEGHEA

Ca un străjer în toate părțile priveghea.

UBECHE, în MT. I. 153.

la-ți movila răzășie

Ca so ai de plugărie

Dar în vtrfa-i să te azezi

Ca stejar să privegheri ANT. LIT. POP. I

511.

Stelele clare privegheată cortul meu nemăsurat. MACEDONSKI, O. I 29.

VEGHEA

în timpul boalei m-a vegheat.. un ttnăr. ALECSANDRI, T. 945.

Bătrîna care veghea bună parte din noapte, așteptînd utrenia, se odihnea. . . după utrenie. GALACTION, O. I 321.

Singur eu veghea în noapte,

Ploaia cîntă tot mai tare. TOPÎRCEANU, B-374.

Din exemplele de mai sus, se observă că, în timp ce *veghea* are sensul de „a îngriji, a supraveghea pe cineva sau ceva, a sta de veghe un timp limitat”, *priveghea* are înțelesul de „a străjuși, a păzi ceva o perioadă îndelungată”.

B. E x t i n d e r e a : *prelinge* „a trece de limită, a se scurge” *preumbla* (lit. *plimba*) „a umbla fără grabă, de colo pînă colo” (< lat. *perambulare*), *prepurta* (Ban.) „plimba”, *prelungi* (și *prescurta* care înseamnă „a face mai scurt”, după cum *prelungi* „a face mai lung”)⁶

¹ F. Stolz, *Per und Anhang*, în *Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik* III, Leipzig, 1885, p. 497.

² A. Darmesteter, *Trăite de la formation des mots composés dans la langue (rancaise) comparie aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 95.

³ F. Stolz, *op. cit.*, p. 499.

⁴ Adeseori *priveghea* și *veghea* apar cu înțeles aproape identic (*să nu Domnul vegheretateea, tn deșert preveghe veghetoriul* CORESI, la TDRG, s. v. *veghea*).

⁵ Chiar și același autor folosește deopotrivă formele *preumbla* și *plimba* (vezi D. Zamfirescu, *Nuvele*, 1957, p. 154).

⁶ în opera lui I. Eliade Rădulescu apare *prescuri* (adj.) „sumar”.

S-ar părea că în cazul verbelor *a prelungi* și *a lungi* n-ar fi nici o deosebire în ceea ce privește exprimarea noțiunii de extindere. Analiza lexicală a celor două cuvinte scoate în evidență faptul că, în timp ce *prelungi* indică o extindere „a se face mai lung, a se întinde (în spațiu sau în timp)”, *lungi* arată, de cele mai multe ori, schimbarea formei „a face ca ceva să devină lung”.

PRELUNGI

Acest loc ce se se prelungește împrejur se numește

... *pământul Guineei*. DEAGHICI, E. 16.

La capătul-i din dreapta se prelungește o strungă. ALECSANDEI, P. III 214.

Un clocot de ecouri se prelungi pînă departe.

SADOVEANU, O. VII 38.

LUNGI

Baba se smulse. . . lungindu-se slabă și

mare pînă-nnori. EMINESCU, N. 10.

în dreapta se lungea un petic mare de pădure. DUMITEIU, N. 119.

Dacă comparăm citatele de mai sus, observăm că verbul *a prelungi* nu poate fi înlocuit cu *a lungi*, deoarece primul indică extinderea. Astfel nu am putea spune: *ecourile se lungesc* (în loc de *se prelungesc*) *pînă departe*; *acest loc ce se lungește* (în loc de *se prelungește*) *împrejur*; *la capătul-i din dreapta se lungește* (în loc de *se prelungește*) *o strungă*. În toate aceste cazuri, se impune folosirea lui *a prelungi*.

Unele cuvinte pot exprima atât ideea de durată, cât și pe cea de extindere: *petrece* (în timp) *acum la tinerețe să-mi petrec lumea* (= viața) *în cite-mi iubeste trupul* VARLAAM, CAZ. 21; (în spațiu) *s-or petriăce* (PSALT. HURM. *străbate-vor*) *toate gadinele luncilor* PSALT. SCH. 215; *prelungi*: (în spațiu) *ale turnurilor umbre ... se prelungesc* ALEXANDRESCU, P. 130; (în timp) *să-l roage să prelungească concediul* GALACTION, O. I 139.

C. imprecizie, risipirea: *presăra* „a arunca ici și colo cite puțin”, *prefira* „a (se) răspîndi”: *chiotul ei bărbătesc s-a pre-firat apoi pe dealuri* POPA, V. 11.

D. Pătrunderea prin (sau în) ceva¹: *prevedea* „a vedea prin, a întrevede”: *soarele rotund și palid se prevedea printre nori* ALECSANDRI, P. A. 112. „Acest cuvînt (e vorba de *a prevedea*), care lipsește din dicționarele etimologice ale lui Pușcariu și Candrea-Densusianu, probabil fiindcă a fost considerat nou și nepopular, este vechi și popular”, după părerea lui ÎS. Drăganu. Și mai departe arată că e vorba „de un corespondent popular al latinescului *peruidere* „durchsehen, durchschauen”².

Ideea de pătrundere apare și în cuvintele: *prezări* „întrezări” (format după *prevedea*): *prin negură se prezăresc înălțimile* IORGA, N.R.A. iv 108; *petrece* „a trece prin”: *apoi să le petreci toate prin ciur într-un vas deosebit* TDRG, S.V. *petrece*.

¹ Este posibil ca sensul de „pătrundere” să fi fost întărit și de prefixul v.sl. *np-* (care are același înțeles), prefix care apare în unele cuvinte românești (*potricală* „unealtă de fier cu care se fac găuri la curele” < v.sl. *npotrikdth* „a pătrunde, a găuri”).

² În *Psaltirea Voronețiană*, v.sl. *npOKHA*TH* e tradus prin *vedea* (vezi C. Gălușcă, *Sl-rom. Psalterbruchstück*, p. 162, 163). E posibil să fi existat forma *provedea, apoi *pre-vedea*.

³ N. Drăganu, *Etimologii*, în *Dacoromania*, V, 1926, p. 370.

în latină, prefixele *per-*, *prae-* (ultimul într-o mai mică măsură) aveau și valoare de intensificare a gradului adjectivelor și adverbilor (*perasper*, *perblandus*, *perlate*; *praetener*, *praelargus* etc.)¹, a acțiunii unui verb (*percalescere*, *percupere*). Un sens identic îl avea și v.sl. **npt-** (**np-kei**ANK-K,

Cele două prefixe (lat. *per-*, v.sl. **npt-**) cu valoare identică au intrat în concurență încă în perioada românei primitive. Pînă la urmă a învins v.sl. **np-k-**, devenit *prea-*, cu rol de intensificare a gradului adjectivelor sau a acțiunii verbelor (de fapt alt prefix decît rom. *pre-*, deși ambele au aceeași etimologie), atât de frecvent în textele vechi românești: *preadulce* „foarte dulce”, *preamîndru* „foarte înțelept”, *preamare* (apoi *preamări*), *preaputernic*, *preasătul*, *preapetrece*.

La înlăturarea sensului prefixului latin *per-*, de întărire a gradului adjectivelor, a contribuit, probabil, și faptul că sensul prefixului vechi slav era mai răspîndit în vechea slavă decît al celui latin în limba latină². De aceea socotesc că nu s-a menținut nici un adjectiv de grad intensiv cu *per-* din latină, în română³.

Problema aceasta, în privința altor limbi romanice, a fost pusă de multă vreme de către unii lingviști. În italiana modernă există forme savante ca: *percaro*, *permalso*. După părerea lui W. Meyer-Liibke, rom. *perlung* s-ar fi format din lat. *perlongus* ca și v. gen. *perlungo*, sic. *spir-longu*. În ce mă privește, socotesc că poate fi admisă părerea acad. A. Graur, după care *perlung* s-ar fi format pe teren romînesc, deoarece altfel ar fi greu de explicat menținerea lat. *perlongus* în limba romînă, în timp ce celelalte adjective cu *per-*, în număr destul de mare, au dispărut. De asemenea socotesc că și *perlungi* s-a format pe teren romînesc⁴.

¹ J. Andre, *ies adjectifs et adverbis à valeur intensive en per- et prae-*, în *Revue des études latines*, XXIX, 1953, p. 121.

² A. Vaillant, *Rukovodstvo po staroslavianskomu iaztku*. Moscova, 1952, p. 375; Al. Rosetti, *Influenta limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI — XII)* [București, 1956], p. 48.

³ V. sl. *np-kHCTd* - transmis în romînește sub forma *Precista* și nu *Preacista* (dar *Preacurata*). Cit despre verbe derivate cu *pre-* cu sensul de depășire a măsurii, ca în vechea slavă, am întîlnit cuvîntul *precurge* „a se revărsa” (GOLESCU, C. 80).

⁴ J. Andre, *op. cit.*, p. 142 — 143, compară folosirea superlativului sufixat și perifrazelor: *bene, ualde, admodum* + pozitiv, cu superlativul prefixat (cu *per-*). El arată că, în genere, primul procedeu e mai răspîndit. Astfel, la Juvenal întîlnim 56 superlative sufixate și numai 2 cu *per-*; la Perseu nici un superlativ cu *per-*; la Petroniu, 107 superlative sufixate, 7 adverbis + pozitiv (*satis, ualde, plane*) și numai 2 cu *per-*; la Apuleius (*Metamorfoze*), 362 superlative sufixate și numai 19 cu *per-*.

⁵ încercările latinistilor de a forma astfel de adjective par artificiale: *preplaculu* „foarte plăcut”: și *mie preplacutu este adeptată* (= îndreptată) *voia ta; prevechi* „foarte vechi”: slovenii *stnt o ghență prevechiă* P. MAIOE, *Dialogu*, în LEX. BUDA. 58.

⁶ W. Meyer-Liibke, *Romanisches etymologisches Wbterbuch*, Heidelberg, 1935, 6416. De aceeași părere sînt și S. Pușcariu (vezi *Biata cumătră e departe*, în *Langue et litterature*, II, nr. 1, 2, p. 15), O. Densusianu și I. A. Candrea (CDDE, p. 155).

⁷ A. Graur, *Corrections roumaines au EEW*, în *Bulletin Linguistique*, V, 1937, p. 109.

⁸ După modelul lui *perlung* (de unde și *perlungi*) s-a format și *prelarg* în expresia *trăni prelarg* „în cuprinsul, în prelungul”.

⁹ După CDDE (p. 154): *perlungi* < *perlongare*. I. A. Candrea renunță mai tîrziu la această etimologie și consideră pe *perlungi* format de la *perlung* (CADE, s.v. *perlung*).

II. Pe lângă valoarea de intensificare a gradului adjectivelor, prefixul v.sl. **np-k-** a pătruns în limba romină sub forma **pre-** și cu alte sensuri:

A. E p e t a r e a a c ț i u n i i în urma căreia se obține, de obicei, un alt obiect decît cel inițial. Cu acest sens amintim verbele: *preface* „a da unui obiect o formă sau un conținut nou” (după v.sl. **np-kTKopHTH**): *<ipa-n vin s-a prefăcut* ȘEZ. V 123; după *preface* s-a format și *^prelucra* „a modifica forma, constituția unui material pentru a obține alte materiale”: *a prelucra materia primă în fabricate* (sensul mai nou de „a ajuta prin lămuriri la însușirea unei învățături”, calc după rus. *nepepa-domamb*); *preschimba*: *luna lunecă*. .. **preschimbata** în fecioară EMINESCU, o. i 142². Numai rareori verbele din categoria de mai sus arată „înnoirea” și nu „transformarea unui obiect în altul”, *a preînnoi* (și în forma *prenoi*) „a restaura, a renova”: *palatele ... prenoite de Constantin Vodă Brîncoveanu* ODOBESCU, II 425³.

Prefixul *pre-* cu valoare de repetare a acțiunii se întâlnește în numeroase cuvinte regionale (influență slavă recentă, în special sîrbo-croată)*: *prefrige* (Ban.) „a distila a doua oară”: *am băut și rochie de-a lor, de trei ori prefriptă* C. IRINEU, *Scrisori bănățene*, Ed. Cultura națională, 17; *prefrămînta* (Olt., Tr.) și *presuci* (Ban.) „a frămînta aluatul”⁴; *preturna* „a turna din nou” (« **pretumat** clopotul la TDRG).

B. S c h i m b a r e a p o z i ț i e i unui obiect, trecerea lui dintr-un loc în altul⁵: *preda* „a da cuiva în primire un obiect, a transmite” (<y-sL **np-kA^TH**), *prelua* „a lua în primire” (ca sens, apropiat de *preda*; calchiază germ. *ubernahmen*), *prenoi* (regional) „pritoci”, *prepunne* (numai sensul de „a traduce”; calc după v.sl. **np*kaO>KHTH**), *presădi* „a scoate dintr-un loc și a planta într-altul” (<v. sl. **np*kc4AHTH**), *prescrie* (numai sensul de „a copia”; calc după v.sl. **np-knHcaTH**): *un cîntec pe care-l știa tatăl meu pe de rost îl și prescrisesetn eu* NEGRUZZI, 162.

III. Astăzi, sensul cel mai răspîndit al lui *pre-* în limba romină este cel de a n t e r i o r i t a t e. La baza acestui înțeles se găsește prefixul latin *prae-*. Este posibil ca la întărirea acestui sens să fi contribuit și

* CDDE, s.v. *face*.

² A schimba (față de a *preschimba*) înseamnă „a înlocui un obiect cu altul de același fel”: *le schimbă [porumbeilor] apa* PAS, Z. I 130.

³ La DOSOPTEI, v. S. apare forma *prenaște* „a se naște din nou” (*ctnd fu de trei ani se preuăscu, lutnd sfîntul botez*), cuvînt format de autor.

⁴ Tot datorită influenței sîrbo-croate se explică derivatele cu *pro-* cu valoare de repetare a acțiunii. În legătură cu aceasta, acad. E. Petrovici arată că: „în serbo-croată există un prefix verbal *pro-*, dar acesta are cu totul alt sens. În alte graiuri rominești din Banat acest prefix are forma *pre-*, în altele *preo-*, de exemplu *preofac*. Din acest *preo-* s-a dezvoltat *pro-* din Almăj. *Preo-* s-ar putea datora unor forme sîrbești ca: *preobraziti* „a transforma”, *preobuci* „a se îmbrăca altfel” (E. Petrovici, *Folclor din Valea Almăjului*, în *Anuarul arhivei de folclor*, III, 1935, p. 3).

⁵ *Presuci* mai are și sensul „a înseila”, ALE I 525/284.

⁶ în vechea slavă **np*k-** indică repetarea acțiunii, schimbarea poziției etc. (L. Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173; A. Vaillant, *op. cit.*, p. 373—374).

⁷ Iorgu Iordan, *Limba romină actuală*, București, 1947, p. 206.

⁸ Limba romină n-a mai păstrat celelalte sensuri ale lui *prae-*: „extremitate, capăt”: *praecordium, praeseco*; „superioritate”: *praepotens*.

prefixul v.sl. **np-kA^** „înainte” care a pătruns o dată cu un *(precurvîntare după v. sl. np-kAtCAOKHie)*.

în textele vechi, sensul de anterioritate al lui puțin răspîndit: *prepunne* „a pune înainte” (<lat. *praepone* *vei prepune*. [cuvintele acestea] *înaintea fiilor tăi BIBLIA* TDRG; *prepozit* (< lat. *praepositus*) „șef, comandant” (Doso

într-o epocă relativ recentă, vechiul prefix *pre-* „înainte” (*prae-*) a fost întărit—devenind productiv—de prefixul fra (<< lat. *prae-*), pătruns în limba romină atît prin împrumuturi, calcuri (*pretinde* < fr. *pretendre*); de asemenea și prin calcuri și în din latină (*presta* < lat. *praestare*; *pregăti* după lat. *praeparare* *păni* după lat. *praeponderare*), din germană (*preziua*, calc după *prenota*, după *vormerken*).

Din punctul de vedere al anteriorității distingem sur

a) Anterioritate spațială: (subst.) *premolat, prenume*; (*sbd*

b) Anterioritate temporală: (subst.) *preistorie* „istoria e mitive, dinaintea epocii despre care avem documente scrise” *tism* „curent literar din veacul al XVIII-lea care a deschis drum mului”; *preseară* „seara din ajun”: *preseara anului nou* (TEOF și GEORGE CANDREA, *Bomîni din Munții Apuseni (Moșii)*, 1888, 121); *preziua* „ajun”: în *preziua plecării* VLAHUȚĂ, O *împodobise din preziua un cap mare de porc* DELAVRANGEA, (adj.) *precapitalist, prefabricat, prematur, pretimpuriu*; (verbe) *ac a preceda*: *preda* „a da dinainte”: *La catană așa-i predat, moarte împușcat* DENSUSIANU, Ț. H. 36³; *prefigura* „a se înainte de executarea propriu-zisă a obiectului”.

Cu o valoare apropiată de cuvintele de mai sus este și *pre-* toarele exemple: *preîntîmpina* „a lua măsuri de precauție pent tura ceva care ar putea să se întimplă”, *prevedea* „a deduce me mentelor viitoare din unele evenimente prezente”, *preveni, pr zice* „a spune dinainte ce se va întimpla”.

Observație. în unele cazuri, sensul de anterioritate temporală al p e mai greu de sesizat. Ne referim la cuvinte ca: *pre militar* (în armata burgheză) „mează o anumită pregătire militară înainte de a fi încorporat”; *preșcolar* (adj. și mai mic (înainte) de vîrsta școlară”; *prejudecată* (mai vechi *prejudef*) „părere gr înainte de a fi judecat temeinic un lucru”.

c) Superioritatea, dominarea, insistența: *precădere* „în ^*precumpăni* „a avea mai multă greutate, influență” (calc după

¹ Celălalt sens al cuvîntului *prepunne*, și anume „bănuî”, era mult mai regional). De la acest verb s-a format și substantivul *prepus* „bănuială”: *deci fii pusuri la împărăție* NECULCE, CE. I 203.

² Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 206.

³ Probabil că într-o epocă mai veche s-a spus: *asa mi-a fost predat pentru dat „așa mi-a fost sortit.”*

⁴ La Caragiale e atestat cuvîntul *preconta* „a avea în perspectivă”: e r *precontează pe una Didina Mazu* CAEAGIALE, T. II 121.

⁵ *Prevedea* apare și în textele vechi (cuvîntul din limba contemporană e recentă) cu acest sens: *Adam prevăx%ndu-și sfrșitul, chematu-și-au muierea* N. ZET. I 42.

ponderare): **precumpănea** arșița ucigătoare a cerului înflăcărat HOGAȘ, DR. M. II 3; *precovârși* „precumpăni”; *predomina* „a se ridica deasupra altora, a stăpîni” (< fr. *predominer*); *predomni* (calc după *predomina*): *în acești oameni predomineste* calculul MAIORESCU, CR. I 122; *preocupa* „a fi absorbit de ceva în mod deosebit”; *pretinde* „a cere ceva în mod deosebit”.

În ce privește noțiunea de anterioritate trebuie să arătăm că există o unitate între ideea propriu-zisă (exprimată prin cuvîntul de bază) și cea anterioară ei (exprimată prin cuvîntul derivat cu *pre-*). Astfel, după epoca *precapitalistă* urmează orînduirea *capitalistă*; *pre militarul* trebuia să devină *militar*.

Există însă unele derivate care din acest punct de vedere au un caracter deosebit. Mă refer la verbele care înseamnă „a avea intuiția unui eveniment înainte de a se întîmpla”: *preîntîmpina*, *prevedea*, *prezice* etc. Ele se deosebesc de restul cuvintelor care arată anterioritatea deoarece:

a) Anterioritatea trebuie privită nu în raportul cuvîntul de bază —derivat (ca de exemplu *preîncălzi* — *încălzi*), ci derivat—alt cuvînt (*prezice* nu e anterior față de *a zice* ci față de „apariția unor evenimente viitoare”).

b) Nu există o unitate între derivat și cuvîntul de bază (mai exact între noțiunile pe care le exprimă). După acțiunea de „a preîntîmpina (ceva)”, nu urmează acțiunea de „a întîmpina”, ci acțiunea de „a înlătura” ceea ce *preîntîmpinăm* (după *preromantism* urmează însă *romantismul*).

În ce privește formațiile recente cu *pre-* și care exprimă anterioritatea (*preexista*, *presimți*, *pretinde*), se naște întrebarea: se poate vorbi aici de existența prefixului *pre-* sau aceste cuvinte au fost luate de-a gata din limba franceză? (*pressentir*, *pretendre*, *prăexistență*)? Socotim că în numeroase cuvinte de acest fel, *pre-* are valoare de prefix, deoarece el nu este sudat cu cuvîntul următor. În acest sens, ne bazăm pe următoarele:

^ 1. Cele mai multe cuvinte noi cu *pre-* sînt calcuri sau semicalcări (dacă socotim pe *pre-* împrumutat), iar calchieră presupune că vorbitorul are viu în minte fiecare element purtător de sens al cuvîntului.

2. Cuvinte ca de exemplu fr. *pretendre* au pătruns și s-au impus în limba romînă sub forma *pretinde* de conjugarea a III-a² și nu *pretenda*, de conjugarea I (ca de exemplu *prevaloir* > *prevala*, unde nu se simte prefixul) sau *pretenăi*, de a IV-a, deși ultimele două conjugări sînt cele mai productive (la fel fr. *predisposer* > rom. *predispune* și nu *predispoze*).

Cei care au calchiat (sau cel care a calchiat) acest cuvînt au asociat pe *pre-* la verbul *Unde*, cuvînt vechi în limbă.

3. Numeroase formații noi cu *pre-* n-au corespondente în franceză (sau în altă limbă): *prefeudal*, *pre militar* etc.

^ Multe derivate au apărut pe teren romînesc, și nu ca împrumuturi din franceză: de exemplu *prematur* nu provine de la fr. *primatur* (CADE, S.V. *prematur*), ci e format probabil în limba romînă. Într-adevăr cuvîntul de bază e vechi în limbă (sub forma *mator* < v. sl. *МАТОРЪ*, latinizat *matur*); există de asemenea numeroase formații asemănătoare.

Formele *pretenderis*, *pretinderis* (și cu știu că *pretenderiseste a fi mai cu dragoste deet mine* ALECSANDRI, T. III 1233) nu s-au menținut. În opera lui Negruzzi apare *pretinde*.

Este posibil ca multe din valorile lui *pre-* arătate mai sus să pe teren romînesc. Mă refer de exemplu la sensul de împrăștier (vezi p. 8). Deși acest sens îl au și unele derivate latinești cu *p-* transmis totuși nici un cuvînt cu acest înțeles din latină în rom.

Pe teren romînesc este posibil să fi apărut atît valoarea de ficare, cît și aceea de slăbire a acțiunii verbului.

IV. În unele derivate, *pre-* are rolul nu numai de a expr min a rea, insistența, ci intensifică chiar acțiunea exprimat prin cuvîntul de bază: *precumpăni* (față de *cumpăni*) (față de *covârși*).

Deși apare în numeroase cuvinte noi, valoarea lui *pre-* de sific a re a acțiunii verbului nu e recentă. Aceasta o dove cuvinte din poezia populară ca *previnde*: *să te vîndă, să DENSUSIANU, Ț. H. 296*; *prejunghia*: *Acolo junghie, Acolo MARIAN, NA. 371*.

V. Opusă intensificării este valoarea lui *pre-* de a acțiunii verbului, în cuvinte de felul lui *pregusta** „a gusta foar codănacele numa-l pun pe limbă [rachiul], abia-l **pregu** s.v. *pregusta*, expr. *nici cît să te preguștt* „foarte puțin” P. iv, 98). Tot opus intensificării, mai degrabă opus dur *pre-* din *prerupe* (învechit) „a face să înceteze pentru un m **prerupînd** [cuvîntul craiului] zise cu mirare TDRG, S.V. în unele cazuri și *precurma*: *melodiosa sa cîntare ... pe care d din cînd în cînd cristeiul* NEGRUZZI, I 19. În cele mai multe c *precurma* și *curma* au aproape același sens:

[Sub domnia lor] *intrigile grecilor* E mai bine **să curme** (**se precurmară** (= încetară) și *discuția*. SADOVEANU, P. *boierii stăpîniră țările în pace de dînșii*. BĂLGESGU, la TDRG, S.V. *precurma*.

Din cele de mai sus se observă că *precurma* are aproape a cu cuvîntul de bază *curma* (ca și *prenumăra*, socotit calc după v. s față de *număra* „a se pune la număr, a se socoti”). Datorită față prefixul n-are un înțeles clar în derivatele de mai sus, limb

* *Prefira* nu e de la lat. *perfilare* (Dacoromania, IV, 1925, p. 710), ci este parasintetic de la *fir* (CADE, s.v. *prefira*). Uneori apare și în forma *presfira*, contra *răsfira* și *prefira*.

^ Este posibil ca aceeași valoare să aibă *pre-* și în *preveghia* (față de *ve* în *preumbla* (față de *umbla*).

^ S-ar putea întîmpla ca aceste cuvinte să fie formații impuse de necesitățile

^ Am întîlnit cuvîntul *pregusta* cu sensul de „a se dedulci”: *auzi dumneata legere într-o vacă și un șarpe. De-ata cică cresc așa mari unele lighioane, unde apucă gustă la de-alde astea*. SEZ. XXIV 26.

^ În vechea slavă prefixul *npH-* avea sensul de „apropiere, atribuire”. Este *npH-* să fi avut un rol în formarea lui *pregusta*, dacă ținem seama de faptul „a gusta puțin” înseamnă de fapt „a apropia (ceva) de buze”.

^ După unii (CADE, S.V. *prerupe*) *prerupe* ar proveni de la lat. *perrumpere* însă *ea prerupe* să fie un calc după v. sl. *np"K6KdTH*, după cum nu este exactatea de a fi un cuvînt format pe teren romînesc, fără un model străin.

porană folosește (în acest caz) mai cu seamă formele fără *pre-*. Este o situație inversă față de acele derivate al căror sens s-a rupt cu totul de cuvântul de bază : ' *prelinge* față de *linge*, *presăra*—*săra*, *pretinde* — *tinde*, *preveni* — *veni* etc.

În cele arătate mai sus, se observă că unele sensuri ale lui *pre-* se pot explica prin etimoanele acestui prefix, altele, prin evoluția lui pe teren românesc. Fără studiul istoric al prefixului *pre-* nu pot fi cunoscute nici valorile lui, nici celelalte probleme legate de *pre-*.

Faptul că la baza sensurilor lui *pre-* se găsesc mai multe prefixe latine și vechi slave este o nouă confirmare a tezei acad. Al. Graur despre etimologia multiplă, deoarece în istoria unui cuvânt „se împletesc fapte numeroase care fac ca, pe lângă cuvântul luat pentru etimologie, în dezvoltarea cuvântului studiat să mai intervină și alte cuvinte din aceeași limbă sau din alte limbi”².

Sensurile lui *pre-* în raport cu alte prefixe

Prefixul *pre-* are sensuri apropiate de ale prefixelor *trans-*, *răs-*, *între-*, *re-*, *ante-*.

Astfel *pre-* din *presădi* are sensul lui *trans-* din *transplanta*, dar și al lui *răs-* din *răsădi*. Apropiat de *răs-* e *pre-* din *presuci* „răsuci” : cu colții ieșiți, ieșiți **presuciți** PĂSCULESCU, L. P. 41, 136 și *prefira* (= *răsfira*). De asemenea, *pre-* din *preschimba*, *preînnoi* este sinonim cu *trans-* din *transforma*. *Pre-* din *prerupe*, *prevedea*, *prezări* : a doua năvală de fum acoperi o parte din ostile dușmane și, în adevăr, în curînd începutu a se prevedea prin el, ca printr-o pînză rară, îmbulzeala căzăcimii SADOVEANU, O. VII 11, are sensul lui *între-* din *întrevedea*, *înterupe*, *întrezări*.

În ce privește *pre-* din *preface*, *preînnoi*, are un sens oarecum apropiat de *reface*, *reînnoi*. Totuși, în timp ce *preface* înseamnă „a face dintr-un anumit obiect alt obiect”, *reface* are sensul de „a face un lucru din nou și mai bine”³.

Pre- cu sensul de anterioritate se apropie de *ante-* : *preistoric* — *antediluvian* ; *prerevoluționar* — *antebelic* ; *preceas* — *antemeridian*. Apropierea dintre *pre-* și *ante-* se observă și în faptul că unele derivate folosesc cu același sens ambele prefixe : *premergător* — *antemerigător* (în ultimele exemple, cuvântul de bază nu este în românește de sine stătător). Există totuși o oarecare deosebire între *pre-* și *ante-*, deoarece ultimul exprimă mai exact sensul de „anterioritate temporală”, în timp ce primul nu fixează momentul, fiind mai general (de exemplu *antemeridian* arată precis momentul, pe cînd *preziua** poate fi cu două zile înaintea unei anumite date și nu chiar în ajun).

¹ Este caracteristică poziția Rosaliei Brondal care, mergînd pe o linie antiistorică, nu reușește să clarifice numeroasele probleme legate de prefixul *s-* în italiană (Vezi R. Brondal, *La signification du prefixe italien s-*, în *Acta linguistica*, II, 1940, p. 4.)

² Acad. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, 1955, p. 26.

³ *Preînnoi* a devenit (mai nou) *reînnoi*, pentru că *pre-* avea sensul de „a reface”, nu de „a preface”.

* *Anteziua* ar putea fi socotit mai exact un calc după germ. *Vortag*.

Productivitatea prefixului

În vechile texte românești (îndeosebi în scrierile lui Ștefan cel Mare) se găsesc un mare număr de cuvinte derivate cu *pre-* (mai cu multe din ele fiind împrumuturi sau calcuri după vechea limbă) și un număr dîntre ele s-au pierdut, altele însă au intrat în limbă.

Pentru a putea stabili gradul de productivitate a prefixului *pre-* în limba română contemporană, trebuie să avem în vedere următoarele fapte :

I. Dintr-un număr de 128 de cuvinte cu prefixul *pre-* în limbă, multe sînt formații recente. Numărul cuvintelor cu *pre-* este decît cel al derivatelor cu prefixe apropiate ca sens (de exemplu *ante-* numai 10).

II. Derivate cu *pre-* se formează și astăzi sub ochii noștri. De exemplu *preabecedă* (vezi *Lecturi pedagogice*, București, 1955, p. 10), *precomandă* (*buletin de precomandă*), *precorectură*, *preator* (*mică*).

III. Între *pre-* și alte prefixe apropiate ca sens (de exemplu *re-*, *între-*) limba preferă pe *pre-*.

Chiar și acolo unde limba are de ales între două neologisme, și *pre-*, se preferă uneori ultimul: *prenuptial* și nu *antenuptial* (vezi *Lecturi pedagogice*, București, 1955, p. 10). În franceză se găsesc ambele forme : *prenuptial* și *antenuptial*. Explică prin faptul că *pre-* nu e simțit livresc ca alte prefixe (de exemplu *ante-*).

IV. Dacă am alătura prefixul *pre-* unor cuvinte (de exemplu *premergător*), am avea impresia că derivatele (*prefierbe*) sînt formații fîcșe în limbă.

Cauzele productivității acestui prefix:

A. Prefixul *pre-* are un mare număr de valori lexice.

B. Unele sensuri ale lui nu se mai găsesc și la alte prefixe.

C. Prefixul *pre-* poate intra în compunere cu nume proprii și cuvinte de vorbire : substantiv, adjectiv, verb, în timp ce alte prefixe (de exemplu *re-*, *între-*) se pot apropia ca sens, formează mai greu derivate cu unele prefixe (de exemplu *ante-*, cu verbe).

D. Etimologia multiplă a prefixului *pre-*.

E. Prefixele latine *per-*, *prae-* s-au menținut și în alte limbi, de unde au pătruns în română prin calc și împrumut.

Din cele de mai sus rezultă că prefixul *pre-* în limbă română este atît în cuvinte vechi, cît și în cuvinte recente. În prima

¹ Ne referim la cuvintele înregistrate în dicționare și în fișele persoanelor.

² *Pre-* e atît de sudat cu cuvîntul de bază, încît își pierde uneori sensul și în derivate. Astfel în propoziția: *fără să judec lucrul înainte* (A. Pann), au vorbit *înainte* pentru a indica anterioritatea, deși acest sens este indicat de *graiuri* se întîlnește o situație oarecum asemănătoare : *11 preface al doilea* (după două ore) ALR I 252/876, în care, deși *nre-* are sensul „a face din nou”, după verb și *al doilea*.

a pătruns o dată cu cuvinte latine, vechi slave; pe teren rominesc s-au format fie unele calcuri după latină, veche slavă, fie o serie de derivate independente de alte limbi.

În ceea ce privește derivatele recente cu *pre-*, acestea sînt în cea mai mare parte calcuri după latină (după *praeparare* s-a format *pregăti*), franceză (după *predire*, *prezice*), germană (după *ubernehmen*, *preluca*). Unele cuvinte recente s-au format pe teren rominesc fără vreun model străin (*precădere*, *premilitar* etc.).

Valorile prefixului *pre-* sînt multiple. Ele indică durata, extinderea, schimbarea poziției unui obiect dintr-un loc în altul, repetarea acțiunii, anterioritatea temporală, spațială, superioritatea, dominarea; de asemenea, în unele cazuri poate intensifica, în altele (mai rar), slăbi acțiunea verbului. Toate acestea sînt sensuri lexicale. Poate fi vorba de vreo valoare gramaticală a prefixului *pre-* %

Pe lângă sensul lexical, este posibil ca *pre-* să aibă și o valoare gramaticală în cazuri în care exprimă repetarea unei acțiuni, durata, ideea de momentan, extinderea, valori importante dacă ținem seama de faptul că „în romînește nu există o categorie morfologică a aspectului, decît doar în cazul verbelor *a dormi* (acțiune imperfectivă) — *a adormi* (acțiune perfectivă). Categoria aspectului e exprimată în romînește sau prin mijloace lexicale (*a umbla*, acțiune nedeterminată, *a merge*, acțiune determinată), sau prin mijloace sintactice, adică cu ajutorul unui verb ajutător (*moare*, perfectiv, momentan, *trage să moară*, imperfectiv, durativ, *începe să plouă*, momentan)“¹.

Deși *pre-* are etimologii și sensuri multiple, nu putem considera totuși că avem mai multe prefixe. Oamenii în general nu au conștiința originii diverse a prefixului. Chiar și pentru lingvist e greu să vadă dintr-o simplă privire cărei etimologii îi corespunde *pre-* dintr-un anumit cuvînt derivat. După cum sensurile unui cuvînt pot avea etimologii diferite, fără ca să avem a face cu mai multe cuvinte, la fel și *pre-* este un singur prefix, cu sensuri și etimologii multiple.

PREFIXUL RĂS- ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

G. H. BULGĂR

Originea și sensurile prefixului *răs-* au constituit obiectul unor cercetări lingvistice întreprinse în trecut spre a lămurii diverse aspecte ale derivării în limba romînă. Pentru a-l explica pe *răs-* s-au găsit mai multe soluții, cercetîndu-se originea și sensurile celor mai importante derivate romînești în care apare acest prefix. Numărul acestor derivate discutate nu a fost mare; ca exemplificare sau ca material de referință în cursul analizării originii și sensurilor lui *răs-*, au fost citate 10—15 derivate dintre cele mai cunoscute și mai vechi în limbă.

O cercetare mai atentă a cuvintelor derivate cu *răs-*, folosind un material bogat adunat pentru *Dicționarul general al limbii romîne* în curs de scris (prescurtat în cursul acestui articol DAMSOSCIT și culegerile lui), unele glosare publicate pînă acum, pot duce la îmbogățirea și precizarea datelor despre originea și sensurile lui *răs-*.

Dar înainte de a duce mai departe analiza problemei, e necesară o scurtă trecere în revistă a discuțiilor de pînă acum.

Despre originea lui *răs-*

Ca în cazul lui *pre-*, părerile lingviștilor mai vechi despre originea lui *răs-* sînt împărțite. Diez, Meyer-Liibke, Philippide credeau că *răs-* derivă din *re-* latin. Al. Philippide² susține că *re-* din *răsar*, *răs-* din *răsa* permis extragerea lui *răs-* care apoi a intrat ca element de derivare în unele cuvinte ca : *răsfire*, *răsfrînge*, *răzbuna*, *răzgîndi* etc. Acest prefix s-a extins apoi și la *răspăr*, *răstimp*, *răscruce*.

¹ O primă redactare, veche, a acestui material se află în arhiva Institutului de lingvistică din București.

² Cf. studiul lui I. Rizescu, în volumul de față.

³ *Principii de istoria limbii române*, Iași, 1894, p. 101.

¹ În ceea ce privește calcurile recente distingem două situații: 1) derivatul e nou, cuvîntul de bază e vechi (*pretinde—tinde*, *preveni—veni*, *prezice—zice*); 2) derivatul și cuvîntul de bază sînt noi (primul calchiat, al doilea împrumutat: *preceda—ceda*).

² Este posibil ca *preziua* să se fi format independent de germ. *Vortag*.

³ Prefixul *re-*, recent în romînește, are valoarea esențială de a arăta repetiția (vezi acad. Al. Graur, *Note asupra structurii morfologice a cuvintelor*, în *Studii de gramatică*, II, p. 17 și J. Leger, *A propos du préfixe re-*, în *Le français moderne*, 1956, voi. IV, p. 286).

⁴ *Gramatica Academiei R.P.R.*, I., p. 254.

Tiktin, în cunoscutul său dicționar romîn-german, consideră pe raș- ca element de origine slavă, provenit din v. sl. **pas-**.

O Densusianu¹ a emis părerea dublei origini a lui *rās-*: pe de o parte moștenit din lat. *re- + ex-* în cuvintele: *rāzbuna*, *rāscumpāra*, *rāzqīndi* și, poate, *rāsfāta*; pe de alta, provenit din v. sl. **pas-** (**pac-**) o dată cu numeroasele cuvinte în care acest prefix e evident: *rasadi* (< **OdcaAHTH**), *rāzw* (< **pa3EHTH**), *rāzvrāti* (< **pa3paTHTH**), *rāsuci* (< **pacoyiuTH**) etc.

La aceste păreri trebuie adăugată și aceea a lui M. Auerbach², care l-a pus pe *rās-* în legătură cu un *res-* romanic (< *re- + ex-*). Acest prefix *res-* ar fi, după el, destul de răspîndit în limbile romanice, avînd sensul de repetare, întărire. Autorul citează cîteva exemple de derivate cu acest prefix; în franceza veche: *reslaiser*, *resmerveiller*, *resluminer*, *se resmouvoir*, *resprouver*, *resboner*, *resclarcir*, *resvigorer*; în italiană: *rispremere*, *riscUurare*, *risvegliare*; în spaniolă: *resbalar*, *resfrierer*.

Meyer-Lubke însă, în *Romanisches etymologisches Worterbuch*, nu discută un prefix romanic *res-*, nici nu tratează cuvintele de mai sus ca fiind derivate cure- + *ex-*. Bineînțeles că situația din limba noastră nu se potrivește întocmai cu cea din alte limbi romanice. Ipoteza lui Auerbach n-a găsit sprijin nici la romaniștii străini, nici la lingviștii noștri care în cercetările lor posteroare articolului citat din *JahresbericM* n-au pomenit niciodată de apropierea lui *rās-* de un *res-* latin.

incercarea de a explica originea lui *rās-* printr-o dublă proveniența, latină și slavă, pornea de la faptul că derivatele cu acest prefix sînt și vechi și numeroase, unele avînd sensuri multiple în limba romînă. În derivatele romînești întîlnim atît sensurile specifice lui *re-* latin cît și pe cele fundamentale ale v. sl. **pas-**. Și, deși nici un derivat romînesc cu *rās-* nu se sprijină direct și nemijlocit pe un derivat latin cu *re-* (+ *ex-*), avînd în vedere sistemul sensurilor prefixului romînesc, cercetătorii care, sporadic, s-au ocupat de *rās-* s-au oprit mai ales la ipoteza emisă de O. Densusianu, citată mai sus, a dublei origini a lui *rās-*. De unde deriva însă acele sensuri³ ale lui *rās-* despre care au pomenit unii cercetători?

în vechea slavă, **pa3-** avea următoarele sensuri:

a) distribuire, împrăștiere; b) separare; c) extindere⁴. Celelalte sensuri ale lui *rās-*, mai ales cele de repetare, revenire la o stare anterioară, inexistente în vechiul prefix slav **pa3-**, apar ca evidente în lat. *re-*. Vechile cuvinte romînești: *rāzbuna*, *rāscumpāra*, *rāzgmđi* au primit probabil forma și înțelesul lor fundamental de la presupusele vechi derivate latine cu *re- + ex-*, neatestare însă. Este adevărat că *rāzbuna* nu poate fi explicat numai prin v. sl. **pa3-**, care nu avea sensurile multiple de azi ale lui *rās-*. Totuși referirea la *re + ex + bonare* e puțin convingătoare, cuvîntul acesta neexistînd nici în alte limbi romanice.

¹ *Histoire de la langue roumaine*, I, Paris, 1901, p. 247.

² *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen*, în *JahresbericM des Instituts für rumänische Sprache*, XIX—XX, Leipzig, p. 250 și urm.

³ Heidelberg, 1935.

⁴ E vorba de cele discutate pînă acum: extindere, intensificare, repetare.

⁵ Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879—1883, p. 413.

Prefixul *re- + ex-* nu apare clar în nici un derivat romînesc; rîialul lexical nu atestă un astfel de prefix. Clar apare însă prefixul *sla* în multe derivate romînești, mai ales că evoluția lui semantică a spre îmbogățire continuă. Acest fapt ne duce spre noi concluzii în-le cu originea și sensurile lui *rās-*.

*

Limbile slave au dezvoltat, pornind de la cele trei sensuri ale **pa3-**, o nouă serie de sensuri ale acestui prefix. De pildă, în limba bu **pa3-** are 11 sensuri, care pot fi grupate în patru mari categorii: a) cere; împrăștiere, deplasare; b) intensificare, întărire; c) schimbare, formare (în altceva); d) reducere, slăbire a acțiunii. Mai apar a diverse alte nuanțe de sens, secundare⁶.

în sirbo-croată (în derivatele tratate în dicționarul lui Ris Kangrga, Belgrad, 1928) apar aceleași sensuri fundamentale. P limba rusă, dicționarul lui Ușakov atestă pentru prefixul **pa3-** 11 s care, la fel, se grupează, într-un mod mai apropiat încă de situaț limba romînă, în patru categorii mari: a) răspîndire, împră b) repetare; c) intensificare; d) negare a sensului cuvîntului de bază. dezvoltări de sensuri în limbile slave, cu care romînă a fost mereu în tact direct, n-au putut rămîne fără ecou în evoluția istorică a de romînești. încă Densusianu a remarcat că vechiul *rās-* (< **pas-**, a dezvoltat și alte sensuri în derivate ca: *rāsputare*, *rāscopt*, *rāzbunic*

Se poate deci presupune că în limba romînă s-a produs un semantic similar cu cel din limbile slave citate! Probabil sub inf acestor limbi, vechiul prefix *raz-* (**pa3-**), luat din slavă, a dezvolt derivatele romînești cu *rās-* sensuri noi, aproape identice cu cele co nate în lexicul bulgar, sirbo-croat, rus.

Avînd în vedere o bogată serie de cuvinte cu *rās-* și țînînd sea faptul că nici un derivat romînesc cu acest prefix nu poate fi ex printr-un cuvînt moștenit din latină (derivat eu *re- + ex-*), cred c își are originea în v. sl. **pa3-**, cu dezvoltarea ulterioară, paralelă, de s noi, pe teren romînesc, probabil și sub influența limbilor slave di. Noi am luat de asemenea cuvinte din limbile slave, derivat *raz-*, avînd sensuri noi față de prefixul din vechea slavă: *rāsplāti*, *r Mai ales în epoca maximei influențe slave — epoca traducerilor religio au pătruns în vechile noastre cărți multe derivate cu *rās-*, adesea din textul slavon sau calchiate după un model slav. Multe deriva fost formate cu un prefix *rās-* chiar pe teren romînesc, căci prefixul simțit devreme ca element liber, cu sensuri destul de bogate.*

în modul acesta, admițînd dezvoltarea nouă de sensuri mu ale lui *raz-*, baza prefixului romînesc *rās-*, atît în limbile slave cit

⁶ N. Gherov, *Reclnik bălgarskii iazlk*, I—V, Plovdiv, 1895-1904.

⁷ Trebuie deci corectată afirmația lui Beaulieux, *Grammaire de la langue bulgare*, 1933, p. 173, că **pa3-** are numai sensurile de „distribuire”, „împrăștiere”, „analiză”.

⁸ Op. cit., p. 247. Sub influența lui **pa3AVH1CAHTH** s-a format probabil cf. Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romtne (sec. VI—XII)*, rești, 1954, p. 49.

limba română, apare clară explicarea în *răzbuna* ca derivând din *răs-* + *bun*, fără ca, semantic vorbind, să fie nevoie să recurgem la un *re-* + *ex-* latin, neatestat în vreun derivat românesc (Densusianu singur notase un : *re-* + *ex-* + *bonare*).

Materialul de care dispunem (glosare la texte vechi, DA ms.) înregistrează rar, într-o fază veche a limbii, derivatele latine care după Densusianu au un *re-* + *ex-* : *răscumpăra*, *răzbuna*. Ele se pot explica prin *răs-* + *cumpăra*, *răs-* + *bun*. În *Psaltirea Scheiană* întâlnim *scumpăra* care ne duce, cum spune Tiktin, la un *ex-*. În legătură cu celelalte derivate pomenite, nu pot spune nimic de vreme ce atestările lipsesc, iar limbile romanice nu oferă material concludent pentru un prefix romanesc *res-* (< *re-* -f *ex-*).

Concluzia pe care am formulat-o mai sus în legătură cu originea slavă a lui *răs-* și cu dezvoltările de sensuri noi, se sprijină deci pe date clare, pe bogăția de derivate românești atestate din cea mai veche perioadă a literaturii noastre. Numărul mare de derivate cu *răs-* ne demonstrează faptul că acest prefix, devenind un element liber, cu mai multe sensuri decât cele remarcate pînă acum, a fost productiv în limbă.

Observații asupra sensurilor lui *răs-*

Au fost discutate de cercetătorii de pînă acum cel mult trei sensuri ale lui *răs-* : a) răs-pîndire, împrăștiere; b) repetare; c) intensificare. Problema acestor sensuri n-a fost analizată însă mai pe larg. Unii lingviști consideră chiar că ultimele două sensuri pot fi tratate împreună și deci s-au ocupat doar de două sensuri ale prefixului *răs-*.

Bogata serie de derivate cu acest prefix trebuie sistematizată însă în mai multe categorii de sensuri și anume : a) împrăștiere, răs-pîndire, extindere, desfacere : *răsfira*, *răsfîrînge*, *răsturna*; b) intensificare, întărire în grad (foarte) mare : *răscoace*, *răscunoscut*, *răspuțeri*; c) repetare, reluare : *răzda*, *răsciti*, *răscînta*; d) aducere în altă stare : *răspopi*, *răzbuna*, *răscumpăra*; e) negare, schimbare în sens invers față de înțelesul cuvîntului de bază : *răstălmăci*, *răspăr*, *răscloci*; f) derivate în care *răs-* nu apare cu nuanțe clare, bine definite; uneori aceste nuanțe sînt slabe sau de loc vizibile față de sensurile cuvîntului de bază : *răspieri*, *războli*, *răzdumica* (atestate mai ales în limba veche și în creația folclorică).

După cum se vede din exemplele citate, *răs-* formează derivate de la verbe, substantive, adjective și adverbe. În analiza categoriilor de sensuri discutate în continuare, se vor întîlni mai ales exemple de derivate verbale și mai puține substantive, adjective ori adverbiale.

*

I. Dintre toate sensurile acestui prefix, cel de împrăștiere, răs-pîndire, extindere este cel mai frecvent, formînd cele

¹ Cf. Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 207; Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, VI, București, 1938, p. 70 — 71.

² Aici sînt concentrate deci toate sensurile fundamentale ale v.sl. p3-.

mai multe derivate, poate și pentru motivul pomenit mai sus : cur cele trei sensuri de bază ale v.sl. p3-. *Răsfira*, *răsfîrînge*, *răzleți* (*răsturna*, cu bogata lor familie de cuvinte pot ilustra acest sens' de lui *răs-*. În multe contexte literare, *răsfira* e sinonim cu : „a de „a desprinde”, „a se împrăști”, chiar cu „a se revărsa”. Din vechi și din cele populare putem scoate cîteva exemplificări concludente. Un citat ca : se *sparse toate oasele mele* PSALT. 36 are ca sinonime, verbul *a sparge*, în alte traduceri vechi, cuvintele : se *răsipiră* (*se-împrăștiară* (Dosofoței), *răsfirară-să* (Psaltirea Hurmuzaki)¹. Chiar în istorii clasice găsim exemple în care *răsfira* apare cu sensul general, de „desfacere” „împrăștiere” : *niște coame castanii ... se răsfiră umerii și pieptul lui înfirat* NEGRUZZI, I 21. Un sens figurat „răsfira” apare în exemplul : *care lucru mai pre larg se va răsfira* jos P. MAIOR, IST. 12. Aici e vorba — cum precizează explicația din *DA* — de sensul de „a răs-pica”, adică „a lămuri”, „a analiza”.

Deși azi, la o privire fugară, nu observăm îndată că *răs-* are în *desfacere*, *extindere*, în *răsfîrînge*, *răsturna*, unele derivate literare ne duc în mod clar spre acest sens : *buzele răsturnate și răzbușii* GASTER, GR. I 350; *înalță... cu ochii negri, cu buzele răsfrinte* BR. M.B. 9.

În epoca literaturii vechi, acest prefix a fost folosit la multe ocazii pentru a le imprima nuanțe de sens noi, caracteristice elementului original slav : *răs(s)ări* „a (se) risipi, a se împrăști” : *s-au întîmplat acest lucru de s-au răsărit, ce va hi mai scris* LET. I 434. În DA ms. cu *răsări* e atestat și cu sensul de „a (se) despica”.

Mai întîlnim apoi alte derivate rare cu acest sens al lui *răs-* : *măna „a împrăști”*: *răssămăna-voi în toate părțile* DOSOFTEI, PS. (*răssămănrările*, în aceeași operă, e echivalent cu „răsipiții” p. *răstăia* „a izola, a înconjura” (NECULCE, în DA ms.); *răzbate* „a pătrunde (adînc, pînă departe)”, dar și „a cutreiera”, „a colinda (încoace și înapoi)” (DA); *răzbucni* „a țîșni, a se revărsa (violent, cu putere, pînă dintr-un loc mult în afară)” (DA); *răzbuși* „a străbate”; *răsflecat* „sufărînd răscrăci”.

Note. 1. în textele vechi și populare, *răs-* apare uneori în concurență cu alte prefixe, avînd sensul lui *des-*, de exemplu *răsface*: *în două părți să se răsfacă și să măntuiască [pămîntul]* LET, I Apend. 45; *răsfunda*: *brazdă neagră am răsfundat* POPOVICI, I 146; *răspica*: *mindrul vultur... cum falnic respică a soarelui rază* (la TDRG); *răsfrintat* (BELDIMAN, în DA ms.).

Mai rar apare *răs-* în concurență cu *in-*, *re-*: *răslors „întors”* : *pălării cu răstoarse* IORGA, N.E.A.I 279; *răsprăști* „împrăști” (TDRG); *răscurbat* „recucit” (TDRG); *răscurbat* „recucit” (TDRG); *răscurbat* „recucit” (TDRG); *răscurbat* „recucit” (TDRG). Faptul că *răs-* și *re-* sînt determinat înlocuirea lui *re-* (neologism) prin acest prefix, într-un nou ca *răzvoluție* „revoluție” (GANE, N. I 290).

¹ Cf. *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII din slavonește*, ed. critică de I. A. Candrea, II. textul și glosarele, 1916, p. 36/14.

² Sentimentul că *răs-* e un element liber i-a făcut pe unii autori vechi să indice ortografic prefixul, scriind : *răzsar*, *răssădi* (GASTER, CE. I 57, 325).

2. Din cele citate mai sus se vede că *răs-* cu acest sens de *împrăștiere*, *extindere*, creează mai ales derivate care se referă la spațiu. Dar el poate apărea și în cuvinte care se referă la timp : *răspoilim*, *răzvechi* „străvechi”, *răz nepot*, *răzbunic(ă)* „strănepot”, „străbunică”) (SADOVEANU, N. F. 9). *Răzbunică* poate însemna și „femeie bătrână, babă” (TEODOBESCU, P. P. 131).

*

II. Sensul de *intensificare* al lui *răs-* a putut apărea atît sub influența unor cuvinte slave care, ca derivate cu *pd3-*, aveau acest sens cît și ca o dezvoltare normală, pe teren românesc, din primul sens : o extindere, o împrăștiere adesea presupune un efort, se bazează pe o intensificare a faptului inițial. De altfel, se va vedea și mai departe că toate sensurile lui *răs-* derivă logic unul din altul, că între ele există o înlănțuire aproape firească, explicabilă semantic.

Potrivit celor spuse mai sus, *a răzda* putea fi derivat din *a da*, fie sub influența lui *pa3AaKaTH*, fie prin alipirea lui *răs-* vechi, la *da*. A fost suficient să se creeze un număr restrîns de astfel de derivate pentru ca o bogată serie de derivate noi să poată apărea în cadrul lexicului românesc, pe baza unor cuvinte vechi. *Eăs-* a ajuns să exprime în mod limpede o intensificare în : *răscoace* (*răscopt*), *răscunoscut*, *răzvădit*, *răspuțeri* (în limba veche și : *răsputea*, *răz buhui*, *răzbucuros* etc.)¹.

În textele mai vechi și mai ales în creațiile populare apar derivate, azi rare în limba literară comună, create pe teren românesc : *răzdumica* sau *răzdrumica* „a face fărîme” : *vase pre mare vînt tare le răzdrumică* DOSOFTEI, PS. 157, *el cetățile lor fărîmă și le răzdrumica* CANTEMIR, DIV., la TDRG ; *răspierde* „a pierde' totul, a prăpădi de tot, a dispărea fără urmă” : *și nice aemu nu te vei răspiarde, nice va pieri numele tău* DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 243 ; *răsturbura* „a tulbura peste măsură” : *[î]ngrozirile tale mă răsturburără* DOSOFTEI, ps. 299 ; *răsfuga* „a goni tare”, „a împrăștiia de tot” (P. MAIOR, IST. 191) ; *răscăpăra* „a scapără tare” : *amw . . . vîind răscapără flăcăii* COȘBUG, AE. 161 ; *răzgudui* „a clătina puternic” : *un năpraznic talaz . . . pluta-i răzguđuie* MURNU, q. 89 (cf. 99) ; *răzmuia* „a muia tare” : *o ploaie și pămîntul să răzmoaie* ȘEZ. XVIII 204 ; *răzmii* „multe, nenumărate mii'de . . .” (CAMILAR, N. I 218) ; *răzmargine* „limită foarte depărtată” (COȘBUG, AE. 246).

Am mai înregistrat după DA ms. și alte derivate : *răzmînca*, *răsfugera*, *răsfugi*, *răz buzat*.

Traducerile religioase vechi, făcute după textele slavone, conțin derivate care copiau modelul slav ; azi se folosesc numai cuvintele de bază din aceste derivate : *răslăbi*(*< pacAdEHTH*) „a pierde tăria, a se descuraja” : *fiule nu te slăbi de învățăturile Domnului, nice te răslăbi de ești oblicit* CORESI, E. 245. în familia acestui verb intră : *răslăbitură*, *răslăbit* „bolnav, paralytic”, p. ext. „lipsit de curaj, care și-a pierdut încrederea” : *nice să fie răslăbit de suflet* CORESI, E. 504 ; *răz boli* (*< p<J3K0rttTH*) „a cădea subit bolnav, a se îmbolnăvi pe neașteptate” : *vedea-te-vor și răz boli-se-vor oamenii* PSALT. 322 ; *cînd se războiesc, năzuiesc unii la alții, de-și întrebă leac* DOSOFTEI, V. S. 90, *s-aurăz boiit Grigorie vodă și au murit* LET. II 226 ;

¹ Cf. *Prefixele superlative în limba română* de Rodica Ocheșeanu, în volumul de față.

răstopi (*< pacTonHTH*) „a se topi de tot, a dispărea” : *inima mi jește ca o ceară, cînd se răstopeaște* DOSOFTEI, PS. 66.

Deși între aceste derivate și cuvintele de bază e adesea deosebire de aspect, nuanța de intensitate a lui *răs-* apare clară în cele citate.

Seria cea mai bogată de derivate cu acest sens al lui *răs-* o compun cuvintele folosite în corelație cu baza derivatului ; în această corelație *răs-* este productiv și azi, pentru că formațiile libere pot apărea în contexte ca : *era bucuroasă și răzbucuroasă în sufletul ei să-l vada de acasă* CREANGĂ, P. 111 ; *bufnind și răzbufnind pre sărăcia o poftă* ISPIRESCU, L. 209 ; *îți cred și îți răscred* SBIERA, P. 237.

Aceste derivate fiind expresive, sint create la nevoie de oriunde pentru a sublinia valoarea de superlativ a cuvîntului nou, valoarea care apare tocmai din alăturarea derivatului și a cuvîntului de bază : *și răscitit* ; sau : *citat și răscitat* GAZETA LIT., 1957, nr. 14, p. 10.

Despre acest aspect al expresivității derivatelor cu *răs-* folosite în corelație cu cuvîntul de bază, a scris Ovid Densusianu în *Limbajul tecelor*, observîndcă *răspieri* „intensifică pe *pieri*” ; tot „întărire” și : *răz bate*, *răscrăpa*, *răzduce*, *răsimpunge*, *răz biera*, *răsuiera*, „Interesant pentru predilecțiunea de a întrebuița forme comuniste” : *răs-* e începutul unui deseintec din Dolj : „*Tu cuțite Băscuțite . . . înfingl și te răsfig . . . / Eu te-am înfipt/și te-am răsfiptjTu să și să te răsfigi*”. Densusianu mai citează și alte derivate, sub formă de adjective, formate cu ajutorul prefixului *răs-* : *războjoci*, *răzmațe*, *răzmirat*, *răsstrigare*, *răssec*.

Evident că limba poeziei populare a recurs la aceste derivate pentru a nuanța sensurile de bază ale cuvintelor simple cărora le-a adăugat prefixul *răs-* cu sensul de intensificare, întărire.

Note . 1. Concurența cu alte prefixe superlative o întîlnim în unele derivate necunoscute „preacunoscut, arhicunoscut” ; *răzbucuros* „preabucuros” etc. Deci în unele cazuri „are, semantic vorbind . . . aceeași valoare cu *prea-*”.

Un exemplu aparte de întărire cu *răs-* (avînd sensul de superlativ, „prea”) îl are *răsrăsuci* (DA ms.), cu dubla prefixare a lui *suci* ; în realitate *răs-* e vechiul prefix *ras-* iar *răsuci*, cum am mai arătat, e luat probabil din slavă (*pdCOty'KdTH*).

2. Cînd corelația se face cu negativul cuvîntului de bază, derivatul cu *răs-* are accentuată valoare de superlativ : e vorba de opunerea a două extreme, a două situații diferite : *Cum îi pita mai frumoasă Nici necoaptă, nici răscoaptă* JARNIK-BİRSEANTU, p. 10.

III. Sensul de repetare al lui *răs-* e strîns legat de cel de intensificare ; pentru a realiza o întărire a acțiunii, în multe ori se cere o repetare a acțiunii exprimate de cuvîntul de bază. În multe derivate putem vedea cum sensul de intensificare merge

¹ în *Grai și suflet*, IV, p. 365—367.

² Autorul indică și izvoarele de unde a adunat aceste exemple (reviste, culegeri populare).

³ Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 208.

cu cel de repetare : *a citi și răsciti; a zice și răszi* etc. în corelație cu elementul de bază al derivatului se pot forma nenumărate cuvinte noi, de uz familiar, adesea cu scop expresiv : *a știiera și răștiiera* (GASTER, GR. II 343); **am zis și am răszis, am stăruiț** GHEREA, ST. CR. I 305 ; *Cuvinte ce-m% par aievea Că iot încă sună, sună și răsună în gândul meu* HASDEU, R. V. 72 ; *De multă voie bună Sună codrii și răsună* COȘBTJ, P. I 130.

Nu trebuie totuși să confundăm cele două sensuri ale lui *răs-*, de intensificare și repetare, și să considerăm că în realitate e vorba de un singur înțeles. Căci iată câteva exemple în care e clară valoarea de repetare a prefixului, valoare independentă de cea de intensificare : *războteza* „a primi din nou botezul; a căpăta un nume nou” (Russo, s. 119); *rășjudeca* „a (se) socoti din nou, a cumpăni (mai bine) faptele” : *cu mintea sa rășjudicase drept ceea ce pe scenă judicase rău cu ochii și cu auzul* ODOBESCU, S. II 537; *răzvot* „votare din nou” (DA ms.).

Note. 1. Unele derivate prezintă un cumul de sensuri, evident mai ales în creația poetică : *Al lor cntec rescintind, Drag 11 duce la simțire* I. VĂCĂRESCU, P. 19 ; [Filomela] *povestea cu-ntristare laEchorăscint&toare* ALEXANDRESCU, la ȘAJN&ANU, D. U. în aceste contexte *răscnta*, înseamnă „a relua un cântec”, „a-l repeta”, dar și „a-l cânta mai tare, să se audă până departe” deci „a difuza”, „a răspîdi”. Iată cum sensurile de repetare, intensificare, extindere interferează, potențînd expresia poetică.

2. Derivatele : *răzgîndi, răzbate, răstălmăci, răsplăti* cînd se află în corelație cu cuvîntul de bază, capătă un sens de repetare, diferit deci de cel obișnuit azi în limba literară; *eu te bat și te rășbat* MAT. FOLK. 1612 (cf. CANTEMIR, HR. 81); *rn-am gîndit și rășgîndit* ST. BOC. LIT. VI 253. La fel, în : *am plătit și rășplătit cartea asta, rășplătit* înseamnă „am plătit mult”, dar și „am plătit de multe ori”.

3. În unele derivate s-a fixat un sens aparte, diferit de cel inițial care era unul de repetare; într-un cuvînt ca *răsfăța* „a mîngîia pe față” „adezmierda în mod repetat pe față pe cineva” (DA ms.), apoi mai tîrziu „a alinta” : *cine-ș va netezi feciorul lui (ce se zice de-l va răsfăța)* PANK, în DA ms.

4. Pe lîngă interferența de sensuri pomenită la nota 1, putem reține, în cadrul discuției sensurilor acestui prefix, o interferență de prefixe *răs-* cu *re-* în derivate ca : *rășari, răsufla, răsuflat, răsuna*. Astfel de derivate au putut face pe unii lingviști să creadă că *răs-* < *re-*. Am arătat însă la început că în cuvintele vechi e imposibil de demonstrat prezența lui *re-* + *ex-*; *re-* e mai mult un element neologic în limba romînă.

IV. Legătura dintre sensurile lui *răs-* poate fi urmărită și mai departe : reluarea, repetarea acțiunii poate însemna nu numai o simplă reeditare a faptului, ci și o schimbare a sensului cuvîntului de bază, un adaos semantic nou în conținutul derivatului. Acest lucru s-a putut vedea și la *răs-făța*, însă mai clară e schimbarea acolo unde derivatul capătă un sens de negare a înțelesului cuvîntului de bază. Avem în limba romînă

¹ Pentru a păstra aspectul latin al prefixului, textele mai vechi ortografiau uneori pe *răs-* cu *res-* : *resplata scriitorului Curier de ambe sexe*, II 371. *Res-are* înțelesul că un lucru oarecare e cu desăvîrșire prefăcut într-un fel oarecare, iară des- înțelesul că el e desființat (I. SLAVICI, *Gramatica limbii romîne, I, Etimologia*, Ed. Minerva, București., 1914, p. 157); *porni în urma cirezii ce se reslăfise* AGÎRBICEANU, S. P. 19.

² De familia lui țineau : *răsfățațiune, răsfăție, răsfățături* DA ms.

cîteva exemple concludente pentru a demonstra acest sens al nediscutat pînă acum. în *răspăr* inițial sensul apare atestat astfel : *începi a-l răspăr* direcției firești a părului”, în unele exemple ca : *începi a-l răspăr și pre coaste în păr și în răspăr*, ȚICHINDEAL, F. 331. De a în *răzgîndi, răspopi, răzdomni*, acțiunea exprimată de derivat e celei cuprinse în cuvîntul de bază.

Se mai pot da și alte exemple în care *răs-* apare ca un element de negare a acțiunii, folosit pentru a anula o acțiune și a da un sens înțelesului exprimat de temă: *răscovinge* „a crede contrariul” [indicație scenică] *aproape răscovînsă* CARAGIALE, T. I 88 ; *răscloc* „băra de clocit” (DA ms.); *răscucăi* „a desface, a elibera de cucului, a scăpa pe cineva de o vrajă” (*ibidem*); *a răstoarce* „a pără, a da înapoi o lovitură” : *am vrut să-mi răstorc cele trei* CREANGĂ, P. 196.

Note. 1. Rar unele derivate cu acest sens al lui *răs-* pot apărea și în corelație cu cuvîntul de bază : *Au început țel de țel de intrigi, tălmăcind și răstălmăcind misia comisiei* GHICULEA, P. 19.

2. Corelația poate apărea și cu variantele sinonimice ale cuvîntului de bază : *De-a doua oră socotind și răschitind. . . gîndul într-alt chip începu a i se pleca* C. IST. IER. 215.

V. Apropiat de sensul prefixului latin *re-* este un alt sens al lui *răs-*, cel de revenire la starea anterioară. El exprimă de a îndrepta o situație socotită ca nefavorabilă. Cu acest sens îl găsim pe *răs-* în *răzbuna, răscumpăra*. în primul verb observăm sensul logic de „a face din nou bun ceva, a restabili forma bună, care a fost tulburată, schimbată”, p. ext. „a însenina” : *Cînd te vada la lună, Inima mi se răzbună* HODOȘ, P. p. 85.

A răzbuna are o bogată familie în limba veche : *răzbuneală, răzbunare, lumină* (DA ms.); *răzbun* s.n, „liniște, pace, răgaz, (Transilv.) „vreme bună, senin”, p, ext. „voie bună, vioioșie” : *Să răzbun și mîndrei scrum Să vadă că n-am răzbun* BÎRLEA, B. I 47. Are și adjectival „bun, frumos” : *vremea-i mîndră și frumoasă și răz* *ploioasă* T. PAPAHAĞI, M. 54.

în *răscumpăra* întîlnim de asemenea sensul fundamental de „a răz pără iar (sau din nou) ceva vîndut, pierdut sau înstrăinat”, deci înțelesul de a reveni la starea de posesor al unui lucru vremelnic pierdut, cum se vede în citatele din textele mai vechi : *am vîndut-o[via-] și Ursului lă am răscumpărat-o și acum am vîndut-o dumisale giupîului Că* *Movilă* (a. 1733) URICARIUL XXIV 440. Din familia de cuvinte a acestui verb fac parte : *răscumpărabil, răscumpărător, răscumpărătură* (DA ms.).

în aceste derivate *răs-* nu mai exprimă nici unul din sensurile analizate mai sus. într-o măsură oarecare sensul de revenire la starea veche, acțiune în folosul celui care o întreprinde, e înlocuit de sensul de repetare; numai că în acest caz *răs-* din exemplele date

¹ Atestat la BARONZI, L. I 118.

² În corelație cu *convinge* poate însemna „a fi foarte convins”.

un rezultat nou, altul decât o simplă repetare a acțiunii exprimate de cuvântul de bază.

Notă. în unele derivate sensul lui *răs-* s-a tocit, încît cuvîntul nu mai păstrează decât semnificația elementului fundamental, vechi, intrat în structura derivatului: *răscumpărătură* înseamnă după DA ms. „lucru dobîndit prin cumpărare”, adică simplu „cumpărătură”.

*

VI, Exemplul citat mai sus ne duce spre cel din urmă sens al lui *răs-*, mai exact spre lipsa de sens a acestui prefix. în unele derivate, *răs-* nu aduce nici o nuanță nouă, clară. Mai demult, probabil că *răs-* a însemnat ceva în derivat, prefixul a fost folosit pentru a marca o schimbare de sens sensibilă. Atît în textele vechi cît și în cele mai noi, *răs-* apare uneori ca simplu element expresiv, uneori derivatul avînd aproximativ un sens identic cu cuvîntul de bază. O situație similară bănuiesc că au și alte prefixe (cf. *re-* din *resimți*). Iată cîteva derivate cu sensul șters al lui *răs-*: *acum lămuresc ușor tot ce era atunci mister*, *răstălmăcit* în *imagini* G. M. ZAMFIRESCU, SF. M. N. I 14; *tot ce-a venit să spuie și tot ce-a spus Musandrei*, *s-a fost răsplttmădit* în *amarul gîndurilor* astea POPA, V. 50 (cf. și p. 156).

în exemplele citate, derivatele *răstălmăci* și *răsplămădi* nu au sensul obișnuit azi în limba literară; *răs-* nu modifică în mod sensibil înțelesul vechi al cuvîntului de bază, încît derivatele sînt aproximativ echivalente cu vechile cuvinte: „a tălmăci”, „a plămădi”. în primul citat, *răstălmăcit* poate fi interpretat prin sinonimele: „exprimat, expus, redat prin...”; în al doilea citat, *răsplămădie* egal cu „a crea”, „a frămînta”, „a pregăti”.

în textele vechi, adesea copiind sau calchiind termenii slavoni, apar unele derivate cu *răs-* fără vreo nuanță de sens nouă: *răsjudecător* „judecător”: *răsjudecătorului* de *lucrurile cele mai de treabă a norodului creștinesc* LET. II 103; *răsgijudeca* „a judeca”; *răspiarde* „a pierde” (DOSOFTEI, la GASTER CR. I 243). Textele corespunzătoare vechi folosesc uneori derivatul cu *răs-*, dar mai des cuvîntul simplu, nederivat cu *răs-*.

în textele paralele (indicate în DA ms.) cuvîntul are ca echivalente: *păiar* (PSALT. HURM.), *potreabă* (CORESI), *potrebeaște* (PSALT.). Din familia acestui verb e: *răspierdzare* (atestat tot la Dosoftei), care are ca echivalente: *perire* (PSALT.), *pagubă* (CORESI, PSALT. HURM.). *Băzboli* are, ca și precedentele, pe lîngă sensul de intensificare pomenit mai sus (la II), și sensul cuvîntului de bază, nemodificat prin prefixarea cu *răs-*, sensul de *a bolî* „îmbolnăvi”. Așa apare la: CORESI, E. 426; VARLAAM, CAZ. II 24; DOSOFTEI, v. S. 90; M. COSTIN, la LET. I 236; NECULCE, CR. I 226; ȘINCAI, HR. II 93; și în textele populare: *războia cu jața-n jos* PĂSCULESCU, L. P. 228; *răscumpăni* „cumpăni” (BARON-ZI, L. I 98); *răsămăna* „semăna”; *răsămănare* „împrăștiere” (PSALT.).

* Vezi Al. Rosetti, op. cit., VI, p. 212.

3

Derivatele romînești cu *răs-*, destul de multe în textele vechi, au putut fi făcute sub influența unor cuvinte vechi slavonice, există de asemenea prefixul *pa3-* (*pac-*). Faptul e evidențiat în glosarul lui I. A. Candrea la *Psaltirea Scheiană*: lui *răsămănare*, *răsjudeca*, *răspîndi*, *răscruc* le corespund derivate v.sl. tot cu *pa3-*.

Există însă multe derivate romînești cu *răs-* cărora nu le mai găsim punde în vechea slavă un cuvînt derivat cu *pa3-*; așa sînt: *răscumpăra*, *răstulbura*, *răspierde* (*răspierzare*). Alteori un derivat vechi cu *pa3-* (*pac-*) nu mai este preluat de traducător: *pd3KoraT-fe* „a bogăți” în textul romînesc.

Aceste situații variate pot fi explicate prin faptul că derivatele romînești au apărut, în textele pomenite, fie sub influența unor cuvinte vechi slavonice (consemnat în textele existente sau existent în mod indirect, în tradiția textelor religioase, în formulele sacre etc), fie recurs, pe teren romînesc, la *răs-*, devenit element liber, cu o anumită putut forma derivate oricît de multe. Așa se explică deosebirea și diferența derivatelor romînești față de situația din vechea slavă, unde *răs-* a fost, în textele vechi religioase, un element mult mai productiv și azi. Devenind un element liber, a căpătat apoi numeroase derivate iar pe lîngă sensurile clare, discutate, a fost folosit și ca element cu rol de înnoire (formală) a unor cuvinte, în structura cărora i

Notă: 1. *Răs-* nu pare să aducă ceva nou în derivatele folosite în jocurile sau în creațiile populare minore: *Vă scad, vă răscad, Vă mut, vă răsmut* MAT. PO. Poate că nuanța de repetare e inclusă și ea în derivatele citate, contextul însă nu neclar în descîntece. într-un alt exemplu, *răs-* apare și în corelație cu *în-*: *Nu coace, Nu împunge, nu răspunge* DENSUSIANU, Ț. H. 281 (cf. și SEZ. XXII 26).

2. Mai pot fi amintite alte cuvinte în care *răs-* nu este analizabil și deci delimita precis sensurile acestui prefix (pentru că nu putem vedea clar etimologia cuvintelor): *răschidă* „ceartă, sfadă” (DA ms.); *răzlog* „despicătură (de lemn)”, *răscheie* (*ibidem*); *răscăbușuri* „resturi de lemn” (*ibidem*); *răscăid* „a se lăți, a se umfla, a se desfășura” (ALEXICI, CIAUSIANU, în DA ms.).

CONCLUZII

1. La baza prefixului romînesc *răs-* stă v.sl. *pa3-*. în limba romînă *răs-* a dezvoltat sensuri noi față de cele fundamentale, rezultate din vechea slavă. Această dezvoltare de sensuri și derivate în limba noastră s-a putut produce sub influența dezvoltării paralele a limbii slavonice și a sensurilor în unele limbi slave cu care limba romînă a venit adesea în contact; faptul s-a putut întîmpla însă și sub influența unor cuvinte latine în care, formal, se poate vorbi de o apropiere a lui *răs-* de *pa3-*.

2. încă în primele atestări din textele vechi, *răs-* apare ca element liber, capabil să formeze o serie bogată de derivate noi. în situație prefixul a căpătat o largă întrebuintare și numărul lui de

e dublu față de cele discutate de cercetătorii de pînă acum : a) răspîndire — extindere ; b) intensificare ; c) repetare ; d) negare ; e) revenire la starea veche; f) cu rol expresiv — cu valoare neutră (zero).

3. *Bās-* e mai frecvent în textele vechilor traduceri religioase (epoca slavonă, cînd influența limbii slave vechi e preponderentă) și în textele folclorice, în limba populară. Bogăția de sensuri, de unde și valoarea lui expresivă, i-a determinat o sporită valoare de circulație, mai ales în stilul familiar, în vorbirea populară. Azi situația în limba literară contemporană e alta : din cele 224 derivate înregistrate în DA ms. — multe aparținînd unor familii bogate de cuvinte (avînd la bază de ex. : *răzbuna, răscumpăra, răscoace, răsfrînge, răsturna, răsfața*), altele fiind doar derivate ocazionale — *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* a reținut circa 121 derivate, număr în care intră și formațiile libere, ca : *răzda, răsînțelege, răsjudeca, răsčiti* etc.

4. Productivitatea lui *rās-* constă astăzi în faptul că, fiind încărcat de sensuri și fiind simțit ca un element liber, prefixul poate forma derivate libere, oricît de numeroase — ca și *des-, stră-, ne-, prea-, în-, re-*, — pentru a imprima nuanțe noi, expresive, unor construcții familiare, ocazionale de cele mai multe ori.

PREFIXELE SUPERLATIVE ÎN LIMBA ROMÎNĂ

RODICA OCHEȘEANU

Pentru a exprima cît mai sugestiv ideea de superlativ s-au folosit la procedee numeroase și variate. Expresiile folosite devenind timpurii, prin deasa lor întrebuițare, prea slabe, se impunea găsirea de procedee noi pentru a reda mai plastic ideea de superlativ. Unu din aceste procedee comun multor limbi este și folosirea prefixelor superlative, întrebuițate inițial pe lingă adjective și adverbe, acestea se alătură apoi și substantivelor și verbelor pentru a marca intensitatea.

Limba latină și vechea slavă, ca și limbile romanice și limbile slave moderne, au folosit din plin acest mijloc de intensificare. Și limba romînă a întrebuițat prefixele superlative pe lingă adjective, adverbe și chiar substantive. După momentul cînd au intrat în limbă, le putem împărți în prefixe vechi: *arhi-, bas-, prea-, rās- (răz-), stră-* și prefixe noi: *Mper-, super-, supra-* și *ultra-*.

Prefixe vechi

arhi-

Arhi- (de origine greacă, derivă din radicalul verbului «*px^*» — a dîntii, a merge în frunte, a comanda") apare în limba romînă în forma relativ veche ca *arhiepiscop* : *în zilele arhiepiscopului Ghenadie* (E. i/4 ; *arhidiacon* : *era arhidiacon la părintele Macarie, patriarhu limbii DOSOFTEI, PS., la GASTER, CR. I 209. E l a pătruns pe do*

1. Prin scrierile bisericești: a. direct din grecește: *arhiepis* < gr. *ἀρχιεπίσκοπος*; b. prin intermediul slav: *arhidiacon* < v.sl. *архидиаконъ* < gr. *ἀρχιεπίσκοπος*; c. *arhiepiscop* < v.sl. *архидиаконъ* (gr. *ἀρχιεπίσκοπος*)

2. în timpurile mai noi prin cuvinte împrumutate din limba franceză: *arhiduce* < fr. *archiduc* (lat. med. *archidux*) și familia res

¹ Pe *arhi-* l-am tratat printre prefixele vechi, deși intră în limba romînă și ca element din franceză.

archiducesă < fr. *archiduchesse*, *archiducal* < fr. *archiduche* (lat. med-*archiducatus*).

În limba greacă *âpxi-* era întrebuințat m derivate spre a arata rangul cel mai înalt. Și în limba română *arhi-* exprimă tot ideea de superioritate, când se alătură substantivelor, și dă nuanță de superlativ adjectivelor cărora li se atașează.

Cuvintele vechi în care se găsește *arhi-* sînt mai rar adjective și mai ales substantive care desemnează o funcție (de obicei bisericească). Luate astfel în întregime din grecește sau din slavonește, ele au sensul de „cel mai înalt grad al funcției respective”: *arhidiacon*, *arhiepiscop* etc. După modelul acestora s-au creat apoi și cuvinte românești ca *arhipăstor*: *se arăta arhipăstor vrednic și cu dorire de turma sa* ZILOT, GRON. 89, 1a HEM 1633; *arhipăstoresc* (ZILOT, GRON. 91, 1a HEM 1633) *să nu se mai încredințeze cirna arhipăstorească la străini ierarhi* NEGRUZZI, I 241; *arhipăstorie* (ZILOT, CRON. 73); *arhipovățuitor* (ȘINCAI, HR. II 689), *arhimitropolit* (PALIA (1582), 1a GASTER, CR.); *arhierarh*. Singura formație verbală din limba veche e *arhierăți*, format de Dosoftei de-a dreptul după gr. *arxispaTsuo* „a deveni prelat”. După modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză, ea *arhimilionar*, s-au format apoi cu acest prefix, în limbajul familiar al păturii mai culte și în limba presei, substantive și mai ales adjective. Substantivele ca *arhicancelar*, *arhimedic*, compuse cu acest prefix și cu cuvinte vechi românești, au căpătat sensul de „cel mai de sus” (ca rang), iar adjectivele ca *arhinebur* (Pontbriant), *arhișiret* (HEM 1631), *arhidobitoc*, *arhicunoscut*, *arhiîncărcat*, *arhiliberal*, *arhiplin*, *arhipopulat*, *arhizgîrcit* au căpătat sensul de „peste măsură de”, „mai mult decît”, „în cel mai înalt grad”.

O formație interesantă pentru felul cum a pătruns în limbă e *arhi-strateg*. Cuvîntul a intrat în limbă în trei epoci diferite: 1. în limba veche prin scrierile bisericești din medio-greacă sau din slava veche, folosit cu sens figurat de „mai marele cetelor îngerești”, epitet întrebuințat în teologia greco-slavă pentru *arhanghel*; 2. în epoca fanarioților din neogreacă cu sens propriu de „general”, „comandant al unei armate”; 3. în timpurile recente ca neologism din franceză, folosit foarte rar, azi ieșit din uz, cu sensul de „general destinat a fi comandantul suprem al armatei unei țări pentru timp de război”, „generalisim”⁴.

În limba actuală *arhi-* se folosește mai ales pe lângă adjective, spre deosebire de limba italiană unde e întrebuințat și pe lângă substantive, în limba presei și a reclamelor fiind sinonim cu *super-* sau chiar împreună cu el (*arciocasiune*, *arcisupercinema*). În mod obișnuit el nu formează azi nici derivate verbale, totuși nu e imposibil să-l întîlnim în limba familiară în formații ca *arhiplictisi*, *arhisătura* etc. Acad. Iorgu Iordan citează în *Limba română actuală* următorul exemplu în care găsim verbul a *arhiomorî*: *opera sa va fi disecată, compartimentată, explicată și arhiomorită*

⁴ Pontbriant, *Dicționar romno-francez*, București și Gottingen, 1862.

⁵ Poenar, *Vocabular franțezo-romnesc*, București, 1840.

⁶ DA, s.v.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, București, 1943, p. 219.

prin aceste operații v. ROM., dec. 1939, 37. *Arhi-*, întrebuințat ticală superlativă mai ales pe lângă adjective, se întîlnește de formații spontane create de vorbitori în clipa cînd simt nevoia de mai expresiv o idee. Trebuie semnalate formațiile ca *milionar* și *lionar*, în care valoarea expresivă vine uneori și de la cuvîntul (primar) nu numai de la derivat.

Prefixul *arhi-* poate fi concurat uneori de *ultra-*, în *arhidobitoc*, *arhiliberal*, altele de *supra-* în derivatele: *arhipopulat*; se poate spune chiar că *supra-* este mult mai frecvent *arhi-* în aceste derivate.

Prefixul *arhi-*, intrat ca neologism din franceză, are răspîndire noi în special în limbajul familiar, fără să ajungă să fie folosit extensiv în limbajul presei și al reclamelor și fără să capete o nuanță negativă ca în limba franceză, unde deseori se alătură la noțiuni depreciative: *archi-bete*, *archibigot*, *archicalomnieux*, *archidemodé*, *faux*, *archifou*, *archifripon*, *archiparesseux*, *archipedant*. Atît cuvintele vechi luate în întregime din grecește sau din slavonește și care de ranguri bisericești (și cele create după modelul lor), cit și derivatele după modelul cuvintelor împrumutate din limba franceză s-au păstrat în mare parte în limbă. Cele dintii sînt folosite în limbajul religios și în limba familiară și au pătruns chiar și în limba literară. Așa a dat un număr prea mare de derivate și deși e folosit mai mult în limbajul popular și în limbajul literar, totuși e simțit ca un prefix oarecum productiv din cauza cauze: s-a atașat la cuvinte românești: *cunoscut*, *încărcat*, *populat* etc.; este des întrebuințat în formații ocazionale, putînd atîta la foarte multe cuvinte, fără să dea impresia unei exprimări și nefirești: *arhiplictisit*, *arhiinteresant* etc.

bas-

iș- a pătruns în secolele XVII—XVIII, o dată eu tura ierarhică otomană, deci prin cuvintele turcești care de funcții sau ranguri ca: *baș-aga* „primul căpitan sau comandant al detașament în armata otomană”, *baș-caimacan* „cel dintii dintre cam”, *baș-ceauș* „mai marele peste un regiment de ieniceri” etc. În limba turcă, *bas-* se găsește numai alături de substantive care denumesc titlul unei funcții sau al unui rang, cuvîntul care arătînd pe căpetenia sau pe șeful demnitarilor sau al slujbașilor⁹.

Intrat în limba română prin aceste cuvinte, *bas-* devine apoi și în un timp un prefix productiv. El se întrebuințează pe lângă substantivele cărora le dă înțelesul de „cel mai de frunte”, „cel mai înalt” (ca

⁹ A. Darmesteter, *Traili de la formation des mots composés dans la langue française aux autres langues romanes et au latin*, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 105 și H. Huysmans, *Le renforcement du sens des adjectifs et des adverbes dans les langues romanes*, Upsala, 1903, p. 83.

¹⁰ Lazăr Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, București, 1911, p. 39, II/2, p. 12. Adesea derivatele cu *baș-* sînt sinonime cu cele care conțin *baș-* în partea a doua a lor.

„cel mai bun”, și pe lângă adjective, cărora le dă înțelesul de „în cel mai înalt grad”, „peste măsură de”.

1. Pe lângă substantive :

a) care denumesc funcții: *baș-boier* „primul boier al țării, de obicei cel mai bătrîn, care prezida Divanul după domn, boier-mare” (GHICA, S. 501 și LET. în: 294, la DA, S. V.); *baș-căpitan* „căpitan de frunte” (KOGĂLNICEANU, s. 294); *baș-răzeș* „fruntaș între răzeși” (ALECSANDRI, T. 257);

b) care au un înțeles peiorativ; *baș-bătăuș* „bătăuș de frunte” (șio n. 39), *baș-ciocoi*, *baș-hengher*, (șio u. 35), *baș-margMol* „ștrengar de frunte” (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162)¹;

c) nume de țesături sau de băuturi, arătînd gradul cel mai înalt al calității: *baș-fîr* „fîr de aur curat” : *cu guler de jîr, de jîr chiar baș-fîr* GASTER, CR. II; *baș-bajir* (din *baș-baș-fîr*; TEODORESCU, P.P. 686); *baș-rachiu* „rachiu de primă calitate” : *a băut vin hirmiziu cu răvac și baș-rachiu* TEODORESCU, P.P. 540.

2. Pe lângă adjective : *baș-bătrîn* „foarte bătrîn” (TEODORESCU, P.P. 498); *baș-neghiob* „foarte prost”. Prefixul *bas-* nu se atașează pe lângă verbe și nici pe lângă adverbe.

Prefixul *bas-* îl găsim folosit în graiul familiar și glumeț, adesea cu nuanță batjocoritoare, ironică. Nuanța ironică nu este imprimată numai de prefix, ci rezultă uneori din combinarea particulei *bas-* cu cuvinte ca : *bătăuș*, *calic* etc, care prin ele înseși au un sens peiorativ. Cuvintele vechi, luate din turcește, în care se găsea prefixul *baș-* au trecut în vocabularul pasiv o dată cu dispariția domniilor fanariote și deci a influenței imediate a turcilor, fiind folosite numai pentru a denumi funcții boierești din trecut sau ranguri din armata turcească : *mulțămim agatelor și băș-caimacanilor* TEODORESCU, P.P. 563, *acesta e fratele lui Potcoavă! Frumos cap va primi bas-bulubaș de la Galata* SADOVEANU, N. P. 200, *un sentiment de groază străbătuse pînă în straturile poporane la vorba baș-buzuc* ZAMFIRESCU, R. 53, *le venea turcilor chef de omor, de tîlhărit, năvăleau baș-buzucii după pradă* STANCU, D. 20. Derivatele noi, formate pe teren romînesc, deși alcătuite cu cuvinte vechi romînești și folosite în literatura populară ca : *baș-marghiol* (TEODORESCU, P.P. 455, PĂSCULESCU, L.P. 161—162), *baș-rachiu* (TEODORESCU, P.P. 540), *baș-calic* (ȘEZ. VI 169), *baș-bătrîn* (TEODORESCU, P.P. 492), *baș-ciocoi* etc, au dispărut cu totul din hrubă. Dintre ele, ca și dintre cele vechi luate direct din turcește, s-au păstrat cuvintele care denumesc ranguri boierești și care sînt folosite numai în operele literare cînd e nevoie să se redea culoarea arhaică : *și ca să vedeți voi cum îl cinstesc eu, îl numesc acum chiar baș-boier al Țării Romînești* CAMIL PETRESCU, O. I 222. Deși derivatele cu *baș-* pătrunseseră în literatura populară, prefixul a fost simțit ca un element străin și nu s-a păstrat în limbă.

prea-

Originea prefixului *prea-* a dat naștere la numeroase discuții. Unii²

¹ Cuvintele fără referință la texte au fost luate din DA ms.

² TDRG și Cihac, *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, I, Francfurt, 1879, p. 216.

1-au considerat ca derivînd din vechiul slav *np-fc-*, alții³ din lat. *prae-* influențat de vechiul slav *np-fc-*. Densusianu crede că este rezul unei contaminări între lat. *per-*, *prae-* și vechiul slav *np-fc-*. Mai puține e că avem de-a face cu prefixul slav *np-fc-*, care, intrînd în concurență din perioada de formare a limbii romîne cu prefixele latinești *per-* și *prae-* le-a învins pînă la urmă⁴. Ne întemeiem ipoteza pe următoarele argumente : 1. *prea-* nu putea reproduce direct din punct de vedere fonetic lat. *per-* și *prae-*, trebuie deci să admitem de la început infliența slavă *np-b-*. 2. în vechia slavă *np-fc-* cu valoare intensivă era foarte puțin folosită fiind (afară de adverbul *A3^{frcto}*) singurul mijloc pentru redarea sensului absolut⁵. 3. în limba latină *per-*, *prae-* cu valoare intensivă erau puțin folosite decît *np-fc-* în vechea slavă. 4. în limbile romanice *per-* și *prae-* latinesc cu valoare intensivă au avut o întrebuintare mult mai rară decît în slavă. 5. Din limba latină n-am moștenit cuvinte formate cu *per-* și *prae-* în schimb din vechea slavă am împrumutat sau am calchiat foarte multe cuvinte.

Atît la prefixele latinești *per-* și *prae-* (adjective : *perbrevis*, *perfacilis* ; adverbe : *perbene*, *peraeque* ; verbe : *perodi*, *praecello*), cît și în v. sl. *np-fcK/aT-h*, *np-fcMAA^{pi}j* *np-fcnoAOKKHT*, *np-onor-KE-fc/ih*, găsim valoare intensificatoare pe care o ia și *prea-* romînesc. Aceasta este de altfel singura valoare pe care o are acest prefix. El apare cu această valoare încă din limba veche a primelor texte romînești : *preadulce* „foarte dulce” *den păcate să ne slobozească preadulcele Dumnezeul nostru Sristos* C. E. 131; *preasui* „a se înălța, a se ridica deasupra” : *să ne preasuiască supra celor reale CORESI*, E. 454 ; *preaîmpistrat* „foarte împodobit, împodobit peste măsură” : *stătu împărăteasa de-a dreapta ta în cămeși poleite, în și preatmpistrata* PSALT. SCH. 87; *preaputincios* „prea puțin înțelegător” : *am gînit. . . sub două monarhii a doi monarhi a înălțatului Vușădică și a preaputinciosului Leului supuși... să fim* CANTEMIR, IST. IEI.

¹ W. Meyer-Liibke, *Grammaire des langues romanes*, III, Paris, p. 201, și S. P. *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, Heidelberg, 1905, p. 120.

² O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, voi. I, București, 1929, p. 170.

³ Cf. I. Rizescu, *Prefixul pre-* în limba romînă, în volumul de față.

⁴ A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, voi. I, Paris, 1948, p. 134. Superlativul intensiv se obținea prin adăugarea adverbului *A3-fcAO* sau a prefixului intensiv *>* „superlativ relativ printr-un comparativ însoțit de genitivul plural.

⁵ G. Rohlfs, în *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, I, Berna, [1949] J. spune că funcția de întărire a lui *pre-* e foarte rară în limba scrisă, de asemenea *prae-* s-a răzlețit în dialecte. în italiana modernă se dau numai cîteva formații savante în care valoare intensivă : *percaro*, *permalso*. F. Brunot, în *Histoire de la langue française*, I, 1922, p. 286, vorbind despre *per-*, dă numai cîteva verbe ca exemplu : *parperdre*, *perpe*, *perprae* : el socotește ca pierdut, în schimb, precizează el, ideea de exces va fi frecvent prin *fors*, *sor*, *outré*. Darmesteter, în tratatul său despre cuvintele compuse, p. 30, dă ca *prae-* nu mai există decît în cuvintele moștenite din latină : *precher* < *praedicare*, *praevudere* etc.

⁶ J. Andre, *Les adjectifs et les adverbes à valeur intensive en per et prae*, în *Revue de linguistique et de philologie*, XXIX, 1951, p. 121.

⁷ A. Vaillant, op. cit., p. 323, și Al. Rosetti, *Influența limbilor slave meridionale asupra limbii romîne (sec. VI-XII)*, [București, 1954] p. 48.

Cuvintele cu *prea* au pătruns în limba veche și în special în limba bisericească :

1. prin împrumuturi direct din slavonește :

verbe :

preablagoslovi „a blagoslovi, a binecuvînta” < **np**:**Ēār\$CAOKHTH**
preagreși „a greși, a păcătui” < **np**-**brp**-**buiHTH**
preaizbîndi „a prisosi” < **np**-**fcH3E**-**hTH**
preapări „a învăța, a îndupleca, a convinge” < **np**-**fcnp**-**hTH**
preaslăvi „a slăvi, a preamări” < **npoc****KHTH**
preavesti „a vesti, a propovădui” < **np**-**bK**-**fcuiTaTH**

substantive:

preapoăobie „cuvioșie” < **np**-**kn**«**A**«**EHie**

adjective :

preablagorodnic „nobil, de neam mare” < **np**-**feEAdropoAbut**
preabogat „foarte bogat, generos” < **np**-**bsoraT**-**h**
preamîndru „înțelept” < **np**-**бМ**^**AP**”
preapodobn, *preapodobnic* „cuvios, sfînt” < **np**-**fcnoAObKH**-**b**
preaprost „de rînd, foarte simplu” < **np**-**bn****nocTii**

2. prin calcări după cuvinte slavonești:

preabirui „a birui, a răbda, a îndura” < **np**-**bnos**-**bKAaTH**
preacurvi < **np**-**b/iK**«**E**»**A**’**bHTH**

substantive:

preacurvă < **np**-**k**-**AWKOA**’**bHKa**
preacurvie < **np**’**bAioKOA**’^**HCTKo**

adjective:

preacurvar < **np**’**bAiofioA**’**cti**
preacuvios < **np**’**bnnoAOEkU**’**h**
preamult < **np**-**bmHor**-**K**
preașinut „ascuns, viclean” < **np**-**bAP**’**x**«**AuiK**.

La acestea s-au adăugat apoi derivatele formate pe teren românesc :
 verbe : *preabucura*, *preacînta*, *preaîmplea*, *preaînfrîmșeța*, *preaînvence*,
prealăuda, *preaminuna*, *preaplînge*, *prearâbda*, *preaști* etc.;

substantive: *preafericire*, *preaînălțime*, *preaînmulțime*, *preaînțelep-*
ciune, *prealăudare*, *preaalegere*, *preameșter*, *preamulțime* etc.;

adjective: *preablînd*, *preabun*, *preacucernic*, *preadrept*, *preadulce*,
preafericit, *preaînalt*, *preaînțelept*, *prealăudat* etc.;

adverbe : *preachiar*, *preafund* etc.

După cum s-a văzut, *prea*- formează în limba română, ca și **np**-**b**- din vechea slavă, derivate cu adjective, substantive, verbe și chiar cu adverbe. El se alătură adjectivelor și marchează treapta extremă, limita unei calități de obicei psihice. Cu substantive, de obicei abstracte, mairar concrete, el intensifică noțiunile exprimate. Cu verbe, indică împlinirea unei acțiuni

în cea mai mare măsură posibilă. Prefixul se poate atașa și la ad
preachiar „foarte limpede, foarte clar” : *răspicat deosebește pre vl*
bulgari și preachiar spune că *vlachii s-au sculat asupra grecilor* P. M
 IST. 143 ; *preafund* „profund, adînc” : și ca mai **preafund** să ma
străbate sfaturile ȘINGAI, HR. I 152.

Pe lângă valoarea de intensificare a sensului cuvîntului de
 prefixul *prea*- imprimă uneori derivatelor sale și o nuanță ironică. A
 se observă mai ales în derivatele folosite în corelație cu adjectiv
 verbul simplu : *slăvește* și *preaslăvește* (slăvește mai mult decît tre
 Nuanța ironică nu apare în construcțiile de acest fel, folosite în
 veche : *cântăm* și **preacântăm** *slava ta* CORESI, E. 177. *Prea*- se
 uneori în derivate interesante din punctul de vedere al formării cuv
 și chiar din punct de vedere semantic. Astfel, în limba veche găsim
a preafărăămnezei „a păcătui, a huli” : și de *pururea greșim*. . **pr**
dumnezeind CORESI, E. 187; *a preaședea* „a sta la pîndă”. în *Lin*
mîna actuală se citează (p. 205) și verbul *a preapleca* -. **se preaple**
preaplecat și *preasupus servitor*), care a fost simțit ca participiu tre
 verbului încă inexistent. La Caragiale (o. în 63) găsim și forma
 verbală *preaplecat*: *te rog preaplecat să-mi faci cinstea să poștești*
cu mine. Interesant e și cuvîntul *preaplinul*, probabil un calc
 fr. *le trop-plein* (trebuie menționat că acest cuvînt nu reprezintă o subs
 v. are a vechiului adjectiv *preaplin*, atestat la Coresi (E. 154); adje
 de fapt o traducere după model slav, nu s-a răspîndit în limbii) :
țîșnea dintr-un preaplin care a început de la facerea lumii CAMIL PETE
 v. 162 ; *nu putea vorbi decît cu inima deschisă din străfund, dintr-un*
plin CAMIL PETRESCU, O. II 345. în ultimul exemplu este evidentă in
 scriitorului de a intensifica la maximum ideea exprimată prin fo
 apropiată a două cuvinte derivate cu prefixe superlative.

Prea- a fost în trecut un prefix foarte productiv, care a dat num
 derivate. în vechile texte românești (în special în scrierile biser
 găsim foarte multe împrumuturi sau calcări din vechea slavă. Unel
 mai fost folosite în limba vorbită, mai ales împrumuturile din
preamîndru, *preapodobnic*, *preaglășitor* etc. Altele au pătruns și în
 literară. Azi derivatele cu *prea*- se folosesc foarte rar. Le găsim mă
 în limba bisericească în atributele date preoților sau călugărilor :
cemic, *preacuvios*, *preaînalt*, *preasfînții*; în epitetele date Maicii Dom
 sau unor sfinți: *preacurata*, *preasfîntul*, *preamilostivul*, *preafericitul*,
slăvitul și în titlurile date unor împărați, domnitori etc. : *prealun*
preaputernicul; se întrebuițează de asemenea în stilul arhaizant, în
 nele istorice, în basme sau în versuri : *așa vă treceți bieți bătrîni, cu*
Preacurata GOGA, p. 33 ; *înalt preasfînția sa îl blagoslovește* SADOV
 O. VII 72; **prealuminate** și **preamilostive** *panvoievoade* SADOVEANU, O. V
ai ci n-a umblat nimeni că nu dă voie preasfînțitul CAMIL PETRESC
 394; *dar tu blestemato cine ești? Se răsti crunt la ea preabunul* [Du

zeu] BENIUC, v. 66; *avea un frac de mort luxos și ochii stinși și preasătui BANUȘ* B. 115. în limba vorbită, familiară, *prea-* se poate atașa la orice adjectiv fără a da formații nefirești: *preacumintele meu copil, preaiubită stăpînă, preafrumoasă fată* etc. folosite mai ales la vocativ.

Toate aceste formații au totuși o nuanță ironică sau puțin căutată. Fără această nuanță, acest prefix nu se mai folosește în vorbire, el rămîne un prefix literesc. În derivatele verbale (afară de *preamări* și de *preaslavi*) și în derivatele nominale (afară de atribute) el nu mai este întrebuințat. *Prea-* nu mai dă în limbă derivate noi. în concluzie, se poate spune că *prea-* nu mai este azi un prefix productiv. Concurența altor prefixe cu aceeași valoare (*arhi-*, *răs-*, *stră-*) sau influența occidentală, care aduce prefixe noi (*supra-*, *ultra-* etc), nu sînt suficiente pentru a motiva această pierdere a viabilității prefixului. Probabil că fiind legat foarte mult de limba veche și în special de limbajul religios, a căpătat o culoare arhaică.

răs-

Băs- (în forma *răz-* înaintea consoanelor sonore), ca și prefixul *prea-*, și poate mai mult decît el, a provocat foarte multe discuții în jurul originii lui¹. Discuțiile însă nu au dus la o clarificare și nici astăzi nu putem fi absolut siguri, cu atît mai mult cu cît prefixul *răs-* (*răz-*) are valori multiple, ce origine are fiecare din acestea sau, dacă toate au o origine comună, în ce privește originea lui *răș-* (*răz-*) cu valoare intensivă, spre deosebire de ipotezele care îl consideră slav sau latin, putem afirma următoarele: **pa3-** slav a intrat în limba romînă în diferite momente cu diferite valori; în afară de aceste valori, el a primit și o valoare nouă, probabil un rezultat al evoluției în limba romînă: valoarea de intensificare. S-ar putea ca dezvoltarea acesteia să fi fost ajutată de valoarea de extindere a v.sl. **pa3-**, de un verb ca **pa3AasaTH** „a răzda” și de valoarea de intensificare în limbile slave. îmi întemeiez afirmațiile pe următoarele argumente: 1. toate cuvintele care conțin nuanța de 'intensificare sînt formate pe teren romînesc; 2.. derivatele romînești sînt aproape din punctul de vedere al formei de **pa3-** slav; 3. în vechea slavă **pa3-** nu avea valoarea de intensificare pe care să fi luat-o și noi direct; în schimb el are această valoare în limbile slave²; 4. *răs-* (*răz-*) cu valoare

¹ Trebuie menționat că adverbul *prea*, foarte des întrebuințat pentru formarea superlativului absolut, nu derivă din vechea slavă, unde nu avea valoare adverbială, ci este format în limba romînă; vezi și E. Petrovici, *Dacoromania*, X, p. 139.

² F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, voi. II, Bonn, 1858, p. 430, și Meyer-Liibke, *op. cit.*, voi. II, p. 632, cred că derivă din lat. *re-*. Tiktin, în dicționarul său, îl socotește provenit din v.sl. **pa3-**. Philippide, *Istoria limbii române*, Iași, 1894, voi. I, p. 101, afirmă că e de origine latină. Densusianu, *op. cit.*, p. 246, face deosebire între *răz* < v.sl. **pa3-** și *răs* < lat. *re-* + *ex-*. M. Auerbach, *Die Verbalpräfixe im Dakorumänischen, in Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, Leipzig, 1894-1921, p. 250 și urm., consideră pe *răs-* (*răz-*) cu etimologii diferite după valorile pe care le are. El confundă valorile lui *răs-* și nu ajunge la concluzii care să prezinte cel puțin un punct de plecare sigur.

³ în slava veche **pa3-** avea valoare de: 1. distribuție, dispersare; 2. separație; 3. extindere. Vezi Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen*, II, Viena, 1879—1883, p. 413, A. Vaillant, *op. cit.*, p. 323, și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 45. în schimb, în limba rusă de azi, prefixul *pa-* cu valoare superlativă e un prefix productiv, mai ales în dialecte și mai rar în limba literară.

intensivă nu poate deriva din lat. *re-* + *ex-*. Aceasta nu s-a putut în deși avem factori care ar putea explica moștenirea acestui prefix din latină: a), lat. *re-* avea valoare de repetiție care e foarte aproape de valoarea de intensificare, găsim chiar câteva exemple cu această valoare în latină: *reconvinco* „a convinge pe deplin” (Ambrosius); b). la trecut în limbile romanice în numeroase derivate cu valoare intensificatoare.

Aceste elemente însă nu constituie un argument suficient în favoarea originii latine a lui *răs-* (*răz-*) intensiv, deoarece în limbă romînă nu avem cuvinte cu *răs-* (*răz-*) în care să-l bănuim măcar pe *re-*. Chiar dacă așa admite — ceea ce nu e cazul — că *răzbuna* (care însă valoare intensivă) ar fi un derivat din lat. **rexbonare*, acest cuvînt nu mă poate determina să socotesc pe *răs-* (*răz-*) cu valoare intensivă ca derivînd din *re-* latinesc.

Prefixul romînesc *răs-* (*răz-*) are mai multe valori în limbă romînă, Tiktin le reduce la două: repetiție și intensificare, ca atît de apropiate una de alta, încît acad. Iorgu Iordan crede că sînt considerate drept una singură³. Aceste valori sînt într-adevăr foarte apropiate, încît ele se pot uneori confunda. în exemplul: *București Vasilică și Măriuca lui Onofrei găsești să le dai și să le răz dai* CREAMIER, p. 17; *răzda* poate avea sensul de a da mereu, neconținut, sau poate fi înțeles pretat și cu sensul de a da mult, fiindcă repetiția poate duce uneori la o amplificare din punct de vedere cantitativ, dacă nu și intensiv. Presupunem că sînt derivatul *răzda* alături de verbul simplu se întărește acțiunea verbului simplu. Cu toată această apropiere a valorii de repetiție și de intensificare, ele nu se pot reduce la una singură. Din exemplele: *nu mă opri de a tot scoate* [diploma]. . . *si de a. . . răs citi* numele GANE, p. 69, *să iei un ou de rîndunică și să-l fierbi pînă se va răs fierbe* PAȘA, M.R. i 91 sau *a răscopt ouăle* reiese limpede deosebirea între ambele valori: *a răs citi* „a citi același lucru de mai multe ori” (prefixul are valoare de repetiție), pe cînd *a răs fierbe* „a fierbe mult, mai mult decît trebuie” (*a răscoace* „a coace mai mult decît trebuie, a coace prea tare” (nu de multe ori)). Valoarea prefixului e de intensificare a acțiunii verbului. Valoarea de intensificare apare în unele derivate încă din limba veche: *răzdumica* sau *răzdrumica* (< *răz*+*dumica*) „a face fărîme” : *vase prăzdrumite* *umt tare le răzdrumică* DOSOFTEI, PS. 57; *el cetățile le fărîmă și lerăsc* CANTEMIR, la TDRG; *răspierde* (< *răs*+ *pierde*) „a se prăpădi, a se pierde” și *nice aemu nu te vei răspiarde nice va pieri numele tău* DOSOFTEI.

Vezi *Gramatica Academiei de Științe a U.R.S.S.*, I, p. 358. De asemenea, și în limba franceză deși Beauhieux, *Grammaire de la langue bulgare*, Paris, 1933, p. 173, nu menționează valoarea de distribuție, dispersare și analiză a prefixului *pas-*, dicționarele atestă valoarea de intensificare a acestui prefix.

³ V.fr. *resclarcir* „a face foarte strălucitor” (*esclarcir* „a face să strălucescă” chiarare „a lămuri pe deplin, a face clar” (*schiarare* „a lămuri”), sp. *resbalar* „a aluneca” (*esbalar* „a aluneca”).

Rohlf, *op. cit.*, p. 248, subliniază valoarea intensivă a lui *re-* în italiana modernă dă câteva exemple: *risguardare* „a privi atent”, *risentire* „a resimți”.

⁴ *Stilistica limbii române*, p. 207.

la GASTER, CR. 243; *răsturbura* (< *răs-* + *turbura*) „a tulbura peste măsură”: *îngrozirile tale mă răsturburură* DOSOFTEI, PS. 299; *răslăbi* < (v.sl. *paciaEHTH*) „a pierde tăria, a se descuraja”: *fiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nice te răslăbi de ești oblicit de el* CORESI, E 245. *Băslăbi* apare cu o mulțime de derivate: *răslăbire* „slăbiciune fizică, boală”; *răslăbitură* „răslăbire” și participiu *răslăbit* „suferind, bolnav”, care a dat chiar și un figurat „lipsit de curaj, de încredere”: *nice să fie răslăbit de suflet* CORESI, E. 504. Dacă în exemplele de mai sus valoarea de intensificare a lui *răs-* (*răz-*) se simte clar, în alte derivate nu se vede limpede diferența dintre verbul simplu și derivatul lui: *războli* (< v.sl. *pa3K0rttTH*) „a cădea bolnav, a se îmbolnăvi iute”: *vedea-te-vor și războli-se-vor oamenii* PSALT. 312; *cînd se războiesc năzuiesc unii la alții] de-sfi-\ întreabă leac* DOSOFTEI, V.S. 90; *s-au războlit* Grigore vodă și au murit LET. II 226. Deosebirea între *războli* și verbul simplu *a boli* „a suferi de o boală lungă, a fi bolnav timp îndelungat” nu este decît din punctul de vedere al aspectului. În *răstopi* (< v.sl. *pacTonHTH*) : *inima mi se vestejiaște ca o ceară cînd se răstopiaște* DOSOFTEI, PS. 66 și în participiul *răstopit: ca de foc ciară răstopiți să cază* [vrăjmașii] DOSOFTEI, PS. 213 nu există vreo diferență de sens între *topi* și *răstopi*. De altfel *răstopi* ca și *răzdumica*, *răspierde*, *răsturbura*, *războli* folosite în limba veche, deși unele au dezvoltat derivate și chiar sensuri figurate, n-au fost adoptate de limbă și au dispărut. *Războli* se găsește totuși mai tîrziu folosit în scrierile populare (SEVASTOS, N. 124). Alte derivate au pătruns în limba populară, familiară, și sub influența acestora chiar în limba literară: *răskoace* „a coace mai mult decît trebuie”, *răzbubui* „a bubui foarte tare, a detuna”, *răscopt*, *răscunoscut*, *răzbucuros*, *răzmii*, *răsputare* etc.

În derivatele cu valoare de intensificare am putea să înglobăm și pe cele care denumesc grade de rudenie, indicînd generații depărtate: *răzbunic(ă)* „străbunic(ă)”: *răzbunica* noastră Izabela Barcas SADOVEANU, N. F. 9; *răzmadă* „străbunică”, *răznepot* „strănepot”, *răzneam* „rudă îndepărtată în linie ascendentă, strămoș”.

După cum s-a putut observa, *răs-* (*răz-*) formează derivate cu multe părți de vorbire. Bl intensifică acțiunea verbelor: *răskoace*, *răsfierbe*, *răsfugi*, *răzbubui*, *răzgudui*, *răzmînca*, *răzmuia*; însușirea exprimată de adjective: *răscunoscut*, *răscopt*, *răzbucuros*, *răzbuzat*, *răzvădit* și noțiunile exprimate de substantive: *răskoacere*, *răsputare*, *răzmii*. De asemenea se poate atașa la adverbe de timp, indicînd împreună cu acestea un timp mai îndepărtat: *răspoimîne*, *răsalaltăieri*.

Mai mult decît oricare dintre prefixele superlative vechi, *răs-* (*răz-*) formează derivate folosite în corelație cu adjectivul, verbul, substantivul și adverbul simplu pentru a exprima o intensificare: *era bucuroasă uneori și răzbucuroasă în sufletul ei să-l vadă urnit de acasă* CREANGĂ, P. 111; *bufnind și rîzbufnind pre sârăcie o pofti să iasă* IsPiRErcu, L. 209; *îți cred și îți răscred* SBIERA, P. 237; *ar trebui un epos ca cele indiene cu mii și răzmii de versuri* CONV. LIT. XLII 171.

El prezintă un interes deosebit prin valoarea lui expresivă. Teoretic se poate alătura la orice cuvînt și intensifică noțiunea pînă la maximum:

bucuros și *răzbucuros*, *copt* și *răscopt*, *nepoți* și *răznepoți*, a Creațiile momentane, ocazionale, cu *răs-* (*răz-*) sînt nume remarcate că *răs-* (*răz-*) poate avea sens de întărire a acalității adjectivelor etc, chiar atunci cînd derivatul întreg are alt înțeles bine determinat.

De exemplu: *am cumpărat și am răscumpărat acest plătuit mult*). Verbul *a răscumpăra* folosit singur are alt sens. *am răscumpărat terenul* (pe care-l aveam). De asemenea *am răsplătit* (= am plătit cu vîrf și îndesat) sau *m-am răzgdndit* (= m-am gîndit mult). Prin alăturarea derivatului la verbul simplu se obține o intensificare a acțiunii. Deosebit în vorbire printr-un accent pe prefix în expresiile cu valoare

Derivatele cu *răs-* (*răz-*) au avut răspîndire mai ales în vorbire și familiară: *a răspieri: stai, junghiule, să te leg, să te scutură să pieri, să răspieri* PĂSCULESCU, L. p. 148; *a răscumpăra* SIBERA, p. 237); *răscrăpa*, *răsimpunge*, *răstriga*, *răscumpăra*, *răzbate*, *răzbiera*, *războjogi*, *răzdeochi*, *răzduce*, *răzmirat* etc. Sub influența Umbh^amiliare, derivatele cu *răs-* (*răz-*) au pătruns apoi în limba literară, unde au dobîndit sensuri figurate: *vede orașul pe sub un arc de pară și răzgemînd din răspuțeri* EMINESCU, O. I 94; *răzbubuite* de gîme IOSIF, T. 60; [tîrgul] *încins de arșița amiezii, dă răscopt în pîrjolul secetei care bîntuie țara* CEZ. PETRESCU *clocoteau alte răzmii de oameni* CAMILAR, N. I 218.

În ce privește concurența, *răs-* (*răz-*) poate fi înlocuit în vorbire de adjective prin *prea-*: *răscopt-preacopt*, *răscunoseut-preacunoscut*, *arhicunoscut* și *ultracunoscut*, *răzbucuros-preabucuros*. Îh vorbire care denumesc gradul de rudenie poate fi înlocuit cu *stră-*: *străbunic(ă)*, *răznepot-strănepot*, la fel *răspuțeri-străpūteri*.

Băs- (*răz-*) cu valoare intensivă nu a dat un număr mare de derivate, în schimb a dat derivate foarte expresive. El poate fi un prefix viu și oarecum productiv, spun oarecum producător, azi el nu creează derivate stabile și permanente în limbă. Cînd din derivatele cu *răs-* (*răz-*) sînt momentane, produsul unei acțiuni afective, și dispar o dată cu împrejurarea care le-a dat naștere.

stră-

Este reprezentantul normal din punct de vedere al lat. *extra-*, care în limba italiană a dat prefixul *stra-*.

Stră- a moștenit în limba romină valoarea lat. *trans-* italiană se întrebunțează chiar prefixul *stra-* în locul lui *tra-* și invers¹. Tiktin constată două valori ale prefixului *stră-*: 1. ca prefix al adjectivelor, a substantivelor și a verbelor pe lingă ca *strălimpede*, *străluminos*, *străluciu*, *străluci*, *strălucime* etc.; 2.

¹ Vezi O. Densusianu, *Limba descîntecelor, în Grai și suflet, IV, 1923, p. 10.*

² *Stragodere, siraperdere, stravecchio, stradolore.*

³ *Traforare-straforare, strambasciare-trambasciare „a fi cuprins de groază”.*

nește funcția pe care o avea în latinește *trans*-. Ne vom ocupa numai de funcția de întărire a noțiunilor. La aceasta se poate alătura și sensul care arată vechimea, originea îndepărtată : *strămoș*, *străbun* etc. Din punct de vedere semantic, *stră-* are aproape același înțeles cu *răs-* (*răz-*). Derivatele cu *stră-* apar și în limba veche : *străluci* : *îngerii împrejurul scaunului înfricoșat*. . . *sta-vor*, *în vedere de văpaie*. . . *focul munciei strălucind* COREȘI, E. 35 ; *strămoș* : *pre Moysi amu nu văzuse ce den strămoși auzise* COREȘI, E. 173 ; *strălumina* : *lumina cea de trei ori ce străluminează lumea* DOSOFTEI, V. S., la GASTER, CR. I 227 ; *străluminătoriu* : *strălucind vitejiaște ca un mare străluminătoriu* DOSOFTEI, V. S. 14 ; *străluminos* : *prin străluminosii păreții ei lumina candelelor pătrunzind* CANTEMIR, IST. IER. 31. Din toate exemplele date se desprinde limpede valoarea intensivă a prefixului. Toate derivatele cu *stră-* sînt formate la noi cu cuvinte vechi românești : *limpede*, *lucoare*, *luciu*, *lumină* etc. Singurul derivat care are o origine discutabilă este verbul *a străluci*. Există mai multe presupuneri în ce privește etimologia lui. Unii îl socotesc derivat românesc¹, alții cred că derivă din **tralucire* (lat. cl. *tralucere*) sau din **extralucire*.

Ca și în limba italiană, care a folosit din plin prefixul *stra-* cu valoare intensivă pe lângă adjective, adverbe, verbe și mai rar pe lângă substantive², și în limba română *stră-* se poate atașa la adjective (*stră-limpede*), substantive (*stră-moșie*) și verbe (*stră-luci*). Derivatele adjectivale nu sînt însă în română atît de numeroase ca în italiană : *străflocos*, *strălimpede*, *strălucios*, *străluminos*. în schimb, substantivele s-ar părea că sînt mai numeroase în limba română : *străfund*, *străluceală*, *străluciu*, *străluminare*, *strălumina*, *strămătușă*, *strămoasă*, *strămoșie*, *străluminătoriu* „cel care luminează, conducător”, *strămior*, „miel de doi ani care merge pe trei”, *strănepoată*, *strănepot*, *străunchi*, *străvechime* etc. Există și cîteva verbe : *străluci*, *strălumina* și chiar adverbe : *strămoșește*. Noțiunile legate de derivatele cu *stră-* sînt mai adesea abstracte verbale : *străluminare*, *strălucire*. O altă categorie sînt substantivele concrete care denumesc grade de rudenie : *strămoș*, *strănepot*, *străunchi*. *Stră-* se pretează mai puțin ca *răs-* (*răz-*) la alcătuirea de formații intensive. Există totuși în mai mică măsură posibilitatea de a forma de la adjective sau de la verbe împreună cu *stră-* derivate, care, folosite în relație cu adjectival sau verbul simplu, să exprime o intensificare : *vechi* și *străvechi*, *moșii* și *strămoșii*. Pentru accentuare se folosește uneori o dublă formație prefixală : *răzstrăbunic*.

Stră- se găsește în limba română în formații destul de interesante, folosite în limba veche și azi reluate în limba actuală, îndeosebi în limbajul poetic. Astfel găsim *străfund*, probabil decalcat după fr. *trifonds*. Apare folosit singur : *fu în ochii lui în clipa asta o oboseală care venea din străfundul timpurilor* CAMIL PETRESCU, O. II 282, sau uneori în combinație cu substantivul *fund*: *fundurile* și *străfundurile* apeii; *strălimpede*:

¹ Pușcariu și Tiktin.

² Acest *tralucire* e etimonul dat de CDDE, S.V., și CADE.

³ O. Densusianu, *op. cit.*, p. 27.

⁴ Bruno Migliorini, în *Saggi sulla lingua del novecento, Fortuna del prefisso super*, Firenze 1941, p. 62.

strălimpede glas de cleștar v. ROM., 1953, 77, *strălimpedea* l inimii și a minții îngeminate-n faptă DEȘLIU, G. 51; *străluciu* : *străluciuiri* ce-n nimburi le-ning, *Cireșii peluciuiri petalele-și* mn# L c. D. 100. Acest substantiv se găsește și cu valoare adjectivală *străluee*; cu aceeași valoare găsim și substantivul *străbunică* : *o primăverii ajungea încăodată pe aceste înălțimi străbunică* G. o. i 334; *strămoșie* existent la Coresi (E. 51)⁴ den *strămoșie* am cu sfința botejune slobozitu-ne-am, și reluat de Arghezi : *descoperim tradițiilor îndepărtate și ne putem stabili în veacul veacurilor un și o strămoșie*.

Prefixul *stră-* se apropie din punct de vedere semantic și (*răz-*) și de *prea-*. El poate fi uneori înlocuit prin *prea-* în ce privește valoarea lui intensivă: *străluminat-prealuminat*, *străluminos-prealuminos*, *strălucitor-prealucitor*. Alteori cînd *stră-* arată originea îndepărtată fi înlocuit prin *răs-* (*răz-*) : *străbunic-răzbunic*, *strănepot-răznepot*.

În ce privește productivitatea prefixului în limba română comparană trebuie să subliniem următoarele : 1. Deși există în limbă 40 de derivate cu prefixul *stră-* (cu valoare intensivă), formate cu cuvinte vechi românești, totuși nu avem formații recente. 2. Prefixul nu formează derivate noi și din cele existente puține sînt folosite în limba actuală : *străluci*, *strălucit*, *strălucitor*, *strălucire*, *străvechi*, *strămoș*. Unele derivate folosite mai mult în limba veche : *străluceală*, *străflocos*, *străluciu*, *strălucoare* etc. și nu s-au păstrat în limba actuală. 3. Destul de rar sînt și formațiile spontane des întîlnite la *răs-* (*răz-*). Spre deosebire de *răs-* (*răz-*), *stră-* nu se poate atașa atît de ușor la orice cuvinte din limbă. Putem deci conchide că *stră-*, în ce privește valoarea intensivă, este un prefix productiv.

Prefixe noi

extra-

Extra- a intrat în limba română în a doua jumătate a secolului XIX-lea sub influența limbii franceze, în cuvinte ca : *extrabugetar*, *judiciar*, *extralegal* etc. De la sensul etimologic de „afară”, „afară de”, „dincolo de”, sens cu care era folosit în limba latină ca prepoziție adverb și cu care trecuse și în limbile romanice, el a ajuns la a forma „cu totul deosebit”, „superior”. De fapt acest sens nu era străin limbii latine (îl găsim în *extraordinarius*). Ca prefix cu valoare de intensificare folosit în limba franceză la sfîrșitul secolului al XIX-lea în limbajul oficial al reclamelor: *extrafin*, *extrafort*, *extrabon*, *extrablanc* și în limba italiană: *extrafino*, *extrarapido*. Sensul acesta de intensificare s-a răspîndit și de cuvîntul *extraordinar*, folosit fie ca adjectiv cu sens de superior, „care este cu totul deosebit, care iese din comun, excepțional”, fie ca adverb pe lângă adjective sau adverbe „foarte, prea, excepțional”.

¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 209.

² Exemplele sînt luate din Nyrop, *Grammaire historique de la langue française*, II 189-190, p. 234.

³ Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 62, spune că aceasta s-a întîmplat sub influența franceze, care simțea în *extra-* o prescurtare a lui *extraordinaire*.

limba română el intră deci în puține cuvinte luate din limba franceză gata formate : *extrafin*, *extrașic*.

Prefixul *extra-* se folosește numai pe lângă adjective pentru a arăta o calitate la un grad foarte înalt: *extrafin*, *extrafain*, *extraplăt*, *extrașic*,

Ca și prefixul *arhi-*, *extra-* se folosește la noi în vorbirea familiară și mai ales în limbajul comercial, în reclame. Aici se găsește destul de des și *extra* izolat, în sens de superior : *vin extra*, *unt extra*.

Dintre prefixele noi, *ultra-* îl concurează pe *extra-*.

în limba română, ca și în celelalte limbi moderne, *extra-* cu valoare de intensificare nu este un prefix productiv. El nu a dat decît puține derivate, de obicei adjective, atașindu-se mai întotdeauna la neologisme.

hiper-

Hiper- (gr. *urofp*, fr., germ., engl. *hyper*, it. *iper*) era întrebuițată în limba greacă ca prepoziție și adverb. Cînd îndeplinea funcția de adverb, avea sensul de „pe deasupra”, „prea mult”. El imprimă cuvintelor derivate sensul de „peste măsură de” : *Υπερβαύων* „excesiv, mult, puternic”, *υρσφΥΰρρσνσ* „splendid, măreț”, *υρσγ<i>i^a\iM* „a admira peste măsură”, *υρσρσρσγρσϑρσ* „a iubi foarte mult”. în limbile moderne prefixul *hiper-* are o întrebuițare foarte mare în terminologia științifică și în special în cea medicală. Limbile franceză și engleză au un număr important de derivate cu *hiper-*. Pe lângă cuvintele care aparțin terminologiei științifice, limba franceză a folosit încă demult pe *hiper-* în cuvinte din alte domenii : *hyperarame* (1740), *hyperacuite* (Huysmans), *hyperpointu* (Clemenceau), *hyperclassique* (1912), *hyperorgueilleux* (1928), *hypergonfle* (1932) etc. Și în limba italiană, de la derivatele folosite în limbajul medical, fie luate direct din greacă ca *iperalgia*, *ipercinezia*, fie formate în italiană ca : *ipernutrizione*, *ipertosse*, s-a trecut ușor la *ipercritico*, *ipercultura*, *iperraffinato*, *ipetscrutare* etc.¹. Aceeași largă întrebuițare o are *hiper-* și în limba germană atît în terminologia științifică : *Hypervitaminose*, *Hypertension* etc, cît și în alte domenii : *hyperklug* (1673), *hyperJcritisch*, *Hypercultur* etc.

în limba română el a pătruns ca neologism sub influența franceză în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. *Dicționarul limbii romîne literare contemporane* nu-l dă ca prefix, considerînd probabil cuvintele alcătuite eu el ca neologisme intrate în limbă gata formate. Deși la noi au fost luate cuvintele din limba franceză, cred totuși că e simțit ca un prefix, deoarece e analizabil, cunoaștem termenii respectivi și oricînd e posibilă detașarea lor : *hipersensibilitate*, *hiperaciățitate* etc.

Prefixul *hiper-* dă cuvintelor derivate înțelesul de „excesiv, sporit, peste o anumită limită, exagerat”, în termenii medicali sugerează ideea de patologic, indicînd depășirea limitei superioare a normalului.

El se atașează mai ales pe lângă substantive : *hipertensiune*, *hipersecreție*, *hipertrofie*, mai rar pe lângă adjective : *hipertensiv*, *hiperalcalin*

¹ Bruno Migliorini, *op. cit.*, p. 64.

și foarte rar pe lângă verbe : *hipertrofia*. Pe lângă cuvintele din domeniul medicinei (*hiperaciățitate*, *hiperclorurație*, *hipermetrop*, *hipermetropertensiune*, *hipertiroidism*, *hipertensiv*, *hipertropic* etc), al fizicii (*hiper* al matematicii (*hiperspațiu*, *hipergeometric*), al tehnicii (*hipercomp* lingvisticii (*hiperurbanism* etc), în care *hiper-* are adesea, mai ales în terminologia medicală, valoare neutră, găsim și cuvintele în care are de obicei nuanță ironică : *hipercritic*, *hipercritică* (DA), *hiperziast* (la Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 197), *hiperiritabilitate* (giale), *hipersceptic*, *hipersensibil*, *hipersensibilitate*.

Mai mult decît celelalte prefixe neologice, *hiper-* a fost și în trecut un prefix savant, limitat numai la pătura cultă ; el nu e folosit însă în terminologia științifică, ci îl găsim folosit de scriitori în termeni literari : *hiperiritabil*, *hipersensibil* etc. : *un suflet întreg, tocmai printr-un egoism delicat și hiperiritabil devine altruist* CARAGIALE, O. HI 30, *fața cealaltă a hipersensibilității și a emotivității dezordonate* CAMIL PETRESCU, P. v. 9 ; *mici incidente care se hipertrofiați au luat proporții* CAMIL PETRESCU, U. N. 158.

Hiper- poate fi concurat de *supra-*, în termenii medicali și în limbajul științific și de *ultra-* în *hipercritic*, *hiperiritabil*, *hipersceptic* etc. Deși foarte rar în limbajul științific, *supra-* și *ultra-* sunt presiv și ușor detașabil, în afară de terminologia medicală și științifică. *Hiper-* se găsește în limba română în puține cuvinte luate din limba franceză. Nu găsim nici un derivat românesc. S-ar putea ca datorită expresivității și faptului că e ușor detașabil, la fel ca și *ultra-*, să capete mai timpuriu o viață. La aceasta ar contribui desigur și influența termenilor științifice bogate și mai ales influența limbilor occidentale, unde *hiper-* e un prefix destul de răspîndit.

super-

Super- (lat. *super*, it. *sopra*, v. it. *sor*, v. fr. *seure*, n. fr. *supra*, catal., span., portg. *sobre*) era folosit la început în limba latină ca prepoziție cu sens local și temporal. El trece de la sensul de „peste” la sensul de „peste”, „mai mult” și e folosit în latina tîrzie ca prefix, adjective, adverbe sau verbe pentru a le da valoare de superlativ : *superadmiro* (Facundus), *superaltus* (Vulgata). Dintre prefixele noi este cel mai răspîndit în limbile moderne, în special în presă și în limbajul științific. S-ar putea spune că e mai răspîndit decît *hiper-*, care s-a menționat mai ales în terminologia științifică medicală și e simțit mai mult ca un prefix savant, în timp ce *super-* a pătruns prin limbajul reclamelor în limbajul de toate zilele. Sub influența limbii franceze și engleze și în special sub influența limbajului presei și al reclamelor, care simțea nevoia să-și îmbogățească vocabularul, limba italiană a adoptat și ea pe *super-*, în conformanță cu tradiția care folosea numai pe *sopra-* (*souva-*), frecvent atît în limbajul literar veche cît și în limba modernă, îndeosebi în limba literară. *Super-* a devenit și se impună în special ca prefix superlativ pe lângă adjective și substantive.

¹ J. Marion, *Une mode nouvelle en linguistique : le superlangage*, în *Revue de linguistique française*, XLI, 1929, p. 170—182, dă un număr foarte mare de cuvinte cu *super-* în limba franceză actuală.

în limba italiană *super-* e un prefix foarte productiv¹. În limba literară termenii compuși cu *super-* pătrund mai încet și păstrează o nuanță ironică².

În limba română *super-* pătrunde tot prin intermediul limbii franceze, introducându-se prin câteva cuvinte de origine anglo-americană, care aparțin limbajului teatrului, cinematografului, sportului: *superfilm*, *super-revisiă*, *superproducție*, *superviziona*, *superviza*, *superarbitru*. După modelul acestora s-au creat apoi altele care exprimă o nuanță ironică în mod obișnuit: *superciviliza*, *superștiință* etc. Ironia provine din alăturarea prefixului, existent în termeni destinați să facă reclamă exagerată, la cuvinte care nu sînt folosite în mod obișnuit în limbajul comercial.

Prefixul are sensul de „deasupra”, „peste” și dă cuvîntului căruia i se alătură un sens de superlativ sau imprimă o nuanță de superioritate.

Super- se alătură de obicei substantivelor: *superarbitru*, *superfilm*, *superfortăreață*, *superfosfat*, *supermicroscop*, *superoxid*, *superrevistă*, *superștiință*; mai rar adjectivelor: *supercivilizat*, *superdelicat*, *superfin*; și verbelor *superarbitra*, *superviza*, *superviziona* etc. Cuvintele cărora li se alătură exprimă noțiuni concrete din domeniul sportului, al cinematografului sau al teatrului, create în scopul reclamei sau, mai rar, din domeniul științei: *superfosfat* „îngrășămînt chimic care conține fosfat”, *superoxid* „oxid care conține mai mult oxigen decît oxidul normal” și *supermicroscop* care e sinonim cu „ultramicroscop”. Adjectivele sînt numai câteva și exprimă tot însușiri care se pot lega de substantive în scopul reclamei.

În limba română *super-* a fost concurat de *supra-* care s-a adaptat foarte ușor la sistemul limbii noastre din cauza asemănării fonetice și semantice cu *asupra* și *deasupra*. Nuanța superlativă e mai evidentă și mai puternică în *supra-* decît în *supra-* și poate, tocmai de aceea, a fost adoptat pentru limbajul reclamelor.

Spre deosebire deci de celelalte limbi europene moderne (cu excepția limbii ruse, unde *super-* e folosit mai rar *cynepaemt.uoHHuu^ cynap0oc0am* etc), în limba română *super-* nu are o extindere mare (20 derivate). El nu a pătruns prea adînc, nu a ajuns să se lege decît de neologisme și în ultimul timp, prefixul a început să fie folosit din ce în ce mai puțin.

supra-

Supra- (< lat. *supra*), cu același sens local și temporal ca *super-*, s-a păstrat în toate limbile romanice. El s-a transmis în limbile moderne

¹ Panzini, în *Dizionario moderno*, Roma, 1923, spune despre *super*: „Serve a formare il super superlativo di ogni cosa nella nuova lingua italiana”.

² B. Migliorini, în *Fortuna del prefisso super*, p. 55 și urm., explică răspîndirea lui *super-* în limba italiană și prin influența lui *superuomo*, termen care se impune în Italia, pe de o parte pentru că adjectivul *sourumano* compus cu *sopra*, respectiv *sovra*, era legat de tradiția creștină total opusă concepției lui Nietzsche și pe de altă parte pentru că „*sovruomo* conținea grupul de sunete cons. + r + uo, care nu e admis în limba italiană, și, în sfîrșit, pentru că prefixul *super-* dădea termenilor o nuanță solemnă și în același timp tehnică: „conferiva al termine un che di solemne e insieme di tecnico... e insieme di eufonico e di chiaramente analizzabile”. În afară de influența lui *superuomo*, care nu cred că este suficientă pentru a explica marea răspîndire a lui *super-* în limba italiană actuală, Migliorini mai adaugă un alt factor destul de important: forma invariabilă a lui *super-*, în timp ce *supra-* se schimbă după începutul cuvîntului căruia i se alătură și de aici o continuă nesiguranță: *soprintendente*, *sovrintendente* sau *sopraintendente*?

în forma latinească *supra-* (în it. *sopra-*, *sovra-*) cu excepția limbii franceze unde se traduce prin *ceepx*. În aceste limbi el se păstrează mai puțin și are o valoare locală (fr. *suprathoracique*, it. *sopralzare*, *soprastare*, engl. *clavicular*, *suprarenal*, germ. *supraorbital*) și e înlocuit, în ce privește valoarea intensivă, din ce în ce mai mult prin *super-*. În limba franceză *supra-* nu a avut o dezvoltare foarte mare, ci a fost folosit mai puțin (din *super-*), el e din ce în ce mai mult înlocuit azi de *super-*. Și în limba italiană se observă tendința de a întrebuiința pe *super-* în detrimentul tradiționalului *sopra-* (*sovra-*), care avusese o foarte mare frecvență în limbă³. În limba germană sînt puține cuvinte cu *supra-*. Acesta a fost tradus prin *über-* sau a fost înlocuit prin *super-*.

Spre deosebire de celelalte limbi moderne de care am amintit mai sus, în limba română *supra-* s-a impus, înlocuindu-l aproape cu totul pe *super-*, ajutat și de asemănarea fonetică și semantică cu *asupra* și *deasupra*. Faptul că *supra-* să fie simțit oarecum ca un element lingvistic autentic în limba română nu e posibil ca limba română să-l fi luat pe *supra-* din *supra-* franceză. Sînt folosite mai mult derivatele cu *sur-*: *surabondance*, *suralimentare*, *charge* etc. Aproape totdeauna el redă pe fr. *sur-*. E de presupus că a fost creat o echivalență între derivatele franțuzești cu *sur-* și *supra-* franceze:

<i>supraabundență</i>	<supra- + fr. (sur)abondance
<i>supraalimentație</i>	<supra- -f fr. (sur)alimentation
<i>supraalimenta</i>	<supra- + fr. (sur)alimenter
<i>supraestima</i>	<supra- -f fr. (sur)estimer
<i>supraestimare</i>	<supra- + fr. (sur)estimation
<i>supraîncălzi</i>	<supra- -f fr. (sur)chauffer
<i>supraîncarcă</i>	<supra- + fr. (sur)charger
<i>supraoxidare</i>	<supra- + fr. (sur)oxidation
<i>suprasatura</i>	<supra- -f fr. (sur)saturer
<i>suprasaturație</i>	<supra- -f fr. (sur)saturation etc

Chiar și cuvinte care au fost luate din limba franceză, în forma originală cu *sur-*, au fost înlocuite apoi în romînește cu derivate cu *supra-*: *a pămîntului surfață* PANN, E. III 132; *a cărora sur/ață* scînteie strălucitor NEG^RUZZI, II 44; *mici valuri încrețesc surfața de un vale tunecat a bălții* ODOBESCU, I 399; *viața o monedă calpă cu surfața* EMINESCU, O. I 297.

Supra- are același sens ca și *super-*. În afară de valoarea locală (fr. *suprarenal*), el are și valoarea de intensificare, pe care o imprimă cuvintelor derivate, în adjective ca *supraabundent*, *supraalimentat*, *suprafavorabil*, *suprafin*, *supraîncălzit*, *supraîncărcat*, *supranutrit*, *suprapopulat*, *suprasensibil*, *supratehnic*; substantive: *supraabundență*, *supraaglomerare* etc.

³ Oxford Dictionary dă un număr extrem de mare de cuvinte cu *super-* și câteva

⁴ B. Migliorini, op. cit., p. 79 și urm.

⁵ Rohlf, op. cit., III, 249, relevă că pînă în epoca actuală lat. *supra-* luase locul lui *super-* și a fost păstrat rar în *sormontare*, *sorpare*, atît cu valoare locală cît și intensivă.

supraalimentație, supraalimentare, supraapreciere, supraoacere, supra-comprimare, supraconductibilitate, supracurent „curent superior celui normal”, *supraestimare, supraexcitare, supraîmplinire, supraîndeplinire, supraîncălzire, supraîncărcare, supraoxigenație, suprapopulare, suprapopulare, suprasaturație, suprasaturare, supratensiune* „tensiune superioară celei normale”, *supravoltaj* etc.; verbe: *supraaglomera, supraalimenta, supraaprecia, supradubla, supraestima, supraevalua, supraexcita, suprafermenta, supraîmplini, supraîncălzi, supraîncarcă, supraoxida, suprapopula, supraprețui, suprasatura*. *Supra-* are sensul de „foarte”, „într-un grad dincolo de cel obișnuit”. în afară de această categorie a cuvintelor cărora, *supra-* le dă nuanță de superlativ, trebuie amintite și cele care în mod greșit ar putea fi considerate ea superlative și unde *supra-* are sensul de „dincolo de”, „peste”: *suprafiresh, supranatural, supraomenesc* etc.

Prefixul *supra-*, după cum s-a observat din exemplele de mai sus, se poate combina cu substantive, adjective și verbe. Noțiunile la care se atașează *supra-* sint mai ales abstracte, nume de acțiuni: *aglomerare, alimentare, apreciere, populare, saturare* etc, foarte rar concrete: *curent, oxid*. Adjectivele sint mai ales participii cu valoare adjectivală sau păstrând adesea valoarea verbală: *aglomerat, alimentat, încălzit, încărcat, populat, nutrit, saturat* etc. *Suprasensibil* e singurul adjectiv care arată o calitate psihică.

Prefixul *supra-*, cu toate valorile lui, are o răspîndire foarte mare. El a dat derivate folosite în destul de multe domenii: fizică (*supratopire, supraîncălzire* etc), chimie [*suprasaturație, supraoxigenație* etc), electricitate (*supraconductibilitate, supracurent*), agricultură (*supraoacere, supramaturație*) etc. El a pătruns și în limba literară, unde îl găsim folosit în stiluri foarte variate: *facțiunea de la putere supranutrită este incapabilă de a mai ține piept* CARAGIALE, O. HI 198; *în anumite condiții de supraexcitare* nevoasă, *un curent de vibrații* porneste de la om la obiect MAGEDONSKI, O. IV 141; *nu se putea supraalimenta, nu suferea* carnea BART, E. 380; *ha, supracurajosule, ai să afli acum întreaga asprime a miniei mele* CAMIL PETRESCU, T. III 427. Dintre prefixele noi, *supra-* are în limba romină cea mai mare răspîndire. El a dat numeroase derivate (70 derivate cu rol de intensificare), dintre care unele formații recente. S-a combinat cu numeroase părți de vorbire: substantive, adjective, verbe și a dat în special multe derivate nominale. El are posibilitatea de a crea formații momentane care arată gradul maxim al însușirii respective. între *supra-* și celelalte prefixe superlative și în special *super-*, de care este cel mai aproape ca sens, limba preferă pe *supra-*, simțindu-l, după cum s-a mai spus, ca un element lingvistic băștinaș. Prin faptul că a dat o serie de derivate fără a avea model străin, el poate fi considerat productiv în sens larg.

ultra-

Și *ultra-* este tot un prefix neologic. în limba latină era folosit ca prepoziție și adverb cu sens local și temporal: „dincolo de”, „mai departe”, „după”. Eăspîndit în toate limbile romanice (it. *oltre, oltra*, v.fr. *oultre*, engad. *ultra*, catal. *oltra*, prov. *oltre*), el a luat o dezvoltare însemnată în

limbile moderne, în forma latinească *ultra-*, în special cu rolul de adjectivele și substantivele pe lângă care e așezat și mult mai puțin pe valoarea locală. în limba franceză îl găsim prima dată în *ultrabavard* (apoi în *ultradebonnaire* (Balzac), *ultraromantique* (Th. Gautier); o dere mare ia în special în termenii din domeniul politic: *ultraliberal, revolutionnaire, ultraroyaliste*. în limba italiană se pare că pătrund limbajul politic: *ultrareazionario, ultraministeriale, ultrademocratico, clericale*, apoi se extinde în afara acestui domeniu: *ultracivilizzato, comico, ultrarapido, ultraromantico* etc. și chiar, de altfel ca și în limba ceză, în limbajul științific: *ultramicroscopio, ultrasuoni, ultravir*. Dicționarele englezești îl dau ca un prefix viu, folosit mai ales în formarea de noi adjective: *ultraconservative, ultracritic, ultracultural, ultrapartisan, ultraprotestant, ultrareligious*. în limba germană e mai ales în cuvinte tehnice: *UltramiTcosTcop, Ultrafilter, ultraschall*. în limba rusă e un prefix neproductiv.

El pătrunde în limba romină în a doua jumătate a secolului al XIX-lea o dată cu termenii din domeniul politic, împrumutați din limba franceză: *ultraliberal, ultraregalist, ultrarevoluționar*. Ca și în limba italiană se extinde apoi în terminologia științifică: *ultrafiltru, ultrasunet, ultravirus* și chiar în alte domenii: *ultraconfortabil, ultramodern, ultraromantico*.

Prefixul *ultra-* dă cuvintelor la care se atașează sensul de „extrem de”, „peste măsură”, „exagerat de”.

Se atașează pe lângă adjective: *ultraconfortabil, ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraliberal, ultramicroscopio, ultramodernist, ultraoportunist, ultraprogresist, ultrarapid, ultrarealist, ultraretrograd, ultraregalist, ultrarevoluționar, ultraromantic, ultrasonor, ultrașovinst, ultraviolet*; pe lângă substantive: *ultraliberalism, ultramicroscop, ultrapresiune, ultrasunet, ultravirus* se atașează niciodată pe lângă verbe și adverbe. E foarte greu de spus care cuvinte le-am luat din limba franceză gata formate și care s-au format pe teren rominesc. Aceasta mi se pare cu atât mai greu cu cât prefixul *ultra-* formează derivate mai ales cu neologisme. S-ar putea ca *ultraconservator, ultrademocrat, ultrademagog, ultraprogresist, ultrarealist, ultraretrograd*, pe care nu le înregistrează dicționarele franceze, deși faptul nu e un indiciu suficient că aceste cuvinte nu există în limba franceză și pe care le găsim în limba italiană (*ultrademocratico, ultrareazionario, ultrarapido*), să fie formate pe teren rominesc.

Ultra- este simțit ca un echivalent al adverbilor care servesc la formarea superlativului absolut. Se pare că prefixul însuși, indiferent de sensul temei la care se atașează, are o nuanță ironică. Dacă unele cuvinte ca: *oportunist, reacționar, retrograd, șovinst*, conțin în ele însele o depreciativă, altele ca *revoluționar, democrat, progresist* nu au de loc o nuanță și, totuși, împreună cu *ultra-*, ele par ironice. Ironia provine din exagerarea conținută în prefix. Cu excepția termenilor științifici, în celelalte cuvinte formate cu prefixul *ultra-*, în special în terminologia

domeniul politic, este evidentă nuanța ironică. Valoarea afectivă a superlativelor formate cu *ultra-* este astfel mult mai mare decât a superlativelor construite în mod obișnuit cu adverbe. în exemplul: *mi s-a făcut imputarea că sînt foarte, că sînt prea, că sînt ultraprogresist* CARAGIALE, O. I 155, *ultraprogresist*, plasat ultimul, apare ca cel mai expresiv.

Dintre prefixele cu valoare superlativă, *arhi-* concurează mai bine pe *ultra-*, aceasta însă numai în termenii politici: *ultrademocrat-arhidemocrat, ultraprogresist-arhiprogresist, ultrareactionar-arhireactionar*. în unii termeni științifici, *ultra-* e concurat de *super-* sau *supra-*: *ultramicroscop-supermicroscop, ultrapresiune-suprapresiune*. De asemenea în unele adjective, folosite în limbajul familiar sau în reclame, e concurat de *extra-*: *ultramodern-extramodern, ultrașic-extrașic*.

Folosit mai mult în terminologia politică și științifică, *ultra-* a pătruns totuși și în alte domenii: *ultraromantic, ultrasuprarealist* (G. Călinescu) și, uneori, chiar în limbajul familiar căutat: *ultrașic, ultramodern, ultraconfortabil*. El nu a dat decât derivate adjectivale sau substantivale, fără să treacă la verbe. De asemenea, el nu s-a atașat încă la cuvinte românești vechi, păstrîndu-se numai în neologisme. Nu este un prefix foarte productiv, deși folosirea lui ar putea să se extindă, prin faptul că derivatele lui sînt foarte expresive și ușor analizabile, deci prefixul se poate detașa lesne. La aceste cauze s-ar putea adăuga marea lui răspîndire în limbile moderne.

CONCLUZII

Prefixele pe care le-am înglobat în denumirea de prefixe superlative au rolul, după cum s-a arătat, fie de a reda ideea de superlativ în ce privește adjectivele și adverbele, fie de a arăta o intensificare a acțiunii verbelor sau a noțiunilor exprimate de substantive. Folosirea lor răspunde necesității de a reda jct mai expresiv impresiile pe care le produce asupra oamenilor o calitate oarecare. Pentru a produce un efect mai puternic se recurge mai ales la expresii care se referă la datele concrete ale simțurilor exterioare. Aceasta este probabil și explicația faptului că multe dintre prefixele superlative *extra-, hiper-, super-, supra-* și *ultra-* sînt la origine adverbe sau prepoziții locale.

Prefixele superlative noi care au intrat recent în limba română au căpătat în ultimul timp o mare dezvoltare, fiind folosite mai ales pe lângă adjective și substantive. La dezvoltarea și întărirea lor a contribuit desigur și influența presei și a reclamelor care, trebuind să-și reînnoiască vocabularul, aveau nevoie de formații concise și în același timp expresive.

Prefixele superlative exprimă totdeauna o exagerare, arată că o calitate a fost depășită, că s-a trecut dincolo de limita obișnuită a acestei calități. De aceea derivatele cu aceste prefixe redau totdeauna un superlativ absolut. Față de formațiile obișnuite de superlativ, ele prezintă avantajul că sînt mai expresive și în același timp mai concise, evitîndu-se perifrazele. Voi da cîteva exemple: *atunci tinerele curtene % se închină preaplecat* CARAGIALE, O. III 63. Prin folosirea derivatului *preaplecat* s-a evitat

perifrază cu multe *plecăciuni* și s-a ajuns la **o** formă mult mai concisă. Același lucru se poate observa și în următoarele exemple: *era încredințat spre sfîrșitul lui august cînd pămîntul răscopt simte curoua* GALAGTION, O. I 321; *Pe un deal răsare luna ca o vatră de Rumeniind străvechii codri și castelul singuratic* EMINESCU, O. I 76.

Din nevoia pe care o simt vorbitorii de a exprima unele stări momentane s-au născut și formațiile spontane, folosite pe răspunde unei necesități momentane, fără pretenția de a supra- Acesta formații sînt caracteristice pentru prefixele superlative.

în ce privește temele la care se atașează prefixele superlative, trage următoarele concluzii: prefixul *arhi-* (intrat ca neologism din franceză) se atașează mai ales la adjective care arată o însușire lucrurilor (*încărcat, plin, populat, cunoscut*), fie a persoanelor; *extra-* atașează tot la adjective care arată o însușire a lucrurilor (*fin, plat, șic*); *hiper-* se atașează mai ales la adjective și substantive abstracte ținînd terminologiei științifice, în special medicale, și la adjective arată o însușire a persoanelor (*iritabil, sensibil, sceptic* etc.); *ultra-* atașează la adjective care arată mai ales însușiri ale persoanelor și în terminologiei politice (*democrat, conservator, demagog, liberal, tunist, progresist* etc.) și pe lângă adjective și substantive-termenii științifici; *supra-* se atașează la substantive-nume de acțiuni abstracte rare concrete sau la participii cu valoare adjectivală sau verbală care referă la obiecte și rar la persoane; *super-* se atașează la noțiuni concrete. Pentru prefixele vechi *prea-, răs- (răz-)* și *stră-*, nu se poate trage concluzie, pentru că temele la care se atașează sînt mult mai diverse.

în ce privește concurența dintre prefixele superlative, trebuie marcat că: 1. prefixele vechi (exclusiv *arhi-*) și cele noi nu se concurează unele pe altele decât foarte rar. De obicei prefixele vechi se concurează între ele și prefixele noi între ele.' (Sînt și excepții: prefixul *prea-* pe parte avînd aceeași formă ca și adverbul *prea*, folosit în mod obișnuit pentru formarea superlativului, iar pe de altă parte fiind foarte ușor de înlocuit cu *ultra-*, poate concura multe prefixe chiar dintre cele noi.) Această concurență se explică prin faptul că prefixele vechi sînt mai sudate cu conștiența primitiv și mai greu detașabile decât cele noi, iar acestea se atașează totdeauna la neologisme; 2. unul și același prefix nu se suprapune în general gîme peste un altul, ci corespunde numai anumitor noțiuni. De exemplu *arhi-* e concurat de *ultra-* pentru unele cuvinte ca: *dobitoc, liberal, muncitor* (însușiri atribuite persoanelor) și de *supra-* pentru unele participii (*încărcat, populat* etc.); *ultra-* e concurat de *arhi-* pentru termenii politici ca: *democrat, progresist, reacționar* etc. și de *super-* sau mai ales de *ultra-* pentru termenii științifici (*microscop, presiune*) și, în sfîrșit, de *ultra-* pentru adjective ca: *modern, șic, monden* (însușiri ale obiectelor). *ultra-* poate fi înlocuit prin *supra-* în terminologia științifică și de *ultra-* pe înlocuiri ca *critic, iritabil, sensibil*. De aici se desprind două concluzii: 1. prefixele noi, în care înglobez și pe *arhi-*, își păstrează totuși cît de cît noțiunile lor legate de sensul etimologic; 2. anumite prefixe se atașează în general la anumitor noțiuni. S-ar părea deci că prefixele noi nu au avut o pre-

contribuție în ce privește scăderea productivității prefixelor vechi, deoarece ele nu le pot înlocui prea ușor.

Concluziile la care am ajuns relativ la productivitatea prefixelor superlative sînt următoarele : nu cred că putem vorbi numai de prefixe productive și neproductive, ci trebuie să stabilim și grade de productivitate între prefixe, și anume : *baş-* nu mai este viu, nu se mai folosește de loc; *stră-* și *prea-* nu sînt productive ; *răs-* (*răz-*) e mai productiv decît celelalte prefixe vechi prin ușurința cu care se detașează și prin posibilitatea de a da formații momentane; *super-* nu e productiv și se folosește din ce în ce mai rar; *extra-* e neproductiv; *supra-* e cel mai productiv dintre prefixele noi; *arhi-* e oarecum productiv prin faptul că e ușor detașabil și folosit în formații spontane; *ultra-* și *hiper-* nu sînt foarte productive, dar fiind expresive și ușor detașabile s-ar putea să se dezvolte.

SUFIXUL *-AJ*

DE

GEORGETA CIOMPEC

I. Etimologia sufixului. Formele *-aj*, *-agiu*

Sufixul *-aj* a pătruns în limba română pe la începutul veacului o dată cu primele neologisme franțuzești.

Printre numeroasele cuvinte noi care au îmbogățit în acea vocabularul limbii noastre, cuvintele cu *-aj* — termeni abstracti și care erau de primă necesitate — ocupă un loc important.

Dintre cele mai frecvente cuvinte cu acest sufix, constatate în din acea perioadă, sînt : *curaj*, *bagaj*, *avantaj*, *peisaj* etc.

Bineînțeles, la început ele sînt foarte puțin numeroase, iar sînt nu este simțit ca particulă derivativă. (Nici chiar în franceză unele aceste cuvinte nu sînt analizabile, pentru că, fiind formații foarte (aproximativ din secolele XII—XIII) *, temele de la care au și-au schimbat forma și sensul.) Totuși, grație circulației lor *bagaj* au pătruns chiar în limba populară), substantivele acestor împămîntenit sufixul ca terminație, adică au obișnuit pe vorbito limbă română cu cuvinte care se sfîrșeau în *-aj*.

Abia către sfîrșitul secolului trecut, cînd în limba română multe substantive deverbale formate cu *-aj*, în majoritatea lor tehnici, sufixul începe să fie simțit ca atare.

Azi, cuvintele cu *-aj* sînt foarte numeroase în limba noastră ales în domeniul tehnicii — și sufixul a început să fie productiv.

Sufixul franțuzesc *-age*, din care se trage cel românesc, este u latinescului *-aticus*, sufix adjectival care a devenit în limba *-atic* (*sălbatic*), iar în italiană *-atico* (*salvatico*).

în latină există cîteva adjective cu acest sufix : *fanaticus*, *ticus*, *uiaticus*, *siluaticus* etc. S-a transmis însă, ca adjectiv, *siluaticus* (pop. *saluaticus*), care a dat: it. *salvatico*, fr. *sauvage*,

* Vezi A. Dauzat, *Dictionnaire, etymologique*, Paris, 1938, s.v. *courage*, *bagage*,

† Menționez că, afară de *siluaticus*, s-a transmis și adjectivul *lunaticus*, dat v. fr. *lunage* și rom. *lunatic*.

sălbatic. Mai tirziu însă în limbile romanice s-au format, cu sufixul acesta, adjective noi. De exemplu, în italiană: *fumatico*, *lugliatico*; în spaniolă: *friatico*, *babatico*; în franceză: *ramage*, *marage* (aici sufixul cu această funcție este foarte puțin productiv); în română: *guratic*, *roșiatic*, *bătrînic*, *nebunatic*, *văratic*.

Dar încă în latina tirzie, sufixul adjectival *-aticus*, mai ales sub forma neutră, a devenit sufix substantival cu sens abstract sau colectiv general. În latina galică, precizează Meyer-Liibke², sufixul în noua sa funcție era foarte răspîndit.

Astfel, în limba franceză sufixul a devenit productiv ca sufix care formează nu adjective, ci substantive cu sens abstract sau colectiv de la substantive concrete (*courage*, *langage* etc.) și mai cu seamă ca deverbale, funcție în care cunoaște pînă azi o răspîndire foarte largă.

Eom. *-aj*, it. *-aggio*, sp. *-age*, port. *-age* sînt forme ale acestui sufix în diversele limbi romanice, în care fr. *-age* a pătruns la diferite epoci, cînd limba franceză și-a exercitat influența.

În limba română există și varianta *-agiu*, care l-a concurat multă vreme pe *-aj*, avînd uneori șanse de a se impune. Azi *-agiu* cedează tot mai mult teren formei *-aj*.

În legătură cu existența lui *-agiu* la noi există trei explicații date de acad. Iorgu Iordan³. Ele au la bază faptele istorico-lingvistice care au favorizat apariția acestei forme.

1. Influența italianului *-aggio* asupra împrumuturilor franțuzești în *-age*.

Ipoteza e întemeiată, ținînd seamă că și în alte cazuri influența limbii italiene este evidentă. De pildă, într-un dicționar de neologisme românești din 1862, asupra căruia atrage atenția acad. Iorgu Iordan, multe cuvinte au două forme, una italiană alta franceză (cu preferință pentru cea dintîi): *memoriu* — *memoir*, *secular* — *seculier*⁴.

În al doilea rînd, mulți scriitori și oameni de cultură romîni din secolul trecut au cunoscut limba și cultura italiană, care și-a lăsat amprenta asupra formației lor în general și asupra limbii în special. De exemplu, Gh. Asachi, unul dintre pionierii culturii noastre, a trăit Chiar în Italia și a scris despre înrudirea celor două popoare în muzică, dans, vers și mai ales în limbă⁵. Eliade Eădulescu, care în a doua parte a activității sale a devenit chiar italianist, preconiza adoptarea neologismelor sub aspectul lor italian⁶. De pildă, citînd pe *curaj*, recomandă forma italiană *curagiu* și respinge forma franceză *curaj*. În sfîrșit, există o serie de scriitori de la mijlocul secolului trecut care au suferit de asemenea influența italiană: Ion Ghica, C. Negruzzi, Alecu Eusso și alții.

¹ Meyer-Liibke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 521 — 523.

² *Historische Grammatik der französischen Sprache*, II, Heidelberg, 1921, p. 61.

³ *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 56-58.

⁴ Vezi E. Protopopescu și V. Popescu, *Nou dicționar portativ de toate zicerile radicale și străine neintroduse și introduse în limbă, cuprinzînd și termeni științifici și literari*, București, 1862.

⁵ Vezi G. Asachi, *Versuri*, Iași, 1863, poezia *Proemiu*.

⁶ Vezi A. Densușianu, *Evoluția estetică a limbii române*, voi. II, București, 1930 — 1931, p. 68.

2. Altă explicație pentru *-agiu* în limba noastră este influența tului scris al franțuzesului *-age*, pe de o parte, și „tendința de a silaba finală *-iu* a diferitelor sufixe sub influența modelului real superior latinesc”¹, pe de altă parte. (Într-adevăr găsим forme ca: *avantagea* etc, iar pe de altă parte: *contrariu*, *inventariu* ș.a.m.d.)

3. În sfîrșit, ținînd seama de epoca în care sufixul a intrat în noastră, cînd latinismul era foarte puternic, *-agiu* este explicat de I. Iordan² și prin tendința vorbitorilor de a latiniza sufixul, de a modela limba latină pentru adaptarea sufixelor împrumutate în majoritatea cazurilor din franceză și italiană. Conform acestor norme, *-age* să devină *-agiu*, ca în cuvintele de origine latină venite prin filieră franceză: *naufragiu* <iv. *naufrage* <lat. *naufragium*; *sufragiu* <ir. *suffrage* <lat. *fragium*; *adagiu* <fr. *adage* <lat. *adagium*.

Faptul că *-agiu* a fost simțit mai romînesc, pentru că seamă mult cu terminațiile limbii latine, se oglindește și în dicționarele acum. În *Dicționarul de neologisme* din 1862, în DA, cit și în forma recomandată este aceasta.

Toate aceste trei explicații sînt verosimile și se completează una pe alta. E vorba, adică, de un complex de împrejurări care au condus la apariția și meținerea lui *-agiu* în limba noastră.

Azi, forma aceasta cedează însă tot mai mult loc formei *-aj*. De exemplu, sufixul *-aj* a prins de la început mai mult teren în masele populare, fiind simțit „greoi” și „pedant”³.

Caragiale, înzestrat cu un deosebit simț al limbii, pune în formă în gura „Machilor” și „Lachilor”, oameni cu puțină pregătire, folosesc pe *-agiu* ca semn de distincție. De exemplu în «*Telegrame*», de vorbire stîlcită, unul dintre personaje telegrafiază altuia:

Fimeea nepotului lui Costăchel Gudurau anume Albert Costăchel, unul din capii înverșunați opoziție locală, divorțată, iar ei bănuie că directorul cauza divorsului acuzînd trăiește cu menționatu concubin, dar vrînd s-o iee socie legitimă, care reclamat restituțiunea dotei și pe de două mii lei. CARAGIALE, O. I 184.

Spre deosebire de această categorie de personaje ale sale, C. I. I. preferă întotdeauna forma în *-aj*: *curaj*, *bagaj*, *echipaj*, *pavaj*, *reportaj* etc.

Faptul că *-aj* e mai simplu și mai conform spiritului lingvistic al vorbitorilor o dovedește apropierea acestui sufix în limba populară de sufix *-aș*. De exemplu, mulți vorbitori spun: *coraș*, în loc de *curaj*. În sudul Moldovei există și un derivat *corașliu**; *tapaș*, în loc de *tapaj*.

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Un dicționar de neologisme românești*, în *Studii și cercetări lingvistice*, I, 1950, fasc. 1, p. 57.

² *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 57.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Pluralul substantivelor în limba romînă actuală*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 31.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie romînă „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 57.

bolaș, în loc de *carambolaj*; *traforaș*, în loc de *traforaj*. Și invers : *ataj*, în loc de *ataș*; <aZa/ (s. n.), în loc de *talaș* (s.n.) sau în loc de *talași* (s.n.).

Apoi preferința pentru *-aj* se explică și prin tendința de a nu pronunța pe *-iu* final, manifestată mai ales în păturile de jos ale populației, tendință care azi prinde din ce în ce mai mult teren (acum se spune tot mai mult *servici*, *inventar*, *seminar* etc.). Forma *-aj* este recomandată și de *Dicționarul limbii române literare contemporane* și de *Micul dicționar ortografic* pentru majoritatea cuvintelor. Sînt totuși o serie de cuvinte care mai au ambele forme în vorbirea curentă: *limbaj-limbagiu*, *'pasaj-pasagiu*, *peisaj-peisagiu*, *personaj-personagiu* etc.

Teddie e un personaj gidian, rîse Lucian. POPOVICI, s. 56.

O astfel de întrebare aflată numaidecît se comenta cu răutate și personajul devenise ridicul. CAMIL PETRESCU, O. I 33.

Dicționarul înregistrează ambele forme.

Coexistența celor două forme ar putea fi tolerată în cuvinte diferite, dar unul și același cuvînt e recomandabil să aibă o singură formă — aceasta în interesul simplificării și uniformizării limbii. Și, pentru că majoritatea cuvintelor cunosc forma *-aj*, cred că și cuvintele citate mai sus trebuie folosite cu această formă. Doar cîteva cuvinte, intrate mai demult în limbă și încetățenite cu forma *-agiu* (care uneori nu e sufix), își păstrează această formă, de exemplu : *naufragiu*, *omagiu*, *ravagiu*, *stagiu*, *ulragiu*. Ele sînt însă prea puține pentru a alcătui un sistem.

M-am ocupat mai mult de această problemă, datorită importanței practice pe care o are pentru vorbitorii limbii romîne alegerea uneia sau alteia dintre cele două forme ale sufixului.

II. Temele la care se atașează și rolul semantic al sufixului *-aj*

Majoritatea cuvintelor care au acest sufix au fost împrumutate gata formate, după cum am arătat, din limba franceză. Ele au fost create, prin urmare, în această limbă și sensurile obținute s-au transmis exact în limba noastră, o dată cu cuvintele respective. De aceea, deși analiza de mai jos va avea în vedere în special faptele din limba de origine, afirmațiile sînt valabile în aceeași măsură pentru situația din limba romînă, nu numai în ceea ce privește sensul acestor cuvinte, ci și procedeele de formare a lor.

Apelez pentru această analiză la împrumuturile din limba franceză pentru că numărul cuvintelor cu sufixul *-aj* formate cu certitudine în limba romînă este foarte mic.

Substantivele care posedă sufixul *-aj* s-au format pe două căi:

1. Prin adăugarea sufixului la temele unor substantive concrete.

În acest caz sufixul are tendința de a abstractiza. De aceea majoritatea cuvintelor obținute sînt:

Vezi CADE, s.v. *traforaj*.
Vezi mai sus, p. 53.

a. abstracte

brigandaj < fr. *brigandage* < *brigand*;
cabotinaj < fr. *cabotinage* < *cabotin*;
curaj < fr. *courage* < *cœur*;
libertinaj < fr. *libertinage* < *libertin*;
limbaj < *limbă* (după fr. *langage* < *langue*).

b. colective :

bastingaj „totalitatea chestoanelor unor corăbii” <fr. *bastingage* < *basting* „saltea care servea de meterez în jurul punții vaporului” ;
bobinaj „totalitatea bobinelor” <fr. *bobinage* < *bobine* „bobină, m
cordaj „totalitatea frînghiilor unor corăbii” < fr. *cordage* „funie, frînghie” ;
dalaj „totalitatea dalelor unei pardoseli” <fr. *dallage* < *dalle* „dală, de piatră (cu desenuri)” ;
furaj „nutreț pentru vite” <fr. *fouillage* < *fourre* „pai” ;
grilaj „totalitate de grile, zăbrele” <fr. *grillage* < *grille* „grilă, g
penaj „totalitatea penelor unei păsări; mănunchi de pene (c servind ca podoabă la un chipiu de uniformă, la un coif etc.” < *penage* < *penne* „pană lungă (din aripă sau coadă)” ;
utilaj „ansamblul uneltelor, aparatelor, instrumentelor etc. r unei anumite lucrări, industriei în general” < fr. *outillage* „unealtă, sculă” ;
aparataj „totalitate de aparate, de piese” <rom. *aparat* (după fr. *appareillage* < *appareil*).

Există un grup de cuvinte construite tot în acest fel, care desigur sînt însă noțiuni concrete, avînd sens apropiat de cel al substantivelor care au fost derivate :

bandaj „fașă, legătură pe o rană” <fr. *bandage* < *bande* „bandă” ;
cofraj „tipar de lemn în care se toarnă materialul de construcție” <fr. *coffrage* < *coffre* „ladă, casă” ;
eșafodaj „construcție provizorie” <fr. *échafaudage* < *échafaud* „eșafodaj” ;
fuselaj „parte componentă a avionului ” <fr. *fuselage* < *fuseau* „fuselaj” ;
peisaj „priveștiște; tablou, pictură, fotografie care reprezintă o priveliște din natură ; descriere, reprezentare a naturii în opere literare” <fr. *paysage* < *pays* „țară” ;
jivraj „strat de gheață sau chiciură care se depune pe avioane în timpul zborului la temperaturi joase” < fr. *givre* „gheață”.

În cazul unor cuvinte ca : *avantaj*, *bagaj*, *curaj*, *furaj* etc., a căror etimoane s-au format de mult timp în franceză, tema a suferit schimbări de sens sau de structură fonetică, care fac ca ele să nu mai fie analizeabile nu numai de romîni, ci chiar de francezi. O dovadă de altfel a faptului că sufixul nu este simțit ca parte distinctă sînt numeroasele derivate verbale, adjectivale, adverbiale ale unora dintre aceste substantive — derivate : *încuraja*, *descuraja*, *încurajator*, *descurajator*, *curajos* ; — derivate : *avantaja*, *dezavantaja*, *avantajos*, *dezavantajos*.

2. Prin adăugarea sufixului la teme verbale.

în această funcție de deverbale, sufixul s-a specializat și cunoaște azi o foarte largă răspândire.

Verbele a căror temă a servit drept bază pentru derivatele în *-aj* aparțin conjugării I (cum arată și vocala *a* din sufix). Ulterior s-au format derivate cu *-aj* de la verbe aparținând și altor conjugări:

*aerisaj*¹ < *aerisi* (conj. a IV-a)

*garnisaj*² < *garnisi* (conj. a IV-a)

Exemple sînt foarte puține, dar ele dovedesc că sfera de aplicare a acestui sufix s-a lărgit. Și aici majoritatea substantivelor formate astfel sînt împrumutate din franceză.

Un argument în acest sens este existența unor astfel de deverbale, fără verbul corespunzător. De exemplu, avem *balizaj*, *camionaj*, *decuvaj*, *halaj*, *mariaj* etc. dar nu și **baliza*, **camiona*, **decum*, **hala*, **măria* etc.

Apoi se pare că unele verbe sînt formații ulterioare prin derivare regresivă de la astfel de substantive. De exemplu :

a blinda <*Jblindaj* <fr. *blindage*

a canota <*canotaj* <fr. *canotage*

a gara <*garaj* <fr. *garage*

a placa <*placaj* <fr. *placage*

a vira <*viraj* <fr. *virage*

Cu toate acestea, se poate presupune că, datorită numărului mare de asemenea deverbale care coexistă alături de verbele ce le-au servit ca temă, s-a format un sistem conform căruia, împrumutînd verbul, se poate crea în limba noastră deverbalele corespunzător. Dacă practic acest lucru nu se poate afirma cu siguranță în fiecare caz concret, teoretic el este nu numai posibil, ci chiar firesc. De pildă, un substantiv ca *ancoraj*, deși există în limba franceză și deci se poate să fie un împrumut, este cel puțin tot atît de posibil să fie format la noi prin analogie. Exemplul este aies la întîmplare. Cazurile de acest fel sînt foarte numeroase. Iată cîteva dintre ele : *aborda-abordaj*, *ambala-ambalaj*, *arbitra-arbitraj*, *balona-balonaj*, *flamba-flambaj*, *îmbarea-îmbarcaj*, *mula-mulaj*, *nichela-nichelaj*, *persifla-persiflaj*.

Sub raport semantic, observăm că aceste deverbale au o semnificație foarte asemănătoare cu aceea a infinitivelor lungi și, în general, cu a celorlalte deverbale cu sufixele: *-ație*, *-eală*, *-ăciune*, *-at* etc.; pe de o parte ele păstrează, ca și acestea, ceva din sensul verbal originar, exprimînd acțiunea în sine ca în : *abordaj*, *afinaj*, *afișaj*, *cronometraj*, *decupaj*, *drenaj*, *halaj*, *linșaj*, *masaj*, *modelaj*, *parcaj*, *partaj*, *persiflaj* etc, iar pe de altă parte, desemnează o acțiune concretă (locul acțiunii, rezultatele ei, obiectul) ca în : *abataj*, *aliaj*, *ambalaj*, *cronometraj*, *cubaj*, *drenaj*, *fotomon-*

¹ Vezi *Lexiconul tehnic romn, Sibiu, 1949.*

² *Ibidem.*

taj, *parcaj*, *patinaj*, *persiflaj*, *reportaj* etc. (Cele mai multe au ambele accepțiuni, ca orice deverbale.)

Nu întotdeauna însă derivatele în *-aj* sînt sinonime cu cele de exemplu :

ecarisaj „operație de stîrpire a cîinilor vagabonzi”

iar

ecarisare „operație de tăiere a buștenilor” ;

echipaj 1. „întregul personal care face serviciul pe un avion, pe v. etc.” : *intriga romanului este bazată pe acțiunile dușmanilor Sovietice care, nereușind să pună mina pe planurile de construcție*

„*PioneruluV, vor strecura un spion în echipaj* S.B., nr. 8, 1957, 77

2. (ieșit din uz) „trăsură cu cai înhămați” : *veneau un*

cască ca să vadă lungile șiruri de echipaje albastre și galbene

rotițe cu spițe roșii și cu amăuți la spate, în care se

frumosele și uritele protipendadei CAMIL PETRESCU, O. I 61

iar

echipare „acțiunea de a (se) echipa” ;

reportaj „articol de ziar cuprinzînd relatarea unui fapt, descrierea

loc etc, pe baza unor informații culese la fața locului:

sau reportajul de gazetă, dacă răspunde cu promptitudine împotriva

epocii în care a fost scris, nu-și pierde cîtuși de puțin valoarea

S.B., nr. 8, 1957, 77

iar

reportare s.n. (contabilitate) „acțiunea de a reporta, a trece, a

a scrie în altă coloană o sumă contabilizată, a repeta în cap

coloane suma obținută prin adunarea cifrelor de pe pagina prece

Chiar și în celelalte cazuri, deși foarte apropiate ca înțeles, d

cu *-arej-aj* prezintă o nuanță deosebitoare perceptibilă pentru un

vator atent: derivatele cu *-aj* sînt simțite de vorbitori ca fiind m

crete și, de aceea, forma aceasta e preferată în tehnică. Infinitivel

mai vagi, sînt folosite, din acest motiv, mai mult. cu sensul lor

De exemplu:

abordaj-abordare: *vapoarele surprinse de ceață pipăiau ca niște orb*

lînd de frica abordajului BART, E. 386, dar *abordarea* unei t

afișaj-afișare : *afișajul interzis*, dar *afișarea* indiferenței față de

Tot ca un argument în sprijinul acestei observații e faptul că

cuvintelor în *-aj*, care exprimă în același timp acțiunea și obiectul (u

concret), pentru a evita confuziile, multe din ele și-au pierdu

inițial (sau poate nici nu l-au avut) de deverbale propriu-zise și p

numai sensul concret, iar pentru exprimarea acțiunii e folosită m

forma în *-are*. *Garaj* arată locul, clădirea în care sînt garate vehic

este foarte rar, sau aproape de loc folosit pentru a exprima acți

această funcție e înlocuit de infinitivul lung. Aceeași situație au

acuplaj, *ambalaj*, *ajustaj*, *alezaj*, *cartonaj*, *drenaj*, *marmoraj*, *mul*

patinaj, *pavaj*, *placaj* și altele.

III. Probleme de morfologie în legătură cu sufixul *-aj*

în limba română toate substantivele care au sufixul *-aj* sint de genul neutru, pe cînd în celelalte limbi romanice în care acest gen a dispărut, substantivele respective sint de genul masculin.

Integrarea acestui grup de substantive la neutru se explică prin tendința, existentă în limba noastră, de identificare a genului natural cu cel gramatical; substantivele împrumutate din limba franceză, care sint masculine și exprimă nume de lucruri, trec, conform acestei tendințe, la genul neutru în limba română.

în ultimul timp însă, multe neologisme care îndeplinesc aceste condiții au și forma de masculin, formă preferată de multe ori celeilalte. De exemplu : *robineți, produși, derivați, penduli, nuceli, torenți, vagoneti*.

în *Limba română contemporană*, acad. Iorgu Iordan explică acest fenomen prin faptul că cele două forme sint folosite în domenii diferite de activitate. De exemplu : *compuse* și *derivate* spun lingviștii, iar *compuși* și *derivați*, chimiștii.

Pe de altă parte, se pare că în unele cazuri intervine și dorința unor vorbitori de a deosebi, măcar formal, termenii pe care-ii utilizează ei, în domeniul lor special de producție, de cei folosiți în vorbirea curentă : *robineți-robinete, vagoneti-vagonete, eîmpi-eîmpuri, suportî-suporturi*. E clar că în ambele cazuri intervine și o diferențiere semantică, termenii specializîndu-se pentru ramurile respective.

Faptul că la cuvintele în *-aj* acest fenomen nu apare se explică prin aceea că obiectul pe care-l denumește un cuvînt terminat în *-aj* nu aparține, aproape niciodată, la mai multe domenii, așa încît nu se nasc confuzii și, prin urmare, nu e necesar ca termenul respectiv să aibă forme deosebitoare.

Așa cred că se explică lipsa abaterilor — în ce privește termenii în *-aj* — de la tendința de care vorbeam mai înainte — aceea de trecere a neologismelor franțuzești masculine la genul neutru și încadrarea „mecanică”, așa zice, a acestui grup de substantive în genul neutru.

*

Datorită caracterului abstract pe care îl imprimă sufixul *-aj* cuvintelor, multe dintre acestea nu au plural: *ancoraj, canotaj, colportaj, concubinaj, cromaj, curaj, dozaj, libertinaj, montaj, partaj* etc.

Unele abstracte verbale care pe lingă acțiunea propriu-zisă mai arată și obiecte concrete (locul acțiunii, rezultatele sau scopul ei etc.) au plural numai pentru cel de-al doilea sens. De pildă, *tricotaj* exprimă la singular acțiunea și rezultatul ei; pluralul *tricotaje* însă arată numai o pluralitate de asemenea obiecte, nu și de acțiuni. Tot așa : *aliaje, ambalaje, marcaje, marmoraje, mulaje, patinaje, sufrage* ș.a.m.d.

Ed. a II-a, București, 1956, p. 278.

• în ceea ce privește desinența de plural pentru substantivele sufix, cea recomandată de DLRLG este *-e* și uneori *-uri*, pentru în *-aj*, și pentru cea în *-agiu*.

în articolul *Despre pluralul substantivelor neutre în romînește* teanu justifică terminația *-e* pentru aceste substantive prin aceea se găsesc pe prima treaptă a trecerii de la adjective la substantiv pluralul ia această formă, proprie adjectivelor.

Afirmația pare nejustificată, ținînd seama de cele arătate în capitol al studiului de față : cu sufixul *-aj* în limba franceză s-au foarte puține adjective (*marage, sawage, ramage*) și aceasta în destul de îndepărtate. în urmă, el s-a specializat cu funcția substantival și astfel s-a transmis nouă. Țu poate fi vorba decimamente, la aceste cuvinte, de un proces de trecere.

Apoi însuși autorul articolului citat afirmă : „Cînd adjectiv de la calitatea lui la aceea de substantiv, el își formează mai întii în *-e* și, numai după aceea, cînd a atins pe deplin gradul de substantiv poate primi și desinența *-uri*”¹ (sublinierea îmi aparține). Or, în secolului al XIX-lea oscilațiile între *-uri* și *-e* sau *-i* (corespondent două forme de singular), folosite la pluralul substantivelor în *-aj*, altor neologisme, sint numeroase. Multe neutre care fac azi pluralul în *-e* cunosc în acea vreme și forma *-uri*. Cîtăm doar citeva : (Alexandrescu), *avantajuri, bagajuri* (C. Negruzzi), *uvrajuri* (B. echipajuri (Eminescu), *masajuri* (Caragiale).

Se întimpla uneori ca un scriitor să folosească pentru același și uneori în aceeași operă, ambele forme. De exemplu, în *Istoria sub Mihai Viteazul* găsim la pagina 102 *bagaje*, iar la 133 *urajuri*.

Faptele de mai sus demonstrează încă o dată că aceste cuvinte în *-aj* sint substantive și nu adjective în proces de substantivare. E deci o altă explicație a desinenței de plural *-e* pentru asemenea-

Cred că substantivele din această categorie, pătrînd în limbă cînd terminația cea mai răspîdită pentru neutre, mai ales pentru neera *-e*, au format un sistem conform căruia toate cuvintele de intrate mai tirziu în limbă sau care intră acum, formează pluralul

Acest sistem, mai slab la început datorită numeroaselor ezitanțe *-e* și *-uri*, caracteristice mai cu seamă primei jumătăți a secolului XIX-lea, se consolidează către sfîrșitul acestui secol și începutul următor, cînd pătrund în bloc termeni tehnici cu *-aj* — pentru care pare „învechit” și „popular”².

Se pare că în înlăturarea lui *-uri* un rol deosebit a avut deosebit *-i*, corespunzătoare singularului *-agiu*. Acad. Iorgu Iordan susține : „Dacă *-agiu*, care este greoi și pedant, se menține totuși... se d

¹ în *Limba și literatură*, voi. I, București, 1955, p. 109.

² *Ibidem*, p. 108.

³ Vezi N. Bălcescu, *Opere*, II, București, 1953.

⁴ Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, ed. a II-a, 1947, p. 47 ; vezi și *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, p. 18 și urm.

⁵ Vezi acad. Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1954, p. 29.

pluralului în *-agii*. Această formă se bucură de o largă răspîndire... nu pentru că ar fi preferată lui *-aje*, ci pentru că înlătură desinența *-uri* care, din punct de vedere fonetic, pare a corespunde mai bine singularului în *-agiu* decît celui în *-aj*¹.

Azi *-uri* apare rar ca semn al pluralului acostor substantive, iar atunci cînd totuși e folosit, are funcția pe care o îndeplinește în cazul substantivelor feminine, "aceea de a arăta speciile, sorturile unui obiect, ale unei substanțe (cf. *marcajurj*, și *marcaje*). *Marcaje* exprimă sensul obișnuit al pluralului (apariția obiectului sub aspectul mai multor exemple din aceeași categorie), iar *marcajuri* însemnează „mai multe feluri de marcaj”.

Sistemul pluralului în *-e* pentru aceste neutre este însă atît de consolidat acum, încît *-uri*, simțit impropriu și învechit, este înlocuit cu succes de *-e* chiar și în această funcție.

Dat fiind că au circulat mult și sînt încă destul de frecvente atît dubletele singularului *-aj* / *-agiu*, cît și ale pluralului *-aje* / *-agii*, se întîmplă, destul de des, să se ivească forme hibride de plural. Sînt numeroase mai ales cazurile în care *-i* apare în locul lui *-e*, ca de pildă : *avantajii*, *personajii*. (Aici e aceeași situație ca la substantivele care au avut o dată terminația în *-iu* (*inventar*, *seminar* etc), substantive care în loc să aibă pluralul: *inventare*, *seminare* sînt utilizate aproape exclusiv în forma : *inventării*, *seminării*.²)

Pluralele de tipul *personajii* apar în vorbirea mai puțin îngrijită, dar se strecoară uneori și în scris : **avantajile** fizicului său ROMANU 3, XII, 1889.

Mult mai rar și mai supărător este pluralul în *-e* pentru singularul *-agiu* : *personage*, *avantage*.

Fabrica de **tricotage** a domnului Bucuresteanu a început a funcționa cu succes, ROMANU, 24, XII, 1889.

La conace se consumă **furagele**. I. IONESCU, M. 337³.

Grațioasa me doamnă, permiteți-mi să depun **omagele** mele la picioarele d-voastră. ALEGSANDRI, T. 1308.

Evident, aceste forme hibride trebuie evitate.

IV. Productivitatea

Am arătat mai înainte că datorită circulației largi a primelor cuvinte cu *-aj* împrumutate din franceză, sufixul s-a încetățenit în limba noastră, dar nu ca sufix, pentru că aceste cuvinte nu sînt analizabile, ci ca-o terminație proprie, conformă limbii romine. Aceasta este prima fază a dezvoltării acestui sufix pe teren rominesc.

¹ Pluralul substantivelor în limba romină, în *Buletinul Institutului de filologie romină „Alexandru Philippide”, V, 1938, p. 31.*

² *Ibidem.*

³ Vezi DA, s. v. *furaje*.

împrumuturi de felul acestora, în care sufixul nu e simțit c distinctă, se fac însă și azi în limba noastră: *bastingaj* <Sx. *bas muiaj* <fr. *mouillage*; *platelaj* <iv. *platelage*; *puclaj* <ir. *poudla*

Mai tîrziu, împrumutîndu-se foarte multe substantive de formate cu *-aj* împrună cu verbele corespunzătoare, sufixul a a fi simțit ca particulă derivativă, deoarece temele de la care se existau ca cuvinte de sine stătătoare : *camuflaj-camufla*, *de echipaj-echipa*, *garaj-gara*, *masaj-masa*, *montaj-monta*, *sabotaj-sabotaj*, *cotaj-tricota* etc.

în felul acesta, condițiile ca un sufix să devină productiv — ace fi analizabil, împămîntenit și răspîndit (acestea din urmă, în m măsură în cazul lui *-aj*) sînt îndeplinite. Dacă azi nu putem aduce u rial bogat în acest sens pentru *-aj*, cu siguranță că în viitor, sensului special pe care acesta îl dă cuvintelor, cît și răspîndirii tehnică a termenilor astfel creați sau împrumutați, sufixul va forma •cuvinte în limba noastră — mai ales în domeniul producției.

Putem presupune și astăzi că multe dintre cuvintele citate mai formate pe teren rominesc prin analogie. Bunăoară unele deverbale în general, unele cuvinte a căror temă este identică în romină și fr *aeraj*, *ancoraj*, *decoltaj*, *formaj*, *garnisaj*, *grupaj*, *pilotaj*, *sufraj*, *tonaj* ales că *gramaj* este format la noi)² etc.

Afară de acestea însă, sînt unele cuvinte cu *-aj* despre care afirma cu certitudine că sînt formații rominești. în cele ce urme da cîteva exemple, grupîndu-le după proveniența temei:

1. Substantive formate de la teme străine, majoritatea fra care nu au echivalent în limba franceză (cîteva au corespondent însă diferit ca sens) :

apareiaj „modul de așezare sau desenul pietrelor unei fațade” < *pareiller* (fr. *appareillage* <*appareil* „aparatură”, corespunde *aparatură*);

caroiaj „rețea de drepte paralele între ele, unele dispuse orizontal vertical, și care închid între ele pătrate de anumite m < fr. *carreau*. (Corespondentul franțuzesc este *quadrillage culation*);

picaj „zborul de coborire în linie verticală sau aproape verticală avion sau al unui planor” <fr. *piquer* „a înțepa, a împunge”. pondentul franțuzesc este *en pique* sau *tomber à pic*);

piclaj „operație care constă în tratarea pieilor sămăluite înainte de cu o soluție acidă” <engl. *pickle* „saramură” > rom. *piclu acidă* cu care se tratează pieile înainte de tăbăcire”. (Corespo franțuzesc este *mordantage*, iar cel englezesc *pickling*.)

2. Substantive formate de la teme rominești. Acestea se pot în două categorii:

¹ Vezi mai sus, p. 56.

² Vezi mai departe, p. 62.

a. calcuri:

aerisaj < *aerisi*, după fr. *aerage* < *aSrer* (există și *aeraj* < Jx. *aerage*);
ansamblaj (în muzică) < *msambla*, după fr. *assemblage* < *assembler* (există și *asamblaj* în tehnică);
aparataj < *aparat*, după fr. *appareillage* < *appareil*;
frînaj < *frîna*, după fr. *freinage* < *freiner*;
inelaj < *inel*, după fr. *annelage*;
limbaj < *limbă*, după fr. *langage* < *langue*;
punctaj < *punct*, după fr. *pointage* < *point*. Cuvîntul are azi o circulație foarte mare. S-ar putea să fie o creație recentă, după 23 August 1944, ca și *instrucțaj*, cu deosebire că acesta nu e formație romînească, ci împrumut din rusă;
rotaj < *roată*, după fr. *rouage* < *roue*.

b. cuvinte care n-au corespondent în limba franceză :

gramaj „greutate exprimată în grame pe mp” (*cînd lipsea din gramajul porțiilor sau din tacîmuri...*) < *gram*. Cuvîntul nu există în franceză;
martiraj „suferință, supliciu, caznă îndurată de cineva pentru convingerile sale, pentru o credință sau o atitudine” (*e o concentrare patetică de superioritate morală, de sensibilitate și de martiraj special* CONTEMPORANUL, s. ii., nr. 158, 1949, p. 11); cf. *martiriu* < *martir*. Pentru această noțiune găsim în franceză *martyre*, iar în italiană *martirio*, care corespund formal romînescului *martiriu*;
metraj < *metru*. Are echivalent în franceză pe *metrage* (se poate să fie și un împrumut), în expresia *un film de lung metraj*. însă pentru sensul de „pînzeturi în general” sau (ulterior) „pînzeturi luate pe cartelă”, termenul nu are echivalent în franceză. în acest caz s-ar putea să fie doar o schimbare de sens sau o nouă accepțiune a vechiului *metraj* < *metrage*.
Metraj în primul sens este pretențios și are circulație restrînsă; de aceea este puțin probabil ca el să fi fost cunoscut de mase. Acest lucru ne face să presupunem că *metraj*, despre care vorbesc, este o creație independentă a vorbitorilor limbii noastre din paturile mijlocii;
stafaj (neobișnuit; folosit în domeniul arhitecturii) „ornamentație, împodobire” < engl. *staff* „amestec plastic folosit cu piatră, pentru decorații arhitecturale”. (în franceză există numai derivatele *staffer* „a construi în staff”, *staffeur* „cel care construiește în staff”);
șaiăcaj „operă de alegere manuală a minereurilor, însoțită de spargerea acestora cu ciocanul”. în franceză există numai cuvîntul *chaideur* „muncitor care efectuează cu brațele desfacerea unui minereu”.
Primele trei cuvinte sînt creații care au o circulație mare, au fost asimilate de limbă. Mai puțin propriu pare a fi derivatul romînesc : *periaj* „periere” < a *peria*.

Cuvîntul este atestat în prefața unei lucrări din 1895, în Gh. Crăiniceanu, ocupîndu-se de „rătăcirile și neajunsurile noastre medicale”, înregistrează, între alți termeni considerați prii, și acest derivat, recomandînd înlocuirea lui cu infinitivul verbului, respectiv *periere*.

Formația aceasta pare forțată, improprie, chiar vorbită ai limbii romîne (cu atît mai mult celor din perioada acestor cuvîntelor cu *-aj* era încă mic în limba romînă și sufixul în sine a fi productiv), pentru că sufixul este neologic și deosebit de atașat, bineînțeles deocamdată, decît temelor neologice.

Un alt aspect al productivității sufixului *-aj* apare în cazul a unor derivate cu vechiul sufix *-aș*, în care acesta este înlocuit de *-aj*. E vorba de termeni tehnici, mai cu seamă din domeniul împrumutați din maghiară, în care *-aș* pare învechit, „neactualizarea” lui cu *-aj* e favorizată și de marea răspîndire a termenilor în terminație, uneori sinonimi cu cei în *-aș*, cum se poate ușor vedea din exemplele care urmează :

cioplaj s.n. „înfieratul arborilor printr-o tăietură în trunchiul care se face într-un arbore cu scopul de a face un scindur plitură (cu toporul) într-un copac ca să nu rătăcească în pădure”. Variantă a lui *cioplaș* < *ciopli* + *-aș*;
foitaj s.n. „material, de obicei lut galben, cu care se astupă găurile ce au fost încărcate în vederea pușcăturii”. Variantă a lui *foitâș* < magh. *fojtâs*, vb. *fojtani*, devenit rom. *foitui* (cf. *bușoi*);
lodolaj s.n. (termen colectiv) „scînduri groase de la 4 cm înălțime (lodbe), așezate orizontal și muchie la muchie între stâlpi de galerie (deci longitudinal față de peretele galeriei) și lipite sau între grinzile tavanului, lipite de acesta și transverse față de direcția galeriei, servesc drept căptușeală pentru pereți și oțelărenurilor înconjurătoare”. Variantă a lui *lodo'laș* < magh. *lodului*, devenit rom. *lodoli* „a căptuși cu scinduri”;
rictulaj s.n. „cofrajul ce se execută în galeria care urmează să fie înălțată, porțiunea de fastăne, care se pune după cofraj” < magh. *rictulas* (cf. magh. *ritkulâs*);
știculaj s.n. „operație de căptușire (îmbrăcare, asigurare, prindere) a tavanului galeriei cu scînduri groase (numite ștuc) cu vîndrucci”, variantă a lui *știculaș* < magh. **stuko* „ștuc” (cf. magh. *stuc* < *Molni* > rom. *știculi*);
văcălaj s.n. (Transilv.) „amestec de var stins și nisip, cu care se cărămizile în zid și se tencuiește zidul: muruială, tencuială”, variantă a lui *văcălaș* < magh. *vakolâs* < *vaJcolni*, devenit rom. *a văcălui* „a tencui”.

Deși în exemplele de mai sus sufixul *-aj* nu formează derivate noi, doar substituind alt sufix, am considerat aceasta ca un aspect al productivității sufixului pentru că fenomenul nu e întâmplător, ci corespunde unui anumit stadiu de dezvoltare a limbii.

În concluzie, deși nu foarte numeroase, cuvintele formate cu *-ai* pe teren românesc dovedesc că sufixul a început să fie productiv în limba noastră și că posibilitățile lui în această privință vor crește pe măsură dezvoltării științei și producției.

-AME ȘI *-ime* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

ELENA CARABULEA

Sufixele substantivele *-ame* și *-ime* își au originea în latină (< *-amen*, *-ime* <*-imen*), deși nu se cunoaște în limba română nici un derivat în *-ame* sau *-ime* care să aibă un original latin atestat. De fapt, sufixul latin propriu-zis este *-men* (=gr.-[xa, i.-e. **-mn*]), motiv care justifică tratarea împreună a sufixelor *-ame* și *-ime*, cu tot aspectul deosebiri pe care îl au în faza actuală. Așadar cuvintele vechi din latină derivate cu *-men* nu au nici o vocală de legătură între rădăcină și sufix: *agmen* (tema **ag-*), *frumen* (tema **frug-*). În latina clasică derivatul în *-men* încep să păstreze vocala: *-āmen* (*moderāmen*), unde *-ā-* este vocală caracteristică primei conjugări; în același fel s-au format și derivatul în *-imen* de la verbele de conjugarea a III-a (*tegimen*, *specimen*, *perimen*) și în *-imen* de la verbele de conjugarea a IV-a (*nutrīmen*, *farcimen*)*.

Există și o variantă în *-umen* (*documen*, *columen*) care nu trebuie explicată numai prin analogie cu *-imen*, ci și prin influența verbelor la participiu în *-utus* (cf. *-āmen* : *-ātus*).

În ceea ce privește valoarea, sufixul forma, inițial, nume abstracte.

Asupra apariției valorii colective a sufixului s-au emis păreri diferite. Astfel, unii lingviști afirmă că sensul colectiv al lui *-ame* este „sensul limbii latine”; alții, dimpotrivă, susțin pe drept cuvânt, că sensul colectiv apare în latina târzie, o dată cu trecerea de la folosirea deverbale a sufixului la cea nominală.

* A. Graur, *Notes d'etymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, V, 1937, p. 65.

† Stolz-Schmalz, *Lateinische Grammatik*, ediția a V-a, prelucrată de Mănu Leumann, Joh. Bapt. Hofmann, München, 1928, p. 242.

‡ A. Graur, *La quatrième conjugaison latine*, în *Bulletin de la Société de linguistique de Paris*, XL, 2, 1939, p. 144.

§ *Ibidem*.

¶ *Ibidem*, p. 145.

‡ F. Diez, *Grammaire des langues romanes*, II, ed. a III-a, Paris, 1874, p. 306.

§ W. Meyer-Liibke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 531 („*calcea* signifie plus l'action de chausser, mais l'ensemble des objets nécessaires à la chaussure, le

în limbile romanice mtilnim atît pe *-amen* cît și pe *-imen*. Spre deosebire de *-amen*, care este comun tuturor limbilor romanice (it. *certame*, *legame*, *velame*, sp. *vexamen*, *certamen*, port. *arame*, *certamen*, prov. *levam*, *Ham*, fr. *airain*, *levain*)¹, *-imen* are o arie de răspîndire mai restrînsă; el a pătruns în special în limba romînă, unde este puternic reprezentat; sufixul se găsește și în limba albaneză, fiind tot așa de puternic². În celelalte limbi romanice *-ime* este rar folosit.

Alături de cele două sufixe amintite, în limbile romanice din Apus s-a dezvoltat sufixul *-umen* (it. *frittume*, prov. *batum*, port. *cortume*, *negrume*)³. Atît *-imen* cît și *-umen* s-au dezvoltat (*-imen* în limba romînă, *-umen* în limbile apusene, în special în spaniolă, portugheză și italiană)* în defavoarea lui *-amen*, care, deși s-a păstrat în toate limbile romanice, e productiv doar în aromînă⁴ și mai puțin în italiană, unde are în parte sens peiorativ (*arcame*, *bestiame*, *bucherame*)*.

*

Contrar afirmației lui Diez că sufixul *-ame* se întilnește numai în limbile romanice apusene, B. P. Hasdeu⁵ demonstrează, pe bază de exemple, existența acestui sufix și în limba romînă veche. De asemenea, Th. Capidan afirmă că *-amen* apare în aromînă, unde este productiv⁶; el derivă: a. colective din substantive (*bărbătame* „bărbați mulți”, *ausame* „bătrîni, moșnegi mulți”); b. abstractele calității din adjective (*dultseame* „dulceață”, *amărume* „amăreală”). Părerea lui Pascu⁷ că acest sufix există și în meglenoromînă nu e confirmată de Th. Capidan în studiul său asupra meglenoromînilor⁸.

În limba romînă, *-ame* apare în cîteva derivate din limba veche; în limba contemporană se pare, că a dispărut. Puținele regionalisme din Banat și Oltenia pe care le dă Pascu nu contrazic afirmația, deoarece nu se știe în ce măsură ele corespund realității actuale. În materialul pe care l-am cercetat (ALRM și *Texte dialectale* culese de Emil Petrovici), nu apare nici un derivat cu *-ame*.

• Dintre derivatele în *-ame* care apar în DA, doar *mișelame* și *voinicame* prezintă siguranța că au existat, deoarece numai aceste două derivate sînt atestate în textele vechi⁹:

par consequent une masse de caliei”); vezi și Kurt Baldinger, *Kollektiveuffixe und Kollektivbegriff*, Akademie-Verlag, nr. 1, Berlin, 1950, p. 143.

¹ Pentru exemple vezi F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

² V. Meyer-Liibke, *op. cit.*, p. 531; de același autor, în *Zeitschrift für romanische Philologie*, nr. 8, 1884, p. 146.

³ E. Bourciez, *Elements de linguistique romane*, ed. a IV-a, Paris, 1946, p. 198.

⁴ În limba franceză *-umen* n-a devenit niciodată viu, spre deosebire de provensală și italiană (Kurt Baldinger, *op. cit.*, p. 79).

⁵ Th. Capidan, *Die nominalen Suffixe im Aromunischen*, în *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache*, nr. 15, 1909, p. 13—14, 58—59.

⁶ F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

⁷ *Voinicame și mișelame*, în *Columna lui Traian*, noua serie, III, 1882, p. 480—486. *Op. cit.*, p. 14.

⁸ *Sufixele romînești*, București, 1916, p. 13.

⁹ Vezi Th. Capidan, *Meglenoromîni*, I, București, 1925, p. 190.

¹⁰ Textele cercetate sînt în număr restrîns (vezi mai departe) și de aceea s-ar putea ca afirmația să nu fie întru totul valabilă.

De în care învățatură să înveațe **mișeiamea**. CO
GASTER, CR. I 25.

Această oastea a lu Dumnezeu cheamă-se a ceriului v
CORESI, C. 305.

Curios este faptul că amîndouă apar numai în textele lui în alte texte parcurse (*Psaltirea HurmuzaJci*, *Psaltirea Scheiană*, *Voroneșean*, *Crestomația* lui Gaster, voi. I și II) nu apar.

Poate că au mai existat și alte derivate în *-ame* în scrierile se XVI-lea. Hasdeu¹ presupune că ar fi existat **osame*, **vitame*, **porcame*. Întrucît nu sînt atestate nu-mi pot întemeia observații.

Temele la care se atașează sufixul sînt substantive concrete derivatele sînt tot substantive concrete colective (*voinicame*, *r* Spre deosebire de *-ame*, *-ime* este bine reprezentat în limbă.

O dovadă a situației lui mai puternice e și faptul că în vechi, derivatele în *-ime* apar paralel cu cele în *-ame*, de la acele Astfel, derivatul colectiv al lui *voinic* apare și cu *-ame* (vezi mai cu *-ime* :

Rugători ț-aduc voinicimile acelor fără trup. DOSOFT (în DA ms., unde *voinicime* e glosat prin „oaste, ceată de

*

Derivatele în *-ime* sînt formate exclusiv pe teren romînesc.

Sufixul se atașează la teme de origini variate (latine, slave, ungurești etc.) : *agerime*, *îngustime*, *gingășime*, *iuțime*, *calicime*, *mazilime*.

Din punct de vedere gramatical, temele la care se atașează adjective, substantive, verbe.

I. *-ime* derivă substantive abstracte feminine care exprimă de la :

a. adjective : *acrime* „însușirea de a fi acru”; *cruzime* „de a fi crud”; *îngustime* „însușirea de a fi îngust”;

b. verbe : *usturime* „însușirea de a ustura”.

Cîteva derivate comportă o nuanță deosebită, imprimată, și de temă. Astfel *totime* = „totalitate, unitate, întreg, complex în toate treptele sale înfățișează o **totime** unde toate nevoile, întepatimile se acufundă Eusso, s. 97); *colăcime* — „obicei împlinirii rînții unui copil, la botezul acestuia (MARIAN, NA. 292), sau răței, la un an de la căsătorie (MARIAN, NU. 766), de a duce colaci; petrecere care se face cu această ocazie” (ibid. 766); derivatul are și o nuanță colectivă, dacă ținem seama de faptul obicei își ia numele de la colacii pe care îi aduce finul nașului cu amintit.

Altele, ca *felurime*, *priveghime*, *rostime*, *unsorime* se detașează de la care derivă, de categoria celor menționate. Astfel se pare că vine de la *felurit*, *unsorime*, de la *unsoare* „grăsime,

¹ *Op. cit.*, p. 483.

, Derivate ca *priveghime* „priveghere, veghe”, *rostime* „instituire într-o funcție” — deci care desemnează o acțiune — nu pot fi explicate decît pornind de la tema verbală¹ (*a priveghea, a rosti*):

Lasă-te de priveghime. ȘEZ. II 33.

Asijderea și la învățături și la rînduiala pentru rostimea preoților. MOLITVENIC (1706), în DA, s. v. *rostime*.

II. -ime derivă substantive colective feminine de la substantive (*boierime, calicime*). Derivatele colective în -ime exprimă:

a. o pluralitate de obiecte identice; o cantitate mare sau totalitatea acestor obiecte (*negurime, omenime, stejărime*);

b. un anumit grup, categorie sau clasă socială (*țărănime, profesorime, orășenime, negustorime, moșierime, burtăverzime*).

1. Cîteva substantive, în special cele care indică culoarea, deși sînt derivate de la adjective, au, pe lîngă nuanța de calitate, și pe aceea de colectivitate; *negrime* înseamnă: a. „negreață, negreală”; b. „cantitatea sau mulțimea obiectelor de culoare neagră”; în aceeași situație se găsesc *albime, albăstrime, galbenime, roșime*.

Nu se poate stabili precis care din cele două sensuri a apărut mai întîi. B posibil ca procesul să fi pornit de la abstract la colectiv: *albăstrime* = „calitatea de albastru” și apoi „o anumită categorie de oameni” (*albăstrimea satelor*), dar e tot așa de posibil ca procesul să fi avut loc paralel.

2. Alte derivate, deși tema este un substantiv, au, pe unghiul sensul colectiv obișnuit, și pe cel abstract. Iată cîteva exemple: *tinerime* = a. „oameni tineri, tineret”.

Ce-i această tinerime,

Ce e această mulțime I TEODORESCU, P.P. 169.

b. (rar) „tinerete”.

Hainele din tinerime

Spune-i să le-ncuie bine. PAMFILE, la DA, S.V. *tinerime*,

străinime = a. „lume străină, mulțime de străini”:

Streinimea. . . și netactul. . . guvernelor. . . au adus turburare în starea vieții orașelor. JIPESCU, la TDRG, S.V* *străinime*.

b. „străinătate”:

Iar de nu m-a dori nime,

Duce-m-oi prin străinime. PAMFILE, la DA, S.V. *străinime*.

negurime* = a. „îngrămădire de nori; fig. mulțime mare, belșug” (*negurime de prune*); b. „întuneric”.

șogorime* = a. „calitatea de cumnat; prieten”; b. „adunare, număr mare de prieteni”.

¹ Și nu de la cea nominală cum apare în DA.

² A *rosti* (*rostui*) este astfel glosat în DA ms.: (despre lucruri și despre persoane, mai ales în legătură cu o slujbă, o situație) a pune în ordine, a rîndui, a aranja: [Dănilă] *sta mai mult la izvorul Iablancioarei ... rostind pe ciobani*. GALACTION, O. I 156 — 157.

³ Cf. MARIAN, CH. p. 52 care glosează: *galbenime* (rar) „cantitatea sau mulțimea culorii galbene”; *roșime* „cantitatea culorii roșe”.

⁴ Cuvîntul este luat din DA ms.

⁵ *Ibidem*.

Eemarcăm că în afară de *tinerime* cu sens colectiv, celelalte derivate menționate sub punctul 2 sînt ieșite din uz.

Unele derivate colective în -ime au uneori nuanță peiorativă. Această nuanță este imprimată în cele mai multe cazuri de temă (*burtăverzime, calicime, cioclime, popime*):

Iată se strînge burtăverzimea, negustorii de vite și de fel de de rente, groși în pînțece și mai groși în pungă, se strîng să a producțiunii de artă, pe cari ei le înțeleg tot atît cît măgarul. fabulă înțelegea cîntecul privighetoarei. GHEREA, ST. CR. I 2

Popimea își răzbună într-un mod curios: nici într-o mon a Moldovei nu ni s-a întîmplat a găsi portretul lui Ion Vodă. HAS I.V. 38 — 39.

Dar în derivate ca *albăstrime, soldățime*, unde tema nu are nuanță peiorativă, probabil că sufixul este cel care comportă această nuanță. În lucru explicabil deoarece ideea colectivă poate să producă în unele cazuri o impresie neplăcută.

Nenea Christodor. . . dovedește, bob numărat, că arenzile scăzut de cînd cu venirea albăstrimei la putere. DELAVRANCEA, s.

Deși, în parte, sufixul are nuanță peiorativă și în limba italiană, ea a apărut independent în cele două limbi, întrucît în latină nu întîlnim derivate cu această nuanță semantică. În limba romînă nuanța peiorativă apare mai ales în limba contemporană și în special la derivatele care desemnesc o anumită categorie socială (vezi exemplele cu *burtăverzime, popime*). Înrudit cu derivatele colective este substantivul *împrejurime*, care arată locul.

III. Sufixul -ime împreună cu numeralele cardinale formează nume de fracționare: *doime, zecime, sutime, miime, milionime* etc. Din cauza asemănării tului substantival al sufixului, numeralul este numit și substantiv.

Unele numerale fracționare, folosite la plural, servesc, ca și numeralele cardinale, la exprimarea cifrelor mari. De exemplu *zecimi* = zeci, sute, sute.

Un răget de oroare ieși din sutimi de guri. CONV. LIT. XLII în DA, s.v. *sutime*.

De remarcat că numeralele fracționare au un caracter livresc în limba populară nu le cunoaște, ele constituind o particularitate a vorbii oamenilor instruiți.

*

Sufixul apare, atît cu sens abstract, cit și colectiv și în scrierile vechi. Derivatele abstracte sînt mult mai numeroase. Vom da numai cîteva exemple:

Și pre sine să vor vedea iarăși într-atîta amar și dureare și usturime netrecută. VARLAAM, CAZ', în GASTER, CR. i 106.

luțimea fumului. VARLAAM, CAZ. 225.

¹ Vezi A. Graur, *Notes d'etymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936, p. 56 și Iorgu Iordan, *Notes de lexicologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 56.

² F. Diez, *op. cit.*, p. 306.

³ De această problemă m-am ocupat în *Observații asupra sufixului fracționare -ime*, în *Omagiul lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 135 — 138.

Fiind plecat de **greimea** păcatelor mele. PSALT., 1a TDRG, S. V. greime.

Atît *intime* cît și *greime* fac parte astăzi din fondul pasiv al limbii, fiind folosite doar uneori de scriitori:

Geme de multul greimei luntrea. COȘBUG, AE. 115.

Dicționarul limbii române literare contemporane nu le înregistrează. în unele scrieri vechi nu apare nici un derivat colectiv în *-ime*. Astfel, nici în lucrarea Finuței Asan, *Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea HurmuzaTci*, nici în lucrarea Laurei Vasiliu, *Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătură a diaconului Coresi din 158P* nu se citează nici un colectiv în *-ime*.

Singurul colectiv pe care îl dă Laura Vasiliu este *mulțime*, și aceste discutabil, deoarece sensul colectiv aparține temei. Faptul că în lucrările citate nu apar colective în *-ime* este un simplu accident, intrucît în alta scrieri vechi apar derivate ca *bătrînime*, *boierime*, *călărime*, *dăscălime*, *pedestrime*, *pretenime*, *preoțime* (și în forma *preuțame*), *prostime*:

Pentru arhiepiscopul nostru, Imea, cenșita preuțame. DOSOFTEI, LIT., în GASTER, GR. I 240.

Cu iușimea vieții sale petrecu toată dăscălimea elinească. DOSOFTEI, V.S. 67, 1a DA, S. V. *dăscălime*.

Bătrînimea fiilor lui Israil. BIBLIA (1688) 42, 1a DA, S. V. *bătrînime*.

Prostime apare cu amîndouă sensurile :

a. însușirea exprimată prin cuvîntul de bază : „simplitate, nevino-văție, supunere, umilință” :

Fu cu prostime îmblu-n toată vriamia. DOSOFTEI, PS. 79.

b. colectiv : „poporul de jos, norod” :

Venit boierime și prostime CU tot omul. DOSOFTEI, PS., 1a GASTER, GR. I 213.

Așadar întîlnim și în limba veche derivate colective în *-ime* însă în număr mic în comparație cu cele abstracte, care sînt mult mai numeroase ; în limba contemporană dimpotrivă, cele colective se pare că sînt mai numeroase. Pe baza celor constatate se poate afirma că sensul care s-a dezvoltat ulterior în limba romînă este cel colectiv.

*

De obicei, substantivele care indică abstractul calității se folosesc la singular.

Rareori apar și la plural ; în acest caz abstractele capătă înțeles concret :

Din adîncimi fără de margini,

A răsărit pe cer o stea. COȘBUG, P. I 268.

Se urcă... prin strîmtorile și asprimile munților. BĂLCESCU, O. II 255.

Flăcări galbene de luminări mici cît unghia se deslușeau... din desimile de flori ale pădurilor. CAMILAR, T. 70.

* în volumul de față, p. 205.

* *Ibidem*, p. 235—236.

Ele pot avea înțeles concret chiar și la singular :

Dragoș-Vodă... care selbătăcime cum o vedea, o lăsa ducă în treabă-și. MARIAN, T. 43.

Un copaci bătrîn căzuse... se așternuse cu întregime pămînt. PANN, P.V. II 53.

O situație oarecum deosebită o are derivatul *mărime* care, pe de altă parte, are înțelesul de „faptul de a fi mare; volum, întindere”, are, în limba contemporană și sensul de „persoană însemnată, sus-pusă, influentă”, sens pe care îl avea în limba veche *mărie*. Cu acest sens se folosește mai ales la plural și de cele mai multe ori cu nuanță de apreciativă :

Mărimile cu monoclu și burtă,

Magnați cu mîna lungă și inima scurtă. DEȘLIU, G. 18.

Eu n-am nici o legătură cu mărimile care hotărâsc soarta niturile terenurilor mele petrolifere. CEZ. PETRESCU, A. 324.

*

Sufixul *-ime* se atașează :

a. la teme în consoană la singular, fără ca aceasta să se modifice, ca în *boierime*, *prostime*, *trgovățime*, *domnime* ;

b. *-ime* atașat la tema singularului o modifică. Substantivele, a căror temă este în silabă deschisă, pierd vocala finală cînd se atașează sufixul : *popime*, *călărime*, *sutime*, *mărime*, *negrime*, *albăstrime*,

Toate derivatele în *-ime* își schimbă accentul de pe temă pe

*

Alături de derivatele în *-ime* întîlnim cîteva substantive care sînt intercalat între sufixul propriu-zis și temă elementul *-ar*; el formează împreună cu sufixul, un tot unitar (*-ărime*), avînd aceeași valoare colectivă. Acest sufix poate proveni din :

a. *-ar* (< lat. *-arius*) + sufixul colectiv *-ime* (*opincărime*, *plăgărime*, *plugărime*). Am trecut în această categorie numai derivatele în *-ărime* care păstrează într-o oarecare măsură și sensul de nume de familie imprimat de *-ar*. Astfel *opincărime* înseamnă „mulți țărani” și nu „opinci”, *plugărime* „mulți plugari” etc.

b. La cuvintele care nu au un derivat în *-ar*, pentru a-l forma pe *-ărime* trebuie să pornim de la un alt sufix colectiv *-arie*, la care înlocuim *-ie* prin *-ime*: *albinărime*, *broscărimie*, *copilărime*, *drăcărime*, *y/iuscărime*, *nemțărime*, *puricărime*, *șoricărime*.

c. în această categorie am trecut derivatele asupra cărora nu există nesiguranță. Ele pot fi explicate, fie ca cele de sub punctul a., fie ca cele de sub punctul b.

Este mai probabil ca derivatele cum sînt *aurărime*, *frunzărime*, *porcărime*, *vacărime* să fie formate la fel ca cele de sub punctul b., deoarece derivatele în *-ărime* se leagă direct de primitiv și nu de derivatul în *-ime* (*aurărime* „grămadă de bani”, *porcărime* „mulțime, turmă de porci”).

* Cf. DLKLC, s. v. *mărie*.

* Vezi și A. Graur, *Notes d'etymologie roumaine*, în *Bulletin linguistique*, IV, 1936.

în unele cazuri formațiile în *-arie* și *-ărime* există paralel în limbă :
aurărie — *aurărime* :

L-au vîrit întii într-un cerdac, apoi într-o tindă lungă, după aceea într-o odaie cu aurării pe păreți. SADOVEANU, Z. C. 267.

Pe noi ne-a uluit, c-am văzut atîta aurărime, atîta bănet. EĂDULESCU, la DA, s.v. *aurărime*;

muscărie — *muscărime* :

Cuțitele și furculițele ruginite, lingurile pline de zoi și peste toate o muscărie ca-n toiul verii. SLAVICI, V. P. 90.

Muscărime. . . se aduna de-i mînca trupul. SEVASTOS, la TDRG, s.v. *muscărime*;

șoricărie — *șoricărime* :

Șoricăria aceasta se înmulțise într-o proporțiune de speriat. I. IONESCU, D. 352.

Mîța o lași la bordei, ca să mai împuțineze șoricărimea. SADOVEANU, P. M. 242.

Exemplele ar putea fi înmulțite, însă cele date sînt suficiente pentru a ilustra paralelismul acestor derivate.

Uneori, deși amîndouă sufixele imprimă derivatului valoare colectivă, există deosebire semantică între derivatul în *-arie* și cel în *-ărime*. Astfel, *opincărie* „mulțime de opinci”, pe cînd *opincărime* „mulțime de țărani, țărănime” (*opincărimea este o comoară națională* JIPESCU, O. 5, la DA, S.V. *opincărime*); *peșcărie* are și sensul lui *peșcărie* „mulțime de pești, diferite mîncăruri din pește”, dar și „mulțime de pescari”, sens pe care nu-l are *-arie*. Alteori, deși formațiile există paralel, numai *-ărime* are sens colectiv (*-arie* avînd alte sensuri care-l pun în legătură cu cuvîntul primar sau cu tema). Astfel, *copilărie* înseamnă „perioada vieții omenești de la naștere pînă la adolescență; naivitate”; *copilărime* „mulțime de copii”; *porcărie* „crescătorie de porci; murdărie mare, loc sau lucru murdar, urit; faptă sau vorbă indecentă sau grosolană” *porcărime* „mulțime, turmă de porci”; *plugărie* „îndeletnicirea, ocupația plugarului”; *plugărime* „mulțime de plugari, totalitatea plugarilor”.
i

Derivatele în *-ărime* există, uneori, alături de cele în *-ime* : *broștime* — *broscărime*, *copilime* — *copilărime*, *drăcime* — *drăcărime*, *nemțime* — *nemțărime*, *șoricime* — *șoricărime*.

Existența paralelă a celor două forme a dus, probabil, la diferențieri semantice. Astfel se pare că de cele mai multe ori derivatele în *-ărime* au, față de cele în *-ime*, o ușoară nuanță depreciativă :

S-ar fi ridicat cu fel de fel de pretenții toată șoricărimea. HOGAȘ, DR. M. 184.

Cînd trimiteau cîte o scrisoare acasă, nu uitau să adauge printre altele că în Viena e greu de trăit, trebuie bani mulți și că nemțărimea jupuieste pe omul străin. I. MIRONESCU, într-un colț de rai, la A. GRAUR, *Bulletin linguistique*, IV, p. 72.

• Pentru aceasta a se vedea A. Graur, op. cit., p. 70 și urm.; Sextil Pușcariu, *Studii și notițe filologice*, în *Convorbiri literare* XXXVIII, p. 689 și urm.

Pe baza modelului existent în limbă s-au putut forma apoi și în *-ărime* direct de la temă, fără intervenția lui *-arie*, avînd ca sînt fie sens colectiv, fie abstract. în felul acesta am putea explica un caz ca *mîncărime* cu sensul propriu de „iritație a pielii” (*tot corpul este rîtat de o mîncărime permanentă* CAMIL PETRESCU, T. II 206) și figurative expresiile : *a avea* sau *a simți mîncărime de (sau la) limbă* „a fi foarte băreț, a palavragi, a nu putea păstra un secret” (*avea, biet, mîncărime limbă* ; *dară îi era frică de cap, ca să dea pe față taina* ISPIRESCU, U. 196). Sensul cuvîntului demonstrează că el nu putea fi derivat de la temă verbală, ci de la cea verbală.

Probabil că chiar unele din exemplele enumerate, care au dat naștere la derivatele în *-ărime*, sînt formate, prin analogie, direct de la temă verbală.

*

După cum se vede din paginile precedente, sufixul *-ime* este utilizat foarte bine reprezentat în limbă. Numeric, se pare că cel mai bine reprezentat este sensul colectiv al sufixului. Din cele aproximativ 325 de derivate (multe din ele apar și la singular și la plural) inserate în *Dicționarul limbii române* 182 sînt colective și 143 abstracte. Deși diferența nu este prea mare, numărul rămîne valabilă, deoarece cele mai multe dintre derivatele abstracte consemnate în *Dicționarul invers* fac parte din fondul pasiv al vocabularului, în schimb cîteva din ele, care exprimă noțiuni importante, sînt de exemplu : *adîncime*, *asprime*, *desime*, *grăsime*, *lungime* et cetera, foarte frecvente.

Derivatele colective, deși sînt mai multe la număr, se folosesc mult mai puțin. Iată cîteva exemple din autori, care ilustrează afirmația :

Autorul	Opera	Pag.	Derivate abstracte	Derivate colective
Arghezi	P.T.	200-247	7	—
Eugen Barbu	G.	7-56	2	3
Caragiale	O.III	176-192 217-244	2	—
Creangă	O.	65-108	4	6
Dumitriu	P.F.	40-144	6	—
Preda	M.	213-318	6	4
Sadoveanu	O.VIII	169-206	3	—
Sadoveanu	A.L.	30-137	20	3

Desigur, tabloul reprezentat ne poate da doar o idee generală asupra sînt sirea derivatelor abstracte sau colective în mai mare sau mai mică măsură este în strînsă legătură și cu ceea ce scrie autorul, cu lumea pe care o descrie.

Derivatele în *-ime* cu sens colectiv sînt mai numeroase, pe cînd cu acest sens nu sînt așa de concurate cum sînt derivatele abstracte.

Ceea ce contribuie într-o oarecare măsură ca *-ime* să-și păstreze valoarea colectivă, nefiind aproape de loc concurat, o constituie

• Statistica nu cuprinde numeralele fracționare în *-ime*.

că multe dintre sufixele colective sînt oarecum specializate în redarea anumitor categorii de noțiuni. Astfel *-ime*, ca și alte sufixe colective, este rar folosit pentru a reda ideea de „totalitate, mulțime” în general. Așa cum *-et*, *-iș*, *-iște* sînt folosite mai mult pe lingă numele de arbori și locuri, *-ime* indică o anumită categorie sau grup social (*nobilime*, *țărănime*, *muncitorime*).

Printre sufixele cu sens abstract cu care a intrat în concurență *-ime* abstract, amintim pe *-ie*, *-enie*, *-eală* și *-ătate*.

Încă din cele mai vechi scrieri, *-ime* este concurat de *-ie*, în unele cazuri învingînd el, în altele fiind învins.

a. Exemple pentru prima situație :

El singur nu-si explica această limpezime a minții. EMINESCU, N. 81;

dar și:

De întunecarecul neștiinței slobozimu-ne și la limpezia ce e de folos sufletului, ținearea, ajunssem. CORESI, E. 45, la DA, S.V. *Hmpezie*.

Văzurăm oameni mari cu istețime,

Filozofi, poeți și ritori înțelepți cu adîncime. CONACHI, P. 304.
Mirîndu-se de isteția apostolului, MINEIUL (1776), 34, la DA, s.v. *isteție*.

Copiii lui obraznici să zici c-au isteție. ÎTEGRUZZI, II 253.

De asemenea *înălțime* cu sensul figurat de „rang, demnitate; persoană care ocupă această funcție” apare și sub forma *înălție*:

Și spre nalții face-mă-va a sta. PSALT. (1650), la DA, S.V. *nalție*.

b. Exemple pentru situația a doua :

Cu-a voastră duioșime

Voi veți asigura a lor viitorime. DONICI, la TDRG, S.V. *duioșime*.

Cu părul nins, cu ochii mici,

Și calzi de duioșie,

Aieve parc-o văd aici,

Icoana firavei bunici

Din frageda-mi pruncie. IOSIF, V. 41.

Se miera de frumusețea... de gingășimea ei. BELDIMAN, N. P. II 72, la DA, S.V. *gingășime*.

Cînd o văzură... se minunară de o asa rară gingășie. ISPIRESCU, u. 91.

Un exemplu în care *-ime* colectiv este concurat și învins de *-ie* colectiv este *burghezime*; el apare rar, în limba contemporană, în comparație cu *burghezie*:

Aceeași burghezime aduce nu numai sărăcirea țărănimii, ci și distrugerea industriei mici. IBRĂILEANU, SP. CR. 196.

Există situații în care intră în concurență mai multe sufixe abstracte vechi. Astfel în concurența dintre *-ime*, *-ie* și *-ință* învinge ultimul.

Comisia episcopicească va rîndui (episcop) pe cine va sc...
destoinic, privind către iscusimea, starea, averea și locuința lui...
CAL., la TDRG, s.v. *iscusime*.

Cărțile scrise de dînsul sînt pline de toată iscusia și-nțele...
DOSOFTEI, V.S. 70.

Tu, cu iscusința ta, știu că ai s-o duci bine. ISPIRESCU
Tot așa în exemplele :

Cu slăbimea (sic) bătrînețelor trăind. (1722) IORGA, S. D. X

Acest Basarab Laiotă era ajuns la bătrîneță și slăbie, tot...
stăpînirii stăruia în el neînduplecată. SADOVEANU, F.J. II 22

Cuvîntul care cîștigă teren nu este nici *slăbime*, nici *slăbie*, ci s...
în unele cazuri, cînd intră în concurență unul sau mai mult...
^vechi cu altul mai nou, ultimul este cel care învinge. Astfel, atît d...
(ne)curăție, cît și (ne)curățime (după multă necurăția (necurățimea...
HURM.) lor leapezi ei PSALT. SCH. 7/19) sînt ieșite din uz², ast...
sindu-se derivatul în *-enie* (ne)curățenie.

Tot așa, în concurența dintre *-ime* și alte sufixe ca *-eală*,
obicei înving derivatele cu sufixe mai noi ca în cazul lui *iuțime* -
surzime — *surzenie*.

Dintre derivatele *istețime* și *istețiune* (de ce dar să nu dau p...
lui Gheorghe care și-a cîștigat mica lui boierie prin muncă și istețiun...
•sale³. EILIMON, c. 198), *istețime* este cel care a rămas în limbă,
fiind o formație personală, neconformă cu spiritul limbii.

a. în concluzie putem spune că *-ame* nu a cîștigat teren î...
Tomînă, fiind slab reprezentat (a format puține derivate, cu o...
mică, fiind concurat de *-ime* care l-a învins).

b. *-ime*, dimpotrivă, este un sufix bine reprezentat în li...
multe derivate, mai multe sensuri și cu o frecvență destul de m...

c. Cu toate acestea, *-ime* nu este un sufix productiv, mai ales î...
vește valoarea abstractă, pentru că nu formează derivate noi. Unu...
•derivatele colective mai noi este *glotime* întilnit în traducerea ro...
Pe Donul liniștit de M. Șolohov (voi. I, p. 524), făcută de Cezar Pe...

Fu ridicat pe brațe și dus de glotime în tunete asurz...
bun venit.

Acest derivat trebuie considerat o formație personală
are șanse de a se împămînteni, nefiind în spiritul limbii : *-ime* r...
colective de la colective : (*glotime* < *gloată* — colectiv — \...
aceea enumerarea sufixului *-ime* printre sufixele productive³ d...
noastră este neîntemeiată.

¹ *Slăbie* se folosește uneori doar popular : *cînd cineva e bolnav . . . are vîrsături...*
In tot trupul ȘEZ. I 15.

² *Curăție* se folosește în limba contemporană poetic cu sensul de „nevinovă...
castitate” : *Ici și colo a ei haină s-a desprins din sponci șarată Trupul alb In goliciu...*
ei de fată. EMINESCU. O. I 79.

³ *Vezi Gramatica Academiei R.P.R., I, p. 158.*

SUFIXELE -AR ȘI -AȘ LA NUMELE DE AGENT

DE

ECATERINA IONAȘCU

Discutând problema enunțată în titlu, am în vedere numele de **agent** în accepția largă a acestui termen. Urmind exemplul acad. Al. Graur¹, voi cuprinde în această categorie substantivele care desemnează **pe auto-** rului unei acțiuni, pe cel care produce un obiect, care exercită o **meserie**, îndeplinește o funcție, care are o ocupație, care se află într-o stare (situație) sau este purtătorul unei calități legate de obiectul sau fenomenul exprimat prin cuvântul de la care se formează derivatul.

În cadrul lucrării voi examina în legătură cu fiecare dintre cele **două** sufixe următoarele probleme : originea, istoria, unele amănunte în **legă-** tură cu forma derivatelor, părțile de vorbire și categoriile de cuvinte **de** la care se formează derivatele (după perioada în care au intrat în limbă, după caracterul lor popular sau „savant”, după însușirea lor de **a fi sim-** țite cuvinte românești obișnuite sau privite ca „străine”). În partea a doua a lucrării voi studia comparativ sufixele **-ar** și **-aș** în ceea ce privește situația lor actuală și perspectivele de dezvoltare.

*

Sufixul **-ar** provine în limba română din lat. **-arws**, care în limba latină forma inițial adjective și care a devenit, încă în latină, sufix **sub-** stantival². Substantivul format cu **-arius** denumea persoana care **se** afla într-un anumit raport cu obiectul denumit de cuvântul de **bază**: *caprarius* „căprar”, *ferarius* „fierar”, *pecorarius* „păstor”, *porcarius* „por-

car” etc. ¹ *L&t.-arius* ca sufix substantival a fost moștenit de toate limbile romanice și a fost împrumutat și de limbile greacă, germană și slavă.

Ca rezultat al contactului limbii noastre cu slava, vechiul **-ar** a fost întărit de slavul **-p'k** (<lat. **-arius**). Acest sufix avea o formă **iden-**

¹ Al. Graur, *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 13 și urm.

² W. Meyer-Liibke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 555.

³ A. Meillet, *Etudes sur l'Jtymologie et le vocabulaire du vieux slave, seconde partie*, Paris, 1905, p. 211 și urm.

tică cu a sufixului moștenit, s-a confundat cu el și în cele mai multe cazuri nu se poate stabili precis dacă la originea unui cuvânt se află sufixul latin sau cel slav (excepție fac cuvintele derivate, a căror bază nu este atestată în română : *păcurar* de la lat. *pecus*, *jitar* de la v.sl. >KHT^o etc). Iată câteva exemple de cuvinte din slava veche și din alte limbi slave :

jitar < bg. *otcumapb*, srb. *zitar*, *pisar* < rus: *nucapb*, *scutar* < v.sl. CKATMP'K, *pînăar* < v.sl. nxA^p'K, *zidar* < v.sl. ЗНА<P'K, *stoler* < ucr. *cmojiapb*, *sumar* < srb. *sumar* etc.

O dată cu puternica influență a limbii franceze asupra rominei în perioada modernă, în limba noastră au intrat numeroase cuvinte franțuzești, printre care și multe derivate cu *-aire* (variante „savantă” a lui *-arius* în franceză) și *-ier*. Derivatele cu *-aire* au fost asimilate cu derivatele românești în *-ar* : *acționar* < fr. *aciionnaire*, *bibliotecar* < fr. *bibliothecaire*, *librar* < fr. *libraire*, *misionar* < fr. *missionnaire*, *notar* < fr. *notaire*, *proprietar* < fr. *proprietaire* etc

Și dintre cuvintele franțuzești cu *-ier* au intrat unele în seria derivatelor cu *-ar* (*bancrutar* < fr. *banqueroutier*), însă cele mai multe și-au păstrat sufixul în forma *-ier*. Acestea din urmă au putut fi puse în legătură cu varianta *-er* a sufixului nostru (*vier*, *moșier*, *rachier* etc). însă, deoarece *i*, care precedă pe *-er* în aceste cuvinte împrumutate, nu face parte din tema de la care se derivă, ci din sufix, ele își păstrează și în limba română o situație oarecum independentă și se poate vorbi de un sufix *-ier* deosebit de *-ar*.

Erelativ la forma derivatelor în *-ar* voi arăta unele trăsături generale și anumite amănunte pe care le-am putut observa. Ca orice sufix, *-ar* se, alipește la tema cuvântului de bază : *a se cufund-a — cufund-ar*, *găin-ă — găin-ar*, *lapt-e — lăpt-ar* etc. De cele mai multe ori au loc alternanțele obișnuite în temă : *a*, nemaifiind accentuat, devine *ă*, *ea* neaccentuat devine *e*, iar *oa* devine *o* : *corabie — corăbier*, *gaz — găzar*, *ceapă — cepar*, *fleac — flecar*, *doagă — dogar*. în derivatele mai noi însă poate lipsi alternanța, de exemplu alături de formele mai potrivite cu sistemul limbii *gemar* și *păstramar* există și variantele *geamar* și *pastramar*, iar de la *faiantă*, de exemplu, singura formă întâlnită este *faiantăar*. La cuvintele terminate în *-(i)ță* se produce alternanța *ț/d*: *credință — credincer*, *pivniță — pivnicer*, *temniță — temnicer*. După un sunet palatal (*i* consonantic, *c*, *g*, *k'* și *g'* și dialectal după *ș* și *j*) *-ar* se transformă în *-er*: *moșii-er*, *cluă-er*, *cruă-er*, *grăniți-er*, *buch-er*, *cenuș-er* „scriitor de cancelarie”, *păpuș-er*. în prezent apare *-ar* și după un sunet palatal, de ex. : *beneficiu-er*, *prăvăliu-er*. Și în textele vechi avem în asemenea cazuri *-ari*, *-ariu* : *dzeceariu*, *miiariu*. După părerea unor lingviști, de ex. acad. Al. Eosetti, în astfel de cazuri era vorba numai de o grafie tradițională, pronunțarea în limba vorbită fiind *-eriu*. Și alternanța *ț/c* tinde spre dispariție, pe lângă *pivnicer* și *temnicer* există și variantele *pivnițar* și *temnițar*, iar de la *doniță*, singura formă întâlnită este *donițar*.

Uneori, în derivare nu se pornește de la temă, ci de la forme de plural: *arețar*, *cercurar*, *corturar*, *hămurar* etc. Când se formează derivate de la feniininele în *-ea* accentuat, se pornește de la o temă mai veche, care avea un *l* la toate formele (acest *l* nu se mai păstrează în prezent decât

la genitiv-dativ singular și la forma de plural) : *stea* (< lat. *stella*) — (< lat. *sella*)—*șelar* etc. După modelul acestor cuvinte, au *l* și de la de la cuvinte care n-au avut niciodată *l* la nominativ, de exemplu — *acadelar*, *curea — curelar*, *saltea — saltelar*. Există însă și excepții ex. : *cherestea — cherestar*. La substantivele terminate în *-a* accentuat se pornește de obicei de la forma singularului, cu îndepărtarea *-a* : *mucavar*, *protipenăar*.

Cele mai multe derivate în *-ar* sint formate de la substantive cu *-a* accentuat : *acar*, *blidar*, *ceasornicar*, *chioșcar*, *găzar*, *homar*, *ișlicar*, *lemnar*, *vărar* etc. Eoarte rare sint derivatele de la nume proprii : *buștenar*, *scăunar* etc. (derivatele cu această funcție, după cum se va vedea mai departe, au, de obicei, alte sufixe).

Cuvintele formate de la teme verbale sint puțin numeroase, dacă cuprindem în această categorie și cuvintele despre care nu se poate spune precis dacă sint derivate de la verbe sau de la alte părți de vorbire. Cuvinte despre care putem spune precis că sint formate de la teme verbale : *argăsar*, *măcinar*, *mulgar*, *ospătar*, *sugar* etc.; cuvinte despre care bază nu putem fi siguri : *băjenar* (*bejenie — a băjeni*), *fugar* (*fugi*), *peticar* (*petic — a petici*), *vorbar* (*vorbă — a vorbi*) etc.

în textele vechi se întâlnesc derivate de la numerele, de ex. în *Palia de la Orăștie* (p. 18) întâlnim formele : *cindzeceariu*, *miiariu*, *sutariu* „comandantul unui grup de cincizeci, respectiv mie, o sută de oameni”.

Dacă privim temele de bază ale derivatelor în *-ar* din punct de vedere al vechimii în limbă, constatăm că ele sint atit moștenite, atit împrumutate într-o perioadă mai veche, cit și împrumuturi mai recente în formații românești pe baza unor cuvinte existente.

Derivatele cu *-ar* se formează mai ales de la cuvintele care se găsesc în limba comună; totuși există unele, mult mai puțin, formate de la cuvinte rare, întrebuițate numai în cercuri restrânse și necunoscute de marea masă a vorbitorilor : *cartotecar*, *corsetar*, *rachetar*, *ștafetar*, *tezarar*.

în privința valorilor sufixului *-ar*, am putut constata, pe baza unor statistici, că cele mai multe derivate reprezintă nume de persoane sau meseria exercitată, după ocupația obișnuită sau ocazională sau după funcție (între aceste categorii nu se poate face întotdeauna o delimitare precisă) : *aurar*, *fierar*, *forjor*, *olar*, *cizmar*, *pantofar*, *zidar*, *acadelar*, *gunoier*, *plugar*, *ajunar*, *călușar*, *colinăar*, *stelar*, *arhivar*, *tezarar*.

Numele de agent propriu-zise sint puțin numeroase. Ni se găsesc toate derivatele de la teme verbale nu sint nume de agent (de ex. : *mulgar* arată o ocupație, iar *Ungar* o calitate). Acad. Al. Graur, într-o lucrare citată, dă următoarele două exemple : *fugar* și *sugar*; se mai poate găsi și *băjenar*. Există apoi derivate în *-ar* care denumesc persoana după un alt criteriu în care se află : *bancrutar*, *băbar*, *cărturar*, *celibatar*, *demisionar*, *latifundiar*, *mercenar*, *pașaportar*, *pogonar* etc.

• Temele de bază ale celor mai multe derivate în *-ar* sint de origine slavă. Urmează în ordine descrescând, cele moștenite din latină, împrumuturi din franceză, din turcă, din germană, neogreacă, italiană și, în sfârșit, temele comune limbilor română și albaneză.

O categorie numeroasă — deși nu este nici pe departe așa de cuprinzătoare ca aceea a numelor de ocupație, meserie, funcție — și productivă în prezent este formată din substantivele în -ar care denumesc persoane după o anumită însușire dominantă, de cele mai multe ori negativă. De aceea cele mai multe dintre aceste cuvinte au o nuanță depreciativă: *arșicar, băsnar, ciomăgar, ciubucar, cobzar, coțcar, covrigar, cuțitar, flecar, foitar, găinar, gheșftar, Ungar, năărăgar, slujnicar, șperțar, tipicar, zvonar* etc.

Numele de persoane după localitatea sau regiunea din care provin sau în care trăiesc (*buștenar, scăunar*), puțin numeroase, formează un grup aparte, -ar il poate înlocui pe -ean numai în cazul în care tema cuvintului de bază cuprinde ea însăși sufixul -ean (sub forma de plural -eni) sau se termină în -n.

Tot nume de agent trebuie considerate și substantivele care denumesc animale și păsări (*cufundar, măcinar, prepelicar, șoricar, telegar*), care, ca și oamenii, pot face o acțiune sau au o anumită însușire, calitate.

*

Originea sufixului -aș în limba română nu a fost încă stabilită. Există în această privință mai multe păreri. Sînt unii lingviști care socotesc că-aș provine numai din limba maghiară¹. Alții consideră că -aș provine exclusiv din slavă². Mai multă dreptate au (după concluziile pe care am putut să le trag din cercetarea derivatelor pe care le-am găsit) cei care consideră că sufixul -aș provine atît din limbile slave, cît și din maghiară. Într-adevăr, cuvintele cu -aș împrumutate din maghiară sînt ceva mai numeroase decît cele din limbile slave. În schimb, derivatele de la teme maghiare sînt mai puțin numeroase decît cele de la teme sîrbești și bulgărești (nu iau în considerație derivatele de la teme din slava veche, deoarece sufixul -aș în limbile slave este de origine maghiară și el nu era cunoscut de slavă în perioada primului ei contact cu limba noastră)³.

În sfîrșit, o rezolvare puțin deosebită propune acad. Al. Graur, care emite ipoteza că derivatele în -aș din maghiară și slavă au găsit în română formații mai vechi cu un sufix a cărui origine este necunoscută⁴.

În ceea ce privește forma derivatelor în -aș, se observă cam aceleași trăsături ca și la cele în -ar. E de remarcat că -aș rămîne mai adesea în această formă după sunete palatale: *mănuncheaș, prăvăliaș, pușcăriăș, simbriaș* etc. și numai rar devine -eș: *megieș, băieș* (există însă și varianta *megiaș* și cuvîntul — cu alt sens decît *băieș — băiaș*), în timp ce -ar își

păstrează mai bine varianta -er după consoana muiată și în s* consonantic (probabil că a influențat și sufixul de origine în sensul păstrării acestei variante).

Derivatele nume de agent în -aș sînt formate de la s verbe, adverbe și, foarte rar, de la adjective. Majoritatea derivatele de la substantive: *breslaș, odăiaș, plutaș, slujbaș*, mează apoi derivatele de la verbe: în afară de cuvintele care în mod sigur derivate de la verbe (*Mrfăș, cercetaș, completaș, gotocmaș, ucigaș*), există și unele de a căror bază nu putem fi sig narele le consideră de cele mai multe ori denominative): *arenaș și a arenda, buciumaș — bucium — și a buciuma, ciștigaș — ciștig cosaș — coasă și a cosi, pîndaș — pîndă și a pîndi, prădaș — prăda, țintaș — țintă și a ținti* etc. Derivatele de la adverbe sînt numeroase: *călăraș, devălmaș, împrejuraș, înaintaș, înapoiaș* lor s-ar mări dacă am cuprinde aici și derivatele care sînt în folosirea substantivelor de bază în locuțiuni adverbiale: *buie fruntaș, lăturaș, mărghinaș, rotaș* „cal care e înjugat sau înhăma fundaș (la fotbal), trăpaș etc. Derivatele în -aș de la adjective de puține: *bogătaș și sprintenaș* (învechit) „ostaș înzestrat cu arm

în urma unei analize a cuvintelor în -aș din punctul d vechimii temelor de la care sînt formate, am ajuns la conclu mai multe derivate în -aș sînt vechi. Acest lucru rezultă din în timp ce derivatele de la cuvinte moștenite sau împrum perioadă mai veche sînt foarte numeroase, derivatele în -aș de l noi sînt puțin numeroase. Cele mai multe dintre temele deri de origine slavă, urmează apoi cele de origine latină, maghiar turcă, albaneză (sau traco-ilirică), neogrecă, germană și, în liană; cele mai multe dintre derivatele de la cuvinte recente nuite (multe dintre ele sînt date în dicționare ca variante în rare ale unor cuvinte formate cu ajutorul altor sufixe: *comp plotist, intrigaș — intrigant, pontăș—pontator, trompetăș — trom*

Derivatele concrete (care denumesc persoane după meserie funcție) cu sufixul -aș nu sînt atît de frecvente (deși nu se poate că sînt puține): *băieș, căruțaș, industriaș, luntraș, meseriaș, od slujbaș* etc. în această categorie se remarcă două grupuri d relativ numeroase. Unul este alcătuit din cuvinte care des ostaș după armă, unitatea și funcția militară: *arcaș, călăraș, flotaș, pihotaș* (învechit) „infanterist", *pichetaș, potecaș, po tiaș, pușcaș, răs_pintiaș, satiraș* (la turci) „oștean înarmat cu sa baș „călăraș sau pedestraș cu schimbul", *scutaș, sinețaș, su* (învechit) „pedestraș", *țintaș* etc. Al doilea grup este format di care denumesc persoana după instrumentul muzical la care s *ălăutaș, buciumaș, ceteraș, cimpoiaș, diblaș, dobaș, drîmboiaș glanetaș*, *naiăș, surlaș, trîmbițaș* etc. Sînt oarecum asemănătoare

¹ W. Meyer-Liibke, *op. cit.*, p. 563; Ed. Bourciez, *Elements de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 533.

² S. Pușcariu, *Die rumänischen Diminutivsuffixe*. în *JahresbericM des Instituts für rumänische Sprache*, VIII, 1902, p. 218 și urm.; G. Pascu, *Sufixele romînești*, București, 1916, p. 351.

³ W. Vondrāk, *Vergleichende slavische Grammatik*, voi. I, Gottingen, 1924, p. 635, consideră că în slavă este vorba de două sufixe omonime în cazul lui -aș: un slav comun -a&e < -achio- și un -aș care provine din maghiară în limbile slave meridionale și în special în sîrbo-croată. în dicționarul recent al lui L. Sadnik și R. Aitzetmliller, *Handwbrterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg, 1955, p. 196, nu există nici un derivat cu sufixul -aș.

⁴ Al. Graur, *op. cit.*, p. 86.

⁵ Și printre cuvintele cu -aș de la teme vechi în limbă se află unele neobi stegaș, mesaș „mesean", pămîntaș „pămîntean".

⁶ Numele de familie al eroului din *Ion* al lui L. Rebre ^nu este *Glanetașul*.

tea : *doinaș, povestaș, zicaș și zicalaș*. Există apoi cuvinte care arată o stare în care se află persoana denumită : *codîrlaș* (învechit) „ultimul”, *lotăș* „țăran împroprietărit”, *lunaș* „angajat cu luna”, *mijlocaș, pălmaș, porțiaș, pușcăriăș, simbriaș* etc. Sau o situație trecătoare : *colindaș, înaintaș, înapoiaș, mesaș, nuntaș, rotaș* etc.

Numele de agent propriu-zise sînt destul de numeroase : *buntaș căuzaș, clăcaș* (în sensul de „participant la clacă”), *complotaș, cosaș, culpaș, dăunaș, făcaș* „vrăjitor”, *mănuncheaș* „care înmănunchează pologii după secerători”, *păgubaș, părtaș, pricinaș* „împricinat”, *seceeraș, tăinaș, tocmaș, ucigaș* (și *omucigaș, pruncucigaș, sinucigaș*), *urmaș* etc. Unele cuvinte din această categorie sînt întrebunțate mai mult ca adjective : *pizmaș, poznaș, trufaș, zăcaș* etc.

O comparație între sufixele *-ar* și *-aș* se impune datorită faptului că aceste sufixe au o situație asemănătoare în multe privințe. Ele au o vechime considerabilă în limbă și fiecare este reprezentat prin numeroase derivate. Acest lucru arată că, cel puțin într-o perioadă mai veche, amîndouă au fost productive (asupra gradului lor de productivitate în prezent voi reveni mai departe). între aceste două sufixe există o asemănare destul de mare atît în ceea ce privește forma, cît și în ceea ce privește funcțiunea (*-ar* și *-aș* formează substantive cu valoare de nume de agent, de preferință de la teme nominale).

Cele mai multe derivate în *-ar* sînt formate de la substantive. Același lucru se poate spune despre sufixul *-aș*.

în timp ce în cazul sufixului *-ar* nu se poate vorbi de o preferință pentru teme de un anumit gen, derivatele în *-aș* sînt formate mai ales de la substantive feminine. Acest lucru trebuie pus, desigur, în legătură cu faptul că un nume de agent cu sufixul *-aș* format de la masculin sau neutru ar putea fi confundat cu diminutivul cuvintului respectiv : *buciumaș* „cel care buciună” și „un buciună mic”, *fluieraș* „cel care cîntă din fluier” și „un fluier mic”, *ocolaș* „funcționar care răspundea de conducerea unei unități administrative numite ocol” și „un ocol mic”, *toporaș* „cel care lucrează cu toporul”, „țăran sărac care muncea cu brațele” și „un topor mic” etc.

Comparația între *-ar* și *-aș* în privința productivității pe care o au în limbă trebuie făcută în ordinea diverselor valori pe care le au aceste sufixe, aceasta pentru că situația diferă de la o valoare la alta. înainte de aceasta trebuie să subliniez o deosebire importantă care se constată în general între valorile lui *-ar* și *-as*. Marea majoritate a cuvintelor în *-ar* denumesc persoane după meserie, ocupație, funcție și au prin urmare un caracter mai concret. Numărul derivatelor abstracte cu acest sufix este extrem de mic. în cazul lui *-as*, deși avem numeroase formații cu sens concret,

există totuși și un număr destul de mare de cuvinte cu o valoare abstractă : *băștinaș, bîrfaș, căuzaș, circotaș, codaș, făptaș, fruntaș, părtaș, trufaș* etc. Din această cauză derivatele în *-ar* își păstrează cum a arătat acad. Al. Graur, în marea majoritate a cazurilor, substantivală, în timp ce derivatele în *-aș* pot fi întrebunțate adjectiv. Uneori cuvintele în *-aș* și-au pierdut aproape în întregime terul substantival și se folosesc mai ales cu valoare adjectivală : *pătimaș, pizmaș, trufaș, zăcaș* etc.

Principala funcție în care *-ar* este productiv și în prezent este aceea de a desemna persoana după meserie, ocupație, funcție. Deși în *-ar* cu această valoare se formează în special de la cuvinte din comună, există totuși unele, mult mai puține, formate de la neologisme. Cu atît mai mult se formează derivate de la cuvintele recente care au deja o răspîndire în păturile largi ale vorbitorilor : *arUvar, arforjar, parchetar, sifonar, vagonetar* etc. Sufixul *-aș* cu această valoare nu mai este în prezent productiv. în multe cazuri *-as* este concurent cu această funcție, atît de *-ar*, cît și de alte sufixe (de regulă mai vechi) : *barcaș — barcașiu, cămătaș — cămătar, gropăș — gropar, potcovaș — covar, trompețăș — trompetist* etc.².

în ceea ce privește răspîndirea derivatelor cu valoare de o meserie, funcție în graiurile dacoromîne, s-ar putea crede că în cuvintele cu *-aș* ar fi mai răspîndite decît în restul țării. în urma cercetărilor făcute în Atlasul lui *linguistic român*, seria nouă, I și II, a *Textelor dialectale* de acad. Em. Petrovici, a culegerii *Graiul nostru*, voi. I și II, publicate de I. A. Candrea, Ov. Densusianu, Th. D. Speranția, precum și a altor cercetări pe care le-am putut obține din lectura unor texte beletristice ale unor autori din diferite regiuni (Agîrbiceanu, Slavici, Creangă, Călugăreanu, P. Dumitriu), am ajuns la concluzia că această părere este neîntemeiată. Variante cu *-aș* ale cuvintelor care au în mod obișnuit în limbă sufixul *-ar* se întîlesc sporadic atît în Ardeal și Banat, cît și în regiunile de dincoace de munți : *cizmaș* (reg. Arad, Cluj), *pălăriaș* (reg. Sibiu, Craiova), *păduraș* (reg. Craiova), *iergheliaș* (reg. Craiova), *tîrlas* „țăran are în seamă tîrla” (reg. Constanța, Stalin). Aceasta arată că nu este vorba de preponderența lui *-aș* într-o regiune, ci de păstrarea unor cuvinte învechite în diverse regiuni. Același lucru se poate constata din studiul toponimicelor în *-ar* și *-aș*. Toponimicele în *-as*, care sînt mult mai puține decît cele în *-ar*, sînt răspîndite atît în Ardeal și Banat, cît și în restul țării. Comparînd derivatele în *-ar* și *-aș* cu această valoare, putem constata că cele din urmă sînt de regulă sau învechite (*ceteras, odăias, plăieș, poteraș, pușcaș* etc), sau formate într-o perioadă mai veche

¹ Vezi mai sus p. 78.

² Uneori derivatele cu *-aș* au alt sens decît cele cu *-ar* și ele pot coexista : *dijmaș* „cel care strînge dijma”, *moșieș* „țăran” - *moșier* „boier”, *tălpaș* „pedestraș” — *tălpaș* „prelucrează pielea pentru talpă” etc. Și în acest caz se poate observa uneori deosebirea : *dijmar* am stabilit-o mai sus în legătură cu valorile lui *-ar* și *-aș* : *dijmar* arată o funcție (ocupație) în timp ce *dijmaș* arată o stare.

* în această problemă am consultat lista din lucrarea acad. Iorgu Iordan, *Numele românesc în Republica Populă Romnă*, București, 1952.

³ în limba latină sufixul *-arius* se atașa pentru a forma nume de agent numai la teme nominale (vezi M. E. Staaf, *Le suffixe -arius dans les langues romanes*, Upsala, 1896, p. 3). Sufixul *-dp'fa* din slavă se atașa mai ales la teme nominale, dar și la teme verbale (vezi Al. Graur, *op. cit.*, p. 67). în ceea ce privește sufixul *-aș*, situația se prezintă la fel; atît în maghiară cît și în slavă, *-aș* este mai ales un sufix denominativ (vezi pentru slavă W. Vondrăk, *op. cit.*, p. 635).

exemplu : *băieș* și *puțar*; *băieșitul* în Ardeal este mult mai vechi decât industria petroliferă dincoace de munți). Părerea că în Ardeal am avea mai multe cuvinte cu *-aș* provine din faptul că în această regiune a țării au pătruns numeroase cuvinte maghiare care au un sufix maghiar terminat în *-ș* (*ostaloș* „țimplar”, *cociș* „căruțaș”, *orăș* „ceasornicar”, *inaș* „ucenic” etc). La fel unele dintre toponimicele transilvănene în *-aș* sînt imprumutate din maghiară (de exemplu *Cuiaș*, din mag. *Tcoves* „de piatră”).

În cuvinte care exprimă o trăsătură specifică permanentă, obișnuită, o înclinație, *-ar* este destul de productiv: *barbutar*, *cuțitar*, *rișcar*, *zvonar* etc. Se mîlnesc cuvinte de acest fel — mult mai puține — și cu *-aș* : *culitaș*, *ciomăgaș*, *măieucaș*; n-am putut însă să stabilesc vechimea acestor cuvinte în raport cu derivatele în *-ar* corespunzătoare; probabil că cele în *-aș* sînt mai vechi¹, deoarece cuvinte ca **barbutaș*, **foițaș*, **rișcaș* nu există.

Nume de agent propriu-zise cu *-ar* nu se creează și desigur că nu s-au creat prea multe nici în trecut. Derivate în *-aș* cu această valoare sînt foarte multe în limbă. Le-am arătat în paragraful referitor la *-aș*. Aici mai pot adăuga că s-au format asemenea derivate în *-aș* și de la teme relativ noi în limbă : *căuzas*, *complotaș*, *culpaș*, *ăăunaș*, *intriș*. Totuși aceste cuvinte nu sînt prea des folosite, *-aș* fiind înlocuit adesea de sufixe noi, mai potrivite cu temele respective (*complotist*, *intrigant* etc). Cu aceste categorii este înrudit grupul de cuvinte care denumesc persoanele după starea în care se află. În această funcție *-aș* este puțin productiv astăzi, iar *-ar* nu e productiv. Printre formațiile recente cu *-aș* sînt de ex. : *codaș*, *mijlocaș*.

Din cele prezentate putem trage concluzia că situația în care se găsesc azi sufixele *-ar* și *-aș* în ceea ce privește productivitatea a fost determinată de specializarea sufixului într-o anumită funcție sau de lipsa acestei specializări. Într-adevăr, *-ar* a avut în general o singură valoare (nume de ocupație, meserie, funcție; celelalte categorii fiind, după cum s-a văzut, neînsemnate), în timp ce *-aș* forma pe de o parte nume de ocupație, meserie, funcție, iar pe de altă parte cuvinte cu valoare mai abstractă. La rîndul lor, numeroasele derivate în *-aș* cu valoare abstractă alături de cele concrete se explică prin preferința acestui sufix pentru temele feminine², printre care se află multe substantive abstracte (*pizmă*, *trufie*, *faptă*).

SUFIXUL ADJECTIVAL *-BIL* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

MĂRIA ILIESCU

I. Sufixul *-bilis* în limba latină

În limba latină sufixul *-bilis* se atașează la tema de p. verbelor pentru a forma adjective : *ama-bilis*, *fle-bilis*, *audi-bilis* etc. În timpul lui Cicero apar la verbele de conjugarea a III-a derivate la tema participiului: *flexibilis* (în loc de *flectibilis*), *plausibilis* (în loc de *plaudibilis*).

Se găsesc și rare formații de la teme substantivale ca *uoluptas* (Plaut)³ „care face plăcere, plăcut”.

Cele mai multe formații în *-bilis* sînt negative⁴: *incredibilis*, *indissolubilis* etc. Mănu Leumann⁵ susține chiar că negații în *-bilis* au apărut uneori înaintea afirmativelor corespunzătoare.

În ce privește sensul sufixului de care ne ocupăm, el este în majoritate a cazurilor pasiv, exprimînd posibilitatea : *audibilis* „ca să fie auzit”. Pe lângă sensul pasiv, apare încă din latina arhaică și sensul activ ca în : *capabilis* „care poate conține” sau „care conține”. Dintre sensurile care include ideea de posibilitate (în cazul de față „care poate conține”) și cel lipsit de această nuanță (în cazul de față „care conține”) e în general greu de făcut la adjectivele active în latină. Numărul adjectivelor cu sens activ crește tot mai mult în cursul dezvoltării limbii latine⁶.

Sufixul *-bilis* a fost productiv încă din latina arhaică. În latină se putea alipi la orice temă verbală, *-bilis* se preta la formații de

¹ Stolz-Leumann, *Historische Grammatik der lateinischen Sprache*, Miinchen, 1928, p. 106.

² W. Meyer-Liibke, *Historische Grammatik der romanischen Sprachen*, II, Halle, 1921, p. 106.

³ Stolz-Leumann, *op. cit.*, p. 234 b.

⁴ *Die lateinischen Adjective auf -ilis*, Strasburg, 1917, p. 39.

⁵ Pentru amănunte privind această problemă, vezi documentata lucrare a Ev. Hammar, *Le développement de sens du suffixe -bilis en français*, în *Etudes romanes*, Lund-Copenhaga, 1942, p. 29—34.

¹ Primele documente ale P.C.R. numesc pe mijlocași „țărani mijlocii”.

² Cauza acestei preferințe a fost arătată mai sus.

folosite în limba familiară. Cuvinte astfel formate se găsesc în comediile lui Plaut, unde au deseori caracter ironic sau glumeț. Multe din aceste creații ad-hoc rămân în literatură ca „hapax legomena” (*adiutabilis* „care ajută, care promovează”); altele ele sînt reluate abia în latina tîrzie (*aequipabilis* „care poate fi comparat”, atestat numai la Plaut și la Prudentius).

Altă însușire a acestui sufix este caracterul său abstract — ne referim mai ales la sensul de posibilitate pasivă, foarte adecvat scrierilor unor autori ca Cicero, Quintilian etc. Lucrul acesta îl remarcă și Goeizer „on comprend que cette derivation soit devenue extremement riche dans une langue dont une des tendances principales est la recherche de l'abstraction”¹.

Judecînd după cercetările pe care le-am făcut, mi se pare că principala caracteristică a sufixului *-bilis* în limba latină este tehnicitatea ei în sensul cel mai larg al cuvîntului. Sufixul *-bilis* e mai puțin folosit în limba literaturii beletristice și în limba populară decît în limba literaturii de specialitate a retorilor, filozofilor, juriștilor, agricultorilor și a specialiștilor de toate felurile. Cîteva date care vin în sprijinul celor afirmate: în *Gena Trimalchionis*, Petronius nu folosește decît două cuvinte în *-bilis*: *Jiorribilis* și *tolerabilis*. La Marțial se găsesc circa 10 cuvinte în *-bilis*, la Juvenal circa 20, la Horațiu circa 40, la Cicero 81. Adjectivele cele mai folosite și care apar mai des și la autorii literaturii beletristice sînt cele la care *-bilis* nu mai era considerat ca sufix și pierduse sensul modal, ca: *nobilis*, *ignobilis*, *mobilis* etc. Și imaginea pe care ne-o facem asupra sufixului în cauză, studiînd, de exemplu, litera A din *Thesaurus linguae latinae* nu infirmă presupunerile noastre. Marea majoritate a cuvintelor în *-bilis* sînt tirzii și bisericești: *abominabilis* (Itala), *acceptabilis* (Tertulian), *accessibilis* (Cassiodor) etc. Dintre cele folosite în latina arhaică și clasică, cele mai multe fac parte din categoria formațiilor de moment de care am vorbit mai sus. Multe dintre aceste cuvinte sînt de specialitate: *alibilis* „hrănitor” (Varro), *arabilis* (Plinius) etc. Găsim în sfîrșit trei adjective încetățenite în limba literaturii beletristice: *admirabilis*, *affabilis*, *amabilis*. Acesta din urmă se găsește la mai toți marii autori ai latinității; al doilea e atestat la Terențiu, Cicero, Nepos, Vergiliu, Seneca; articolul consacrat cuvîntului *admirabilis* are următoarea adnotație: *uox praeter Cic. Val. Max. Quint. raro legitur, singulis locis apud Bhet. Ber. Av. Sen. rhet.* etc. „cuvîntul se găsește rar în afară de Cicero, Valerius Maximus și Quintilian, în cîteva locuri la...”. Un paragraf special este consacrat lui *admirabilis* ca „termen de retorică” *artis rhetoricae terminus*, folosit exclusiv de Cicero și Quintilian. Mai semnalăm și pe *aequabilis* „pe același plan cu, la fel cu, uniform” cu adnotația: *uocabulum adamatum Ciceroni, deest poetis post Plautum* „cuvînt iubit de Cicero, lipsește la poeții de după Plaut”.

În ceea ce privește extraordinara frecvență a formațiilor în *-bilis* în epoca tîrzie, ea reiese și mai clar din lista adjectivelor formate cu acest sufix care se găsește la Paucker: din 1076 adjective, cam 300

¹ *Le latin de Saint Avit*, Paris, 1909, p. 478.

² Paucker, *Vorarbeiten zur lateinischen Sprachgeschichte*, Berlin, 1884 (citată în lucrarea

Evei Thorne Hammar).

sînt din latina arhaică și clasică și 800 din latina tîrzie. Faptul că bisericești folosesc formațiile în *-bilis* într-o măsură atît de explică prin nevoia de a găsi o serie de termeni pentru a exprima noi, introduse de dogma creștină și pentru a traduce cuvinte din grecește (Nevoia redării în latinește a unor cuvinte grecești a stat și la baza cuvintelor: *illacrimabilis* folosit de Horațiu.) Cuvintele în *-bilis* de ei sînt și termeni „tehnic” bisericești.

Faptul că Eva Thorne Hammar¹ semnalează o diferență în sensul adjectivelor în *-bilis* după sensul lor nu pare a contrazice părerea despre caracterul tehnic al sufixului. După autoarea citată, adjectivul pasiv în *-bilis*, mai apte de a exprima noțiuni intelectuale, corespunde mai ușor exigențelor limbii retorice și filozofice. Cele active sînt destinate pentru exprimarea unor noțiuni mai concrete, conștinute de unii fapt, a unei acțiuni etc. și erau folosite mai ales de autorii limbii literare și mai apropiată de cea vorbită².

II. *-bilis* în limbile romanice (în special în limba franceză)

Avînd în vedere marea productivitate a sufixului în latina clasică și mai ales în latina bisericească, care a continuat să aibă o productivitate puternică asupra Eomaniei occidentale, nu e de mirare că limbile romanice l-au păstrat și că *-bilis*, în diversele lui forme actuale, să fie productiv pînă azi: fr. *-able* și *-ible* (ultimul introdus pe cale savantă), it. *-evole* (din lat. *-ebilis*) și *-abile*, *-ibile* (introduse pe cale savantă), sp. *-ble*, port. *-vel* etc. în limba franceză *-bilis* a fost studiat atît din punct de vedere fonetic cît și din punct de vedere semantic. De aspectul fonetic al sufixului se ocupă E. Staaf³.

Bazîndu-se pe frecvența mare a sufixului și pe diverse conștinute de ordin fonetic prin care caută să explice menținerea lui *a*, Staaf⁴ vede că sufixul *-able* în franceză e un sufix popular. Fără să fie pe deplin de acord cu explicația dată de Staaf, pe care o califică drept „bilă”⁵, Eva Thorne Hammar susține și ea caracterul popular al sufixului, întrucît sensul activ al cuvintelor latine în *-bilis* este o trăsătură caracteristică pentru „sermo cotidianus” și tocmai acest sens se găsește exclusiv în cele mai vechi texte franceze, ceea ce nu ar fi fost dacă aceste cuvinte ar fi fost adoptate pe cale savantă⁶.

În lucrarea citată, Eva Thorne Hammar, ocupîndu-se de sensul acestui sufix, arată pe bază de exemple că în textele din secolul al XH-lea și al XIII-lea sensul pasiv modal, predominant în latina clasică, a fost înlocuit în întregime prin sensul activ. În multe cazuri loc chiar o slăbire a noțiunii verbale, care a avut drept consecință

¹ *Op. cit.*, p. 66.

² Eva Thorne Hammar, *op. cit.*, p. 63 — 64.

³ *Le développement (onétique des suffixes -abilis et -ibilis en français*, în *Studier sprakvetenskap utgivna av Nyfilologiska Sellskapet I Stokholm, Uppsala, 1914.*

⁴ *Op. cit.*, p. 21.

⁵ *Ibidem.*

meroase formații nominale în vechea franceză. Sensul pasiv modal, menținut în textele religioase și în documentele juridice, se infiltrează în limbă pe cale savantă și înlocuiește din nou sensul activ.

în ceea ce privește limba franceză, ar mai trebui adăugat faptul că, la fel cu alte sufixe verbale franceze care au incorporat vocala *a*, *-bilis* s-a extins sub forma *-able*.

III. De ce nu s-a păstrat *-bilis* în limba română

Trecând la studiul sufixului *-bilis* în limba română, prima problemă care se pune este explicația faptului că română, singura dintre toate limbile romanice, nu a moștenit acest sufix atât de productiv.

Credem că dintre factorii care, chiar dacă nu au cauzat dispariția sufixului, au contribuit la dispariția lui, putem cita: a) caracterul abstract al noțiunii exprimate de adjectivele în *-bilis* cu sens pasiv; b) ruperea de teritoriul României și deci lipsa influenței textelor scrise ale vremii și mai ales a literaturii religioase în limba latină, care, după cum s-a văzut, au dezvoltat în mod deosebit acest sufix; c) caracterul cu precădere tehnic al sufixului; d) faptul că nici limbile cu care am venit în contact după ruperea noastră de Occident nu aveau un sufix special pentru exprimarea noțiunii de posibilitate pasivă,

După părerea lui Bourciez¹, sufixul *-bil*, părăsit de limba română, a fost înlocuit prin terminația verbală în *-toriu*. Afirmarea aceasta însă nu mi se pare exactă decât în parte. După cum s-a semnalat la începutul acestei lucrări, în latina tîrzie găsim tot mai multe formații active în *-bilis*. Numărul celor pasive este în schimb în descreștere. (De altfel confuzia dintre activ și pasiv — în dauna celui din urmă — este un fenomen cunoscut în latina tîrzie). În ce privește sensul exprimat de adjectivele active, încă din latina arhaică se putea face cu greu distincția între sensul real și sensul de posibilitate. Și la adjectivele pasive sensul originar de posibilitate pasivă începe să se șteargă și multe dintre aceste adjective capătă un sens vag și general, fiind folosite de multe ori ca simple epitete întăritoare: *increābilis*, *indicibilis*, *terribilis* etc.².

Ne găsim deci în fața a două fapte: a) creșterea numărului adjectivei active în *-bilis* (după cum s-a văzut acestea sînt singurele atestate și în limba franceză veche); b) confuzia dintre sensul de posibilitate și cel de realitate la adjectivele active (care ne interesează aici în primul rînd deoarece ele apar mai mult în lucrările mai apropiate de limba vorbită) și o atenuare a sensului de posibilitate la adjectivele pasive.

Avînd în vedere toate aceste premise, putem ajunge la presupunerea că în latina tîrzie orientală s-a folosit din ce în ce mai rar sensul abstract de posibilitate, așa încît existența unui mijloc special pentru a exprima această idee nu a mai fost necesară. În ce privește exprimarea sensului real: *capābilis* „care cuprinde”, *terribilis* „care îngrozește, grozav”³, nu era nevoie de un sufix special, întrucît ele nu exprimau altceva decît adjectivele în *-torius*.

¹ *Eliments de linguistique romane*, Paris, 1956, p. 564.

² Eva Thorne Hammar, *op. cit.*, p. 66.

IV. *-tor* și *-bil* în limba română

Luînd în considerare cele spuse mai sus, nu poate fi vorba „înlocuire” a sufixului *-bil* cu *-toriu*, cum susține Bourciez. Aceste sufixe nu sînt identice în limba română, decît în măsura în care ferim la adjectivele în *-bil* care nu exprimă ideea de posibilitate acad. Al. Graur nu e de acord cu Bourciez în ce privește sensul de posibilitate atribuit adjectivei în *-tor*. Combătînd părerea lui S. F. care susține că anumite cuvinte în *-tor* au sens de posibilitate, Al. arată că adjective ca: *arător*, *mulgător* etc. nu înseamnă „care s-ar putea face”, „care se poate mulge”, ci „care este arat”, „care se mulge”, concluzie, acad. Al. Graur spune: „Traducînd aceste cuvinte pasive în *-abil*, putem ajunge să le atribuim o nuanță de posibilitate care nu o au”.

Exemplele găsite întăresc cele susținute de Al. Graur. Cuvintele în *-tor* cărora le corespunde un cuvînt în *-bil* nu exprimă ideea de posibilitate; multe dintre ele au sens activ. în texte vechi:

bînresupuioriu (binesupuioriu) explicat *ascultătoriu*, *suadibilis* „este ascultător” (COD. VOR. 126/9—10);

lăcuitoare bogăție care poate fi exprimat prin „durabilă bogăție” și „bogăție care durează” și nu „bogăție care poate dura” (COD. G₂ 259/29);

cale netrecătoare și *neîmbiată* „cale pe care nu se trece” (COD. HURM. 370/5);

boi tnjugttori „care se înjugă”, nu „care pot fi pusi în jug” (COD. HURM. c₂ 414/13);

mulgătoare „oaie care se mulge” și nu „oaie care poate fi mulsa” (COD. HURM. 77/70).

În secolul al XIX-lea, în două pasaje din *Albina românească* traduse în același ziar și în franceză găsim:

cinstitor tradus *honorable* „care aduce cinste”;

însemnător tradus *consiăerabile* „care este însemnat” (ALB. nr. 20, 1; și HAMANGIU, COD. R. 273) (ediția consului cuprinde și textul corespunzător francez).

Cîteva exemple din traduceri din altă limbă în română:

fr. *epouwantable* — *înfricoșător* „care produce spaimă” (V. Istorica lui Carol al XII-lea, tradusă de Racovița în 1845);

fr. *infatigable* — *neostenitor* „care nu ostenește” (ibid.);

fr. *responsable* — *răspunzător* „care răspunde” (HAMANGIU, COD. R. 273).

în dicționare:

lat. *accendibilis* — *lesne aprinzătoru* (BUDAI-DELEANU, LEX. ROM. 1956);

fr. *impassible* — *nesimțitor* (DAME, DIGȚ.);

³ *Nom d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 108.

ajutător—secourable „care ajută” (DA);
aprinzător—inflammable „care se aprinde ușor” (DA).

Un singur exemplu mi se pare discutabil, și anume :

cale netrecătoare și neîmbiată (CORESI, c. 370/5), care ar putea să însemne și „cale care nu poate fi trecută” sau „cale de netrecut”, deși adjectivul următor „neîmbiată” pare să confirme explicația mea.

V. Exprimarea ideii de posibilitate în limba română

O dată stabilit faptul că în limba română sufixul *-tor* nu a preluat funcția vechiului latin *-bilis*, rămâne să vedem cum a fost redată ideea de posibilitate, în momentul când limba nu a mai dispus de un mijloc special pentru a o exprima. Până la încetățenirea sufixului neologic *-bil*, limba noastră s-a folosit de :

a. **Perifrază** : *inamabilis—fera āragost* (LEX. MARS. 216);
insatiabilis—fera szaez (LEX. MARS. 218);
impatibilis — nye rābdāt (LEX. MARS. 215);
accessibilis — unde se poate lesne merge (BUDAI-DELEANU, LEX. 28);
alterable — care se poate schimba (DAME, DICT.);
admissible — care poate fi primit (DAME, DICT.);
impracticable — care nu se poate îndeplini (DAME, DICT.).

b. **Vrednic de** : *ce jour memorable — vrednic de pomenire* (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpățineanu, 1831);
admirable — vrednic de mirare (Voltaire, *Istoria lui Carol al XI-lea*, tradus de Eacoviță, 1845);
adorable — vrednic de slavă (DAME, DICT.).

c. **De+supinul**: *acceptabilis — de primit* (BUDAI-DELEANU, LEX. 27);
imperceptible — de nevăzut, foarte mic (DAME, DICT.);
impardonnable — de neiertat (DAME, DICT.);
insupportable — deșisufeit (Voltaire, *Zadig*, tradus de Constantinescu-Myon, 1909).

d. **Participiul trecut adjectival**. (Folosirea acestor adjective în locul celor în *-bil* se explică ușor prin faptul că ambelor categorii le este caracteristică ideea pasivă.) în *Hronicul* lui Cantemir („intii pre limba latinească izvodit iară” apoi „pre limba românească scos cu trudă și ostenință de același autor”), găsim multe exemple în care unui adjectiv latin în *-bilis* îi corespunde un participiu trecut :

eloquentiae inimitabile exemplar (p. 29) — *a vorovii frumoasă neapotrivită pildă* (p. 5);

ineffabilem quandam animi hilaritatem — o nespusă o voii bucurie

(P- 5);

insațiabili devoraret gutture (p. 41) — *cu larg și nesăturat înghițit* (p. 19).

în traduceriile din secolul al XIX-lea întâlnim :

aversioninsurmontable — greață nesuferită (Voltaire, *Zadig*, tradus de Căpățineanu, 1831);
prix inestimable — dar neprețuit (ibid.);
elements indispensables — elemente neapărătoare (BUDAI-DELEANU, LEX. 1839);

infatigable — neostenit (Voltaire, *Istoria lui Carol al XII-lea*, tradusă de Eacoviță, 1845);

e. Sufixul *-os* : *lamentable—lângușos* (Voltaire, *Mahomed*, tradus de Eliade Eădulescu, 1831);

sensible — simțicios (CODRESCU, DICT.);

drăgăstos — aimable (DA);

aprinzător — inflammable (DA).

VI. Pătrunderea sufixului *-bil* în limba română

O dată cu nevoia crescândă de abstractizare a limbii române în formare, în plină perioadă de traduceri, s-a simțit din nou necesitatea unui mijloc specific pentru exprimarea ideii de posibilitate în aceeași limbă noastră, căutând o formă cât mai adecvată la cerințe. Așa a recurs din ce în ce mai mult la sufixul neologic *-bil*.

Interesantă este încercarea lui Simion Bărnuțiu de a „introduce în corespondent fonetic românesc”¹ al sufixului *-bil* și anume *-v* în *responsaver — responsabil* și *neînstrăinaver — neînstrăinabil* etc.

În limba română, sufixul *-bil* are etimologie multiplă (italiană, latină), iar din punctul de vedere al formei „a fost marcată sub influența formei latinești și a celei italienești”². Formele în *-bil* care le găsim de mai multe ori și la Caragiale în gura unor personaje culte (*teribel* în *Tren de plăcere*, *capabel* în *Articolul 204*) sînt explorate în acad. Iorgu Iordan prin hiperurbanism³.

În secolul al XVII-lea, în limba română, nici în secolul al XVII-lea, nici în secolul al XVIII-lea, nici în secolul al XIX-lea, nici în secolul al XX-lea, în *-bilis* nu apar adjective în *-bil*. După cercetările făcute, sufixul *-bil* pătruns în limbă la începutul secolului al XIX-lea (în *Lexiconu românesc* al lui Budai-Deleanu din jurul anului 1800 încă nu apar adjective în *-bil*) și începe să fie folosit masiv abia în a doua jumătate a acestui secol, o dată cu apariția unei literaturi științifice, tehnice și literare. Cele mai frecvente exemple pe care le găsim la începutul secolului al XIX-lea sînt :

¹ Gh. Adamescu, *Adaptarea la mediu a neologismelor*, Academia Română, secțiunii literare, seria III, tomul VIII, mem. 5, p. 64.

² Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de lingvistică și literatură română „Alexandru Philippipe”*, VI, 1939, Iași, p. 28—29.

³ *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, Iași, 1943, p. 22.

sînt cele în care sufixul nu mai poate fi despărțit de temă, ca de exemplu : *nobil*. Deoarece pentru problema care mă preocupă, acestea nu prezintă interes, voi face abstracție de ele. În treacăt fie zis, adjectivele de tipul acesta fuseseră cele mai frecvente și în literatura beletristică latmă.

Eăsofind periodicele vremii am găsit extrem de puține exemple de adjective în *-ML*. De asemenea în pasajele traduse în limba franceză (ne referim de exemplu la *Albina românească*) nu am găsit aproape nici un exemplu în care unui cuvînt francez în *-able* sau *-ible* să-i corespundă în textul românesc un adjectiv derivat cu sufixul *-bil*, fie el împrumutai sau nu. Lucrul acesta arată că ideea de posibilitate *la*, începutul secolului al XIX-lea încă nu era exprimată în romînește în mod curent prin formații *cu-ML*. Cîteva exemple din *Albina românească* (1839), nr. 20, 3 :

La marche progressive du commerce est incontestable — Propășirea comerțului este netăgăduită.

Sommes considerables — 'Sume înșeninătoare.

Mei în traducerea din franceză în romînă situația nu se prezintă, altfel. Pentru a ilustra aceste afirmații dau paralel cîteva exemple din traducerea piesei *Zadig* a lui Voltaire făcute de Căpățineanu în anul 1831¹ și de Constantinescu-Myon în anul 1909², deci la o distanță în timp de 80 de ani, cînd multe din adjectivele cu *-ML* se încetățeniseră.

TEXTUL FRANCEZ	TRADUCEREA DIN 1831	TRADUCEREA DIN 1909
<i>plaies incurables</i>	<i>răni care n-au leac</i>	<i>răni incurabile</i>
<i>le venerable eunuque</i>	<i>prea cuviosul eunuc</i>	<i>venerabilul eunuc</i>
<i>responsable</i>	<i>răspunzător</i>	<i>responsabil</i>
<i>coupable</i>	<i>vinovat</i>	<i>culpabil</i>

Mei în traducerea cărții *Histoire de Charles XII*³ nu găsim mai multe adjective în *-ML*.

TEXTUL FRANCEZ	TEXTUL ROMÎNESC
<i>miserable faiblesse</i>	<i>ticăloasă slăbiciune</i>
<i>favorable</i>	<i>favorabil</i>
<i>incapable</i>	<i>nefînd în stare</i>
<i>admirable</i>	<i>vednic de mirare.</i>

Singurul adjectiv în *-ML* găsit în această traducere este *favorabil*.

Mei studierea piesei *Mahomed*, în traducerea lui Heliade Eădulescu din 1831, nu dă alte rezultate. În *Paralelism între limba romînă și limba italiană*, Ion Heliade Eădulescu consacră cîteva rînduri și sufixului *-ML*: „*-bilu* ce înșemnează capacitate și se analizează cu putmcios, bun, prn-mitor de... ; cum: simțire, simțibilu, mutare, mutabilu (priimitor, putncios de a se muta)“⁴.

¹ *Zadic sau Ursitoarea*, traducere de Căpățineanu, 1831.

² *Destinul (Zadig)*, traducere de Constantinescu-Myon, București, 1909.

³ *Istoria lui Carol al XII-lea*, traducere de Racoviță, București, 1845.

⁴ I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I, București, 1943, p. 294.

Formațiile cu *-ML* apăruseră deci în limbă în anul 1841, nu însă în limba curentă.

În aceeași lucrare, Ion Heliade Eădulescu dă o listă între adjective în *-ML* în romînă și în italiană. Multe din ele sînt fabricate și nu au rămas în limbă (*condonabilu — condonabile ; confacibilu — facevole ; preferibilu — preferibile ; nascibilu — nascibile*); altele cã existau deja ori s-au încetățenit cu vremea (*pasabilu — reparabilu — reparabile ; notabilu — notabile ; nobilu — nobile*). E de p cã cele care sînt viabile pînă astăzi și nu semănau cu respectivul italian au existat și în acel moment în limbă, cãci altfel Heliade dat o formă italianizantă. Dimpotrivă, un cuvînt ca *preferibil* pus de *preferibile* încă nu intrase în limbă.

În *Neologismele în scrierile lui Anton Pann*, B. Cazacu și I. semnalează printre cuvintele folosite de Pann : *rezonabil* (indicați cală de mișcare), *onorabil*, *venerabil*, *memorabil*. Paptul că su era încă înțeles de vorbitorul romîn îl dovedesc două exemple din autor, în care respectivele cuvinte în *-ML* sînt impropriu folosite *rabil* în loc de „memorial“ : *memorabilul focului întîmplat la E respectabil* „respectuos, cuviincios“ : *semețule asta-ți este resp răspuns*. În nuvelele istorice ale lui G. Asăchi găsim cîteva for *-ML*. *Mirabil*, glosat în ediția 1867 „de mirat“, este fără îndoială prumut italian. În schimb *nemăsurabil*, *nevindecabil* sînt indif formale pe teren românesc, indiferent dacã sînt sau nu calcuiri.

În operele lui Filimon găsim de asemenea un număr de cu *-ML*, ca : *indomptabil*, *instancabil* „neobosit“, *necontestabil*, *admira*

Judecînd după datele găsite în materialele Dicționarului ge Academiei, care deși sînt departe de a fi complete, permit, t ne facem o idee generală asupra folosirii sufixului pe care îl s primul autor care pare să-l fi întrebunțat mai mult, a fost Ma (Dicționarul atestă folosirea de către Maioreșcu a mai bine de 40 vînte în *-ML*, număr record în comparație cu ceilalți autori di lui : Negruzzi 11, Alecsandri 4, Ghica 5, Odobescu 9 etc). Cu vre fixul s-a încetățenit din ce în ce mai mult, fiind folosit în l și chiar și în poezie. Un exemplu concludent în această privință sînt lui Topîrceanu.

Un număr remarcabil de cuvinte în *-ML* mai sînt atestate la Codrescu în *Uricariul* și la Hamangiu în *Codul Civil Romîn*.

O serie întregă de adjective în *-ML* se găsesc și în dicționar secolul trecut și de la începutul secolului nostru. Adjectivele cu *-* în aceste lucrări trebuie însă considerate de multe ori ca formații din nevoia traducerii unor cuvinte străine (cuvintele în *-ble* din *-abile* și *-ibile* din italiană, cuvintele în *-bar* și *-lich* în germană)

În *Dicționarul de neologisme* al lui E. Protopopescu și V. din 1862, apar pe lingă *afabil* și *imobil*, care au rămas în limbă, ma formații în *-ML* luate din limbi străine, majoritatea din franceză,

⁵ în *Contribuții la istoria limbii romîne literare tn secolul al XIX-lea*, Editura R.P.R., București,, 1956.

s-au încetățenit, ca : *apersevabil, imangeabil, indomabil, miscibil, spectabil* etc.

Cele mai multe adjective în *-bil* apar în terminologia tehnico-științifică. Nu e nevoie să mai subliniem că și cea mai mare parte a cuvintelor folosite de Maioreșcu fac parte din această categorie : *demonstrabil, impresionabil, inexprimabil* etc. încă în secolul trecut, multe adjective în *-bil* apar la autori ca : Ion Ionescu, *Agricultura la români în județul Dorohoi* (*arabil, cultivabil, inalienabil* etc), Hamangiu, *Codul civil român (anulabil, apelabil, impozabil, imputabil, neviolabil, restituibil* etc), Petru Poni, *Elemente de fizică (infuzibil)*, T. Ștefănescu, *Curs de contabilitate în partidă dublă (comerciabil)*, C. Climescu, *Aritmetica raționată** (*rambursabil*).

Ca și la sfârșitul secolului al XIX-lea, și în secolul nostru, judecând după atestările găsite, cuvintele în *-bil* apar mai ales în manuale, lexicoane tehnice, coduri, lucrări ale oamenilor de știință etc.

VII. Observații asupra adjectivelor cu sufixul *-bil* în limba română

După lista dată de *Dicționarul invers* și completată cu câteva exemple atestate în alte surse, limba română are circa 600 de adjective terminate în *-bil*, dintre care cam 450 în *-abil*, 140 în *-ibil* și 1 în *-ubil*. Eestul cuvintelor în *-bil* sînt în număr de 8, mai toate fiind neanalizabile sau nefolosite : *nobil, mobil, imobil, solubil, indisolubil, volubil, debil, delebil, febril*. Marea preponderență a cuvintelor în *-abil* se explică prin împrumuturi din franceză, unde s-a generalizat *-able* la cuvintele care nu au fost luate pe cale savantă tîrzie. în ceea ce privește adjectivele de care putem fi siguri că sînt formate de la teme românești (am făcut abstracție de negativele eu *ne-* care au și forma afirmativă), terminațiile *-abil* și *-ibil* se găsesc aproape în proporție egală (24 în *-abil*, 22 în *-ibil*). (Vezi lista acestora la sfârșitul articolului.) Faptul acesta nu necesită nici o explicație, întrucît, spre deosebire de limba franceză, unde și derivatele conjugării a IV-a sînt făcute după modelul conjugării I, limba noastră a păstrat vocala caracteristică conjugării a IV-a, aceasta, ca și conjugarea I, fiind o conjugare vie.

Remarcabil este marele număr de negative. Acestea reprezintă mai mult de o pătrime din totalul cuvintelor cu această terminație. E adevărat că cele mai multe cuvinte negative formate cu prefixul *in-* au și un dublet format pe teren românesc cu ajutorul prefixului *ne-* : *inviolabil — neviolabil, incalculabil — necalculabil, ireparabil — nereparabil* etc. Frecvența mare a adjectivelor negative în *-bil* nu e specifică numai limbii romîne; după cum s-a văzut ea e semnalată încă pentru limba latină, iar Rohlf's⁵ face aceeași observație pentru italiană. Există adjective ne-

* București, 1866.

² Ed. a VII-a, Iași, 1897.

³ București, 1895.

⁴ Ed. a II-a corectată, Iași, 1896.

⁵ *Historische Grammatik der italienischen Sprache*, III, Berna, 1954, p. 253.

gative în *-bil* în limba romînă fără ca adjectivul afirmativ corect să fie folosit sau măcar atestat : *infatigabil, intenabil, ireproșabil* cele mai multe cuvinte de genul acesta, corespondentul afirmativ atestat în limba din care am împrumutat cuvîntul. în cazul fr. *fatigable, tenable* etc) Semnalăm și cîteva adjective romînești în care nu prezintă (cel puțin în atestările scrise pe care le-am avut la îndemînă) decît forma negativă : *neiertabil, nerăsturnabil, neîmpărțibil* etc. Faptul că adjectivele negative se explică printr-un factor psihologic : nu e posibil sau ceea ce nu se poate prezintă mîncînd un interes pentru subiectul vorbitor, decît ceea ce e posibil.

Din punctul de vedere al etimologiei, distingem trei grupe :

1. Cuvinte la care originea străină este sigură. Astfel trebuie să considerăm cuvintele :

a. care nu mai sînt analizabile pentru vorbitorii de limbă romînă și care sînt mai toate împrumuturi savante directe sau indirecte din limba latină, ca de exemplu : *abil, amabil, capabil, execrabil, oribil, tenabil* etc ;

b. care au temă străină, inexistentă în limba romînă : (*fr. avouer; (in)casabil, ÎT.casser; (in)tenabil, fr. tenir; redutabil, douter* etc ;

c. care au terminația *-abil*, deși tema verbului românesc e în general de alt gen : de exemplu : *inconvenabil*.

2. Cuvinte care pot fi sau împrumutate sau formate pe teren românesc, avînd exact aceeași temă ca și adjectivul străin corespunzător : *acceptabil, acomodabil, acuzabil, adaptabil* etc

3. Cuvinte formate pe teren românesc :

a. cuvinte care nu sînt atestate în franceză, italiană sau în alte limbi străine, deși tema lor e neologică : *administrabil, carbonizabil, debreabil, decabil* etc. Aceste cuvinte ar putea face parte și din grupul al doilea, întrucît faptul că nu le-am găsit atestate în dicționarele respectivele și în limbile străine nu dovedește că ele nu există în vorbire ;

b. adjective a căror formă fonetică diferă de cea a cuvintelor străine corespunzătoare : *pronunțabil, fr. prononcable, it. pronunziabile, lat. pronuntiabilis; inundabil, fr. inondable, it. inondabile; indistinguibil, fr. indistinguibile, it. indistinguibile* ; e posibil ca în unele cazuri să fi fost de o simplă adaptare fonetică la cuvintele străine corespunzătoare.

c. cuvinte formate de la teme romînești. Acestea sînt în număr de 50, ținînd seama numai de cele atestate în scrierile noastre : *vindecabil, locuibil, neprelucrabil* etc. în cifra de mai sus sînt incluse și formațiile care nu au fost viabile ca : *suferibil* sau *întimplabil, negrăibil*.

Independent de faptul că formațiile de la teme romînești au sau nu în limbă, ele apar mai ales paralel cu adjective în *-bil* din grupurile a, b (adică adjectivele care nu mai sînt analizabile și cele formate pe teme străine neîncetățenite în limba noastră). Apariția lor se datorează în mare măsură și nevoii de claritate a limbii, întrucît adjectivele

⁶ Citate de Iorgu Iordan în *Limba română actuală. O gramatică a greșelilor*, 1943, p. 169..

vuabil, truvabil, inefabil, potabil nu erau înțelese de o mare parte a vorbitorilor. De aceea majoritatea formațiilor de la teme vechi trebuie considerate drept calcuri: *nemărturisibil — inavuabil, gășibil — truvabil, negrășibil — inefabil, băubil — potabil*. Și acad. Al. Graur se ocupă de un exemplu asemănător : *cărușabil — carossable*. Vorbind în general despre adjectivele în *-bil*, acad. Al. Graur spune în același articol : „Limba română n-a adoptat încă sufixul *-abil*. Toate cuvintele în care intră această terminație sînt împrumutate și cel mult aranjate în așa fel încît să pară românești; de ex. la *lăudabil* s-a introdus un *a* în locul vocalei *a* (lat. *laudabilis*). Cea mai bună dovadă că limba română nu formează cuvinte noi cu *-abil* o avem în faptul că nu se zice *spălabil*, ci *lavabil*, nu se zice *mîncabil*, ci *manjabil*”.

Exemplele de adjective în *-bil* pe care ni le oferă lista noastră cît și evoluția istorică a acestui sufix dovedesc că afirmațiile acad. Al. Graur nu mai sînt cu totul exacte. În articolul citat mai sus și scris în același an ca și *Cărușabil*, acad. Iorgu Iordan combate afirmația acad. Al. Graur „că limba noastră nu are formații proprii în *-biV*, citind exemple în care sufixul se atașează unor teme românești. Astăzi sufixul e încetățenit în limbă și chiar productiv. E adevărat că se zice *lavabil* și nu *spălabil* (deși nici acesta nu supără simțul lingvistic al vorbitorului român), dar se spune în mod curent *mîncabil* și nu *manjabil*. Chiar în presa contemporană găsim exemple elocvente : *(ne)prelucrabil, (ne)consemnabil*. De asemenea nu vedem nici un motiv pentru care am presupune că *lăudabil* e rominizat, cînd alături de el există adjective ca : *gășibil, băubil* etc.

Tot în articolul din *Buletinul Philippide*, acad. Iorgu Iordan susține că „nu se face nici o distincție între teme vechi, moștenite sau împrumutate”. Această afirmație mi se pare justă numai din punct de vedere teoretic, căci, deși există azi în limbă formații cu acest sufix de la teme românești, după cum s-a arătat mai sus, marea majoritate a adjectivelor cu *-bil* care au circulație mare fac parte din grupul 1 și 2, adică indiferent dacă sînt sau nu formate în limba română, ele sînt alipite unor teme neologice. Afirmația de mai sus acad. Iorgu Iordan o reia în *Limba română actuală*, p. 166, unde susține chiar că *-bil* „nu prezintă inconvenientul de a da naștere la formații nu tocmai potrivite cu spiritul limbii noastre”. Mi se pare însă că d-sa revine asupra acestei afirmații prin faptul că în *Limba română contemporană* spune că : „vorbitorii sînt ispitiți să creeze mereu astfel de adjective care nu merg însă întotdeauna”.

Cîteva cuvinte în legătură cu felul de formare a adjectivelor românești în *-bil*, clasate de noi în grupul c. în general adjectivele în *-bil* se formează de la verbe, prin alipirea sufixului la tema infinitivului verbului. Așa se procedează atît la verbele de conjugarea I : *scuzabil* (Iorga, Teodoreanu), *vindecabil* (Asachi, Negruzzi etc), *nerăsturnabil* (Xenopol) etc.

• *Cărușabil. Aspecte ale limbii actuale, în Viața românească, nr. XI, 1939.*

• Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 28—29.

• Ed. a II-a, București, 1956, p. 345.

cît și la cele de conjugarea a IV-a : *auzibil* (Marian-Țițeica) (Lexiconul tehnic), *destituibil* (Hamangiu) etc. Puținele verbe de conjugarea a III-a care au derivate cu acest sufix îl prezintă în formele *stingibil* (Alecsandri, Eminescu), *cunoștibil* și *traductibil* (ambele de acad. Iorgu Iordan). Adjectivul din urmă poate să fie luat ca italiană : *traducibile*. În ce privește forma curentă *traductibil* (în cuvîntul nu e atestat, it. *traducibile*, fr. *traduisible*), ea a apărut sigur prin analogie cu alte derivate ale latinescului *duco* (formativ participiu) și introduse pe cale savantă în limba franceză ca : *tibile, reductibile* etc. Aceeași situație o are și *ădistinctibil*, a cărui origine probabil tot o veche formație participială latină. E posibil să fi fost bătut și existența adjectivului *distinct*.

O mențiune specială merită cuvîntul *băubil*, singurul adjectiv în *-bil* de la un verb de conjugarea a II-a și singurul care pare să fi fost creat în românește de la tema participiului.

În ultimul timp, probabil din cauza productivității deosebite a sufixului, apar unele cuvinte derivate chiar de la substantive : *uzinabil* (Orbonaș, *Manual de atelier mecanic*, 1935), *bancabil*.

În ceea ce privește sensul formațiilor românești în *-bil*, ele cuprind toate posibilitatea pasivă.

VIII. Productivitatea sufixului *-bil*

Problema productivității sufixului de care mă ocup a fost în parte discutată în cele de mai sus. Productivitatea lui *-bil* este cunoscută pentru orice vorbitor de limbă română care folosește zi de zi a cuvîntelor cu această terminație, dintre care multe formații de moment provin din nevoile imediate ale exprimării.

Mai rămîie să amintim un alt izvor important pentru formarea unor adjective noi cu *-bil*, și anume traduceri. După cum s-a vădit în legătură cu dicționarele, traducătorul care trebuie să redea un termen străin în *-ibile, -able, -bar, -lich* recurge cu ușurință la o formație corectă și zătoare românească în *-bil*, indiferent dacă adjectivul românesc este sau nu în limbă.

O dovadă a productivității sufixului *-bil* o constituie și substanțele derivate de la aceste adjective cu sufixul *-itate*. Numărul substantivelor în *-abilitate* este aproape tot atît de mare ca cel al adjectivelor în *-abil*.

Adjective formate cu acest sufix pe teren românesc au apărut în secolul trecut: Asachi: *nemăsurabil, nevîndecabil*; Wegruzzi: *scuzabil*. În presa din 1882 (*Luminătorul*, Timișoara) găsim un exemplu *neînchipuibil*. E adevărat însă că unele din aceste adjective au dispărut prin dispariția lor ulterioară că nu sînt viabile : *tinguibil* (Negruzzi), *stingibil* (Alecsandri, Eminescu).

Este însă cert că, din cauza caracterului său tehnico-științific, sufixul *-abil* se adaugă cu predilecție la teme străine.

IX. Aspectul stilistic al adjectivelor în *-bil*

în ce privește aspectul stilistic al sufixului *-bil*, el are un dublu caracter : pe de o parte e folosit în limbajul tehnico-științific (scris și vorbit), pe de altă parte e frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naștere la formații trecătoare. Am văzut mai sus că și adjectivele în *-bilis* din limba latină apar în primul rînd folosite în limbajul tehnic în sens larg. Despre caracterul familiar al formațiilor cu *-bil* de la cuvinte vechi aminteste și Adamescu¹. Exemplele citate sînt: *citibil* și *găsibil*.

Alipite unor cuvinte uzuale, de foarte multe ori sufixul *-bil* dă naștere unor cuvinte cu nuanță ironică sau glumeață. Lucrul acesta se datorește faptului că acest sufix e simțit ca tehnic-savant. De aceea împerecherea lui cu cuvinte uzuale, care n-au nici o legătură cu limbajul științific, dă naștere unor „hibride” familiare, ironice sau glumețe : *înghițibil*, *inflăeărabil* etc. Unele din aceste formații pătrund în limbă, însă de multe ori își pierd nuanța stilistică inițială; altele rămîn numai în vocabularul pasiv ca creații trecătoare. În ceea ce privește explicația dată de acad. Iorgu Iordan², care atribuie nuanța glumeață pe care o capătă uneori adjectivele în *-bil* faptului că : „sînt apariții trecătoare”, „lipsite de stabilitate”, ea pare mai justă dacă inversăm datele judecării. Cu alte cuvinte adjectivele respective nu sînt glumețe și ironice, fiindcă sînt trecătoare și nestabile, ci sînt trecătoare și nestabile tocmai pentru că au un caracter glumeț și ironic.

Topîrceanu obține efecte hazlii și prin folosirea unor rime în *-bil* chiar cînd adjectivele sînt obișnuite în limba curentă :

Criticul pe care-aici
îl ataci în versuri mici
Nu-i desigur, măscărici,
Colibri sau licurici . . .
însă nici
Bou sau vacă, precum zici.

E profesor (onorabil)
Autor (interminabil)
Om politic (execrabil)
Critic (foarte vulnerabil)
Dar pasabil,
Președinte (incurabil).
(din *Scrisoare*)

E clar că în aceste versuri, cuvintele cu *-bil* sînt folosite cu intenția de a da un aer de savanție și de prețiozitate ridicolă, corespunzător figurii descrise.

¹ *Op. cit.*, p. 64.

² *Limba română actuală*, p. 168 — 169.

³ Topîrceanu, *Opere*, I, E.S.P.L.A., 1955.

X. CONCLUZII

Deși foarte productiv în latina tirzie și în celelalte limbi romane, sufixul latin *-bilis* s-a pierdut în limba română. E de presupus că în mînia orientală, ruptă de literatura erudită și religioasă a vremii, abstractă a „posibilității pasive” pe care o exprima *-bilis* a fost fîc din ce în ce mai rar așa încît nu a mai existat necesitatea unui lingvistic special pentru exprimarea ei. Contrar celor afirmate de Bouneanu, nu poate fi vorba de înlocuirea sufixului *-bil* prin *-tor*, deoarece acest urmă chiar cînd are sens pasiv nu exprimă posibilitatea.

Sufixul neologic *-bil* a pătruns în limba noastră în secolul al XI-lea prin franceză, italiană și latină. încă de la mijlocul aceluiași secolului fixul începe să se încetățenească; apar formații în *-bil* de la teme tenite și multe negative în *-ne*. Deși astăzi formațiile de la teme române sînt mai frecvente, ele rămîn în inferioritate numerică față de adjective formate de la teme străine. Preponderența acestora din urmă se e datorat prin caracterul tehnico-științific al sufixului. El circulă în primul rînd în limba și literatura diverselor specialități. Sufixul *-bil* e foarte frecvent în limba uzuală vorbită, unde dă naștere la multe formații efemere și primă uneori cuvintelor la care se alipește o nuanță glumeață sau ironică.

Adjective romînești în *-bil*, *-abil*

în lista de față am făcut abstracție :

1. de adjectivele pe care nu le-am găsit consemnate, chiar dacă ele circulă întîmplător — numărul lor este considerabil;
  2. de toate negativele cu *-ne*, afară de cele care nu au corespondent afirmativ atestat în literatură;
  3. de unele formații neviabile, chiar dacă acestea sînt atestate în scris : *suferibil*, *unibil*.
- Dicționar romîn-german*, *ttnguibil* (Negruzzi).

apărabil	neiertabil	stimabil
bancabil	neînlăturabil	studiabil
consemnabil	nerăsturnabil	teaurizabil
cumpărabil	predabil	tirșabil
luabil	prelucrabil	turnabil
înstrăinabil	pronunțabil	uzinabil
măsurabil	răscumpărabil	vagonabil
mîncabil	reparabil	vindecabil
mlădiabil	scuzabil	

-ibil

auzibil	neîmpărțibil	realigibil
călibil	înghițibil	repovestibil
citibil	locubil	revizuibil
destituibil	pedepsibil	simțibil
dovedibil	pipăibil	stingibil
găsibil	plătibil	substituibil
neînchipuibil	plutibil	(in)traductibil

SUFIXUL ADJECTIVAL -ICESC

DE

FULVIA CIOBANU

Sufixul adjectival *-icesc* aparține secolului al XVIII-lea și începutului secolului al XIX-lea și reprezintă, pentru această epocă, sufixul obișnuit al unor adjective neologice ca : *chiriarhicesc*, *etimologhicesc*, *fanarioticesc*, *filosoficesc*, *istoricesc*.

Despre existența unui sufix adjectival *-icesc* nu se vorbește în nici una din lucrările privitoare la formarea cuvintelor sau care tratează parțial această problemă. De cele mai multe ori *-icesc* este confundat cu sufixul vechi adjectival *-esc*; doar în câteva cazuri este considerat un compus al acestuia¹.

În lucrarea sa asupra cuvintelor de origine neogreacă în limba română², Ladislau Gâldi, având în vedere, atît perioada de puternică influență grecească în care apar adjectivele în *-icesc*, cît și faptul că unui adjectiv grecesc de tipul *καταγραφικός* îi corespundeau în românește formele duble *catagrafic/catagraficesc*, ajunge la concluzia că grecescul *-ix6t* s-a redus mai întîi la *-ic* și apoi, la această formă prescurtată s-a adăugat *-esc*. El presupune că dubletele de tipul *catagrafie/catagraficesc* ar reprezenta două faze principale de evoluție, forma ulterioară fiind cea cu *-esc*. Faptele însă ne arată că adjectivele în *-icesc* sînt, în marea majoritate a cazurilor, anterioare corespondentelor lor în *-ic*, care au început să se folosească intens abia la începutul secolului trecut, sub influența limbii franceze³.

În lucrarea citată, Gâldi constată asemănarea sufixului românesc *-icesc* cu sufixul adjectival bulgăresc *-uneenu*, de origine rusă⁴. Bulgă-

¹ DA, s.v. *anglicesc*, *fanarioticesc* etc.

² *Les mots d'origine ne'o-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes*, Budapesta, 1939, p. 110.

³ Vezi Iorgu Iordan, *Influente rusești asupra limbii române*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C, tomul I, memoriul 4, p. 55—56.

⁴ E de presupus că împrumutul a avut loc în perioada neobulgareii, și anume în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, cînd limba rusă a exercitat o influență puternică asupra limbii literare bulgare. Cf. Ștefan Mladenov, *Geschichte der bulgarischen Sprache*, Berlin-Leipzig, 1929, p. 53.

rescul **-mecKu** se folosește, ca și sufixul românesc, pentru derivarea unor neologisme din rădăcini de origine latină și greacă, aparținând terminologiei științifice și social-politice: *noAummecnu*, *nampuomunecKU*, *enouoMunecxu*, *noemmecKu*, și este concurat de alte două sufixe cu aceeași funcție și valoare: *-uneu* (*noMuneu*, *Jiozunen*) și *-cnu* (*acmpoHOMcnu*, *eeoapacficnu*). Astăzi, în locul formelor în *-necnu*, se folosesc din ce în ce mai des cele în **-CKU**, deoarece formele în *-necnu* „sînt simțite ca nebulgărești” — după cum arată Beaulieux în *Grammaire de la langue bulgare*. Astfel un număr de adjective în limbajul științific au trei forme paralele: *acmpoHOMunecnu*, *acmpoHOMUHen* și *acmpouoMCKu*, ultima tinzînd să se substituie celorlalte două.

Ținînd seama de asemănarea sufixului **-icesc** cu bulgărescul *-necnu*, Găldi emite și ipoteza că romînă-l-ar fi putut lua dintr-o limbă balcanică, referindu-se probabil la bulgară¹. De fapt apropierea trebuie făcută nu între romînă și bulgară, ei între românescul **-icesc** și rusescul *-necnuu*. Ideea originii rusești a sufixului românesc **-icesc** este sugerată și de acad. Iorgu Iordan, într-o notă din lucrarea sa *Limba romînă contemporană*.

Înainte de a expune argumentele în sprijinul originii rusești a sufixului românesc, consider necesară o scurtă prezentare a situației sufixului rusesc *-necnuu*.

Sufixul rusesc *-necnuu*

În limba rusă, dezvoltarea sufixului *-necnuu* este legată de cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea.

A doua jumătate a secolului al XVII-lea se caracterizează, în ceea ce privește dezvoltarea limbii și a literaturii ruse, printr-o intensificare a influenței culturale a Europei occidentale. Această influență s-a exercitat mai ales prin Polonia și Eusia de sud-vest, unde se formase o puternică școală retorică de influență greacă-bizantină și latină. Acum pătrund în limba rusă literară multe cuvinte străine, mai ales poloneze sau germane, la origine latinești sau grecești².

Perioada următoare, aceea a lui Petru cel Mare, sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, se caracterizează prin crearea unei terminologii tehnico-științifice, pe bază de împrumuturi; se introduc termeni ca: *fluauaj xumux*, *meopux*, *nepuod*, *Mexanun*, *mamoMun* și se creează adjectivele corespunzătoare: *Ou3unecnuu*, *xuMunecnuu*, *meopemunecnuu*, *nepuod unecnuu*, *Mexaunecnuu*, *auamoMunecnuu*.

¹ Paris, 1933, p. 150-151.

² *Op. cit.*, p. 110.

³ Ed. a II-a, București, 1956, p. 342.

⁴ V. V. Vinogradov, *Ocerkipo istorii russkogo literaturnogo iaztko XVII—XIX vv.*, Moscova, 1938, p. 5 și urm.

⁵ Vezi N. A. Smirnov, *Zapadnoe vlianie na russkii iazik o petrovskuiu epohu*, în *Sbornik otdeleniia russkogo iaztko i slovesnosti Imperatorskoi Akademii Nauk*, tom. LXXXVIII, 1910, -nr. 2, p. 2-3.

• *Ibidem*, lista de cuvinte.

Influența limbii ruse asupra limbii romîne, în ceea ce privește **-icesc**, s-a exercitat în ambele perioade: în prima perioadă asupra lui Dosoftei, în cea de-a doua perioadă asupra lui Canter

*

Formarea terminologiei tehnice, în sensul cel mai larg a termenilor, a dus în limba rusă la întrebuintarea pe scară largă a sufixului *-necnuu*, care nu poate fi despărțit de gr. *-ixoc*, lat. *-icus*, germ. *-isch*. Astfel adjectivului *epemunecnuu* îi corespunde gr. *nojiunecnuu*, gr. *TcoÂTtroc*, lui *Mexanunecnuu*, lat. *meo*, rus. *ajizeapaunecnuu*, formă atestată în epoca lui Petru cel Mare *algebraisch*.

Aceste adjective n-au fost însă derivate direct, ci în cazurile s-a pornit, fie de la substantive în *-un*, indicînd pe cineva care face o anumită acțiune, care se ocupă cu un anumit lucru: *epemunecnuu*, fie de la substantive în *-una*: *<fiu3una*, *pumopuna*, care au fost derivate adjectivele corespunzătoare cu ajutorul sufixului *-un*. Unele dintre substantivele în *-un* nu se mai folosesc astăzi. IST. A. în lucrarea citată, atestă pentru secolul al XVIII-lea forme ca *gjujiococpun*, *auamoMun*, intrate în vocabularul pasiv al limbii ruse care au derivat adjective în *-ecnuu*.

Correspondența dintre *суплоооук* și *оулоооун*, ca și cu *оулоооун* primului, a dus la crearea unui sufix *-necnuu*, care a fost folosit curent la derivarea unor adjective de la substantivele în *-un* (*uduunecnuu*, *uduji3iua*,

în limba rusă contemporană sufixul este foarte productiv și a fost folosit în terminologia modernă².

Originea rusească a sufixului românesc **-icesc**

Sufixul rusesc *-necnuu*, de mare circulație în limba rusă, în secolul al XVIII-lea, a fost împrumutat de două limbi: de limba romînă, care a fost perceput clar ca un sufix neologic, cîrturăresc, la terminologia științifică de origine greacă și latină, și de romînă, care a fost apropiat de sufixul vechi românesc *-esc*, care era foarte folosit în limba veche, sub influența slavului **-hck-h**.

În sprijinul originii rusești a acestui sufix pledează următoarele fapte:

1. Primele forme în **-icesc** apar în texte pe la mijlocul secolului al XVII-lea. La sfîrșitul acestui secol și la începutul secolului al XVIII-lea se constată o creștere a numărului lor, iar la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, adjectivele în **-icesc**, fie în formă simplă, fie formate în romînește, devin foarte numeroase.

¹ N. A. Smirnov, *op. cit.*, lista de cuvinte.

² Vezi V. V. Vinogradov, *Russkii iaztk*, Moscova-Leningrad, 1947, p. 22 și *Acta Academiei de Științe a U.R.S.S.*, voi. I, p. 345.

Apariția adjectivelor în *-icesc*, ca și creșterea numărului lor în întreaga perioadă de care am vorbit, se explică prin apropierea politică și culturală dintre români și ruși, în diferite etape.

Astfel, la mijlocul secolului al XVII-lea — cînd în Eusia de sud-vest avea loc o puternică înflorire culturală — sub influența directă a mitropolitului Kievului, Petru Movilă, se înființează școala superioară din Iași, iar cărțile bisericești tipărite de mitropolitul Varlaam, sînt în marea lor parte, retipăriri sau traduceri ale edițiilor din Kiev.

Mitropolitul Dosoftei primește ajutor din partea patriarhului Ioachim al Moscovei, pentru deschiderea unei tipografii și totodată acesta îl ajută să tipărească *Viața și petrecerea sfinților*, după cum se arată în titlu. Dimitrie Cantemir luptă alături de Petru cel Mare și, învins la Stănilești, își găsește azil politic în Eusia, unde traduce în românește, după originalul latin, *Hronicul vechimii a romano-moldo-vlahilor*. În sfîrșit, Antim Ivireanul era originar din Iviria (Georgia) și întreținea legături strînse cu biserica rusă. Toți acești cărturari erau buni cunoscători ai limbii ruse, iar Dosoftei, primul scriitor la care adjectivale în *-icesc* se întîlnesc în număr mai mare, cunoștea bine ucraineana și se afla sub influența școlii retorice din sud-vestul Rusiei¹.

Apropierea dintre români și ruși în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul secolului următor este bine cunoscută, astfel că nu mai comportă discuții².

2. între sufixul rusesc *-mecnuu* și romînescul *-icesc*, există o mare asemănare, atît din punct de vedere fonetic (*(pujiocogjuncKuu — filosoficesc, noji,iimuuuecKuu — politicesc)*, cît și din punctul de vedere al cuvintelor la care se atașează sufixele.

Diferența de accent a sufixului romînesc *-icesc*, față de rusescul *-tiuecKuu* se datorește apropierii formale dintre *-icesc* și sufixul vechi *-esc*.

Adjective ca *politicesc, retoricesc*, prin care sufixul *-icesc* a intrat în romînă, au putut fi puse cu ușurință în legătură cu adjectivele grecești (*πρωϊτικος, pyj-ropicos*) de cărturarii epocii, deopotrivă cunoscători ai limbilor rusă și greacă. Aceasta a permis ca sufixul să fie analizat ca fiind format din terminația *-ic* + sufixul *-esc*, suferind regimul de accentuare al sufixelor compuse, al căror ultim element este accentuat³. S-a stabilit astfel o corespondență între rom. *-icesc* și gr. *-ixoc*.

Ulterior *-icesc* a continuat să se folosească la adjectivele grecești în *-ixoc*, chiar dacă nu veneau din rusește.

3. Cele mai vechi și mai frecvente adjective romînești în *-icesc* au corespondente rusești în *-uncnuu*, atestate în textele rusești începînd cu o perioadă mai veche⁴:

¹ Vezi Ștefan Ciobanu, *Dosoftei Mitropolitul Moldovei și activitatea lui literară*, Iași, 1918.

² Vezi acad. Iorgu Iordan, *Influența rusești asupra limbii române*, în *Analele Academiei R.P.R.*, seria C, tomul I, memoriul 4.

³ Vezi Em. Vasiliu, *Accentuarea derivatelor cu două sufixe*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 3-4, p. 335.

⁴ Am avut în vedere numai adjectivele cele mai răspîndite. Au fost lăsate la o parte adjectivele care apar la un singur scriitor (Dosoftei, Cantemir, Ivireanul), ca și cele care încep să se folosească în secolul al XVIII-lea.

catolicesc (rus. *KaOojuuecKuu, namojiuncnuu*, „rechtgläubig, okumenic”, gr. *καθολικός*): *besarica sfîntă pravoslavno-catholicească* *Țării Munteneste* MYSTIRIO (Țirgoviște, 1651), 1a B.R.V. I. 289; *sfîntei și catolicești și apostolicești bisearici în multe țări arătate ajutoriu BIBLIA* (1688), 1a DA;

istoricesc (rus. *ucnopmecKuu*, gr. *ιστορικος*): și *cealealte doacii* [ale Noului Testament], *adecă: cea istoricească și filosoficească* APOSTOLUL (1683), 1a GASTER, CR. I 261;

politicesc (rus. *nojiummecKuu*, gr. *πολιτικος*): *împreună cu viața trească cu înțelepciunea politicească* DOSOFTEI, V.S. 25; *tinereate te-ai arătate luminat spre politiceștile stăpîniri* (1688), 1a B.R.V. I. 289.

Raportul dintre sufixele *-esc, -icesc* și terminația *-ic*

Pătrunderea sufixului *-icesc* în limbă, marea lui frecvență și productivitate au avut un sprijin puternic în existența sufixului vechi *-esc*, aceasta au contribuit următoarele situații:

a. aspectul fonetic asemănător al lui *-icesc* (fem. *-icească*, pl. *-icești*) cu al sufixului *-esc*;

b. identitatea de valori a romînescului *-icesc* (rus. *-mecnii*) cu al sufixului *-esc*, amîndouă exprimînd natura, apartenența, originea termenului derivat de adjectiv⁵. Să se compare, de exemplu, *apostolicesc* (rus. *apostolicesc* B.R.V. II 131) cu *apostolicesc (apostolicești bisearici)* (rus. *apostolicesc* B.R.V. I 289);

c. existența în limbă a unor substantive terminate în *-ică*, de diferite (biserică < lat. *basilica*; *vîdică* < v. sl. *RMA^KA*), a unor adjective terminate în *-nic* (*duhovnic, voinic*) etc., de la care au fost derivate la nivelurile corespunzătoare (*bisericesc; vîdicesc; duhovnicesc, voinicesc*).

În cazul substantivelor neologice în *-ică* și *-ic* (*gramatică, eretic, cleric* etc.) este greu să precizăm dacă adjectivele corespunzătoare (*gramaticesc, eticesc; ereticesc, clericesc*) sînt derivate în limbă

¹ Max Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*, voi. I-III, Heidelberg, 1953, p. 112. El atestă începînd cu anul 1612, ceea ce înseamnă că, în perioada care ne interesează, a circulat.

² În prefața acestui text mai apar și forme ca: *grubie, hulnic*, despre care nu se știe dacă sînt rusești (cf. rus. *epyâ* și *xylhHUK*). Interesant este însă neologismul *ceremonie*, care nu poate veni decît din rus. *uepeMOHua* sau din pol. *ceremonja* (toate în *rînduialele și țeremoniile lor* B.R.V. 1182).

³ Este atestat de Sreznevski, *Materiali dlea slovaria drevnerusskogo iaztka, SPB, Dopolnenie*, 1893—1903., în forma: *НСТОрНМІІСК^hH*, pentru perioada anterioară secolului al XVII-lea. Polikarpov îl notează de asemenea în lexiconul lui din 1704, iar Smirnov p. 124, subliniază că *ucmopuK* și *ucmopua* erau cunoscute pînă la Petru cel Mare, presupune că se folosea și adjectivul.

⁴ Este notat de Smirnov, *op. cit.*, p. 231, ca frecvent în perioada lui Petru cel Mare a circulat și adjectivul *policesc* mai dinainte. Marea lui circulație în romînește, comparativ cu alte adjective terminate în *-icesc*, se poate explica doar prin frecvența lui deasupra în limba rusă.

⁵ Vezi *Gramatica Academiei R. P. R.*, voi. I, p. 189; pentru limba rusă vezi V. V. Vinogradov, *Russkii iaztk*, Moscova, 1946, p. 230, și *Gramatica Academiei UR.S.S.*, voi. I, p. 342—343.

ou sufixul **-esc** sau au fost împrumutate ca atare din rusă. Totuși există câteva argumente care pledează în sprijinul originii lor rusești: de multe ori substantivele, în special cele în **-ic** (multe dintre ele probabil tot de influență rusească), sînt mai rar folosite și mai puțin obișnuite decît adjectivele corespunzătoare (de exemplu : *poetic* „poet”, *preacuviosul părintele nostru* **Kozmopoeticul** DOSOFTEI, v.s. 263^v, față de *poeticesc*; *dialectic*, glosat în Anexa la *Istoria ieroglifică*, „cela ce știe a întreba după canoanele loghicăi”, față de *dialecticesc*); apoi în limba literară de la sfîrșitul secolului al XVII-lea există adjective de același tip (*dogmaticesc*, *iambicesc*, *ironicesc*, *tragodicesc*), care constituie în mod sigur împrumuturi, neputînd fi puse în legătură cu substantive de felul celor discutate mai sus.

*

Asemănător ca. formă și avînd funcție identică, sufixul **-icesc** ajunge să-l concureze pe **-esc** în anumite adjective eu caracter savant.

Dacă în secolul al XVI-lea și în prima jumătate a secolului al XVII-lea întîlnim numai adjective cu **-esc**: *apostolesc*, *heruwimesc*, *varvaresc*, spre sfîrșitul secolului al XVII-lea și în secolul al XVIII-lea, adjectivele în **-icesc** sînt întrebuițate adeseori în locul celor în **-esc** și chiar același scriitor se poate să folosească ambele forme : *apostolesc* și *apostolicesc* (*pravoslavnică mărturisire a săborniceștii și apostolestii* besearecii Răsăritului GRECEANU, PR. M. 1* și *dogmele dŃumnezeeshii și apostoliceștii a Răsăritului besearici* GRECEANU, PR. M. 3*), *goticesc* și *golesc* (ambele la CANTEMIR, HR. 178), *monarhicesc* (CANTEMIR, HR. 107) și *monarșesc* (CANTEMIR, HR. 165). Alături de *tiranicesc* (ZILLOT, CR. 83, CONACHI, P. 124) întîlnim *Hrănesc* (CONACHI, P. 112); Cantemir (HR. 12) folosește forma *varvaresc*, care apare și la Șincai (HR. i 47), alături de *varvaricesc* (HR. I 183).

Formele duble de mai sus, ca și existența unor adjective în **-icesc**, derivate pe teren românesc (*matericesc*, derivat de la *materie* IVIREANUL, CARTE 92^v, *dăscălicesc* (1712) B.R.V. I 486) ne dovedesc că **-icesc** începute să fie simțit ca sufix independent încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului următor.

*

Eaportul dintre sufixul **-icesc** și terminația **-ic** este invers decît între sufixele **-icesc** și **-esc**. Pe cită vreme în ultimul caz **-icesc** este mai nou și îl concurează pe **-esc**, în primul caz adjectivele terminate în **-ic** sînt mai noi și în concurența lor cu cele terminate în **-icesc** reușesc să le înlătore.

Faptul că la începutul secolului al XVIII-lea apar, încă sporadic, adjective terminate în **-ic**, contribuie într-o măsură și mai mare la anali-

i Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue romaine voi. I* ^ " * ' . . ? . ' P " * g ~ ? " Sincurul adiectiv care poate da naștere la discuții este *moschicesc* (cuv. BATE. I 195). In acest căz însă nu cre ^ a poate fi vorba de un derivat cu sufixul **-icesc**, de la *Mosc* („Moscova”), deoarece însășT&isten*; su«xuM nu se poate explica în secolul al XVI-lea. De «emenea nu se poate presupune că are la bază un împrumut din rusă, deoarece singura forma de adjectiv folosita este *TMozeenuu* Cred că o explicație mai acceptabilă, dată și de TDEG și de CADE, este derivarea lui *moschicesc* de la *МОСКВУХ* „locuitor al Moscovei” + suf. **-esc**.

zarea lui **-icesc**, care este simțit ca un compus. Este de pres spre deosebire de începutul secolului al XIX-lea, cînd adjectivele au pătruns din franceză, în perioada care ne interesează, ele direct din greacă sau din latină. Astfel alături de *politicesc*, forma și mai veche, la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea întîlnim forma *politic* (B.R.V. I 454; B.R.V. II 4 iar *poeticesc* e concurat de *poetic* (*stihuri poetice* B.R.V. II 171). C folosește de asemenea cîteva adjective în **-ic**: *melancolic* (G. 56 *tomatic* (IST. IER. 45), *authentic* (HR. 113), *gheografic* (*tablă ghe* HR. 179). Adjectivele în **-ic** devin mai dese la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, cînd, sub influența franceză, după o perioadă de șovăire, reușesc să le înlătore cu deosebire pe cele în **-icesc**.

Adjectivele în **-icesc** și adverbele în **-icește**

Sub influența raportului dintre **-esc** și sufixul adverbial **-icește**, de la începutul secolului al XVIII-lea întîlnim în texte adverbe în **-icește** derivate de la adjectivele în **-icesc**.

Faptele prezentate istoric ne arată că în momentul acela nu se folosea fi vorba de sufixul adverbial **-este** adăugat adjectivelor în **-ic**, susține de obicei, ci de sufixul adverbial **-icește**, format de la adjectivele în **-icesc**. Ceea ce justifică legarea apariției lui **-icește** de **-icesc** pe de o parte momentul în care apare sufixul adverbial, iar pe de altă parte felul adverbilor formate cu acest sufix.

Față de adjectivele în **-icesc**, adverbele în **-icește** apar încă rar în limbajul cîrturăresc de la începutul secolului al XVIII-lea (*dogmaticar* iară *incaș nu le grăia dogmaticaște* pentru ei IVIREANUL, CARTE 92^v *sofisticește* : nu din protase silogizmum începea, ce din încuiarea protasele **sofisticește** în gîndul ascuns lăsa CANTEMIR, IST. IER. 8 același autor apare adjectivul *sofisticesc*). Dezvoltarea ambelor forme merge paralel tot secolul al XVIII-lea. în secolul al XIX-lea, cînd adjectivele în **-icesc**, concurate puternic de cele în **-ic**, sînt lăsate la o parte, adverbele în **-icește** continuă totuși să se folosească.

De fapt în cele de mai sus am vrut să arăt numai că sufixul adverbial **-icește** a apărut la începutul secolului al XVIII-lea, pe baza lui **-icesc**. Și chiar dacă în dezvoltarea lor cele două sufixe au mers un timp împreună, în istoria evoluției lor s-a defășurat la un moment dat diferit, punîndu-se în evidență probleme deosebite, care, în ce-l privește pe **-icește**, necesită un studiu

Dezvoltarea sufixului **-icesc** în limba română

în evoluția sufixului **-icesc** distingem două perioade : prima perioadă cuprinde cea de-a doua jumătate a secolului al XVII-lea și prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cea de-a doua perioadă cuprinde jumătatea de doua a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

în prima perioadă sufixul este încă destul de rar folosit, iar domeniile cărora aparțin adjectivele respective sînt puțin variate. Cele mai multe fac parte din terminologia religioasă (*chezaricesc* și *cezaricesc*, *apostolicesc*, *arhieraticesc*, *satanicesc*) sau din domeniul literar, filozofic (*politicesc*, *gheometricesc*, *platonicesc*, *soficesc*, *etnicesc*); unele dintre aceste adjective sînt analizabile, altele însă nu.

În loc deosebit ocupă în această perioadă Dosoftei și Cantemir. La acești doi scriitori, adjectivele în *-icesc* sînt în număr mult mai mare decît la ceilalți scriitori din epoca lor, mai ales în *Viața și petrecerea sfinților* și *Istoria ieroglifică*. Unele dintre neologisme sînt folosite destul de des și înaintea lor (*istoricesc*, *politicesc*, *ritoricesc* etc). La Dosoftei întîlnim: *aselghicesc* „desfrînat” (la HEM), *ăogmăiicesc* (*cuvinte dogmăti-cești* v. s. 22T), *iamvicesc* (*stihuri iamvicesți* v. s. 60⁺), *idropicesc* (*înflă-tură idropicescă* v. S. 203^v), *practicesc* (*practiceasca filosofie* V. S. 293^v).

La Cantemir adjectivele în *-icesc* sînt în număr mai mare; multe dintre ele, fie că sînt formate de Cantemir pe baza tiparului existent, fie că nu apar decît rar de tot pînă la el. Dau mai jos o parte dintre ele: *eticesc* (*pravile eticesți* IST. IER. 147), *etimologhicesc* (*lexicoanele etimologhicesții* IST. IER. 61), *gheometricesc* (*meștersugheometricesc* HR. 59), *ieroglificesc* (și *ieroglific*; *scrisori ieroglificesți* IST. IER. 128), *ipervolicesc* (*tropurile ipervolicesți* IST. IER. 271), *iroicesc* (*iroicescă vitejie* HR. 14), *ironicesc* (*întru-un chip ironicesv* IST. IER. 149), *istoriograficesc* (*lexicoanele istoriograficesțiuB.* 113), *monarhicesc* (*puterea stăpînirii sale cea monarhicescă* HR. 23), *platonicesc* (IST. IER. 372), *sofisticesc* (*sentențiile filosofesți în bilbăieturi sofisticesți să se prefacă* IST. IER. 339), *topicesc* (*topiceasca pravila noastră* IST. IER. 354), *traghicesc* (*eleghii caialnice și traghicesți* IST. IER. 308), *tragodicesc* (*amăgitoarești și tragodicesți descîn-tece* IST. IER. 149).

Numărul adjectivelor în *-icesc* și frecvența lor cresc în mod simțitor în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea o dată cu puternica influență rusească asupra limbii romine. Afară de cărțile bisericești, adjectivele în *-icesc* apar în gramatici și manuale din domeniile cele mai felurite, la scriitori ea îenăchiță Văcă-rescu, Zilot Eomînul, Costache Conachi, Dinicu Golescu, la scriitorii Școlii ardelenne, și sînt deosebit de frecvente în limba documentelor și a actelor oficiale, în care se păstrează pînă pe la mijlocul secolului trecut. Această dezvoltare a sufixului se datorește influenței limbii ruse moderne. Multe dintre adjective pătrund prin rusă, din franceză sau germană, după cum ne arată forma lor (*romanticesc*, *iuridicesc* < rus. *poMaHmuneckKuu*, *upudmeckKuu*, cf. fr. *romantique*, germ. *juridisch*) sau, în cazul unor lucrări traduse, compararea cu originalul după care s-a făcut traducerea. Alte adjective ca *metalicesc*, *opticesc*, *patrioticesc*, *astronomicesc*, *tiranicesc*, legate de dezvoltarea științifică și socială din această epocă, deși au și corespondent rusesc și corespondent grecesc (*onmmecKuu*,

OTCTIXO?), s-ar putea să ne fi venit din rusă, împreună cu alți moderni ca: *revoluție*, *demonstrație*, *administrație*, mai curînd o greacă. Totuși acest lucru este greu de dovedit.

Categoriile de adjective în -icesc după origini

Din acest punct de vedere, adjectivele derivate cu sufixul *-icesc* se împart în patru mari categorii: 1. adjective care au și corespondent rusesc și corespondent grecesc; 2. adjective care au numai corespondent rusesc; 3. adjective de origine grecească; 4. adjective derivate din greacă romînesc cu sufixul *-icesc*.

Adjectivele din prima categorie sînt cele mai vechi și mai numeroase. Celelalte categorii aparțin în special etapei a doua a dezvoltării sufixului, jumătății a doua a secolului al XVIII-lea și începutului celui de-al XIX-lea.

În cele ce urmează voi da un număr de adjective din fiecare categorie, fără să am intenția de a epuiza lista lor, lucru de altfel foarte dificil din cauza marelui număr de scrieri care ar trebui amănunțit cercetate. În ce privește categoria de adjective formate pe teren romînesc, ea este prezentată în întreaga listă din manuscrisele DA, completată cu adjectivele din textele pe care le-am cercetat. Desigur că această listă nu este fi mult îmbogățită, pe baza unei masive despuieri a textelor.

1. Adjective care au și corespondent rusesc și corespondent grecesc în afară de adjectivele discutate la pagina 105 a lucrării *Adjectivele (catolicesc, istoricesc, politicesc)* mai notez următoarele:

arhitectonicesc (rus. *apxymeKmoHimecKuu*, gr. *âpxiTsx-rovtxoț*): *arhitectonicesc* GoLESCU, i. 26; *obiceiul arhitectonicesc* GOLESCU, I. 112;

astronomicesc (rus. *acmpoHOMuuecKuu*, gr. *âorpovojjLixoc*) *trepetic* ... cit din *astronomicescă i fizicească învățatură* (Iași, 1774) J. BYCK, v. 38^v;

atomicesc (rus. *amoMunecnuă*, gr. *â-rofj.ix6c*): *se va sigurepsi atomicesc neîngrijire a tuturor neferilor* (1824) HURMUZAKI, DOC, la G. 155;

etimologhicesc (rus. *amuMOJioeimecKiu*, gr. *stU[xoXoyixoc*): *mari și socoteale etimologhicesți* CANTEMIR, HR. 102;

gheometricesc (rus. *eoMempuncKuu*, gr. *ysojixsTpixoț*): *adevărata metodă de descriere CU gheometricesc method* POTECA, F. 56;

liricesc (rus. *jiupmecKuu*, gr. *Xupixoț*): *vestit liricesc poet* MUMUZAKI, la B. R. v. III 335;

ritoricesc (rus. *pumopmecKuă*, gr. *pTjTopixoț*): *cuvintele ritoricesți* DOC, v. s. 207^v; *tropurile ritoricesți* CANTEMIR, IST. IER. 271; *nu vorbe ritoricesți și alcătuite, ci cu cuvinte smerite* IVIREA, DA ms.; *meștesug ritoricesc* (1742) B. R. V. II 59;

¹ Polikarpov, Lex. 1704, la SLOV. SOVR.. s. v.

² J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea. Studii și cercetări lingvistice*, V, 1954, nr. 1-2, p. 31 și urm.

³ Cf. N. Iorga, „Le voyageur français” al Abatelui Joseph Delaporte, București, 1940, - lucrare tradusă la 1785 după un original rusesc, - în care întîlnim forme ca: *alicesc*, *doncesc*, *ionicesc* (din rus. *ammuecKUU*, *dopuncKuii*, *uoHUtecKUU*).

sintacticesc (rus. *cuHmaKmuuecKuu*, gr. $\epsilon\kappa\sigma\tau\alpha\chi\iota\sigma\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$): **încheieri syntacticești** (1757) D. EUSTATHIEV, 1a J. BYGK, V. 35.

2. Adjective intrate prin filieră rusească din franceză și germană. Aceste adjective nu au corespondent grecesc; unele dintre ele sînt la origine latinești (**iuridicesc**, cf. lat. **juridicus**), altele sînt de origine franceză (**romanticesc**, cf. fr. **romantique**).

iuridicesc (rus. *mpudunecKuu*): **tagmele iuridicești** (1818) GASTER, CR. II 219;

mozaicesc (rus. *MoaaunecHuu*): **zugrăvală mozaicească** (1785) 1a J. BYGK, v. 40;

poeticesc (rus. *nosmmecKuu*): **țesătură poeticească** DOSOFTEI, V. S. 193, **basna poeticească** CANTEMIR, IST. IER. 243; **stihuri poeticești** MINEIUL (1776), 1a DA ms., s.v. **poeticesc**;

romanticesc (rus. *poMaumecnuU*): **o plimbare .... foarte frumoasă și romanticească** GOLESCU, I. 169.

3. Adjective de origine grecească :

avlicesc „de curte” (gr. $\alpha\upsilon\lambda\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$): **orice zapise aviicești sau prosopichis să plătească din perusia** sa URIGARIUL X 29; **puterea avlicească** POTECA, F. 11;

englimaticesc „criminal, care acuză” (gr. $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\omicron\mu\omicron\iota\sigma\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$): **pricini englimaticești** URECHIA, IST. ROM., 1a GĂLDI, M. 179; _

epistimonicesc (gr. $\epsilon\pi\iota\sigma\tau\omicron\mu\omicron\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$): **epistimontcești cărți** (1829) B. R. V. i n 649 (cf. și forma **epistimonicos** 1a GĂLDI, M. 182);

fratoricesc (gr. $\phi\alpha\tau\omicron\tau\omicron\upsilon\sigma\kappa\omicron\varsigma$): **tagma fratoricească a celor ce să zic dominicani** (1771) B. R. v. II 197;

hrimaticesc (gr. $\chi\omicron\mu\omicron\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$): **aceste patru sfinte biserici cele mai mari ale principatului Valahiei văzîndu-se în chinonie politicească și în dosolipsie hrimaticești** (1819) 1a GĂLDI, M. 196;

ighemonicesc (mai rar **heghimonicesc**, gr. $\epsilon\gamma\chi\omicron\mu\omicron\iota\sigma\tau\omicron\varsigma$): **ighemonicesc scaun** (1785) URICARIUL I 104; **ighemoniceasca datorie** (1815) URIGARIUL I 237;

schipticesc (gr. $\sigma\chi\iota\pi\tau\omicron\varsigma$): **lucrul în prepusul schipticesc lăsăm** CANTEMIR, IST. IER. 93;

zograficesc (gr. $\zeta\omicron\gamma\alpha\phi\iota\kappa\omicron\varsigma$): **academia crăiască a meșteșugului zograficesc** GOLESCU, i. 122.

în unele cazuri, deși adjectivul are un corespondent grecesc, derivarea ar fi putut avea loc și pe teren romînesc, de la substantivul corespunzător, cu sufixul **-icesc**. Iată cîteva exemple :

barbaricesc (și **varvaricesc**): **se spăimîntară toți și-l urîră pentru varvaricescul său mijloc** ZILOT, GR. 95; **responsuri pline de varvaricească trufie** ȘINGAI, HR. I 183; **fabule născocite și minciuni barbaricești** PANN, E. II 53 (gr. $\beta\alpha\beta\alpha\rho\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$ sau din **barbar** + **-icesc**);

• Max Vasmer, op. cit., s.v. **cuumancuc**.

• Vezi Dai, *Tolkoviti slovar russkogo iazka*, ed. a II-a, Moscova, 1955, s. v. **MO3auna** : **Moaa-utecuoe ucKycmeo**.

• Gr. $\tau\omicron\iota\upsilon\tau\omicron\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ ar fi devenit în romînește **piticesc**, conform pronunțării neogrecești.

• în toate aceste cazuri, GĂLDI, M. consideră sigură derivarea de la adjectivul grecesc corespunzător.

epitropicesc : **comisie epitropicească** COD. GAL., 1a TDRG; **avocat siei epitropicești** NEGRUZZI, LEGIUIRI 7 (gr. $\epsilon\pi\iota\tau\omicron\upsilon\pi\omicron\iota\sigma\kappa\omicron\varsigma$, sau **-icesc**);

patriarhicesc : **hrisoave întărite și prin patriarhicești singili** (1785) RIUL i 118; **sfîntă mînăstire patriarhicească** (1819) 1a GĂLDI 223 (gr. $\tau\omicron\upsilon\tau\omicron\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$ sau din **patriarh** -f **-icesc**);

teatricsc : **Aristofan, Evripid, Esiod au scris minunate poezii teatrale** MUMULEANU, 1a B.R.V. III 334 (gr. $\theta\epsilon\alpha\tau\iota\kappa\omicron\varsigma$; sau din **teatru**

4. Adjectivele derivate pe teren romînesc de la substantivele numeroase, fapt care dovedește marea circulație și productivitate a sufixului la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd apar cele mai multe adjective de acest fel. Unele dintre ele sînt formații personale, nu le mai întîlnim la alți scriitori. Cîteva adjective de tipul acestora folosesc și astăzi (**doftoricesc**, **papagalicesc**, **spitalicesc** etc).

actoricesc: **în schimb interpretarea actoricească e cu totul remarcabilă** INFORMAȚIA, an. v, 1957, nr. 1289, 2;

administraticesc : **în pricinile administraticești** ALB. ROM., 1835, 1a nr. 8, 34;

avgusticesc: **avgusticeștilor monarhi** ALB. ROM., 1835, nr. 7, 27

chesaricesc (**cezaricesc**) : **stihuri politice iubitorului de Dumnezeu al Rîmnicului, al chesaricești Valahii** MOLITVENIC (1730), 1a nr. ii 38;

chiriarhicesc : **chiriarhicești mănăstiri** URICARIUL V 359;

contabilicesc : **metoda polițistă a lui Clarii se îmbină cu maniera contabilă** ^ **licească** CONTEMPORANUL, S. II, 1948, nr. 158, 12;

criminalicesc: **învînovățire criminalicească** PRAVILA (1814), 1a nr. 1, ramul judecătoreiei **criminalicești** URIGARIUL II 206; **reprezentarea a tribunalului criminalicesc** NEGRUZZI, LEGIUIRI 4;

ctitoricesc : **casele ctitoricești** ZILOT, CR. 75; **documenturile ctitoricești ale mănăstirilor** URICARIUL III 33; **drepturi ctitoricești** ODORAN, I 416;

daviticesc : **te-ai făcut ca daviticescul pom cel răsădit Ungă izvoarăle** (1813) B.R.V. III 89;

dachicesc : **s-au început talmăcirea tomului întii în anul 1822 . . . la certării neamului romano-dachicesc** (1824) B.R.V. III 438;

dăscălicesc : **dăscăliceștile lui vorbe** (1712) B.R.V. I 486; **trece în la carte dăscălicească** EĂDULESCU-NIGER, 1a TDRG, S. V.

doftoricesc^, (și în forma modernizată **doctoricesc**) **buruienile uscate răsîndînd niște mirodenii doftoricești** DEMETRESCU, NUȘTAR, TDRG, s. v.; **Mabel devenise un fel de autoritate doftoricesc** ARDELEANU, U. D. 228;

elementaricesc : **scriptură elementariceasca** (1825) BIANU, CAT. ROM. 425;

evropeicesc (și în forma **evropaicesc**) : **obiceiul evropeicesc** ZILOT, CR. I, **mai virtos legilor evropeicești cătîna** ZILOT, GR. 94. (cf. ru. **европейский** 1a Nordstet, 1780, 1a SLOV. SOVR.);

- fanarioticesc* : să se împotrivescă voințelor **fanarioticești** ZILOT, CR. 68;
heruvimicesc: ceata **heruvimicească** V. AARON, la GASTER, CR. II 192;
hristianicesc : au trebuit pentru tineri mai fragidă hrană, pricinuitoare de **hristianicească** creștere B.R.V. III 439 ; spre folosul norodului aceștii **hristianicești țări** L. ASACHI, la B.R.V. III 150 ;
materialicesc : POLIZU¹, PONTBRIANT²;
matericesc : focul acela, au **matericesc** va să fie, au fără materie IVIREANUL, CARTE 92.
milităricesc : în ținutul Banatului, în **milităriceasca** graniță GOLESCU, i. 135;
mitropolicesc : la anul **1690** Varlaam ținea scaunul **mitropolicesc** ȘINCAI, HR. III 131; cel ce acum așa cu mare înțelepciune ocîrmuiaște scaunul **mitropolicesc** B.R.V. III 550 ;
moameticesc : Moamet, întemeietorul credinței **moameticesti** E. VĂCĂRESCU, la șio n₂, 76.
moralicesc : pildele lui ceale de învățătură **moralicești** (1799) GASTER, CR. II 169; cartea noastră cea **moralicească** DRĂGHICI, R. 103;
naționalicesc (și în forma *naționalnicesc*, probabil sub influența rus. **HauuoHajibHbiu**) : inspectorul a tuturor shoalelor noastre celor **naționalnicesți** (1816), G. MONTAN, la B.R.V. III 154; portul **naționalicesc** GOLESCU, I 159;
normălicesc (și *normalnicesc*) : dascăl **normalicesc** neunit în Brașov (1809) B.R.V. III 1; școala romanească de la Sf. Nicolaie, care poartă acum titlul mai impozant de „școală **normalnitească**” IORGA, i. L. II 52;
orfanicesc : STAMATI³, s. v.;
- i** *orientalicesc* : în Buda s-au tipărit în crăiască tipografie **orientalicescă** a Universității Bestii ION MOLNAR, Betorică adevărată învățătura și întocmirea frumoasei cuvântări, Pesta, 1798 (din titlu);
osmanicesc : **osmanicească**, turcească (poartă) STAMATI, S. V. otoman;
ospitalicesc : serviciile **ospitalicești** ale eforiei spitalelor civile la DA ms.;
otomanicesc : poarta **otomanicească** ZILOT, CR. 4; veletul **otomanicesc** (1802) URICARIUL I 11;
papagalicesc : un scriitor avînd pentru romanul ce face, ca material, pesimismul **papagalicesc**, iar ca erou un ins pătimaș de această boală, nu-și va înțelege eroul GHEREA, ST. CR. I 264;
păstoricesc : **păstoricescu** datorie (1759) B.R.V. II 147; **păstoriceasca** poslanie sau dogmatica învățătură (1760) B.R.V. II 148;
personalicesc : iar altefeși&lob&și sînt **personalicești**, adevărat împotriva persoanei aceleia ce iaste îndatorit spre a se da sau a face ceva PRAVILA (1814), la DA ms.; fără nici o altă **personalicescă** îndatorire a lor (1827) URICARIUL II 201;
piraticesc : vitejii **piraticești** GHICA, S. 390 ;

¹ G. Polizu, *Vocabular romno-german, compus și întocmit cu privire la trebuințele vieții practice de ... inaușit și cores de G. Bariț, Brașov, 1857, s.v.*

² Raoul de Pontbriant, *Dicționarul romno-francesu*, București și Gottingen, 1862, s.v.

³ Th. Stamati, *Dicșionăraș romanesc de cuvinte tehnice și altele greu de înțeles*, Iași, 1852.

- proprietăricesc* : locurile **proprietăricești** I. IONESCU, D. 354;
 tățile particularilor sînt ... pogoane **proprietăricești** și ... clăcășești I. IONESCU, M. 133;
protestanticesc : POLIZU, s. v. ;
raielicesc : dintru începutul **raieliceștii** supuneri ... Moldavia neștrămutat neclătitul său mijloc al credinții către prea Devlet (1822) URICARIUL VI 124;
reportericesc : treburile **reportericești** ne-au purtat între salariați și cifrele de producție a două mari întreprinderi textile 1947, nr. 734, 2;
săhăstricesc : spre aducerea-aminte de a lor ... **săhăstricescă** hotărît DRĂGHICI, R. 312;
scriitoricesc : tirania meșteșugului **scriitoricesc** CEZ. PETRESCU, C
serafimicesc : glasul **serăfimicesc** (1802) GASTER, CR. II 195;
serafimicesc GASTER, CR. II 195;
slavonicesc : limba **siavonicească** Eusso, s. 71;
spitalicesc : unitățile **spitalicești**, creșele și căminele de zi INFORMA 1957, nr. 1352, 1;
thetalicești : fecioare **thetaiticești** (1773) GASTER, CR. II 88 (de l
 <V. SI. T<JT4AHia) ;
urbarialicesc „stabilit prin urbariu (registru oficial în care erau proprietățile teritoriale, împreună cu impozitele, taxele și fiile aferente), de natură urbarială” : **birurile urbariaicesc** ... HR. III.284;
viziricesc : și domneau frații în treburile **viziricești** cite o săptămînă CAMILAR, IOOI N, 321;
zugrăvicesc : temeiturile meșteșugului **zugrăvicesc**, la DA ms. (cf. ficesc).

Cauzele dispariției sufixului -icesc

Deși la începutul secolului trecut sufixul -icesc se folosea decît pînă atunci, lucru favorizat și de masiva pătrundere a adjectivelor neologice din diferite domenii ale științei, literaturii și tehnicii pe de altă parte, mediul rusesc, concurența adjectivelor în -ic, care pătrund din franceză, devine din ce în ce mai puternică, iar adjectivele în -icesc să fie simțite ca învechite. La scriitorii ca Mumuleanu⁴, Iancu Văduțiu⁵ întîlnim încă forme în -icesc (*bahicesc*, *politicesc*, *scolasticesc* la *patrioticesc*, *spartanicesc*, *mesinicesc* la al doilea) alături de cele mai numeroase.

Ion Heliade Eădulescu este primul care se ridică față de formele în -icesc, într-un articol din 1832, intitulat *Bepede de ochi asupra limbii și începutului romînilor*: „Multe adjectiv

⁴ Probabil o creație mai nouă.

⁵ Gr. Brîncuș, *Limba poeziilor lui Barbu Paris Mumuleanu*, în *Contribuții la evoluția limbii noastre literare în secolul al XIX-lea*, București, 1956, p. 21.

⁶ P. V. Haneș, *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului XIX*, București, 1904, p. 38.

posesive, ce rău s-a obicinuit a se termina în -esc, se pot schimba, atît spre împușinarea silabelor, cît și spre mai bunul înțeles; spre pildă în loc de politicese, diplomaticesc, organicesc, moralicesc, putem zice: politic, diplomatic, organic, moral¹. Cauza pentru care le considerăm nerecomandabile e lungimea lor, faptul că sînt greoaie. Desigur că această recomandare a lui Heliade a avut răsunset, reușind să contribuie la impunerea formelor în -ic și la înlăturarea celor în -icesc, dar motivul pentru care sufixul — care în cuvintele de felul celor discutate aici nu mai era simțit decît ca -esc — a fost înlăturat cu totul, mi se pare că a fost altul.

Atîta vreme cît modelul rusesc era puternic și mai ales — am putea spune — modern, vorbitorii l-au acceptat pe -icesc. Influența franceză însă a dus la apropierea formelor adjectivelor de acest fel de formele franțuzești. Adjectivele franțuzești terminate în -ic au creat vorbitorului impresia că folosește sufixul adjectival -esc în mod inutil. În felul acesta s-a renunțat de fapt la forma veche a adjectivului, ca și la sufixul -icesc.

Dicționarele de la mijlocul secolului al XIX-lea ne arată clar situația lui -icesc în această perioadă. Aproape toate adjectivele în -icesc, simțite ca adjective în -esc, sînt înlocuite prin forma lor scurtă. În *Vocabularul portărel romînesc-franțozesc și franțozesc-romînesc*, publicat de I. A. Vaillant la 1839, este evident că autorul a preferat forma scurtă, aproape întotdeauna corespunzătoare celei franțuzești. Sînt păstrate doar cîteva forme în -icesc : *apostolicesc, asiaticesc, evanghelicesc*. De remarcat că aceste adjective sînt vechi în limbă.

O a doua categorie este cea a adjectivelor care au două forme : *britanic\britanicesc, gotic\goticesc, catolic\catolicesc, gramatical\grămaticesc*.

A treia categorie o formează adjectivele de tipul: *matematicesc, mecanicesc, ritoricesc* traduse de Vaillant prin fr. *mathematique, mecanique* și *de la rhetorique*, cărora le corespund substantivele *matematic, mecanic, ritoric*, în franțuzește *mathematicien, mecanicien, rhetoricien*. După cum am mai arătat, raportul dintre substantivele în -ic și adjectivele în -icesc, care apar și în dicționarul lui Vaillant, e mai vechi și se explică prin influența limbii ruse.

Comparînd dicționarul lui Vaillant cu dicționarul lui Polizu, apărut aproximativ cu 20 de ani mai tîrziu², se poate observa că formele în -icesc au pierdut teren în favoarea adjectivelor în -ic. La Polizu, spre deosebire de Vaillant, adjectivele în -ic și în -icesc formează de cele mai multe ori dublete: *agronic-agronicesc, alegoric-alegoricesc, alopatic-alopaticesc, anatomic-anatolicesc* etc, iar forma de bază este prima, ceea ce dovedește că adjectivele în -icesc erau considerate variante, iar nu forme frecvente. Pe de altă parte, păstrarea adjectivelor în -icesc a fost, probabil, cerută de mulțimea de adverbe în -icește care apar în acest dicționar (*agronicicește, alegoricicește* etc, pentru a traduce adverbele germane corespunzătoare). Cazurile în care sînt păstrate formele în -icesc sînt foarte rare : *grămaticesc, epitropicesc*, primul vechi, iar cel de-al doilea între-

¹ în *Scrieri politice, sociale și lingvistice, Craiova* [f.a.], p. 40.

² *Vocabular romno-german, Brașov*, 1857.

bunțat încă des la mijlocul secolului trecut ca termen juridic. În mtuuiim cîteva dublete : *diavolesecdiavolicesc, doctoresc/doctolicesc* în se dă preferință formelor în -esc.

Interesant este și dicționarul lui Th. Stamatî, apărut cu cît înaintea dicționarului lui Polizu. Și aici se dau cîteva adjective în *orfanicesc, osmanicesc*, unele forme duble : *eroicjeroicesc, gramaticmăticesc*. Pe *Inimic* îl glosează prin *himicesc* iar pe *toman* prin *osmicesc*. Ceea ce înseamnă că formele în -icesc erau încă folosite. Mai interesant însă unele forme refăcute : *aeric, anomalistic, egoistic, pedantic*, și, probabil, din dorința de a evita formele în -icesc, considerate ca comandabile.

Scriitorii moderni din secolul trecut, puternic influențați de franceză, au renunțat aproape cu totul la adjectivele în -icesc. Ele apar rar, la unii scriitori moldoveni : Negruzzi (*greșeală gramatică o mică filologhicescă dispută*), Eusso (*precizie matematicescă Ghica* (*vitejii piraticești* s. 390), Kogălniceanu (*asiaticesc*).

Valoarea stilistică a lui -icesc

Adjectivele în -icesc nu se mai folosesc astăzi decît în limbă tristicii, atunci cînd autorul își plasează acțiunea lucrării într-o mai veche și vrea să dea o culoare arhaică stilului:

Știa să mînințe și să beie bine, după monahicesca rîșnă. SADOVEANU, Z. G. 260.

Și domneau frații în treburile viziricești cîte o săptămînă pînă la CAMILAR, IOOI N. 321, sau să confere o nuanță de mai pu puțină autenticitate vorbirii personajelor :

Această învățatură diplomaticească, mîria-ta, eu socot că aduce decît folos. SADOVEANU, Z. G. 158.

Mă cheamă Duban și mă pricep în meșteșugul tîmăduirii; toată știința doctolicescă. CAMILAR, IOOI N. 79.

Alteori adjectivele în -icesc aduc o nuanță populară, cu iz de stilului:

Și cîte soboare și revizii de fețe bisericicești și poiticești. trecut prin satul nostru spre mănăstirii CREANGĂ, A. 53.

Trimisese cuconu Ioniță pe nepotul său... să învețe doftoricești știința a dobitoacelor. HOGAȘ, DR. M. II 95.

Scoase din buzunarul vestei un creion . . ., fără de care, dintr-o nuiță dăscălicească, nu putea vorbi. CEZ. PETRESGU, Î. Aceasta se explică prin faptul că unele dintre adjectivele de acest fel au intrat în literatura populară :

Umbli cu firi ritoricești trei fete de crai să amăgești. TEODORESCU, P. p. 106.

¹ C. Negruzzi, la I. Heliade-Rădulescu, *op. cit.*, p. 43.

² *Ibidem*, p. 45.

Dintre adjectivele în *-icesc* s-au păstrat în limba contemporană doar câteva, care însă se folosesc mai ales în limba scrisă, în anumite grupuri de cuvinte, dând o nuanță căutată stilului: *actoricesc, contabilicesc, papagalicesc, reportericesc, scriitoricesc, spitalicesc (meșteșug scriitoricesc, talent actoricesc, memorie papagalicească, unități spitalicești), în schimb interpretarea actoricească e cu totul remarcabilă. INFORMATIA, an. V, 1957, nr. 1289, 2.*

Owen, a cărui probitate și pricepere în mărunțișurile contabilești făceau neprețuite serviciile sale de contabil principal. P. COMAR-NESCU, traducerea romanului Bob Boy, 13.

Activitatea scriitoricească rămîne, cum e natural, închinată colectivului. SADOVEANU, E. 106.

CONCLUZII

1. Sufixul *-icesc* este un sufix savant. El provine din rusescul *-unecKuu* și a intrat în limbă pe la mijlocul secolului al XVII-lea. Faptul că cele mai multe adjective la care apare sînt de origine grecească, se explică prin situația pe care acest sufix o are în rusă și prin aceea că s-a dezvoltat într-o perioadă de influență a limbii grecești.

2. În jumătatea a doua a secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sufixul *-icesc* cunoaște o nouă perioadă de dezvoltare, sub influența limbii ruse moderne. Acum sufixul este izolat din cuvintele grecești și latinești și formează un număr destul de mare de derivate.

3. La începutul secolului al XIX-lea formele în *-icesc* încep să fie părăsite, în urma concurenței adjectivelor în *-ic*, intrate direct din franceză. Culegerile de legi și de documente îl păstrează pînă pe la mijlocul acestui secol.

4. În limba actuală, sufixul *-icesc* nu a dispărut de tot: el se mai păstrează în câteva derivate.

5. Istoria sufixului *-icesc* este o dovadă de felul în care sufixele se influențează reciproc și își condiționează dezvoltarea. Marea circulație a lui *-esc* a contribuit la apariția și la dezvoltarea lui *-icesc*. Acesta, la rîndul lui, l-a sprijinit pe *-esc*.

SUFIXUL *-IER*

DE

ZIZI ȘTEFANESCU - GOANGĂ

în latină sufixul *-arius* forma adjective; ulterior însă, tot devenit sufix substantival și atașat la o temă nominală indica o *argentarius, asinarius* etc. Limbile romanice au păstrat acest sufix

rom. *-ar(iu)* : *argintar(iu), aurar(iu), văcar(iu)* etc.;

it. *-ajo* : *agorajo, calzolajo, lattajo, caprajo*;

fr. *-ier* : *argentier, chevalier, sellier*;

sp. *-ero* : *arquero, carbonero, etntero, portero*;

port. *-eiro* : *carvoeiro*.

Forma neutră *-arium* era folosită frecvent în desemnarea unor *aerarium, aquarium*; a unei taxe : *columnarium* „impozit pe *salarium, uasarium* „impozit pe mobile" etc. Limba română, ca și celelalte, are puține formații de acest gen : *alunar(iu), grînar(iu), frunzar(iu)*

Sensurile imprimare cuvintelor de sufixul *-arius* și de neutru *-arium* au fost conservate în general de limbile romanice.

Deosebit de productiv în limba franceză, *-ier* a provenit din *-arium (columbarium > colombier)*, fie de la terminația adjectivală *(aduersarius > v. fr. aversiers)*.

În evul mediu și *-er* a trecut la *-ier* : *bachelor, boucler, colier* au devenit *bachelier, bouclier, collier, singulier*.

Sufixul *-ier* se atașează în limba franceză la substantive și adjective, substantivele predominînd ca număr :

a. derivate substantivale : *brigadier, boursier* etc.

b. derivate adjectivale : *plenier, grossier, journalier*.

În trecut, în franceză existau și derivate de la teme verbale (*colombier, devancier* etc), procedeu care nu s-a păstrat.

¹ Vezi W. Meyer-Liibke, *Grammaire des langues romanes*, II, Paris, 1895, p. 123 și urm.

² Vezi Kr. Nyrop., *Grammaire historique de la langue française*, III, Copenhaga, 1907, p. 123 și urm.

Nyrop¹ împarte cuvintele în următoarele categorii :

a. derivate substantive care desemnează o persoană lucrătoare, care produce, fabrică, are grijă de obiectul indicat de temă sau poate să aibă cu acest obiect diferite raporturi: *sellier, choeolatie, chemisier, bijoutier, fermier, prisonnier, geâlier, rentier*. Din exemplele de mai sus se poate observa că derivatele au sensuri foarte variate. Astfel e de semnalat sensul contrar al anumitor cuvinte : *geâlier* și *prisonnier* (*prisonnier* înseamnă „deţinut”, iar *geâlier* „persoana care păzeşte deţinutul”);

b. derivate substantive care arată locul în care este conţinut ceva : *salaâier, sucrier, plumier, ancrier, herbie*;

c. nume de arbori, în special fructiferi: *palmier, bananier*.

Adjectivele formate cu sufixul *-ier* desemnează o calitate : *couturier, ospitalier, fruitier, princier, routier*. Adjectivele pot fi substantivate ca, de pildă, *fruitier, routier*.

Varianta feminină a lui *-ier*, forma *-iere*, serveşte de asemenea la formarea de noi cuvinte. De obicei arată : locul unde este conţinut primitivul (*aumoniere, cafetiere, grenadiere, sabliere*); un loc locuit (*fourmilier, renardiere*); un loc semănat și plantat (*cheneviere, sapiniere, pepiniere, meloniere*); diferite ustensile (*brassiere, chatiere*).

În concluzie, *-ier* în franceză indică în primul rând o persoană care se ocupă de un lucru (prin profesie, muncă, face comerț, găseşte un mijloc de întreținere în aceasta sau scopul vieții sale) sau mai poate indica nume de locuri, instrumente, nume de arbori etc.

O dată cu influența masivă a limbii franceze, în limba română au pătruns foarte multe cuvinte care conțineau sufixul *-ier*. La noi, după cum am arătat la început, exista un sufix românesc *-ar(iu)* din latinescul *-arius*, cu varianta *-er(iu)*. Sufixul *-ar(iu)*, când tema derivatului se termină în *i* sau în consoană muiată, are varianta *-er(iu)*. Dacă sunetul anterior, care ține de radical, este un», atunci avem *-(i)er(iu)* : *prăștier(iu)*, analizat de vorbitor *prăst-ier(iu)* sau *albier (alb-ier)*.

Această situație din limba română n-a evoluat pînă la a face din varianta *-ier* a lui *-ar*, un sufix de sine stătător, care să formeze derivate. Majoritatea formelor pe care le avem inițial cu sufixul *-ier* sînt provenite din limba franceză și cred că nu se poate susține existența nici unui exemplu de cuvînt format cu un sufix vechi românesc *-ier*.

Deci sufixul a venit în limba noastră din franceză prin numeroasele cuvinte împrumutate care îl conțineau (*-ier* avînd în această limbă o extindere și o productivitate foarte mare).

Situația acestui sufix a fost întărită și de faptul că la noi au fost importate nu numai derivatele, dar și cuvintele de bază, astfel că uneori e greu de stabilit dacă un derivat cu *-ier* e împrumutat ca atare din franceză sau dacă a fost format la noi, însă cu elemente (temă + sufix) împrumutate. De exemplu: *brancardier, buchetieră, bufetier, bulevardier, camerier, cantinier, cantonier, cartușieră, costumier, echipier, factu-*

¹ Vezi Kr. Nyrop, op. cit., III, p. 123 și urm.

² Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 35 și urm.

rier, fermier, fișier, grenadier, hotelier, mobilier, obuzier, petrolier, niera, pudrieră, supieră s-ar fi putut foarte bine să fie formate romînesc, deși toate au corespondente în franceză. *Dicționar romîne moderne* dă ca etimologie la *gondolier*, it. *gondoliere* și it. *cassiere*. La cele de mai sus se poate adăuga *condotier*. Sufixul *-ier* a putut veni la noi din această limbă, deoarece substantivele pînă din italiană în romînă sînt foarte puține.

*

Și la noi, ca și în franceză, derivatele cu *-ier* sînt în cea mai mare parte substantive, adjectivele fiind într-un număr mai mic față de substantivele. Substantivele indică în primul rînd numele unei profesii, îndeosebi al celui care face un anumit lucru sau are o anumită calitate, sau, în unele cazuri, cuiva, un mijloc de existență : *artificier, autocarosier, betonier, brancardier, bufetier, bijutier, bursier, costumier, condotier, casier, cantinier, corsetier, extractier* „funcționar însărcinat cu extragerea răzătoarelor de acte” (*extractierul Vistieriei* IORGA, S. D. xvr, la DA); *garderobier, glucozier* „tehnician specializat în prelucrarea glucozilor”; *gondolier, infirmier, liftier, plafonier* „meseriaș care face plafoane”; *șamotier* „lucrător care arde cărămizi refractare”, *textier, ușier*.

Numeroase sînt derivatele care arată anumite grade în armată sau în categorii legate de specificul muncii sau al armei respective : *armurier, chiuvasier* „soldat în armata franceză făcînd parte din corpul de artilerie”; *armurier*, „soldat în armata franceză făcînd parte din corpul de artilerie”; *chiuvasier* „soldat care lucrează la construirea podurilor în armată”,

Derivatele cu *-ier* mai pot arăta apartenența la un grup de persoane care îndeplinesc o muncă sau o acțiune comună : *brigadier, echipier* etc., pe lângă sensul de profesiune pe care-l mai au.

Din domeniul terminologiei școlare menționez: *bursier* (în accepția aceasta venit prin intermediul limbii ruse), *restanțier*.

Sînt foarte multe derivatele care desemnează un receptacol, un obiect, un fel de aliment, un fel de băutură, un fel de mâncare, ritate formate pe teren românesc, avînd forma feminină *-ieră* : *bonbonciocolatieră, compotieră, fructieră, scrumieră, săpunieră, salateră,*

Derivatele în *-ier* mai denumesc :

colecții de diferite obiecte : *fișier, medalier, mobilier;*

formulare tipizate : *chitanțier, bonier, facturier;*

diferite feluri de arme : *obuzier, bombardier;*

denumiri de nave (legate de specificul fiecăreia) : *petrolier, torpedier;*

accesorii de îmbrăcăminte : *burtieră, colier;*

unelte și mașini: *balansier, betonieră, cremalieră, distanțier;*

arbori : *bananier, copaier, cocotier, palmier;*

conglomerate : *coralier, polipier;*

alte feluri de obiecte : *așișier, butonieră* etc.

După cum vedem, sensurile imprimate de acest sufix sînt foarte diferite.

Sufixul *-ier* a format foarte multe derivate adjective. Majoritatea arată calitatea sau însușirea unui lucru : *animalier, ciocolatier,*

lier, manufacturier, forestier, perlier, rutieră, trustier. Altele arată o atitudine (de obicei cu sens peiorativ) a unei persoane : *aventurier, boulevardier, cancanier*. Multe din adjectivele în *-ier* pot fi substantivate, de ex. : *aventurier*.

Poate fi adusă în discuție și confuzia dintre *-ier* și *-er*. Acad. Iorgu Iordan, în lucrarea citată, consideră că această confuzie se datorește unor cauze fonetice și morfologice. Pe de o parte, *i* neaccentuat înaintea unui *e* accentuat are tendința de a fi eliminat. În felul acesta, s-a ajuns la monosilabizarea lui *-ier* și ulterior la *-er*. Așa au apărut, în vorbirea puțin îngrijită, *cantiner, plutoner, pioner* etc. Pe de altă parte, confuzia a fost întărită și prin faptul că, de la același radical, avem derivate cu ambele sufixe : *miner, minier* (derivate venite din franceză, primul format din *mine* + *-eur* și al doilea din *mine* + *-ier*).

Sufixul *-ier* din franceză a fost redat uneori în limba română prin *-iar* : *familiar* < fr. *familier*, *princiar* < fr. *princier*. Aceste forme deosebite se datoresc fie influenței latine, fie probabil unui amestec cu vechiul sufix românesc *-ar(iu)*.

În limba română, alături de formațiile cu *-ier*, există altele în *-ist*: *betonier* și *betonist*, după cum poate să existe și *bulevardist, camerist* etc.

Concurența nu este prea mare și are loc mai ales la denumirile de ocupații sau profesioni.

Consider că se formează derivate cu *-ier*, nume de profesioni, atunci când există modelul francez, și în general acest model există. Derivatele formate la noi sînt în număr redus și sînt influențate de cele franceze.

Se poate vorbi aici și de un calc lingvistic. De pildă, *ușier* nu există în franțuzește, în schimb există *portier* format din *porte* + suf. *-ier*; la fel și *săpu'nieră* (fr. *savonniere*), *scrumieră* (fr. *cendrier*), *burtieră* (fr. *ventriere*).

Formațiile românești care indică un receptacul au tendința de a se forma numai cu *-ieră* : *fructieră, salatiară, spumieră, spirtieră, șerbetieră, tușieră, untieră*. Deci existînd în limbă (venite din franceză) derivate ca : *pudrieră, supieră, sosieră*, au apărut și formații!» românești citate mai sus. Altele, ca *noptieră* de exemplu, au apărut independent de modelele existente în franceză.

*

Din cercetarea tuturor cuvintelor din *Dicționarul limbii romîne moderne* și din vechiul *Dicționar general al limbii romîne*, în manuscris, se poate afirma că sufixul *-ier(ă)* a fost și este productiv în limba română. Voi da mai jos lista cuvintelor formate pe teren românesc fără corespondente în alte limbi : *afișier, autopsier, betonier, bonier, burtieră, bustier, cabanier, cabinier, cauciuchier* (neînregistrat), *chitanțier, extractier, garde-robie, glucozier, noptieră, pilotier, plafonier, plutonier, restanțier, salatiară, săpunieră, scutier, spirtieră, spumieră, șamotier, șerbetieră, textier, trustier, tușieră, untieră, ușier*.

În concluzie, din materialul studiat și din parcurgerea unor texte din secolul al XIX-lea în comparație cu textele actuale, se poate constata

că sufixul continuă să formeze derivate în număr mai mare decît în domeniul tehnic, la cuvintele care denumesc ustensile și mașini. Altes la numele de profesioni, procedeul este obișnuit. După cum ar denumirile de receptacule sînt numeroase și sufixul *-ieră* de l denumiri nu e concurat de nici un alt sufix.

Acad. Iorgu Iordan, în *Limba romînă actuală. O gramatică lilor*¹, la capitolul privitor la sufixul *-ier*, menționează ca noi der *articlier, artificier* (al limbii și stilului), *animalier, biografier, bustolier* și la acestea se mai pot adăuga și altele : *cauciuchier, moăelieșamotier* etc.

-ier este un sufix neologic care poate fi alăturat la teme. El se poate atașa, în afară de temele provenite din latină și francezele din greacă, turcă. Din materialul studiat n-am găsit nici o t slavă care să fi dat vreun derivat cu ajutorul sufixului *-ier*.

Părțile de vorbire care formează derivate cu sufixul *-ier* s substantivul și adjectivul.

Prin cuvintele împrumutate s-a împrumutat nu numai f și conținutul lor, fără modificări de sens. Mai mult chiar, derivatele pe teren românesc s-au încadrat, după cum am arătat, în catego sensuri ale derivatelor împrumutate.

Deci sufixul *-ier* este un sufix productiv cu posibilități de de Afirmația din *Limba romînă. Fonetică-vocabular-gramatică*² că su încetat să mai fie productiv nu este întemeiată. Permanent apar derivate cu *-ier*, derivate cu largă circulație în limba noastră.

¹ Iași, 1945.

² București, 1956, p. 84.

SUFIXELE *-ISM* ȘI *-IST*

DE

JANA ALBIN

Sufixele *-ism* și *-ist* sînt de origine greacă (-*wyfioc*, *-iarr\c*). În grecește *-icrfi.6c*, *-krrvj*; derivă substantive ca : papPapterfi.6; „barbarism”, SXXTJ-VKJ[A6<; „elenism”, *oρo<pi<mf*<; „solist”. Din limba greacă sufixele au trecut și în latină (*-ismus*, *-ista*), unde au dat naștere la un număr redus de derivate. De exemplu : *paganismus* „păgînism”, *computista* „socotitor”. Limbile romanice nu au moștenit aceste sufixe direct din limba latină, ci le-au împrumutat pe cale savantă, după Renaștere.

Sufixele, care se prezintă sub forma *-isme* și *-iste* în franceză, *-ismo* și *-ista* în italiană, spaniolă și portugheză, apar și în alte limbi, cum ar fi, de pildă, germana (*-ismus*, *-ist*) și rusa, în formă asemănătoare cu cea romînească (*-U3M*, *-ucm*).

Eăspîndirea acestor sufixe în limbile romanice are loc la sfîrșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea, lucru dovedit prin cuvintele care se găsesc atestate pentru prima dată în această perioadă. O excepție o constituie cuvîntul *artiste* (*artista* în italiană), după *artista* din latina medievală, care este atestat în secolul al XIV-lea. La 1671 găsim atestat în limba franceză cuvîntul *quietisme*, *-iste* < *quiet*, la 1719 ; *buraliste* < *bureau*, la 1721; *proselytisme*<*proselyte*, la 1690 ; *symphoniste* < *symphonie*, la 1704 ; *journaliste* < *journal*.

Cuvintele formate cu sufixele *-ism* și *-ist* în diversele limbi denumesc doctrine, curente de toate nuanțele și pe adepții acestora. în franceză : *catholicisme*, *-iste*, *empirisme*, *-iste*, *encyclopedisme*, *-iste*, *materialisme*, *-iste*, *moăernisme*, *-iste*; în italiană : *ăentista*, *ăarvinista*, *fascismo*, *-ista*, *naturalismo*, *-ista*; în spaniolă : *parlamentarismo*, *protestantismo*; în germană : *Autonomist*, *Klassizismus*, *-ist*, *Klerikalismus*, *Konstitutionalismus* ; în rusă : *anojiumu3M*, *6ojibuteeu3M*, *KOMMynu3M*, *- ucm*.

Derivatele în *-ism* și *-ist* mai exprimă atitudini, trăsături de caracter pozitive sau negative și pe cei care le au. în franceză : *alarmiste*, *arrivisme*, *-iste*, *egoisme*, *-iste*, *patriotisme*; în rusă : *napbepu3M*, *-ucm* etc.

Alte derivate denumesc : ocupații, meserii și pe cei care le practică, în franceză : *artiste, bandagiste, ebeniste, fleuriste, jardiniste, journalisme, -iste* ; în italiană : *artista, dentista, solista* ; în spaniolă : *artista, fresquista* ; în portugheză : *camarista, fludista* ; în germană : *Altist, Kabbalist, Kanzelist, Komponist, Zivolist* ; în rusă : *Kamiejupucm* etc. Termeni de specialitate din diverse domenii (medicină, tehnică) : în franceză : *albinisme, daltonisme, -iste* ; în italiană : *acromatismo, autismo* (o boală mintală) ; în germană : *ATcromatismus* ; în rusă : *axpoMamu3M*.

O cercetare mai amănunțită a situației din diversele limbi ar descoperi și alte sensuri pe care probabil că le au derivatele în *-ism* și *-ist*. Aceasta însă nu este scopul lucrării de față.

*

În limba română sufixele *-ism* și *-ist* au intrat relativ recent (începutul veacului al XIX-lea) și se numără printre sufixele cele mai productive. Ele au pătruns o dată cu cuvintele împrumutate din limba franceză și italiană, de unde le-am luat pe calea scrisului¹. Avem de asemenea un număr de cuvinte intrate din limbile germană și rusă.

Majoritatea cuvintelor cu sufixele *-ism* și *-ist*, împrumutate, sînt analizabile, întrucît am împrumutat din diversele limbi atît derivatele cu sufixele respective, cît și cuvintele-bază. Sufixele, căpătînd în felul acesta o existență proprie, au putut fi atașate, prin analogie, la cuvinte de proveniență diferită. Deci în afară de neologisme, găsim în limba română derivate în *-ism* și *-ist* avînd ca teme fie cuvinte vechi românești, de origine latină, fie cuvinte împrumutate din limbile maghiară, turcă etc.

Voi da cîteva exemple pentru ilustrarea celor spuse mai sus : *ațist* provenit din *ață*², *burtăverdism* < *burtăverde*, *ciocoism* < *ciocoi*, *codism* < *coadă*, *gurist* < *gură*, *împăciuatorism*, *-ist* < *împăciuator*, *nepotism* < *nepot*, *păgînism* < *păgîn*, *romînism* < *romîn*, *secăturism* < *secătură*, *stîngism* < *stîngă*? *țărănist* < *țărăn*, *boierism* < *boier* (cf. v.sl. EOrtiapmrh), *divanist* < *divan* (turc. *divan*), *iobăgist* < *iobag* (magh. *jobbăgy*), *mahalagism* < *mahalagiu* (cf. *mahala* < turc. *mahalle*), *naist* < *nai* (turc. *nay*), *orășenism* < *orășean* (cf. *oraș* < magh. *város*), *tembelism* < *tembel* (turc. *tembel*), *zeflemism*, *-ist* < *zeflema* (turc. *zeviclenme*).

Părțile de vorbire create cu sufixele *-ism* și *-ist*. Funcția semantică a acestor sufixe

Toate părțile de vorbire flexibile, în afară de articol și pronume³, pot da derivate în *-ism* și *-ist*. Dintre părțile de vorbire neflexibile, sufixele **se** pot atașa la adverbe.

a) Substantive care definesc fie noțiuni abstracte, fie concrete, nume proprii sau comune : *artă* > *artist*, *atlet* > *atletism*, *atom* > *atomism*,

¹ Vezi Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă (neologisme)*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1939, p. 3—4.

² *Ibidem*, p. 59.

³ O excepție ar putea fi *ego* > *egoism*, *-ist*, *egotism*, *-ist*, care nu este însă pronume românesc.

-ist, *aventură* > *aventurism*, *-ist*, *cameleon* > *cameleonism*, *cameră* > *camerarism*, *trăire* (infinitiv lung) > *trăirism* etc.

b) Adjective și adverbe : *alpin* > *alpinism*, *-ist*, *autoritar* > *autoritarism*, *-ist*, *clandestin* > *clandestinism*, *negativ* > *negativism*, *-ist*, rădăcina poate fi și substantiv și adjectiv : *pasiv* > *pasivism*, *-ist*, *snobism* etc).

c) Cîteva numerale compuse : *cincisute* > *cincisutist*, *patruzece* > *patruzeceiost*, *patruzeceioptist*, cu varianta *pașopt* > *pașoptist*, *sută de mii* > *sutămii* etc.

d) Cîteva verbe : *a compune* > *componist* (germanism ieșit din limbă), *a determina* > *determinism*, *-ist*, *a manipula* > *manipulist*, *a transforma* > *transformism*, *-ist*.

Derivatele în *-ism* sînt substantive. În majoritatea cazurilor sînt substantive abstracte. Există unele cuvinte care au și un înțeles abstract și unul concret. Așa sînt : *banditism*, *secăturism*, exemple date de Iorgu Iordan în *Sufixe românești de origine recentă*, care denumesc modul de a se comporta al unor oameni cît și rezultatul comportamentului propriu-zisă.

G. Pascu, în lucrarea sa *Sufixe românești*, susține că aceste substantive sînt de genul masculin, fiind folosite numai la singular, cum este cazul lui *mahalagism*, care este eterogen, avînd formă și pentru plural, *malhalagism*. *narul limbii romîne literare contemporane* consideră aceste cuvinte de gen neutru, multe din ele avînd plural, cum ar fi de pildă : *antagonism*, *antagonism*, *arhaism*—*arhaisme*, *cavalerism*—*cavalerisme* etc. sau chiar *antagonism* sînt folosite numai la singular, există totuși, teoretic, posibilitatea crea pluralul de la oricare din ele. Terminația lor la plural fiind femininelor (-e), ele sînt pe drept cuvînt considerate neutre.

Derivatele în *-ist* pot fi substantive sau adjective. Multe din ele sînt substantive în *-ist* au ambele valori (substantiv și adjectiv), cum ar fi : *caricaturist*, *formalist* etc.

*

Sufixele *-ism* și *-ist* nu se atașează totdeauna singure la temele respective, într-o serie de cuvinte ele sînt precedate de alte sufixe sau de un sufix compus.

a) *-ian* + *-ism*, *-ist* : *arghezianism*, *eminescianism*, *malhalagianism*, *politicianism*, *-ist* etc.

b) *-an* + *-ism*, *-ist* : *poporanism*, *-ist* etc.

.) *-f* + *-ism*, *-ist* : *conciliatorism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist* etc.

d) *-ar* + *-ism*, *-ist* : *familiarism*, *-ist* etc.

.) *-ai* + *-ism*, *-ist* : *colonialism*, *-ist*, *fenomenalist*, *memorialist* etc.

i) *-onism*, *-onist* : *decepționism*, *-ist*, *iluzionism*, *-ist*, *procuratorism*, *-ist*, *revizionism*, *-ist* etc.

g) *-onal* + *-ism*, *-ist* : *convenționalism*, *-ist*, *internaționalism*, *naționalism*, *-ist* etc.

¹ București, 1916, p. 421.

în cazurile enumerate mai sus nu ne dăm seama totdeauna dacă avem de-a face cu două sufixe sau cu un sufix compus. La aceasta contribuie uneori și faptul că tema propriu-zisă (fără sufixul care precedă pe *-ism* și *-ist*) nu este un cuvânt complet (*memori* -+ *al* + *ist*).

Exemplele date pot fi grupate în mai multe categorii :

1. Cuvinte a căror rădăcină sau temă este precis distinctă, cum este cazul lui *arghezianism*, *poporanism* (*arghezi* -f- *an* + *ism*, *popor* -f- *an* -f- *ism*).

2. Cuvinte în care avem de-a face cu un sufix compus : *-onism*, *-onist*, format după modelul franțuzesc. Așa este cazul lui *deceptionism*, *-ist*, *profesionism*, *-ist*. L-am numit sufix compus, deoarece în românește *-on* (*-ion*) nu este sufix. Dacă avem cuvinte ca: *deception*, *profesion*. Sufixului franțuzesc *-ion* îi corespunde în limba română sufixul *-ie* sau *-iune*. În multe din aceste cazuri avem de-a face cu cuvinte împrumutate din limba franceză (*expansionnisme*, *-iste*, *illusionniste*, *revisionniste* etc).

3. Cuvinte la care este greu de precizat tema sau rădăcina (este greu de distins dacă sufixul care precede pe *-ism* sau *-ist* aparține temei sau formează împreună cu *-ism*, *-ist* un sufix compus), ca în: *colonialism*, *-ist*, *conservatorism*, *-ist*, *familiarism*, *-ist*, deoarece avem în românește și *colonie* și *colonial*.

*

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ism* în limba română sînt:

1. Doctrină, curente filozofice, politice, culturale: *abolitionism*, *anarhism*, *anexionism*, *animism*, *antropomorfism*, *ateism*, *autocratism*, *catolicism*, *clasicism*, *democratism*, *eclectism*, *empirism*, *evoluționism*, *idealism*, *materialism*, *modernism*, *realism*. Multe dintre acestea au ca temă nume proprii, indicînd pe întemeietorul curentului sau doctrinei respective : *calvinism*, *darwinism*, *leninism*, *marxism* sau denumirea cercului respectiv : *junimism*, *semănătorism*.

2. Atitudini, concepții, obiceiuri, practici, apucături etc. : *aristocratism*, *ascetism*, *automatism*, *cavalerism*, *clandestinism*, *dinamism*, *eroism*, *laconism*, *patriotism*, *sadism*.

3. O stare de spirit, o stare de fapt: *ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *idilism*, *nomadism*, *pauperism*, *schematism*.

4. Denumirea orînduirilor sociale sau a unei etape din istoria societății : *sclavagism*, *feudalism*, *capitalism*, *imperialism*, *socialism*, *comunism*.

5. Denumirea unor sporturi: *aeromodelism*, *alpinism*, *atletism*, *automobilism*, *motociclism*, *parașutism*.

6. Noțiuni din diferite domenii de activitate, medicină (în special denumirea unor boli), fizică, lingvistică, economie : *artratism*, *limfatism*, *miopism*, *noctambulism*, *prezbitism*, *rahitism*; *acromatism*, *cromatism*, *dimorfism*, *electromagnetism*; *arhaism*, *barbarism*, *bilingvism*, *consonantism*, *fonetism*, *galicism*, *hiperurbanism*, *neologism*, *regionalism*, *vocalism* etc.; *bimetalism*, *inflaționism*, *monometalism*.

Cuvîntul *turism* „automobil” provine din *automobil de turism* sau *autoturism*.

Principalele sensuri ale derivatelor în *-ist* sînt :

1. Adept al unei doctrine, al unui curent filozofic, cultural; c este caracteristic acestor curente, doctrine : *anarhist*, *animist*, *antropomorfist*, *ateist*, *autonomist*, *calvinist*, *darwinist*, *empirist*, *extremist*, *francmasonist*, *idealist*, *materialist*, *realist*. Majoritatea acestor cuvinte sînt și substantive și adjective. Și aici ca și la *-ism*, avem derivate de la nume proprii, în special pe întemeietorul curentului sau al doctrinei respective : *leninist*, *sthdhanovist*.

2. Cel care are anumite atitudini, trăsături de caracter, obiceiuri, practici, apucături și ceea ce este caracteristic acestora : *autoritarist*, *calamburist*, *contrabandist*, *evazionist*, *pesimist* (substantive și adjective).

3. Cel ce ia parte la o acțiune politică; membru al unei organizații politice; care se referă la acțiunea respectivă: *activist*, *congresist*, *eterist*, *grevist*, *ilegalist*, *propagandist* (substantive și adjective).

4. Cel ce aparține unei clase sociale, adept al orînduirii respective; care se referă la orînduirea socială respectivă : *cașdfeudalist*, *imperialist*, *iobăgist*, *sclavagist*, (substantive și adjective).

5. Cel ce practică diferite sporturi, jocuri de societate : *automobilist*, *baschetbalist*, *bridgist*, *excursionist*, *fotbalist*, *pingpongist* (substantive).

6. Cel care ocupă o funcție, lucrează într-un anumit domeniu de activitate, tehnică, știință, artă etc. : *arhivist*, *betonist*, *colectivist*, *cooperatist*, *furnalist*, *linotipist*, *telefonist*, *anatomist*, *chimist*, *flautist*, *nuvelist* (substantive).

7. Termeni din domeniul economic, indicînd sistemele monetare : *bimetalist*, *monometalist* (adjective).

O serie de cuvinte terminate în *-ist*, indicînd fie pe cel care ocupă o funcție, fie pe membrul unei organizații politice, au ca temă nume proprii, referindu-se la întreprinderii sau ale organizației respective. Avem astfel cuvinte mai vechi: *ceferist*, *petetist*, *seteb'ist* etc, formații mai noi: *putemist* etc.

Din analiza funcțiilor semantice ale derivatelor în *-ism* și *-ist* în limba română, am constatat că aceste cuvinte au o largă folosire și cuprind o mare varietate de roase domenii de activitate. În primul rînd, ele sînt legate de viața științifică și culturală.

Majoritatea acestor sensuri le-am găsit și în limbile pe care le-am analizat în prima parte a articolului, ceea ce ne dovedește că limba română a împrumutat de la acestea nu numai sufixele respective, ci și conținutul cuvintelor. Valoarea sufixelor nu a suferit nici o schimbare.

Toate exemplele pe care le-am dat pentru limba română, fiind foarte multe dintre ele sînt împrumuturi din limbile franceză, italiană, germană. În general este greu de stabilit dacă sînt formații românești sau dacă sînt împrumutate din alte limbi.

De exemplu :

	<i>cameră</i> + <i>-ist</i>
<i>camerist</i>	/ fr. <i>cameriste</i> it. <i>camerista</i>
	<i>caricatură</i> + <i>-isi</i>
<i>caricaturist</i>	/ fr. <i>caricaturiste</i> it. <i>caricaturista</i>
	<i>democrat</i> +
<i>democratism</i>	/ fr. <i>democratism</i> rus. <i>deMonpamusM</i>

Multe din exemplele date în lucrarea de față au teme cu circulație mondială.

*

De obicei, de la aceeași temă sau rădăcină se formează derivate cu ambele sufixe. Teoretic se poate presupune că acolo unde există unul din cele două sufixe poate apărea și celălalt. Aceasta este situația privită în general. În realitate însă există cazuri în care aceste două sufixe nu apar împreună.

Dacă ne gândim la cuvintele care denumesc doctrine, curente filozofice etc, ne dăm seama că sînt destul de multe cazuri cînd unui derivat în *-ism* nu-i corespunde unul în *-ist*. Uneori cuvîntul care denumește pe adeptul doctrinei respective este chiar acela care a servit ca bază pentru formarea derivatului : *autocratism—autocrat*, *catolicism—catolic*. În aceeași situație se află o serie de derivate care denumesc atitudini, practici (*ascetism—ascet*; *patriotism—patriot*) etc. În schimb, unui derivat în *-ist* care denumește pe adeptul unui curent, al unei doctrine, îi corespunde totdeauna un derivat în *-ism*.

Cuvintele în *-ism* care exprimă o stare de spirit, o stare de fapt, nu au în general un corespondent în *-ist* (*ambulantism*, *analfabetism*, *dramatism*, *pauperism*, *schematism*). Derivatele în *-ist* care denumesc pe cei ce ocupă o anumită funcție, pe cei ce au o meserie oarecare, pe specialiștii din diferite domenii de activitate nu au un corespondent în *-ism* (*artile-rist*, *furnalist*, *pianist*, *scenarist*, *tractorist*).

Cuvintele din domeniul sportiv, precum și cele care denumesc o orînduire socială, pe cel ce aparține unei anumite clase sociale, dau de obicei derivate și în *-ism* și în *-ist* (*alpinism*, *-ist*, *automobilism*, *-ist*, *capitalism*, *-ist*, *socialism*, *-ist*).

Valoarea afectivă a sufixelor **-ism** și **-ist**

Majoritatea derivatelor în *-ism* și *-ist* sînt sărace în sensuri. Ele au unul sau cel mult două sensuri și foarte puține dintre cuvintele respective au și o nuanță figurată. Dintr-un număr de aproximativ cinci sute de cuvinte am putut extrage doar cîteva exemple : *cameleonism* „schimbarea bruscă și variată a culorii pielii unora dintre animale, adesea pentru acomo-

darea la culoarea mediului", (fig.) „schimbarea părerilor sau a atitudinii unei persoane, după interese oportuniste"; *canibalism* „antropofagie" (fig.) „cruzime ca de canibal"; *echilibrist* „persoană care se ocupă cu echilibristica", (fig.) „cel care știe să iasă dintr-o încurcătură cu ajutorul șireteniei, minciunii"; *fetișism* „faptul de a adora feteșuri", (fig.) „afect totală, lipsită de discernămint, pentru o idee, o concepție etc".

Cuvintele care denumesc curente, concepții filozofice, politici etc, pe adepții acestora capătă o valoare peiorativă numai cînd sînt folosite de adversarii curentelor, ai concepțiilor respective.

Să luăm de exemplu cuvintele care denumesc curente decadente (*decadentism*, *cubism*, *-ist*, *estetism*, *simbolism*, *-ist*, *suprarealism*, *-ist* etc, curente care sînt prețuite de unii, dar criticate de adepții unei arte realiste, sau convingeri filozofice, politice, economice burgheze de cele mai diferite nuanțe. Cuvintele care le denumesc sînt folosite cu sensul lor propriu de către adepții acestora, dar cu valoare peiorativă de către partizanii ideologiei marxiste-leniniste.

În afară de cazurile discutate pînă acum, există un număr de cuvinte formate cu sufixele *-ism* și *-ist* care au numai o valoare peiorativă, de trăsături de caracter negative și pe cei ce le au. Unele dintre aceste derivate sînt creații mai vechi ale limbii noastre și s-au născut probabil dintr-o necesitatea de a caracteriza o stare de fapt specifică perioadei care a urmat în 1848. Așa, de exemplu, sînt: *boierism* (la I. Ghica), *bonjurism* (la V. Alecsandri), *ciocoism* (la C. Negruzzi), *lichelism*, *mahalagism*, *tartufism* (la N. Filimon).

Unele cuvinte cu valoare peiorativă sînt împrumutate din franceză (*snobism*). Cele mai multe însă, în special creațiile recente (după 23 August 1944), au luat ființă sub influența limbii ruse de unde am împrumutat sau calchiat parte din ele: *birocratism* < rus. *бюроКратизм*, *carierism*, *-ist* < rus. *Карьеризм*, *formalism*, *-ist* < rus. *формализм*, *-mm*; *codism*, *-ist* după rus. *кочевничество*, *-ucm* etc. Chiar dacă unele dintre aceste cuvinte sînt de origine franceză, noi le folosim astăzi datorită influenței limbii ruse, ele fiind destinate să denumească și la noi în țară, în rusește, atitudini învechite față de muncă, trăsături de caracter care contravin moralei comuniste.

Valoarea peiorativă în exemplele citate pînă acum este împărțită de tema cuvintelor. Există totuși un număr de derivate în *-ism* și *-ist* a căror temă detașată de sufix nu are valoare peiorativă sau are chiar un conținut favorabil, pozitiv. Dau mai jos o listă de cuvinte care ilustrează acest lucru : *centrist* < centru, *colaboraționist* < colaborație, *conformist*, *-ist* < conform, *didacticism* < didactic, *egoism*, *-ist* < ego, *individualism*, *-ist* < individual, *nepotism* < nepot, *obiectivism*, *-ist* < obiectiv, *oportunism*, *-ist*, < oportun, *practicism* < practică, *revizionism* < revizie, *stingism*, *-ist* < stingă.

În cele ce urmează voi încerca să analizez de unde provine valoarea peiorativă a acestor cuvinte.

Să luăm de exemplu cuvîntul *nepot*. El reflectă o stare de fapt, denumește un grad de rudenie. Cînd adăugăm acestui cuvînt sufixul *-ism*, el își schimbă conținutul, denumind atitudinea condamnabilă de a acorda avantaje, funcții, rudelor, prietenilor.

Cînd spunem despre cineva că este *obiectiv*, că este *de stingă* sau că are o anumită *manieră* de a scrie, care îl individualizează și îl caracterizează, facem o apreciere pozitivă. Dacă constatăm că un anumit material de specialitate este *didactic* sau că un anumit lucru este făcut la timpul *oportun*, facem de asemenea o apreciere pozitivă.

Cînd toate aceste atitudini, obiceiuri bune devin însă un scop în sine, ele se transformă în opusul a ceea ce este bun, iar cuvintele respective își schimbă conținutul, devenind peiorative datorită sufixelor *-ism* și *-ist*, care le imprimă tocmai acest caracter de principiu, de normă de conduită.

Este greu de precizat ce dezvoltare vor lua cuvintele a căror valoare peiorativă este dată de sufixele *-ism* și *-ist*. Datorită faptului că există totuși un număr de derivate de acest fel, unele din ele fiind, chiar creații recente, se poate presupune că astfel de cuvinte mai pot fi încă create.

Productivitatea sufixelor *-ism* și *-ist*

Sufixele *-ism* și *-ist* sînt considerate ca cele mai productive dintre sufixele noi. Argumentele de mai jos vin să sprijine această afirmație pe deplin întemeiată :

1. Sufixele *-ism* și *-ist* nu intră în general în conflict cu alte sufixe pentru denumirea acelorași noțiuni.

2. Aceste sufixe nu au preferință pentru un anumit fel de teme. Ele pot fi atașate la neologisme și la cuvinte mai vechi. Majoritatea părților de vorbire formează derivate în *-ism* și *-ist*.

3. Derivatele în *-ism* și *-ist* denumesc noțiuni din domenii de activitate importante.

4. O dovadă a faptului că aceste sufixe nu întîmpină în general piedici în formarea de noi derivate o constituie și numărul mare de creații personale cu aceste sufixe : *teocritism* < *Teocrit*, *barbism* < (*I*) *Barbu*, *ism* (la G. Călinescu), *băiețism*, *pițigoism*, *aforismist* (la T. Arghezi)², *tripturist* (la N. Iorga), *oarecarism* (la G. Adrian, în *Cuvîntul liber*, 26 sept., 1936, p. 6)³ etc.

5. Productivitatea sufixului *-ist* este dovedită și de unele formații greșite. Așa este cazul lui *invalid*, cuvînt simțit ca străin, greu de descompus în elementele lui și care din acest motiv a putut fi modificat prin etimologie

populară, așa încît să pară derivat în *-ist* : *invalidist* La fel cuvintele *nist* (*evghenis*), *divanist* (*divanist*).

Multe creații personale, de moment, ca cele de la punctul 4, nu păstrat în limbă. Ele sînt folosite numai de cei ce le-au creat. Alte de au dispărut din vocabularul uzual, nemaicorespunzînd realităților (*bonjurism*, *-ist*). De asemenea au dispărut și derivatele de ia an organizații care astăzi nu mai există (*fufederistă* < *U.F.D.B.*, *p* < *P.N.P.* etc).

¹ Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, 1943, p. 181—182.

² *Comptes rendus des siances*, în suplimentul la *Bulletin linguistique*, IX, 1941, p. 15.

³ Iorgu Iordan, *Sufixe românești de origine recentă*, în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”*, VI, 1949, p. 23, 45.

⁴ Alexandru Graur, *Glosar din comuna Reviga (Ialomița)*, în *Buletinul Inst de filologie română „Alexandru Philippide”*, V, 1938, p. 167.

SUFIXELE -ITĂ, -OZA, -OM

DE

ANA CANARACHE

Mă voi ocupa aici de o serie de sufixe, *-ită*, *-oză*, *-om*, cu care se formează termeni medicali, în special denumiri de boli: *colită*, *gastrită*, *nefrită*, *conjunctivită*, *flebită*, *meningită*, *tuberculoză*, *ciroză*, *fibrom*, *granulom*, *glaucom*, *hematom*, *sarcom* și mulți alții.

Acești termeni, care au intrat în limbă gata formați (în cea mai mare parte din franceză), nu erau încă introduși pe la mijlocul secolului trecut, în orice caz, nu-i găsim înregistrați în Dicționarul de cuvinte tehnice și „altele greu de înțeles” al lui Stamati¹. Dicționarul de „ziceri radicale și străine, cuprinzând și termeni științifici” al lui Protopopescu, din 1862, nu înregistrează cuvântul *tuberculoză*, deși cunoaște cuvântul *tubercul*. Iși consemnează nici *pleurită*, deși dă cuvântul *pleură*. Dicționarul romin-german al lui Polizu, apărut în 1857, are cuvântul *tuberculos*, dar n-are *tuberculoză*, are termenul *fibros*, dar nu și *fibrom*.

Medicii din acea epocă au șovăit multă vreme, căutând să fixeze terminologia științifică de specialitate, și au încercat, fie să introducă termeni din limbile străine în forma în care îi găseau acolo, fie să găsească un corespondent românesc potrivit².

Curînd, sub influența culturii în plin progres, terminologia medicală începe să se îmbogățească rapid, cu termeni care au înfățișare românească și care au rămas în limbă. Cităm cîteva titluri de lucrări apărute în ultimele trei decenii ale secolului trecut: în 1868 apare *Meningitele la copii* (de C. G. Mea); în 1889 apare *Despre prevenirea tuberculozei* (de dr. Felix). Mai menționăm *Contribuțiune la tratamentul chirurgical al pleuritelor*

¹ Ed. I din 1851, ed. a II-a din 1856.

² într-un *Curs elementar de medicină*, predat la seminarul din Socola, în 1863, doctorul Bassero (sic !) numește cavitățile inimii „ventricule și urechițe”. în manualul doctorului Ștefan Vasile Piscupescul, *Practica doctorului de casă* (apărut în 1846), se vorbește de „junghiul urechii, otitis”.

(de dr. A. Demosthen, 1897), apoi *Tuberculoza în armată și profilaxia ei* (de dr. S. D. Corvin, 1898) etc.

Deși un cuvânt ca *tuberculoză* apare încă în 1889, totuși *Dicționarul sănătății* al doctorului Bianu din 1907, care consacră mai bine de 10 coloane acestei boli, întrebuițează mai mult termenul *oftică* (astăzi aproape nefolosit, răspîndirea largă a instituțiilor spitalicești introducînd denumirea științifică a bolii în cele mai depărtate sate și cătune).

Termenul *apendicită*, cunoscut și el acum în toate straturile sociale, era încă nou la începutul secolului. În același dicționar al lui Bianu citim : „Această boală nu este nouă, după cum este numele ei, ea este veche, dar s-a confundat cu altele”.

Deși termenii de care mă ocup aici n-au fost formați în limba romină și nu pleacă de la o rădăcină rominească, totuși ei prezintă un interes special pentru cercetători, permițînd să se urmărească evoluția sufixelor străine și atragerea lor în grupul de sufixe productive în rominește.

Să vedem mai întii valoarea sufixelor în discuție :

-ită și *-om* se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un țesut. Astfel avem *stomatită* (gr. <7IO& „gură”), *blefarită* (gr. <pxe<potrov „pleopă”) *sarcom* (gr. <rap& „carne”). Cîțiva termeni pleacă de la adjective : *glaucom* (gr. y ^ x k „verde”), *leucom* (gr. Xei>o< „alb”). Termenii în *-ită* sînt substantive de genul feminin și numesc inflamația respectivului organ : *nefrita* este inflamația rinichiului (gr. ve9po? „rinichi”), *hepatita*, a ficatului (gr. 3pac „ficat”) etc. Sufixul *-om* formează termeni de genul neutru, denumind o tumoare care ia naștere într-un țesut. Astfel *granulomul* este o tumoare mai ales la dinți.

-oză se adaugă în genere la substantive care denumesc un organ sau un agent care poate deveni cauza unei afecțiuni: *tuberculoza* (lat. *tuberculum* „nod”), *tromboză* (gr. Op6|i.6o „cheag”). Alți termeni pleacă de la adjective : *ciroză* (gr. xippo? „gălbui”), *cloroză* (gr. x^P°s „galben”). Termenii în *-oză* sînt substantive de genul feminin și numesc o stare generală bolnă-vicioasă sau o boală generalizată la un organ sau la tot organismul. Ex. *carcinoză* „cancer generalizat”, *furunculoză* „mai multe furuncule care acoperă corpul”, *leucocitoză* „înmulțire anormală a globulelor albe”.

Trebuie să remarcăm că rădăcina de la care se pornește este adesea cu totul străină vorbitorilor romini, care, dacă folosesc termenul *pleură* și *fibră*, spun însă *ficat* și nu *hepar*, *rinichi* și nu *nephros*, iar teme ca *trichină*, *leucocite*, *peritoneu* sînt cunoscute numai de oameni cu o cultură mai înaltă. Marea masă nu-și poate da seama de rădăcina cuvintelor *trichinoză*, *peritonită* etc. Din această cauză, cum și din faptul că circulația acestor termeni medicali era la început foarte redusă în afara cercurilor de specialitate, marele public nu simțea că are a face cu o rădăcină și un sufix. De altfel și astăzi oamenii cu mai puțină cultură confundă inflamația cu organul inflammat și spun: *mă doare apendicită* sau *mi-am scos amigdalele*. Cînd însă termeni ca *granulomatoză*, *peritonită*, *miocardită* etc. au căpătat răspîndire, vorbitorii au început să simtă sufixul, pe care l-au putut izola și folosi pentru a forma derivate rominești, de la teme rominești. Procesul este în curs. Este semnificativ termenul *injectită*, creat după primul

război mondial de medicii care voiau să evite cuvîntul *abces*, ca să sperie pe bolnavi, și care se întrebuițează astăzi în mod curent, cu înțeles de „inflamație sau infecție pe locul unde s-a făcut o injecție”.

Mai sînt și alte cîteva formații care trebuie remarcate. Sînt, drept, formații glumețe, dar pentru problema care ne interesează, stilistică nu importă : *chiulangită*, *lenevită*.

Sufixul *-oză* a început de asemenea să fie perceput de vorbitori ca atare. Pentru a se vedea felul cum își face drum, aș cita următorul exemplu : recent, fiind vorba de cineva care avea o infecție datorită unei ciuperci parazite, cel care povestea, necunoscînd denumirea științifică a bolii, a spus că bolnavul are *ciupercoză*, iar cei cu care vorbea au înțeles foarte bine. (De fapt, boala se numește *micoză*.) Pornind de la astfel de creații spontane, sufixele devin cu timpul productive și se găsesc posibilitățile de creare de noi cuvinte în limba noastră.

Sufixul *-om* este mai puțin analizabil, lucru explicabil. Termenii în *-ită* sînt mult mai numeroși și mai răspîndiți, iar rădăcina de la care se pleacă este de obicei mai clară. Cei care spun *pleurită* știu ce este. În schimb, marele public nu se servește de termeni ca *acidoză* sau *carcinoză*, iar în ce privește sufixul *-om*, termenii pe care îi formează au o circulație care aproape nu trece dincolo de cercurile de specialitate. În loc de *cancer* lumea spune *cancer*, iar *lipom*, *epiteliom* sînt necunoscuți. Rădăcina de la care se pleacă și ea mai puțin cunoscută, se explică de ce acest sufix este deocamdată mai greu analizabil.

^ Derivat de la *chiulangiu* „omul care se sustrage în mod sistematic de la obligații”; un substantiv care să denumească agentul cauzator al acestei atitudini nu există.

OBSERVAȚII ASUPRA FORMĂRII NUMELOR DE FAMILIE FEMININE DE LA MASCULINE

DE

ELENA CIOBANU

Problemei formării numelor de familie feminine de la masculine cercetătorii limbii noastre nu i-au consacrat un studiu special. Șt. Pasca, în lucrarea *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, amintește de formarea numelor de familie feminine de la masculine cu ajutorul sufixelor *-oaia*, *-oaica* (*Gavrilă — Gavriloaia*, *Toma — Tomoaia*, *Corbu — Corboaica*, *Sasu — Săsoaica*) și *-easa*¹ (*Bîrsan — Bîrsăneasa*, *Bogdan — Bogdăneasa*). Acad. Al. Graur, în articolul *Glosar din comuna Bevița (Ialomița)**, arată că în corn. Reviga femininele numelor de familie se formează de obicei cu sufixul *-easa* (*Pascu — Păsculeasa*) și numai rareori cu *-oaia*.

Formarea numelor de familie feminine de la masculine este foarte obișnuită în limba română. Mijlocul prin care obținem numele de familie feminin este sufixul caracteristic formei feminine. Sufixul se adaugă la tema numelui de familie masculin², indicînd pe soția sau pe fiica individului respectiv : *Ionescu — Ioneasca*, *Petrescu — Petreasca*, *Deleanu — Deleanca*, *Miron — Mironoaia* etc.

Sufixele caracteristice formațiilor de acest fel sint următoarele (în ordine alfabetică) :

-a

a. Ajută la formarea unora dintre numele terminate la masculin în *-u*. De pildă, de la masculinul *Cheșcu* avem femininul *Cheșca*, *Ionașcu — Ionașca*.

¹ București, 1936, p. 154.

² *Ibidem*, p. 147.

³ *Ibidem*, p. 141.

⁴ în *Buletinul Institutului de filologie română „Alexandru Philippide”, V, 1938, p. 157.*

⁵ Prin „nume de familie masculin” înțeleg numele de familie care aparține unui bărbat, indiferent dacă acest nume are formă feminină (*Fulga*).

b. Sufixul *-a* formează de obicei femininul de la porecle care au devenit nume de familie : *Ochiosu—Ochioasa*, *Glonț—Gloanța*, *Lungu—Lunga*.

c. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-eseu* (*Popescu*, *Davidescu*) primesc la feminin sufixul *-a* : *Ștefănescu—Ștefăneasca*, *Livescu—Liveasca*, *Davidescu—Davideasca*.

Mama Elena **Dudeasca**. . .văduva poetului Alecu Văcărescu. GHICA, s. 266.

Alerg la **Iconomeasca**. . .De acolo la **Sachelăreasca**. . . Pe urmă la **Piscupeasca**. CARAGIALE, O. III. 287.

d. Numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* primesc la feminin sufixul *-a*: *Brăiloi(u)* — *Brăiloaia*, *Bărboi(u)* — *Bărboia*, *Btănoi(u)* — *Stănoaia*.

În timp ce în primele două cazuri (*a*, *b*) sufixul *-a* are o frecvență mică, în ultimele două cazuri este des întâlnit. Aceasta se datorește faptului că numele de familie terminate în *-oi(u)* și mai ales în *-eseu* sînt mai răspîndite în limba română.

-ca (< bulg. *-na*)

a. Toate numele de familie masculine formate cu sufixele *-eanu* sau *-ianu* primesc la feminin sufixul *-ca* :

Scrisori grecești din București de la Luxița **Bujoreanca**. IORGA, s. D. v ni 74.

Ctitorii bisericii celei vechi. . . Anita **Băleanca**. IORGA, S. D. xv, 274.

Testamentul Dospinei **Strămbeanca**. IORGA, S. D. V 322.
în treapădul cel mare al cailor ne duce la **Cîmpineanca**. GHICA, S. 321.

Ucenica presviterii, o **Filipeancă**. SADOVEANU, N. P. 44.
înspre apus-miazăzi vin mănăstirile *Agapia*. . . Văraticul, unde și-a petrecut viața **Brîncoveanca** cea bogată și milostivă. CREANGĂ, A. 72.

b. Numele masculine formate cu sufixul *-oi(u)*, care primesc la feminin sufixul *-a*, pot primi, afară de *-a*, și *-ca* : *Brăiloi(u)* — *Brăiloaia* — *Brăiloaica*.

Zmaranda **Brăiloaica** cere un împrumut. IORGA, S. D. VIII 78.

-easa (< lat. *-issa*)

a. Sufixul *-easa* poate fi adăugat numelor masculine care au diverse terminații. De pildă, de la masculinul *Poenaru* avem femininul *Poenăreasa*, de la *Longhin* — *Longhineasa*, de la *Budulea* — *Buduleasa*, de la *Gherman* — *Ghermăneasca* :

Anica **Poenăreasa**. IORGA, s. D. VIII 81.

Copiii **Longhineasei** si verii lor. DOC. IST. ROM. XVI, A. 127.
Al. Graur, op. cit., p. 157.
în *ibidem*.

Documentele cuprind în cea mai mare parte traduceri. Nu am putut face deosebire între textele traduse și cele originale. Am considerat însă că numele de persoane au fost păstrate întocmai.

Budulea și **Buduleasa**. . . își aveau feciorul acasă. SLA . . . i 88.

Dar **Ghermăneasca**, ea a venit cu multă mărturie. . . că nu i-a luat ei nimic. DOC. IST. ROM. XVII, A. V 161.

b. Sufixul *-easa* servește la formarea femininelor unor nume de familie, care sînt la origine nume de botez : *Bogdan* — *Bogdăneasca*, *Stăneasa* :

Iar moașă-mea, arhonda **Mironiasă**, a fost nepoată de uxor a mară lui Vasile Vodă. IORGA, S. D. III-IV 32.

Fiul Todosei **Samoileasa**. DOC. IST. ROM. XVI, A. IU 12.
În scrierile vechi, sufixul *-easa* apare uneori nearticulat :

Judecată a lui Gheorghe. . . cu Paraschiva **Gălculiasă**. IORGA, S. D. iv 134.

-ina

Sufixul *-ina* este de origine greacă. În limba greacă există nume de familie feminine de la masculine: *Aidboava* „Frau des Travayi.a)Taivat „Frau des Travayuo-ry);”¹. (În limba greacă *-atva* se citește *-atva*). De aici s-a ajuns la sufixul românesc *-ina*, care ajută la formarea femininelor de familie feminine. Sufixul a pătruns probabil în limba română în perioada de influență neogreacă.

Spre deosebire de sufixele amintite mai sus, care sînt des întâlnite la formarea numelor de familie feminine, sufixul *-ina* este rar. Ca și sufixul *-oaia*, *-ina* servește la formarea femininelor numelor de familie și anume la formarea femininelor numelor grecești:

Fata lui Lazăr. . . și a Elenei **Paleologhina**. IORGA, S. D. IV, XLV.

Să nu scape Bubico să se ducă iar la **Papadopoiina**. 'CARAGIALE, O. III 268.

Numele formate cu sufixul *-ina* au accentul pe radical: *Papadopoiina* etc.

-oaia (lat. *-onea*)

a. Sufixul *-oaia* este foarte frecvent. El poate fi adăugat la numele masculine care nu sînt formate cu sufixele *-eseu*, *-eanu* și *-ca* :

Acea jumătate de sat. . . au fost luat-o Petru. . . de la **Drăcioaia**. DOC. IST. ROM. XVII, A. III 124.

în curînd se judecă procesul cocoanei Marghioala **Samuroaia**. IORGA, S. D. VIII 77.

Cocoana boierului Furtună, fata banului Constantin Ghiță, cunoscută sub numele de Marița **Furtunoaia**. GHICA, S. IV 127.

Să-i spu **Rareșoaii** așa. . . DELAVRANCEA, A. 98.

Începea cheful la **Pricopoaia**. G. M. ZAMFIRESCU, M. D. I 127.
Din bătrînele case ale Lincăi **Mamonoaia**. M. I. CARAGIALE

¹ A. Thumb, *Handbuch der neugriechischen Volkssprache*, Strassburg, 1895, p. 138.

² a) Pentru numele masculine formate cu sufixele menționate, vezi p. 138.

³ b) Consider că *-oi* nu este sufix în nume ca *Prîboi*, care este cuvînt primitiv deosebite de *Brăiloi(u)*, care este derivat de la *Brăila* + *oi(u)*.

b. Ca și *-easa*, sufixul *-oaia* poate servi la formarea femininelor unor nume masculine care sînt la origine nume de botez. De exemplu, femininul numelui de familie *Vasile* este *Vasiloaia*, *Toma* — *Tomoaia*, *Bogdan* — *Bogdănoaia*, *Marin* — *Marinoaia* etc.

c. Sufixul *-oaia* formează femininele unor nume de familie de origine străină : *Farfara* — *Farfaroaia*, *Petrov* — *Petrovoaia*.

d. în scrierile vechi, sufixul *-oaia* apare mai ales nearticulat, sub forma *-oaie* :

A venit înaintea lor Pănășoaie, de bunăvoia ei. D O C IST. ROM. XVII, A. III 81.

Aceste sate se cuvîn cneaghinei Dingoaie. DOG. IST. ROM. XVI, A. III 134.

Todosiia Oncioaie și cu fetele ei. DOG. IST. ROM. XVII, A. III 102.

Jupanița Cîrjoaie. DOG. IST. ROM. XVI, B, II 127.

Eu, Păscălina Stroicioaie. DOG. IST. ROM. XVII, A. III 123.

-oaica (Este un sufix compus din *-oaie* + *-ca*.)

Poate fi adăugat tuturor numelor de familie care primesc sufixul *-oaia* : *Mironoaia* — *Mironoaica* (de la *Miron*), *Farfaroaia*—*Farfaroaica* (de la *Farfara*), *Sturzoaia* — *Sturzoaica* (de la *Sturza*).

Matei Brăiloi dă zapis stolniceasăi Dumitranei Știrboaicei. IORGA, s. D. v 329.

Soția lui Olojdan era Glojdănoaica. PASCA, N. 134.

Dănuitoarele cele mai întrepride erau. . . Zinca Farfaroaica, nevasta lui Dinicu Golescu. GHICA, S. IV 57.

Formarea numelui feminin cu un sufix sau altul are un caracter oarecum subiectiv. Aceasta se datorește faptului că toate numele de familie masculine, în afară de cele terminate în *-eanu* și *-eseu*, pot primi mai multe sufixe. De pildă, numele de familie care de obicei primesc sufixul *-a*, pot primi și sufixele *-easa* sau *-oaia* : *Cheșcu* — *Cheșca* — *Cheșculeasa* — *Chesculoaia*. Unele nume de familie feminine care se formează de obicei cu sufixul *-easa* pot fi formate și cu *-oaia* și invers : *Bogdăneasa* — *Bogdănoaia*, *Ștefăneasa* — *Ștefănoaia*, *Stăneasa* — *Stănoaia* etc.

*

Adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate atrage după sine unele modificări în temă. Astfel, conform legii fonetice potrivit căreia *a* neaccentuat trece la *ă*, ori de cite ori accentul trece de pe *a* din temă pe sufix, *a* devine *ă*: *Năstase* — *Năstăsoaia*, *Mihalcea* — *Mihălcioaia*, *Bălan* — *Bălănoaia*, *Draciu* — *Drăcioaia*, *Pătrașcu* — *Pătrășcoaia*. De la aceasta regulă pot să se abată unele nume cum ar fi, de pildă : *David* — *Davidoaia*. Unele nume, cum ar fi *Contras*, nu au un *a* accentuat. Totuși, prin adăugarea sufixului caracteristic femininului, *a* neaccentuat din temă devine *ă* : *Contras* — *Contrăsoaia*.

De asemenea, adăugarea sufixului caracteristic formei feminine poate influența terminația numelui masculin. Numele masculine terminate în *-eseu* și *-oi(u)* care formează femininul cu ajutorul sufixelor *-a* și *-ca*, suferă alternanțele *e/ea* (*-escuj-easca*) și *-ojoa* (*oi(u)/-oaia*).

Sufixul *-a*, *-ca* se adaugă numelor masculine terminate în cuindu-le terminația : *Neacșu*—*Neacșa*, *Lungu*—*Lunga*, *Ionașcu*—*Băleanu* — *Băleanca*. Sufixul *-ina* formează femininul, fie adău numelui fără ca terminația acestuia să aibă de suferit (*Buset* — *Papadopol* — *Papaăopolina*), fie înlăturîndu-i terminația: *Pal* — *Paleologhina* (adăugarea sufixului *-ina* duce în acest caz la al 919)-

Mai multe lucruri pot fi spuse în legătură cu modificările de terminațiile numelor masculine care formează femininul cu *-easa* și *-oaia*.

Sufixul *-easa* se adaugă numelor masculine terminate în fără a le modifica terminația : *Beldiman*—*Belăimăneasa*, *Bărcan* — *Bărcăneasa*, *Șerban* — *Șerbăneasa*, *Drăgan* — *Drăgăneasa*, *Năsturel* — *Năstureleasa*, *Dragomir* — *Dragomireasa*. Masculinele terminate în vocale de obicei vocala finală : *Samoilă* — *Samoileasa*, *Poenaru* — *Poeneasa*, *Başotă* — *Başoteasa*, *Vărzaru* — *Vărzăreasa*.

în unele cazuri, la numele masculine terminate în *u*, atunci primesc sufixul *-easa*, apare vechiul articol *-l*: *Radul*, *Neagul*, *Ene* etc. în legătură între terminație și sufix. De pildă : *Pascu*—*Păsculeasa*, *Ghițuleasa*, *Hîncu* — *Hînculeasa*, *Barbu* — *Bărbuleasa*, *Șutu* — *Șutuleasa*.

în sfîrșit, sînt cîteva nume terminate la masculin în vocală decît *u*) care, formînd femininul, pierd vocala și primesc între altele sufixul *-oaia*. Particula *-ul* se explică și în acest caz prin vechea articulare a numelor terminate în *-u* (*Radul*, *Neagul* etc.) la aceste nume, *-ul* s-a extins și la alte nume care sînt terminate în vocală. De exemplu, femininul numelui *Giurcă* este *Giurculeasa*, *Ghinduleasa*. S-ar putea ca aici să fie vorba de un sufix *-uleasa*.

Ca și *-easa*, sufixul *-oaia* poate influența terminația numelui masculin. Astfel, numele masculine terminate în consoană primesc direct *-oaia*, fără ca terminația lor să aibă de suferit. Exemplu : *Bărcan* — *Bărcănoaia*, *Gorjan* — *Gorjănoaia*, *Bojoran* — *Bojorănoaia*, *Șerban* — *Șerbănoaia*, *Buhuși* — *Buhușoaia*, *Pencovici* — *Pencovicioaia*, *Popovici* — *Popovicioaia*, *Stroici* — *Stroicioaia*, *Catargi* — *Catargioaia*, *Calimachi* — *Calimachioaia*. Numele terminate la masculin în *-che*, primind sufixul *-oaia*, suferă transformarea lui *k'e>k'i*. De pildă : *Ureche* — *Urechioaia*, *Lordăchioaia*.

Numele de persoană masculine terminate în vocală pierd vocala finală cînd primesc sufixul *-oaia*. Exemplu : *Poenaru* — *Poeneasa*, *Armașu* — *Armășoaia*, *Calotă* — *Calotoaia*, *Vărzaru* — *Vărzăroaia*, *fară* — *Farfaroaia*. Numele masculine terminate în *-ea*, *-ei* sau în diftongul : *Donea* — *Donoaia*, *Negrea* — *Negroaia*, *Erizea* — *Erizeoia*, *bei* — *Știrboiaia*, *Priboi* — *Priboiaia*, *Moroi* — *Moroaia*.

Ceea ce am spus în legătură cu sufixul *-oaia* este valabil și pentru *-ojoa*, deoarece ambele sufixe pot fi adăugate aceluiași nume masculin.

O altă problemă în legătură cu numele feminine de persoană este legată de formarea pluralului. Așa cum de la numele de familie masculine

se poate crea un plural, — de pildă când se vorbește de toți membrii familiei *Popescu* se spune *Popeștii*, — tot așa și de la numele feminine putem avea formă de plural. Când Caragiale spune în *Pive o'clock : era Gonstăntineasca, Dumitreașca*. . . *Ogretinencile*, se referă la două sau mai multe femei din familia *Ogretineanu*.

Pluralul numelor de familie feminine se face în felul următor :

1. Cele care primesc la singular sufixul *-a* fac pluralul:

a. în *-ele* : *Neacșa — Neașele* ;

b. femininele care la singular primesc sufixul *-a* precedat de *c* au pluralul neregulat : *Hîncă — Hîncile, Ionașca — Ionaștile* ;

c. cele care au singularul format cu *a*, adăugat numelor terminate în *-eseu*, de tipul *Diaconeasca, Popeasca*, fac pluralul în *-eștile* : *Biaconeasca — Biaconeștile, Popeasca — Popeștile, Ștefăneasca — Ștefăneștile* ;

d. numele feminine care au la singular sufixul *-a* (adăugat numelor terminate în *-oi(u)*) fac pluralul, ca și cele terminate în *-oaia*, în *-oaiele* : *Brăilăoaia — Brăilăoaietele*.

2. a. Numele de persoană feminine terminate la singular în *-ca* (*Deleanca, Bîrlădeanca*) fac pluralul în *-encile* : *Bălăceanca — Bălăcencile, Deleanca — Belencile, Bîrlădeanca — Bîrlădencile, Blejoianca — Blejoienecile*;

b. numele de familie masculine formate cu sufixul *-oi(u)* care primesc la feminin sufixul *-ca* (*Brăilăoaica*) fac pluralul în *-oaicele* : *Brăilăoaietele*.

3. Femininele care la singular au sufixul *-easa* fac pluralul în *-esele* : *Poenăreasa — Poenăreșele, Păsculeasa — Păsculeșele*.

4. Numele care au la singular sufixul *-ina*, fac pluralul în *-inele* : *Papadopoiina — Papadopolinele*.

5. Numele terminate la singular în *-oaia* fac pluralul în *-oaiele* : *Mironoaia — Mironoaiele, Marinoaia — Marinoaiele*.

6. Femininele care au la singular terminația *-oaica* fac pluralul în *-oaicele* : *Știrboaică — Știrboaietele, Ciliboaică — Ciliboaietele*.

*

În afară de numele de familie feminine discutate pînă acum, am putea aminti aici și formele diminutive de feminin folosite numai în limbaj familiar. Astfel, de la numele masculin *Fulga* se formează femininul *Fulguța*, de la *Lungii* — *Lunguța*, *Brezeanu* — *Brezica* etc.

În ceea ce privește răspîndirea geografică a acestor sufixe este greu de făcut o delimitare precisă. Pe baza materialului extras din *Bocumente, privind istoria Bomiției* am constatat că în Moldova au o frecvență mai mare sufixele *-oaia* și *-eanca*, iar în Muntenia *-easa* și *-a* (pentru masculinele formate cu *-eseu*). Totuși am întîlnit în Muntenia nume formate cu *-oaia* (de la *Bălămiăă — Pălămiăoaia, Hîrju — Hîrjoaia* etc), iar în Moldova nume formate cu sufixul *-easa* (de la *Gherman — Ghermăneasa, Longhin — Longhineasa, Samoilă — Samoileasa*).

Sufixele *-a* (adăugate altor nume masculine decît cele formate cu *-eseu*) și *-ina* cunosc o foarte mică răspîndire, fiind în general înlocuite de *-oaia*.

Problema răspîndirii geografice a sufixelor necesită însă un amănunțit, făcut pe baza materialului viu al limbii.

*

Procedeul de formare a numelor de familie feminine de la masculine este vechi în limba romînă. În *Studii și documente* și în *Bocumente privind istoria Bomiției*, întîlnim aproape cu regularitate forma feminină a numelui, atunci cînd e vorba de o femeie și numai rareori forma masculină. Cele două forme au existat totdeauna paralel, neexcluzîndu-se una pe alta. Întîlnim : *aici se odihnește Luxandra Oteteieșanca* IORGA, S. D. V. 278, față de *Buxandra Oteteieșanu cere niște acte*. IORGA, S. D. V. sau *Rusătoaiei* IORGA, s. D. V. 329, alături de *Marioara Roset* s. D. VIII 51.

Dau cîteva citate care demonstrează vechimea acestor forme feminine : *Jupanița Cîrjoaie a pîrît înaintea domniei sale*. (1533) IST. ROM. XVI, B. II 127.

Fiul Todosiei Samoileasa. (1579) DOC. IST. ROM. XVI, A. I n 127.

Aceste sate se cuvin cneaghinei Dingoaie. (1580) DOC. IST. ROM. XVI, A. I n 134.

Varvara Hăcimăndroaia. (1611) DOC. IST. ROM. XVII, A. I n 134.

Jupanița Brădească. (1715) IORGA, S. D. XV 40.

Adică eu, Smaragda Bălăceanca. (1755) IORGA, S. D. VIII 62.

Zoița . . . Deleanca cere amaneturi. (1823) IORGA, s. D. V. 134.

Cu timpul formele feminine ale numelor de familie au dispărut din actele oficiale și din vorbirea oamenilor culti. La dispariția acestor forme din limbajul îngrijit a contribuit foarte mult schimbarea rolului femeii în societate. Pe măsură ce femeia a început să depindă mai puțin de bărbat și a început să aibă ea însăși un rol important în societate, nu s-a mai folosit *Popeasca, Ștefăneasca* etc, ci i s-a spus cu respect „avocata Popescu”, „profesoara Ștefănescu”.

Formarea femininelor s-a păstrat însă pînă în zilele noastre în limbajul familiar și, în cea mai mare parte, în vorbirea locuitorilor din periferiile orașelor. Din această cauză aceste formații au fost simțit mai puțin mahalașism, fiind folosite astăzi mai ales cu nuanță peiorativă.

UNELE PROBLEME ALE COMPUNERII CUVINTELOR ÎN LIMBA ROMÂNĂ

DE

HALINA MIRSKA

(Varşovia)

Lexicul este într-o continuă schimbare, reflectînd imediat și direct transformările survenite în diferitele domenii de activitate ale oamenilor. Pe măsură ce viața se complică, progresează, apar noi obiecte și noțiuni, care la rîndul lor necesită apariția unor termeni care să le desemneze. Paralel cu aceasta are loc și un proces invers: dispar unele obiecte sau noțiuni și, în consecință, cuvintele care le desemnează.

Un rol important în procesul continuu de dezvoltare a lexicului îl joacă formarea de cuvinte noi — pe baza celor existente în limbă — cu ajutorul unor procedee lingvistice speciale. Cunoaștem două mijloace interne principale, de formare a cuvintelor: derivarea și compunerea.

Compunerea a fost înțeleasă în mod diferit de diverși lingviști, fapt care a dus la concepții diferite asupra noțiunii de cuvînt compus.

Charles Bally¹ consideră cuvîntul compus „o sintagmă potențial caracterizată, care desemnează, motivînd totodată, o idee unică”. Bally susține că un cuvînt compus:

1. Este o sintagmă care, după părerea lui, permite ca fiecare din elementele componente să fie înlocuit prin alt cuvînt din aceeași clasă. Așadar, *pot a eau* constituie un compus, deoarece elementele componente se pot schimba formînd pe de o parte: *pot a lait* și *pot a vin*, pe de altă parte: *verre a eau* și *verre a vin*. Dimpotrivă, *pot au feu* sau *blanc-manger* nu sînt pentru Bally decît locuțiuni, în care nu se poate schimba nici unul dintre elementele componente. Cu atît mai mult, spune Bally, nu trebuie considerate compuse vechile sintagme care, în urma unor schimbări fonetice, au devenit neanalizabile (*connetable*).

2. Exprimă o idee unică, deci poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, chiar dacã acesta nu are absolut același sens. După părerea lui

Linguistique generale et linguistique francaise, ed. a 111-a, Paris, 1950, p. 94 și urm.

Bally, sintagma, spre deosebire de cuvîntul compus, poate să cuprindă, mai multe idei.

3. Este un potențial (virtual), care prin lipsa „semnelor de actualizare” — de exemplu a articolului — se opune unui grup sintactic paralel : *fiils de roi — le fiils du roi ; agir en ennemi — agir comme un ennemi*. Subliniind că, spre deosebire de grupurile sintactice, un compus poate să fie format nu numai din cuvinte întregi, ci și din teme și că într-un compus cuvintele se îmbină uneori într-un mod care nu este normal în vorbirea obișnuită (*pot ā lait* în loc de *un pot pour le lait*), Bally ajunge la concluzia că întrebuițarea frecventă a unui grup de cuvinte duce la aglutinare și apropiere acest grup de un cuvînt simplu.

Deci, după părerea lui Bally, unui compus îi lipsește stabilitatea, ceea ce nu corespunde realității. Consider că un compus presupune tocmai stabilitatea elementelor componente, care rezultă din întrebuițarea frecventă a grupului de cuvinte alcătuit pe baza legăturilor logice și uneori și afective.

În această privință M. D. Stepanova¹, discutînd problema sintagmelor stabile, pune accentul pe următoarele trăsături ale acestor sintagme : „integritatea lor internă, exprimarea unei noțiuni unice, obișnuița întrebuițării lor în limbă” și subliniază tocmai faptul că, datorită stabilității ei, sintagma stabilă în întregimea ei, și nu în fiecare cuvînt în parte, desemnează un obiect, fenomen sau proces nou, adică exprimă o noțiune nouă. Cred că acest punct de vedere, care insistă asupra stabilității sintagmelor, este valabil pentru cuvintele compuse care au, pentru vorbitori, aceeași valoare semantică ca și cuvintele simple.

Arsene Darmesteter² consideră criteriul semantic esențial în studierea compuselor. În ce privește formarea cuvintelor compuse, Darmesteter deosebește două feluri de compunere :

1. Compunerea aparentă, prin juxtapunerea a două sau mai multe cuvinte. Compusul obținut prin juxtapunere nu este decît rezultatul alăturării prin uz a elementelor componente și nu furnizează idei cu totul noi față de cele exprimate de elementele componente.

2. Compunerea propriu-zisă, eliptică, în care înțelesul elementelor componente dispare ca să facă loc unei idei noi. Elipsa — spune Darmesteter — constituie condiția de bază, trăsătura fundamentală a unui compus, iar absența flexiunii primului element este un semn exterior al elipsei.

Luînd în considerație faptul că sudura elementelor componente nu se produce imediat, deci nu poate constitui criteriul hotărîtor dacă un grup de cuvinte este sau nu compus, Darmesteter ajunge la concluzia că unitatea semantică trebuie să aibă preponderența asupra unității formale. Autorul vorbește și despre un criteriu „social-profesional”, afirmînd că un grup de cuvinte poate fi pentru vorbitorii de aceeași meserie un compus, în timp ce pentru alții rămîne un simplu grup de cuvinte³.

¹ *Slovoobrazovanie sovremennogo nemețkogo iazyka, Moscova, 1953, p. 26 și urm.*

² *Trăite de la formation des mots composes dans la langue française actuelle comparie aux autres langues romanes et au latin, ed. a II-a, Paris, 1894, p. 6 și urm.*

³ Cf. Constant Măneca, *Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală, în volumul de față, p. 191—202.*

Pentru analizarea compuselor, Darmesteter propune „să luăm cuvînt de la originea lui, să determinăm felul compunerii care i-a dat și apoi să-i urmărim istoria de-a lungul modificărilor și schimbărilor au putut să-i altereze caracterul”. Pornind de la acest punct de vedere voi studia compusele limbii romine, avînd în vedere criteriul semantic și criteriul elementelor componente.

Criteriul semantic. Un compus trebuie să exprime o nouă, diferită de cele exprimate de fiecare din elementele lui componente. Un *coate-goale* exprimă altceva decît cuvintele *coate* și *goale* luate separat. Un *bunăstare* exprimă altceva decît *bună* și *stare* privite independent. Din punct de vedere semantic, compusul este un cuvînt simplu, deoarece exprimă o idee unică. El poate fi înlocuit printr-un cuvînt simplu, ca de exemplu *zgîrcit* pentru *zgîrie-brînză*, *sărac* pentru *coate-goale*, *rachiu* pentru *vinars*. Compusele populare, care datorită expresivității lor au caracterul sensuri figurate, pot avea chiar mai multe corespondente printr-un cuvînt simplu : *tîrîie-brîu* poate însemna și *leneș*, și *neglijent*, și *certăreț*. Alte compuse, de pildă calcurile, pot să nu aibă un corespondent simplu în limba romînă : *anotimp*, *drum-de-fier*, *zi-muncă*. Faptul că s-a recurs la compunere arată că pentru desemnarea noțiunii respective nu exista în limbă termen potrivit. Atunci cînd cuvîntul compus este nou, vorbitorii îl compun din elementele componente, care circulă independent în limbă, și anume în formația. În cazul unor cuvinte foarte vechi, cum este *mijloc*, compusul nu se mai simte. Pentru majoritatea vorbitorilor, care nu-și dau seama, este vorba de *medius locus*, cuvîntul a devenit neanalizabil, deci din compus s-a transformat într-un cuvînt simplu. În cazul compusului *bot-gros* însă, vorbitorii îl analizează, deoarece ambele componente circulă independent. Din aceleași elemente, pe lîngă *bot-gros* (ornit.) „cîmpul vorbitorii limbii romine au creat un alt compus : *bot-gros* „nesimțit, crescut, lipsit de bună-cuviință”.

Criteriul elementelor componente. Compusul trebuie să utilizeze cuvinte de sine stătătoare, care au un înțeles deplin și care circulă în limbă. Astfel se pot combina substantive cu alte substantive, cu adjective, verbe, adverbe, prepoziții; adjective cu substantive, adjectiv cu adverbe, numerale etc.

De multe ori cuvîntul compus are la origine o sintagmă compusă conform regulilor sintactice obișnuite ale limbii respective. Întrebuițarea frecventă a acestui grup sintactic poate să ducă la crearea unui cuvînt compus. Așa cred că s-a ajuns la fr. *gendarme*, rom. *cuminte*, *făt-mătușă*. Întrebuițarea repetată poate să ducă și la aglutinarea elementelor componente (*codalb*), ceea ce se reflectă în flexiunea compusului.

Nu consider compuse, ci derivate, cuvintele formate cu prefixe, deoarece prefixele nu au o existență independentă în limbă, cu toate că unele au fost prepoziții sau adverbe. Ele și-au pierdut înțelesul originar și nu apar decît alipite la un verb, substantiv etc.

Totuși cuvintele formate cu prepoziții au fost trecute în categoria compuselor, fiindcă, deși lipsite de un conținut concret, prepozițiile au rămas în limbă independent, exprimînd — ca toate uneltele gramaticale — un conținut lexical foarte abstractizat sau, mai bine zis, raporturile existențiale

între noțiuni. Astfel, prepozițiile se pot uni cu substantive, cu adjective, cu adverbe, cu alte prepoziții, dar nu se pot combina cu verbe : adjectivul *cuminte* vine din sintagma *om cu minte*, pe câtă vreme verbul *a cutremura*, în care *cu* este prefix, are la bază lat. *eontremo*, *-ere*. De aceea socotesc că prepozițiile pot fi considerate elemente de compunere.

Problema se pune diferit pentru compusele savante de tipul *hipopotam*, *electroliză*, *aeromodel*. Ele trebuie privite în raport cu limba din care provin elementele componente și în care aceste elemente au un înțeles de sine stătător și circulă independent.

Compuse ca *inginer-șef*, *marxism-leninism* desemnează o noțiune care este suma înțelesurilor exprimate de elementele componente.

Consider că în urma unei întrebuițări frecvente pot deveni compuse unele „sintagme stabile” care exprimă o idee unică și nouă (*sfat popular*, *gazetă de perete*, *casă de naștere*).

în concluzie, un compus este cuvântul rezultat din combinarea a două sau mai multe elemente care au existență independentă în limbă și un înțeles de sine stătător. Compusul desemnează o noțiune nouă, diferită de cea redată de componentele lui.

în ceea ce privește procedeul compunerii cuvintelor, este cunoscut faptul că nu toate limbile l-au dezvoltat în egală măsură. Acest procedeu este foarte productiv în greacă, germană și în limbile slave, pe cînd limbile romanice preferă derivarea : de exemplu franceza, derivarea prin prefixare, iar romîna, derivarea mai ales cu ajutorul sufixelor. Tipurile de compunere variază și ele de la o limbă la alta. Astfel în limba greacă, ca și în limbile influențate de ea, în privința compunerii este preferat tipul progresiv, adică, în cazul cînd unul dintre elemente este verb, determinantul urmează după elementul determinat. în aceeași situație, germana preferă ordinea regresivă (determinantul precedă elementul determinat).

Deosebirea dintre limbile care preferă derivarea și cele care au preferința pentru compunere se vede și din faptul că limbile care folosesc mult procedeul compunerii — cum sînt germana și limbile slave — au mai puține cuvinte străine, deoarece ele se servesc mai mult de procedeul calchierii. Limbile romanice recurg la împrumuturi din alte limbi pentru a desemna o noțiune nouă, introducînd cuvinte cu construcții străine și uneori chiar fonetisme străine. Semnificativ în această privință este faptul că, dintre numeroasele calcuri din slavă (existente în textele vechi), limba romîna n-a păstrat decît un număr relativ restrîns de cuvinte, eliminînd pe celelalte ca fiind artificiale și incomode pentru vorbitori. Uneori a fost preferat modelul slav traducerii romînești făcute după el: *beznă* în loc de *fără-de-fund*.

Limbile care întrebuițează pe scară largă procedeul compunerii prezintă încă un avantaj față de celelalte limbi, întrucît compunerea cuvintelor sporește familiile de cuvinte vechi, întărindu-le. Prof. Al. Graur constată următoarele : „în limba rusă sînt 6 500 de cuvinte radicale

(nederivate). în romînește am găsit peste 10 000, deși vocabularul e mult mai restrîns decît cel rus. Astfel compunerea, fiind un eler întărire a cuvintelor din fondul principal, este în același timp un de stabilitate al vocabularului și, implicit, al limbii”.

Limbile care au influențat, într-o oarecare măsură, limba în privința procedeelelor de compunere a cuvintelor au fost: latina, slave, franceza și germana.

Dintre ele, limba germană este cea care a dezvoltat mai procedeul compunerii. Limba germană cunoaște compunerea t ca și cea din cuvinte întregi (două sau mai multe) : *Blumenkranz*, *bahn*, *Filnfahrplan*, *Eisenbahnfahrplan* etc. Din compunere pot substantive (*Tischtuch*, *Schreibtisch*), adjective (*sauersufi*, *g* verbe (*richtigstellen*) etc. Caracteristic pentru germană este faptul că component determină pe al doilea (determinant -f determinat) : *V Schreibtisch*, *Schwarzbröt*.

Limbile slave concordă în linii mari între ele în ce privește co rea. Și în limbile slave se compun teme sau cuvinte întregi. Compus mai numeroase sînt substantive și adjective. Verbele compuse sînt (în mare parte calcuri din greacă)¹. Compunerea tematică se re cu ajutorul vocalelor de legătură *o* și *e* : rus. *3eMjienon*, *cojinuenen*, *e napoxod* etc, ceh. *svHoznamy* ; pol. *samolot*, *wielkoduszy*. La fel de dită este și compunerea unor cuvinte întregi: rus. *copeu-zojioea*, *depwa MceAe3oșemoH*, *nujia-pu6a*; pol. *pedziwiatr*, *obiezyswiat*, *wia* ceh. *svetobeznik*, *darmoslap*, *svetlomer*. Foarte cunoscută este comp adjectivele : rus. *meMHOCumiu*, ceh. *modrobily*, pol. *dlugotrwały* et punctul de vedere al elementelor componente, ca și al raporturilor c exista între ele, sînt posibile variate combinații. Datorită tipulu mult sintetic al acestor limbi, compunerea se face fără ajutorul prepo adică prin juxtapunere.

într-o situație cu totul deosebită se găsește compunerea în și în limbile romanice de azi. în latină compunerea nu constituia u cedeu de formare a cuvintelor noi prea productiv. Totuși, latina c compunerea tematică, în care cele două teme (dintre care una c de obicei o idee verbală) erau legate cu ajutorul vocalei de legă *signifer*, *agricola*, *siluicola*, *largifluus* etc. Se puteau combina și c întregi, prin juxtapunerea substantivului și a atributului său, care fi adjectival (*respublica*, *sacerignis*) sau genitival (*aquaeductus*, *mentum*). Sînt cunoscute de asemenea numele proprii latinești cu str verb + complement direct, ca *Portaflorem*, *Tenegaudia*, *Pena* care au fost reluate și dezvoltate de limbile romanice.

Cu toate că în cazul hmbilor romanice compunerea cuvinte este un procedeu de bază în formarea cuvintelor noi, ele posedă de latină — un număr mult mai mare de compuse. Astfel limba fr are multe compuse cu structura verb + complement direct, printr sînt și compuse mai vechi, de pildă diferite nume proprii : *Boivin*, *Boicervoise* ca și unele mai recente : *porte-plume*, *garde-feu*, *gar*

¹ încercare asupra fondului principal lexical al limbii române, București, 1954, p. 157.

¹ Cf. N. M. Szanski, *Osnovu slovoobrazovatel'nogo analiza*, Moscova, 1953.

După cum vedem, ele sînt în general de tip progresiv. Tot așa s-a dezvoltat compunerea substantivelor cu adjective, în care determinantul poate să preceadă sau să urmeze determinatul: *bonheur, libre arbitre* sau *amou-propre, eau-forte, etat-major*. În mare măsură s-a dezvoltat în franceză compunerea prin apozitie: *chou-fleur, cafe-concert, coton-poudre, chien-loup* etc. în compusele formate prin elipsă, cum este *timbre-poste*, avem de-a face probabil cu influența limbilor germanice (lipsa prepoziției).

Limbii române nu-i este proprie compunerea cuvintelor ca procedeu curent de formare a cuvintelor noi. Ea posedă un număr relativ restrîns de compuse, din care o mare parte se datorează influențelor străine. Analizînd compusele românești, voi încerca să prezint procedeele de formare care le stau la bază și eventual să specific datorită căror influențe au apărut; mă voi ocupa apoi de schimbările semantice suferite de unele dintre ele, ca și de valoarea afectivă a acestor compuse. Voi încerca de asemenea să desprind perspectivele compuselor discutate, căutînd să disting categoriile de compuse productive. Lucrarea aduce în discuție substantivele și adjectivele compuse.

În cele ce urmează voi studia compusele limbii române din două puncte de vedere. Mai întîi din punctul de vedere al originii și, o dată cu aceasta, al înțelesului lor, apoi din punctul de vedere al procedeele care stau la baza formării cuvintelor compuse¹.

I. CLASIFICAREA CUVINTELOR COMPUSE

În capitolul de față voi încerca să clasific cuvintele compuse delimitînd în primul rînd creațiile românești savante de creațiile românești formate din elemente populare. În cadrul acestor două categorii mari voi distinge unele subcategorii în dependență de caracterul afectiv al compuselor, de domeniile cărora le aparțin ele, de sfera lor de circulație etc. În cazul celor savante voi menționa și rolul influențelor străine, modelele urmate de compusele românești, problema adoptării acestor cuvinte de către limba română.

CUVINTELE COMPUSE MOȘTENITE

Un loc aparte printre compusele românești îl ocupă cuvintele compuse moștenite.

După cum am mai spus, compunerea nu constituia un mijloc curent de formare a cuvintelor noi în latină. Luînd din latină un număr relativ mic de compuse, limbile romanice au preluat totodată și preferința pentru

¹ Procedeele care stau la baza formării cuvintelor compuse în limba română sînt analizate din punct de vedere gramatical într-un capitol aparte (vezi p. 175).

alte mijloace de îmbogățire a lexicului decît compunerea, în primul rând pentru derivare. Faptul că limbile romanice n-au moștenit, ci au mutat mai tirziu unele compuse din latină (*iusiurandum, ius senatusconsultum* etc.) este explicabil prin aceea că nu s-au moștenit noțiunile denumite de aceste cuvinte. O situație specială au limbile romanice care s-au format pe teritoriile unde romanizarea a atins și sfera școlară și administrativă. Aceste limbi au păstrat mai multe compuse moștenite (*calefacere* > fr. *chauffer*, it. *calfare*, prov. *calfar*; *arcubus* fr. *arbalet*, it. *arcobalestro* etc.).

Limba română, fiind mai analitică în comparație cu latina, nu moștenește decît în cazuri cu totul sporadice compunerea tematică. Cuvintele latinești compuse din teme, ea a moștenit doar cuvinte ca *caprifoi*. A păstrat în schimb compuse formate din cuvinte care și în latină erau mai numeroase². Marea majoritate a acestor compuse constituie adverbele (*aproape* < *ad prope*), pronumele (*acest* < *iste*) și prepozițiile (*după* < *de post*), în care compunerea are ca scop întărirea înțelesului cuvîntului de bază și rezultă din întreburi frecventă a grupului sintactic respectiv.

Unele tipuri de compuse moștenite din latină au fost preluate și dezvoltate de limba română. Substantivele și adjectivele compuse moștenite (verbele compuse nu s-au moștenit), deși fac parte din domeniul, au o trăsătură comună: majoritatea lor fac și astăzi parte din vocabularul curent al vorbitorilor limbii române, iar unele chiar din dicționarul principal lexical; cu timpul, unele din ele (*mijloc, adevăr*) au devenit neanalizabile, avînd o formă unitară potrivită cu înțelesul unitar al cuvîntului respectiv. Totuși, cu toată vechimea lor în limbă, cînd un compus are și existență independentă, vorbitorii îl sesizează ca pe un compus (*primăvară*).

Voi trece în revistă câteva din aceste compuse, grupându-le în funcție de dependența de construcția latinească care le stă la bază și urmărind, în special, este cazul, schimbările semantice suferite de ele.

Adjectivele determinate precedă substantivul în compusele determinate: *amiazăzi, miazănoapte, mijloc, primăvară* etc. Toate aceste compuse sînt formate prin juxtapunere, iar raportul care există între cele două componente este de subordonare.

Amiazăzi (-ă), *amiazăzi* < *ad mediam diem*; există și forma *amiază* avînd la bază *mediam diem*. Cuvîntul definește noțiuni de timp și de loc.

Miazănoapte < *mediam noctem*; există și forma *amiazănoapte*. Pe lângă sensul temporal și local, compusul a căpătat și un sens

¹ Lat. *Irifolium* > it. *Irifoglio*, v. fr. *Irefeuil*, alb. *terfoi*; *caprifolium* > fr. *chevreuil*, CDDE, s.v. *trifoi*, arată că normal lat. *trifolium* > *trăfoi* (Banat-Wr/oi). Forma *trifoi* se datorează prin influența terminologiei savante.

² Citez după Ed. Bourciez, *Elements de linguistique romane*, Paris, 1923, p. 197 și *sanguisuga* (it. *sanguisugo*, ir. *sangsue*); *ossifraga* (fr. *orfraie*); *avisstruthio* (sp. *avestruz*); *stabuli* (fr. *connetable*); *Forum Iulium* (Friuli); *auistarcla, dies dominica, Cantalupis, Tenegaud*.

³ Cf. Th. Capidan, *Aromnii. Dialectul aromin*, București, 1932, p. 520; de același autor, *Meglenoromînii*, voi. I: *Istoria și graiul lor*, București, 1925, p. 123; ar. *fiadză*, megl. *fiadză*, ar. *Aadzăngapte*, megl. *Aazănoapti*.

mistic: *au gândit că-s Miază-Noapte ș-am venit ca să-i omori* PANN, P.A. II 55.

Probabil prin analogie cu *astăzi* ori cu *miazăzi* s-a format și regionalismul *mînezi*.

Miezii-Păresii (*miază-păresi, miez-păresimi*) < *media(e) quadragesima(e)*. Cuvîntul, care aparține domeniului religios și înseamnă „jumătatea postului mare”, a căpătat, prin etimologie populară, și o altă formă: *miezii-peretii* (*păresimi*, nefiind înțeles de vorbitori, a fost asemănat cu „peretii”).

Aceste formații au atras după ele și altele, cum ar fi *miază-căle* „jumătatea drumului”. Este probabil că acest compus nu este moștenit, ci format în limba română din *miez* și *cale*, după modelele de mai sus. Dat fiind că elementele componente ale acestor cuvinte există și independent, cred că, în ciuda vechimii lor în limbă, vorbitorii își dau seama de faptul că sînt compuse.

Mijloc < *medius locus* (cf. fr. *milieu*). Situația acestui cuvînt în limba română se prezintă cu totul altfel. În acest caz elementele componente sînt greu de recunoscut și, de fapt, compusul latinesc a devenit, pentru toți vorbitorii, un cuvînt simplu. Cuvîntul are astăzi multe derivate și a căpătat sensuri mai noi. Inițial *mijloc* avea probabil numai sensul etimologic „punctul central al unui loc”. Acum, cuvîntul apare cu sensuri diferite în construcții ca: *mijloace de producție, mijloace bănești* (cf. fr. *moyens*) etc, iar derivate ca: *mijlocaș, mijlocitor, mijlociu, a mijloci* sau expresii ca: *este ceva la mijloc* lărgesc mult sfera înțelesului inițial al acestui cuvînt.

Cuvîntul românesc *primăvară* continuă forma *prima uera*, care a înlocuit forma clasică *uer, -is*. Și acest compus are derivate în limba română: *primăvăratic, a desprimăvără*. În ce privește elementele lui componente, numai al doilea are și existență independentă în limba română (*vară*). *Prim* a dispărut din limbă, păstrîndu-se numai ca derivat, în unele expresii, de pildă *cale primară*. Adjectivul din limba actuală este neologism.

În compusele pe care le-a creat limba română, adjectivul este așezat de obicei după substantivul pe care-l determină și nu înaintea lui. O asemenea structură are cuvîntul *codalb*. Aupra originii lui nu mă pot pronunța cu certitudine: există ipoteza provenienței lui latine (*cauda + albus*)*, ipoteză sprijinită de existența formelor romanice *Jcoarbu* (sard, log.) și *kodalbola* (Pirano), dar e tot atît de posibilă și formarea lui în românește din *coadă* și *alb*. De la adjectivul *codalb* s-a format numele unei păsări *codalbiță* și verbul *a codalbi*. Se pare că prin analogie cu *codalb* s-au format substantivul *cod(o)roș* și adjectivul *coăoberc* (poate și unele cuvinte des întrebunțate în ghicitori și jocuri: *codobelc, codomelc* etc).

¹ TDRG., s.v. *miez*.

Cf. și Th. Capidan, *Meglenoromînii*, p. 123; de același autor, *Aromtnu*, p. J.H. ar. *fiolitic, -haiduc*, megl. *mejlac*.

s Cf. Th. Capidan, *Meglenbromtnei*, p. 189; de același autor, *Aromtnu*, p. m ar. *primăveară, primuveră*; megl. *primăveară*, v. fr. *primevoire*, it., sp. *pnmavera*.

* TDRG., s. v. *codalb*.

Substantivul a fost urmat de un alt substantiv formula *domine deus*, pe care o continuă rom. *dumnezeu* (de la ca format și unele derivate ca: *dumnezeiesc, dumnezeire, dumnezeu*). Î expresia a fost formată din vocativele cuvintelor *dominus* și *deus* tindu-se frecvent în rugăciuni, s-a pierdut conștiința faptului că *nezeu* „zeu” este inclus și *domnul* (de fapt ca dovadă a „compuner structura a căpătat un înțeles nou) și citeodată formula se întrebunț tautologic: *mulțumesc fie Doamne Dumnezeu mieu că nu sînt ca alții* VARLAAM, CAZ. 9. Cînd este vorba despre zei și nu despre dumnezeu întrebunțează neologismul *zeu* (cf. *semizeii*).

Printre compusele moștenite din latină se găsesc și cîteva formă dintr-un substantiv urmat de un verb. *Cârnelagă* și *caseu* sînt formate la bază formele *carneum ligat, caseum ligat*.

Un caz interesant prezintă cuvîntul *codobatură*, care are pe la origine forma **codobattula*. Discut cuvîntul în categoria sub -f- verb, deoarece *bătură* este probabil un derivat de la verbul *battere* în diferite regiuni, cuvîntul a căpătat forme variate: *cotrobatură*, ban. *codobatsiță*, reg. Suceava *coțobatină*. De la *codobatură* limba română s-a format și masculinul *codobator* și *codobăturoi*.

Codobatură se explică printr-un mai vechi *codubatură*, care a aromină alături de *coadăbatură* și reprezintă rezultatul normal al **codobattula*. Vocalismul *o* poate fi explicat printr-un fel de recodare a cuvîntului, în care primul termen a fost apropiat de *coadă*. Cel doilea *o* poate fi explicat prin influența primului *o*, fie printr-o tendință de transformare a lui *o* neaccentuat în *u*, fie, în sfîrșit, printr-o schimbare a lui *o* în *u*, cum ar fi *codoriște*.

În diferite dialecte ale limbilor romanice numele acestei păsări se compune din aceleași elemente. Totuși în forme ca *batikoa* (vincentin) *ticova* (parmez), *battiTcova* (florentin), *battkoda* (Urbino), *bateco* (n. pro) *battequeue* (fr. dialectal), elementul verbal precedă substantivul. Și în rusă există compusul asemănător *eepmuxeocniKa*. O situație asemănătoare au majoritatea compuselor românești formate dintr-un verb și un substantiv: verbul precedă substantivul. O formă cu structură asemănătoare cea a compusului *codobatură* găsăm în cuvîntul italian *codatremola*. Acesta pune în legătură cu *codobatură* și un alt substantiv cu aceeași structură elementelor componente și anume *mînăștergură*, emițînd ipoteza că baza lui ar sta un *manistergula*; explicația dată de Tiktin nu pare a fi justă. *Mînăștergură* nu e moștenit, ci mai probabil un regionalism existent în limba română.

Limba română posedă destul de multe compuse moștenite din latină avînd la bază un grup sintactic în care primul element îl constituie o prepoziție. Exceptînd cazul cuvintelor în care prepoziția s-a transformat în prefix încă din latină (ca de exemplu: *adiungo* > *ajunge*), sînt multe cuvinte care presupun un etimon compus latin. Din aceste cuvinte fac parte: *adevăr, adăpost, aminte* etc.

¹ CDDE., s.v. *codobatură*.

Adevăr are la bază construcția *ad de uerum* care probabil a fost simțită mai puternică decât clasicul *uerum* (cf. și it. *davvero*). Cuvîntul a intrat în fondul principal lexical al limbii romîne și are azi derivate ca: *adevărat*, *adeveritor*, *adeverință*, *a adevăra* și intră în mai multe expresii.

Pentru explicarea cuvîntului *adăpost*, Tiktin propune forma **ad-depositum*, iar Candrea și Densusianu: **ad-appos f)itum*. Cuvîntul este foarte răspîndit; de la el s-a format și verbul *a adăposti* (există și forma *adăpostea* „odihnă”).

FORMAȚII ROMÎNEȘTI

Prin compuse romînești înțeleg toate cuvintele compuse formate din elemente lexicale romînești, indiferent de proveniența lor (populară sau savantă), de procedeele care le stau la bază și de domeniul căruia îi aparțin.

a) Creații populare

Compusele populare ale limbii romîne sînt pe de o parte afective, pe de alta, denumesc obiecte, noțiuni sau fenomene mai mult ori mai puțin concrete. Un loc intermediar între aceste două grupuri îl ocupă toponimicele. O trăsătură comună a compuselor populare este caracterul lor expresiv și spontan, precum și conciziunea lor perfectă. Un compus popular construit pe baza unei imagini sau a unei metafore exprimă de fapt sensul unei propoziții întregi. Se pare că majoritatea acestor compuse au fost inițial creații ocazionale, care s-au răspîndit tocmai datorită expresivității lor.

Compusele afective din limba romînă formează o categorie destul de numeroasă. Printre ele un grup de sine stătător îl constituie compusele afective de tipul *pierăe-vară*, *zgîrie-brînză*, care au căpătat multe sensuri figurate. Ele au luat naștere în limba vorbită, cînd vorbitorii voiau să exprime mai precis o noțiune, intenție pe care n-ar fi realizat-o cu ajutorul unui cuvînt simplu. Cuvintele formate pe bază de imagini sînt foarte plastice și au o pronunțată coloratură afectivă. Așa, de exemplu, ele sînt ori depreciative, exprimînd atitudinea de indignare, ironie, batjocura poporului față de cei leneși, zgîrciți, lingușitori, lași sau vagabonzi (*bate-poduri*, *frige-linte*, *linge-blîde* etc), ori admirative (aceasta mai ales în basmele populare) la adresa oamenilor harnici, buni, generoși, frumoși și puternici (*Făt-Frumos*, *Sfarmă-Piatră*, *Strîmbă-Lemne*, *Albă ca Zăpada* etc). Asemenea cuvinte expresive găsim și în alte limbi, de exemplu: germ. *Tellerlecker*, fr. *pique-assiette* corespund romînescului *linge-talere*; port. *boguiaroto* corespunde rom. *gură-spartă*; port. *maniroto* corespunde rom. *mînă-spartă*; fr. *mauvaise-langue* corespunde rom. *gură-rea*; pol. *obiezyswiat*, *pedziwiair*, ceh. *darmoslav* sînt egale cu rom. *bate-ărumburi*, *vîntură-lume*;

ci-DE, s. v. *adăpost*.

cuvintele franțuzești ca *bejaune*, *pied-plat* au sensuri figurate tinăr ignorant" (*bejaune*), „o lichea" (*pied-plat*), „o femeie (*sans-dent*).

Datorită sensurilor variate pe care le poate avea un compus af se pretează, mai mult decât un cuvînt simplu, la diferite schimbări se (de exemplu *coate-goale*, inițial desemnînd probabil anumiți mici fur care își frecau mincile pe birouri, a ajuns să însemne „sărac, lipsit de *burtăverde*, un epitet atribuit negustorilor care purtau șorturi v căpătat sensul de „negustor" și apoi „burghez"; substantivul format de la acest compus — *burtăverzime* — a început să însemne torime", iar mai tirziu, în limba contemporană — „burghezie".

Compusele afective aveau pentru început o valoare oca Pornind de la cazuri concrete, particulare, s-au extins, s-au gen asupra unor categorii întregi de oameni, căpătînd totodată din c mai multe sensuri figurate (abstracte) și pierzînd într-o anumită sensurile lor concrete. Ele au devenit de fapt sinonime cu multe simple. Acestor transformări (pierderea sensului inițial concret, că unui nou înțeles, exprimarea noțiunilor abstracte și „sinonimia fi cu alte cuvinte) li se supun numeroase compuse afective. Astfel u *casca* (sau *casca-gură*) niciodată n-a însemnat un om care cască, c care, dorind să fie atent la un lucru, scapă din atenția sa pe celelalte *gură-cască* este un neatent, nevigilent, prost. *Zgîrie-brînză*, pornind o imagine concretă, a devenit sinonimul cuvîntului *zgîrcit*. T nu este acela care tîrîie după el briul, ci un om leneș, certăreț. însă unele compuse afective, la care înțelesul figurat este mult mai a de cel inițial: *vorbă-lungă*, *limbă-lungă*, *gură-clanț* etc.

O problemă care se pune în legătură cu aceste cuvinte este măsură vorbitorii își mai aduc aminte de înțelesul inițial al acestor puneri, de imaginea de la care au pornit. Vorbitorii „simt", după mea, compunerea acestor cuvinte, întii pentru faptul că elementele componente ale compuselor afective au o existență independentă în li pot fi întrebuițate și în alte construcții; în al doilea rînd pent oricît de figurat ar fi sensul nou căpătat de ele, înțelesul compuselo tive nu s-a depărtat prea mult de punctul său de plecare, „imaginea (*brînză-n-sticlă*, *sac fără fund* etc). într-o anumită măsură ilustrat această privință sînt și cuvintele *botgros* „cireșar" și *bot-gros* „ne prost crescut", amîndouă compuse din aceleași elemente.

Datorită faptului că un cuvînt compus exprimă o idee mai co decât unul simplu (ținînd seama că în mintea vorbitorului persistă propoziției pe care o prescurtează aceste cuvinte), ca și datorită conc lor, compusele afective au o mare importanță pentru scriitori și pu

Voi arăta cîteva exemple, conducîndu-mă după înțelesul c de compusele afective în limba populară și familiară.

Astfel, pentru a reda noțiunea de om care vorbește mult pop creat: *vorbă-lungă*, *limbă-lungă*, *gură-clanț*, *gură-spartă*, *gură-bogată* între aceste cuvinte există deosebiri de nuanță, care au dus ulter diferențierea sensurilor. Astfel un *vorbă-lungă* este un om căruia îi să vorbească în general, pe cînd un *limbă-lungă* este unul care vo

mai mult decât trebuie; deosebirea constă nu în durata acțiunii, ci în faptul că un *limbă-lungă* nu știe să păstreze secretele ce i-au fost încredințate. *Gură-spartă* este un om care vorbește mult, nu totdeauna adevărul și mai ales promite, se laudă, dar nu se ține de cuvânt. *Gură-bogată* se spune despre unul care vorbește mult și minte. Unui om căruia nu i se mai oprește gura, i se spune *gură-clanț*; unuia care aruncă vorbe de pomană, *vîntură-vorbe*. Un *gură-rea* este un bîrfitor. Pe lângă aceste exemple se mai pot cita expresii ca : *gura lumii*, *gura satului* și altele.

În limbajul familiar și în general în limba vorbită, pentru a reda noțiunea de zgîrcit se întrebuintează „cuvinte-imagini” sau „cuvinte-fraze” ca *zgîrie-brînză*, *brînză-n-sticlă*, *frige-linte*. Aceste cuvinte sînt foarte puternice, ele cuprinzînd oarecum și noțiunea de superlativ, ceva ce este „foarte”. Un *frige-linte* sau *zgîrie-brînză* este un om atît de zgîrcit, încît ține brînză în sticlă ca să mînințe mai puțin. La fel un *suge-bute* sau *suge-cep* nu este un bețiv oarecare, ci un bețiv de frunte. Unui om certăreț i se poate spune *cată-ceartă*, însă cuvîntul este foarte aproape de sensul „concret”. În multe cazuri abstractizarea a mers mult mai departe, în cazul lui *tîrîie-brîu* s-a pornit de la o imagine foarte concretă, de la un om care tîrîie briul după el și provoacă la ceartă pe un alt om care l-a călcat sau un om leneș care tîrîie după el briul. *Tîrîie-brîu* a căpătat însă pe lângă sensul de leneș sau certăreț și alte înțelesuri. Cuvîntul se întrebuintează și în sensul de neglijent, un om oarecare, ce nu merită să fie luat în considerație. Despre un sărac se spunea *mațe-fripte*, *coate-goale*. Un om fricos este un *taie-fugă*. Un leneș și un vagabond au foarte numeroase, cred cele mai multe, sinonime de acest fel. Despre vagabond se spune : *pierde-vară*, *vîntură-cenușă*, *vîntură-lume*, *vîntură-țară*, *bate-poduri*, *bate-drumuri*. Unui om care își pierde vremea de pomană i se mai zice : *paște-vînt*, *fluieră-vînt*, *sufală-n-vînt* etc. Un om zăpăcit, care nu este bun la nimic și de care alții se împiedică mereu, este poreclit *încurcă-lume*. Un *prinde-muște*, un *soarbe-zeamă* este un om nepăsător, neatent, nevigilent, căruia îi scapă totul. Un om lipsit de energie, indiferent, nepăsător, fără voință, care nu se pricepe la nimic și așteaptă ajutor de la alții este un *papă-lapte*, un *lă-mă-mamă*, un *lasă-mă-să-te-las*. Acestei categorii îi mai aparțin cuvinte ca *linge-talere* (mold. *linge-talger*), *linge-blide* cu sens de parazit, care se hrănește de la mesele unora și ale altora, lingușitor. Se mai pot cita și alte exemple : un *papă-tot* este un om foarte lacom; un *înghite-cilți* este egal cu un panglicar, un înșelător; un *meșter-strică* este un meșteșugar prost; un *spurcă-miercuri* este un om care nu ține posturile ; >un *împușcă-n-lună* înseamnă un om disperat și fără idealuri; un *împușcă-franc* — om care este în stare să facă orice pentru un franc. De asemenea, *mînă-spartă* este un risipitor, *mînă-lungă* — un hoț, *cap-mare* — un prost etc. Aici intră și unele compuneri foarte ironice, ca : *ciocofleandură*, *lipciofleandură*, care denumesc pe oamenii ce se cred importanți, pe cînd, de fapt, nu sînt decât niște lingușitori.

Dar asemenea compuse afective exprimă nu numai trăsăturile negative ale oamenilor. Cuvinte ca *Sfarmă-Piatră*, *Sfarmă-Munte* sau *Strîmbă-Lemne* sînt expresia admirației poporului față de oamenii tari, puternici. Personajele pozitive din basmele populare, ca *Făt-Frumos*, întruchipează

cele mai bune calități ale poporului, năzuințele sale. Astfel, *Făt-Frumos* este harnic, generos, frumos, el luptă pentru binele tuturor. În *Sfarmă-Piatră* este în basme un personaj negativ, o femeie foarte și viclană, o vrăjitoare. Cuvîntul este destul de răspîndit și în vorbită.

În strînsă legătură cu credințele populare stau eufemismele, pentru zmeu se spune *al-mai-rău*, pentru diavol *ucigă-l-crucea*, *tdaca*, *ucigă-l-tămîia* sau *ducă-se-pe-pustii*. *Ducă-se-pe-pustii* se mai și pentru ciumă sau epilepsie.

În cadrul compuselor populare, o altă categorie numeroasă constituită din cuvinte care denumesc obiecte, acțiuni și fenomene sunt mult sau mai puțin concrete. Din această categorie fac parte cîteva cele mai vechi compuneri românești :

Bobotează. În CDDE, S.V. *boteza*, găsim următoarea explicație: este un cuvînt format din *apă-botează*, sub care formă se păstrează în Banat, regiunile Hațegului și Maramureș. Din *apă* + *botează* > **păbotează* > **pobotează* prin afereză și asimilarea labialelor. TDRG explică însă elementul din această compunere prin v. sl. eor-h, iar DA (s.v. *bobotează*) comentează : „Se pare că avem a face cu o dezvoltare a formei *botează* (formă atestată. Mai greu e de admis că elementul întii al cuvîntului compus ar fi slav. *bog* „dumnezeu”, precum se admite de obicei sau chiar slav. *voda* „apă”)”. Etimologia „*apă-botează*” pare mai puțin probabilă. Termenul denumește o sărbătoare bisericească și este foarte puțin în comparație cu sinonimele lui : *Bogoiavlenie* sau *Arătarea Doamnei*.

Batjocură. Etimologia acestui cuvînt nu este explicită și în compusului s-a schimbat oarecum de-a lungul timpului. Înainte de *batjocură* însemna „spectacol” și abia mai tîrziu a căpătat sensul de „derizoriu”, „bătăie de joc”, DA constată că aceeași combinație a cuvintelor (*din* palme) și *joc* (spectacol) se găsește cu același înțeles în limbile bulgară și română.

Cuvîntul romînesc nu poate fi compus din elementele *bat* - *ură*, căci după legile compunerii romînești am aștepta în acest caz **jocabură*, ca *mînă-șterg-ură*, *codo-bat-ură*, *cap-întort-ură* (cf. it. *vend-olo*, *terre-muot-olo* etc), ci trebuie admis că forma mai veche este *batjoc*, cu pluralul *batjocuri*, și că de la acesta s-a refăcut apoi singura formă *batjocură*. Ultima explicație mi se pare justă, deoarece *batjoc* este compus progresiv și structura acestui compus este aceeași ca și a multor alto cuvinte romînești — verb -f complement direct. Cuvîntul are forme de compunere ca : *batjocoritor*, *a batjocori*. Verbul *a batjocori* alternează adesea cu locuțiunea verbală *a-și bate joc*, cu toate că cele două forme se deosebesc semantic.

În această categorie de compuse populare se încadrează denumirile de oameni plantelor, insectelor și animalelor, fenomenelor naturale, obiectelor corpurilor cerești, bolilor etc. Această categorie este deosebit de bogată deoarece o plantă oarecare poate să aibă cîteva nume, care variază dintr-o regiune în alta. De exemplu : *arnicăi* i se spune în Banat *carul-zînelor* sau *pădurilor*, iar în Ardeal *podb(e)al-de-munte*. Compusele pot fi compuse și în diferite feluri: cu atributul care precizează, delimitează ca

(florile sînt multe, dar floarea-soarelui este una), cu atributul care arată locul, originea (*bou-ae-baltă, cal-ae-mare*), prin comparație (*sor-cu-frate*) sau pe bază de metafore (și acestea sînt cele mai multe), ca : *brîul-lui-dumnezeu, ciuboțica-cucului*. Ele denumesc întotdeauna realitatea printr-o asemănare, dovadă a spiritului de observație și a fanteziei populare. Este semnificativ cazul compusului *car-de-foc*. Cînd au apărut primele trenuri, țărani, prin asemănare cu obiectele cunoscute de ei, le-au poreclit *car-de-foc*. Procedeu apare mai evident dacă comparăm formațiile românești cu formații din alte limbi. Cîteva exemple din limba franceză : *barbe-de-chien, barbe-de-renard, ceeur-de-pigeon, pied-de-loup, belle-de-nuit, dent-de-lion, pomme de terre*.

În limba romină cuvintele compuse în acest fel aparțin diferitelor domenii ale științei populare : biologie, medicină, geografie sau astronomie. Ele sînt numeroase și se bucură de o circulație mai mare decît a sinonimelor lor savante. Ele au pătruns și în literatură : *Iar din alte-i face scaldătoare : Iarba-vîntului și iarbu-creață, Iarbă-mare, spînz și limbă-vecină*, Romoniță, nalbă, mătăcină BUDAI-DELEANU, ȚIG. 210.

Voi cita cîteva exemple din fiecare domeniu. Cele mai multe par a fi nume de plante : *floarea-soarelui, rochița-rîndunicii, gura-leului, ciuboțica-cucului, ochiul-boului, floarea-reginei, traista-ciobanului* și se bucură de un uz general. Altele ca : *iarba-gânilor „gălbenuș”, căciula-șarpelui „popenchi”, iarba-fiarelor „roua-cerului”, flori-de-paie „imortele”, floarea-boului „ciochină”, floarea-griului „vinețele”, cinci-coade „caldărușă”* sînt tot așa de bine cunoscute. De unele din aceste plante sînt legate credințe populare. Se crede că *sor-cu-frate* este purtată întotdeauna de hoți, pe care-i ocrotește, sau că *iarba-apelor* arată locurile cu izvoare.

De asemenea numeroase sînt numele de insecte și în general de animale. *Galul-dracului* se mai numește și *calul-popii*, licuriciul este denumit, prin asemănare, *foeul-lui-dumnezeu*, rădașcă este *boul-lui-dumnezeu, boul-de-apă* sau *buhaiul-de-baltă* este *Hydrofibus piceus*, *boul-sur* este zimbrul. Sînt cunoscute cuvinte ca : *broasca-cu-foc, vierme-de-mătase, cocoș-de-munte*.

Și medicina populară cunoaște numeroase asemenea compuse. Pentru dizenterie, de exemplu, se întrebunțează *apa-trîndului* sau *sfînta-boală*; pentru somnambulism — *boala-de-lună*; pentru tuberculoză — *boala-seacă*; pentru insolatie — *soare-sec*; pentru cataractă — *apă-albă* sau *apă-neagră*; pentru dambă — *luatul-ielelor* sau *boala-copîilor* (eufemism); pentru scorbut — *bubă-putredă-n-gură*. În vorbirea populară pentru cordon ombilical se spune *ața-buricului*, pentru membranele care leagă dosul limbii cu partea inferioară a gurii — *ața-lingii*; iodura de potasiu — *apă-de-oase* etc.

Corpurile cerești au și ele, pe lîngă denumiri savante, și denumiri populare. Astfel: *boldul-cerului* „polul”, *calea-laptelui, calea-rătăciților, calea-robilor, calea-șchiopilor* etc. Fenomenele naturii : pentru curcubeu se mai spune și *brîul-lui-dumnezeu*, pentru răsărit — *soare-răsare*, pentru apus — *soare-apune* sau *soare-scapătă*. *Soare-răsare* sau *soare-scapătă* au un înțeles dublu. Înseamnă atît momentul apusului sau al răsăritului, cît și locul, direcția în care răsare sau apune soarele, respectiv est și vest.

De mitologia populară ține *Ilie-Palie*, o formație spontană din mitologia sfîntului *Ilie* și verbul a *păli*, care denumește ziua de 31 iulie, sîrbătoare în unele regiuni de țărani, de teamă ca sfîntul *Ilie* să nu le pălească hainele.

O altă categorie de compuse populare neafective este formațiile compuse din cuvinte rezultate din folosirea frecventă a unor grupuri sintactice care s-au unificat în mintea vorbitorilor și au căpătat un mțeles nou. Un exemplu de compus, foarte vechi, este cuvîntul *deochi* cu derivatele lui : *deochi* și *a deochia*. În aceste compuse diferențierea înțelesurilor n-a mers departe. De exemplu, *demîncare* este ceea ce se aduce cuiva de mîncare, *demîncare*. Formele *demîncare* și *demîncat* sînt foarte răspândite în vorbită, avînd sensul de „mîncare”.

Începînd probabil cu vorbirea elevilor, numărul care trebuie să devină *deînmultit*, iar numărul care trebuie împărțit, *deînțit*. La fel, nici sensu adjectivului *J^Ijn^U^lie* împărțit prea mult "deplin"; totuși se pare că *deplin* s-a specializat mai mult pentru sensuri abstracte, figurate. De exemplu : se poate spune *fericire deplină*, dar se spune *un pahar deplin*. Însă, se spune *un pahar plin* și se poate spune *în plină fericire* etc. De la substantivul *minte* s-a format adjectivul *deplin*. *Un om cu minte* (din *a fi cu minte*) înseamnă un om deștept. Însă *cu minte* este un om ascultător (*fii cuminte, copil cuminte*). Deci, cuvîntul *deplin* ca înțelesul inițial și de bază se păstrează, sfera cuvîntului compus este largită. Compusul are și derivate : *cumînțenie, a cumînți*, bazate mai mult pe înțelesul nou dobîndit. Tot așa cuvîntul *forobraz* înseamnă alt decît „fără obraz” (la propriu). Cuvîntul se întrebunțează în Transilvania cu sens de obraznic (cf. rus. *бесобразный*). Cuvinte ca : *după-masă, după-amiază, după-prînz* sînt în strînsă legătură cu sensul lor inițial. În toate aceste cazuri este vorba despre timpul care urmează după a mîncare după masa luată la amiază.

Formulele de salut, care exprimă o urare (*bună ziua, bună seara, bună noaptea, rămas bun*), datorită utilizării lor frecvente au devenit compuse.

Interesante sînt cazurile de substantivizare a adverbilor sau a adjectivelor adverbiale : *dedesubt, cumsecade* (cu derivatul *cumsecăder*) și altele, ca *înșir (ă)-te-mărgărite*.

Tot în această categorie trebuie să între denumirile jocurilor de copii : *de-a baba-oarba, de-a puia-gaia, de-a mama-gaia* etc, ca și : *ala-malea, ala-bala* în expresia „ce mai ala-bala”, *tandea-mandea, ciț-mandea* sînt fapte cuvinte imitative.

În cadrul compuselor populare, numirile topice și numele de faclă constituie un grup aparte. Pe de o parte, procedeele care au stat la baza formării lor sînt identice cu procedeele formării altor cuvinte compuse populare. Pe de altă parte, ele denumesc locuri sau persoane.

Toponimicele reprezintă o categorie foarte stabilă, ele sînt în general fel martorii istoriei unui popor. Totuși în multe cazuri avem de-a face cu nume de locuri mai recente, date în amintirea unor oameni sau a unor fapte, și cîteodată nu se poate recunoaște imediat dacă toponimul respectiv este popular sau „savant” (și în acest caz compus după un r

popular). Un grup de compuse din acest domeniu se caracterizează prin faptul că locuitorii le-au format conducându-se după însușirile localității date, relevând tocmai ceea ce este caracteristic, specific aspectului exterior al locului. Astfel sînt : *Buza Plaiului, Capul Coastei, Capul Moșiei, Limba Caprei, Poiana Țapului, Valea Mărului, Vadul Mare* etc.; altele ca : *Lunca Dunării, Poiana Mărului, Iazul Nou, Baia Mare, Cetatea de Baltă*, redau mai îndeaproape natura terenului. Toponimicele *Drumul Amarului, Cîmpul Ascuns, Iezerul Frumos, Seaca de Cîmp, Valea Lungă, Valea Beascot* în evidență însușirea locului, arătînd și atitudinea afectivă a locuitorilor față de el. Unele, cum sînt *Busul de Sus* sau *Busul de Jos*, indică așezarea geografică a acestor localități. Altele reflectă legăturile cu populațiile străine (*Podul Arapului, Iazul Bulgarului, Movila Arnăutului, Cetatea Neamțului*), originea românească a locuitorilor (*Olteanul Mare, Mînărești-Molăoveni, Mărgineni-Munteni*) sau amintesc evenimente istorice (*Bătaia Mare, Trecătoarea Oștilor*) etc.

Un grup interesant îl prezintă unele toponimice care au la bază compuneri afective, calificări sau imagini. Astfel sînt: *Barbă Albă, Barbă Lată, Oarba de Mure, Dealul Ologilor, Podul Șchiopului, Adunații Teiului, Haimanalele Poștei, Apă de Leac, Arăe-Pămînt, Cată-Cal, Cată-n Sus, Plînge-Banul, Poiana Chioară* etc.

Tot printre compusele populare afective trebuie considerate poreclele date oamenilor. Mai tîrziu ele și-au pierdut caracterul afectiv, devenind nume *ăef&v&i\iiv(Pierdevară, Botgros, Borosmîndru, Barbălată, Barbăroșie* etc). Exemple se pot cita foarte multe. Unii scriitori folosesc cu preferință astfel de nume-porecle. Astfel în cronica lui Iefculce găsim porecla *Frige-Vacă*, Budai-Deleanu semnează o notă din Țiganiada *Arhonda Suflăvînt*, Petru Dumitriu folosește în Pasărea Furtunii numele *Ion Gură-cu-Lacăt* (cf. *Ion Gură de Aur*), la Camilar întîlnim un *Bot-de-Cîne*, la Geo Bogza — *Cap-ăe-Fier*; la Mihail Sadoveanu găsim: *Păr-Negru* (Frații Jderi), *Botgros* (Mcoară Potcoavă), *Calalb* (Păuna Mică), *Trei Nasuri* (Mitrea Cocor) etc. în romanul *Un om între oameni*, Camil Petrescu are personaje ca : *Vasile Peștefript, Măria lui Căciulă-Mare*. Sînt bine cunoscute nume ca : *Vorbă-Lungă, Țară-Lungă, Barbă-Boșie, Barbă-Lată, Haină-Boșie, Manta-Boșie, Buze-Groase, Ochi-Boșii, Trei-Pîini, Tulbură-Apă, Limbă-dulce, Capmare, Celmare, Capdebou*.

Un procedeu de compunere a cuvintelor care apare sporadic în limba romină este contaminarea. Astfel s-au format cuvinte ca *cocostîrc* și *cocobarză*, (din *cocor* și *stîrc*, *cocor* și *barză*). În aceste compuneri (bazate probabil tot pe o asemănare) a fost redus ultimul sunet al primului element component.

Cîteva compuse se datorează etimologiei populare. Cuvîntul *firoscos* este o formă alterată a lui *filozof*, contaminată cu expresia *scos din fire*. În etimologia populară *pelagra* a devenit *piele-largă*, iar calorifer *calu-de-fier*.

Pentru a evita eventualele confuzii care izvorăsc dintr-o pronunțare asemănătoare a cuvintelor *miere* și *mere*, lui *miere* i s-a adăugat un atribut menit să-l precizeze : *de albine*. Astfel s-a creat un nou cuvînt compus : *miere de albine*.

b) Formații savante

De cite pri oamenii se lovesc de necesitatea redării unei pentru exprimarea căreia nu găsesc un echivalent în limba lor, e la alte limbi. Îmbogățirea lexicului cu ajutorul altor limbi se face prin împrumuturi directe, prin calchieri de cuvinte din aceste limbi sfîrșit, prin împrumutarea procedurii de formare a cuvintelor din respective (bineînțeles o dată cu cuvintele). În diferite perioade de timp și la limbii romine, aceste procedee au constituit un mijloc eficient de lărgire a vocabularului. În vocabularul limbii romine treptat, cu pătrunderea împrumuturilor, au intrat și calchieri după cuvinte printre care și cuvinte compuse. Faptul că s-a păstrat numai un număr relativ restrîns de cuvinte compuse calchiate își găsește explicația în însăși structura limbii romine, care nu a dezvoltat decît într-o măsură procedeele compunerii. De aceea, adaptarea calcurilor, înlocuirea cauzei lungimii lor, întîmpină greutăți.

Bineînțeles cuvintele compuse împrumutate trebuie considerate ca compuse din punctul de vedere al limbii în care s-au format. În vocabularul limbii romine ele devin de obicei cuvinte simple, cu excepția cazurilor (împrumuturi din limbi romanice) cînd elementele lor componente seamănă cu cuvinte românești (*capodoperă, portarma*).

Multe din cuvintele compuse împrumutate au suferit în timp o schimbare mină schimbări semantice.

Voii împărțim formațiile savante în următoarele categorii: împrumuturi calchiate, creații ocazionale.

ÎMPRUMUTURI

Trecerea în revistă a compuselor împrumutate de limba romină în diferite perioade ale dezvoltării ei prezintă interes prin faptul că unele din aceste cuvinte s-au împrumutat și procedeele de formare a lor.

Compusele slave care au intrat în limba romină în epoca medievală sînt atît termeni bisericești, pe care îi găsim atestați numai la unii scriitori și care se datorează traducătorilor de texte bisericești, cît și cuvinte de circulație mai largă în limba populară.

Un grup destul de numeros de compuse slave intrate în limba romină îl constituie cele compuse cu *bogo-* : *bogoboreț, bogonoset, bogorodenie, bogorodîța, bogoslov* (și *bogoslovie, a bogoslovi*) etc.¹. Cuvîntul *bogoiavlenie* este răsîndit dintre ele este *Bogoiavlenie*. Cuvîntul a fost și este pînă în prezent concurat de termenul popular *Bobotează*.

Poate și mai numeroase au fost împrumuturile compuse cu *blago-*. La Dosoftei, Varlaam, Cantemir și alți scriitori vechi, găsim așezate cuvinte ca : *blagoboreț, blagoceștie, blagocestiv, blagocestivie, blagocin-darenie, a blagoăari, Blagoiavlenie, blagomanie, blagonoseț, blagop-*

¹ Vezi DA, s.v. *bogo-*.

¹ Vezi Al. Graur, op. cit., p. 134.

blagorecenie, blagorodnic, blagorod, blagoroăie și blagorodnicie, blagorojdenie, blagoveșnic, blagovești și blagovestui etc. Cuvîntul slav *Blagoveštenie*, care circulă în limba romină, este mai răspîndit decît corespondentului, calcul *Bunavestire*.

Cuvintele slave atestate în texte vechi: *idoloslujenie* și *idoloslujitel* au și forme ca : *idolatrie, idoloslujitoriu* și *idoloslugaș*. Tot acestui domeniu îi aparțin cuvinte ca : *iconoboreț, iconoborenie* și *iconobornic, inoplemenic, inoslavnic, Zlatoust*.

Cuvinte ca: *beznă, samovar, samavolnicie, voievod* își păstrează sensurile din slavă. Cuvîntul *slăbănog* apare frecvent în textele bisericesti cu sensul de „bolnav”. Astăzi în limba populară el se întrebuițează mai mult cu sensul de „slab”. *Bazaconie* în limba veche păstra înțelesul din slavă : *fărădelege* (cf. și verbul a *bezaconui*). Este posibil ca schimbarea înțelesului acestui cuvînt să se fi produs datorită faptului că *fărădelege* — calc — s-a încetățenit foarte repede și pentru exprimarea unei noțiuni circulau două cuvinte. Dintre cele două sinonime, cel ale cărui elemente nu se înțelegeau a evoluat semantic. Astăzi *bazaconie* înseamnă ciudățenie. *Bogdaproste* provine din v. sl. *БогъАанпокръН* „Dumnezeu să ierte (păcatele morților tăi)”, acesta a fost și înțelesul inițial în limba romină. Cu timpul însă a început să însemne „mulțumesc pentru pomană”, iar cuvîntul se întrebuițează și cu sens de cerșetor (cf. expresia *pui de bogdaproste*).

Neculce, ca și alți scriitori vechi care au intrat în contact direct cu diferite instituții din Eusia și Polonia, folosește în cronică sa cuvinte rusești ca : *samoderjeț, samoderjavie* (voi. I, p. 78, 95) și cuvintele polone : *eșniosfînțiunii, recipospolita, rohmistru* (voi. II, p. 271, 276, 404).

Cuvîntul de origine rusă *rucodele (pynodejiue)* a fost introdus în secolul al XVIII-lea, cînd se traduceau cărțile științifice din limba rusă; el a fost înlocuit ulterior cu neologismul *manoperă*.

În perioada fanariotă, în limba romină a pătruns un număr considerabil de cuvinte din limbile turcă și greacă. Majoritatea lor -a dispărut apoi din limbă.

Cuvintele compuse de origine turcă, ca și cuvintele simple, aparțin, în general, domeniului administrativ; ele denumesc titluri, funcții, documente etc. : *baș-ceauș, caplan-pașa, hatișerif, șaf-islam, muhgur-aga, bașbulucbaș, saraschex-pașa, bașbuzuc, bulubașa* (cu derivatul *bulubașiu*), *caravanserai*. Aceste cuvinte se găsesc atestate la cronicari, în opere literare și istorice din această perioadă sau în cele care vor să evoce această perioadă.

Dintre compusele grecești din limba romină, unele datează dintr-o epocă mai veche decît secolele XVII—XVIII. Cele care aparțin domeniului bisericesc (ca *antologhion, chiriacodromion*) au pătruns în limbă o dată cu călugării din mănăstirile care erau închinat Muntelui Athos. În perioada fanariotă au pătruns în limbă cuvinte compuse ca : *arghirofilie, arhondoghie, fantasmagorie* și altele.

Următorul val de împrumuturi este constituit de cuvintele la și neolatine, mai ales de cele franceze. Cuvintele latinești savante în limba romină cu mult înaintea secolului al XIX-lea. Ele apar în cronicari și la Cantemir. În secolul al XIX-lea au fost introduse de niști, împrumuturile latinești au fost depășite numeric de împrumuturile făcute din limba franceză, ceea ce se explică prin faptul că latina nu era decît o limbă moartă, pe cînd franceza este o limbă vie, iar contactul cu Franța a fost, începînd cu această perioadă, foarte dezvoltat. În afară de aceasta, unele compuse latinești au intrat în limba romină prin intermediul limbii franceze. Altele, în sfîrșit, au împrumutate direct. Majoritatea acestor cuvinte latine este corpurile limbilor romanice. Multe dintre ele fac parte din terminologia juridică : *jurisconsult, jurisprudență, jurisdicție, uzufructuar, circumscriptie, acumscie* (formă hibridă). Cuvinte cum sînt: *multicolor, multilateral, unilateral, beneficiu, benevol, sacrificiu, circumspect, carnivor, circumferință, circumlocuțiune, republică* și multe altele sînt frecvent întrebuițate.

De la început neologismele franțuzești s-au bucurat de o circulație mai mare, au fost mai legate de viața zilnică și ca atare au pătruns în vorbirea unor cercuri mai largi. Majoritatea acestor cuvinte compuse devenit în limba romină cuvinte simple. În *abajur* nu se mai simte decum *abat-jour*. Cuvintele franceze ca : *bonjour* (cu derivatul *bonjour, bonsoir, rendez-vous*, circulă frecvent, fiind preferate de unii oameni cînd vorbesc cu corespondentelor lor rominești. *Avangardă, avanscenă, avanradă* s-au intrat în limbă. Sînt răspîndite și *ariergardă, avanpost*.

Unele franțuzisme, folosite de oamenii care cunosc limba franceză, au căpătat și o formă „mai” rominească : *bonom* (adjectiv), *galant galanton* și *galantomeste, sansculoți, monșeric* (CEZ. PETRESCU, A. 3).

O categorie mai interesantă o formează compusele franțuzești care au intrat în limbă prin intermediul limbii franceze. În franceză, aceste compuse sînt foarte numeroase : *port, affiches, porte-allumettes, porte-bonheur, porte-malheur, porte-clefs, portcrayon, porte-montre*. Limba romină a împrumutat asemenea cuvinte : *portmoneu* (fr. *porte-monnaie*), *portofel* (prin intermediul limbii ruse, fr. *portefeuille*), *porttigaret* (fr. *porte-cigarette*), *portvizit* (fr. *porte-visite*), *portdrapel* (fr. *porte-drapeau*), *portparol* (fr. *porte-parole*). Altele ca *avion, portaltoi, portbagaj, portbaionetă, portcartușe, porthartă, portscut* au fost create în rominește după modelul celor împrumutate. Situația acestor cuvinte în limba romină diferă de la caz la caz, de exemplu *portparol* a fost înlocuit prin *purtător de cuvînt*; în *portofel* compunerea nu mai este simțită, pe cînd celelalte cuvinte cu *port-* sînt considerate compuse și au calitatea de a atrage după modelul lor alte formații (ca *satelit*).

Împrumuturile din italiană sînt mai puțin numeroase. Cele mai multe aparțin domeniului artei și arhitecturii. Cîteva din ele, ca : *relief, basorelief, acvaforte, calcio vecchio, bele-arte* au căpătat o circulație generală. Împrumutate din italiană au fost și *port-voce, saltimbanc, niente, bancrut* (prin intermediul limbii franceze) etc. Cel mai vechi împrumutat din italiană este *cașcaval* (it. *caciocavallo*),

există aproape în toate limbile balcanice. Printre împrumuturile din italiană o situație specială are *capodoperă*. Pe lângă *il capo lavoro*, limba italiană posedă și forma *capo d'opera* (cf. fr. *chef-d'œuvre*) care, introdusă în limba română ca împrumut și calchiată mai târziu, a circulat în câteva variante: *cap-de-operă*, *cap-d-operă*, cu forma de plural *capete-de-operă*.

Cele mai multe dintre cuvintele germane existente în vocabularul limbii române denumesc noțiuni sau obiecte din domeniul tehnicii: *bormașină*, *patvagon* (germ. *Pacltwagen*), *banțig* (germ. *Bandsäge*)~. Compusele împrumutate, care sînt în folosință generală, nu sînt prea numeroase. Cîteva cuvinte din terminologia militară, ca *feldmareșal*, sînt atestate foarte de timpuriu. Cuvîntul *rotmistru* a intrat prin filieră polonă, dar are la origine germ. Tot din limba germană provin cuvintele compuse cu *maistru*: *capelmaistru* (germ. *Kapellmeister*) și *baggermaistru*. Cuvîntul *bancnotă*, care circula în mai toate limbile europene, are ca punct de plecare formația germană *Banknote*. Printre compusele mai cunoscute împrumutate din germană se mai pot enumera *crenvurșt* și *leit-motiv*.

Limba actuală împrumută cuvinte din limba rusă. Printre ele se introduc și compusele sau prescurtările rusești. Astfel de cuvinte sînt: *partorg* (organizator de partid), *obcom* (comitetul regional de partid), *raicom* (comitetul raional de partid), *hozrasciot* (gospodărie chibzuită), *colhoz*, *sovhoz*, *Comsomol*, întrebuițate cînd vorbitorul se referă la realitatea sovietică. În majoritatea cazurilor ele apar în traduceri din limba rusă.

Toate aceste cuvinte străine, care au fost folosite în limba română un timp mai scurt sau mai îndelungat, reprezintă un mijloc lexical eficace pentru scriitori. întrebuițarea lor contribuie la caracterizarea personajelor, la redarea culorii locale, a epocii etc. Ca și arhaismele care ajută la evocarea atmosferei trecutului și neologismele pot ajuta la caracterizarea epocilor istorice mai noi.

Un grup aparte printre compusele împrumutate îl constituie cuvintele din domeniul științei și tehnicii (*telefon*, *telegraf*, *fotografie*, *cosmografie*, *democrație*, *monogeneză*, *zoomorfism*, *cronometru*, *dactilografie*, *agricultură*, *silvicultură*, *locomotivă*, *agrominim*, *agrimensură*, *circumferință*, *aerodrom*, *aeroplan*, *aeronavă*, *aerostatic*, *arheologie*, *atmosferă*, *arboricultură*, *arterioscleroză*, *duraluminium*, *electrodinamic*, *electromagnet*, *electroscop*, *politehnică*, *geopolitică*, *fotoelectron*, *fotogenie*, *macrocosmos*, *microcosmos*, *radioscopie*, *radiofonie*, *radiogramă*, *polimorfism*, *osificație* etc). Ele se deosebesc de celelalte compuse în primul rînd prin conținutul lor noțional. Dezvoltarea continuă a vieții, a producției și a științelor necesită completarea permanentă a vocabularului. De aceea termenii tehnici și științifici, introduși în limbă (pe orice cale), sînt simțiți ca necesari și ca atare sînt „învățați”. Faptul că ei sînt introduși și nu se formează în fiecare limbă în parte are o cauză importantă: limbajul științific trebuie să fie extrem de precis și numai operînd cu cuvinte cu un conținut bine definit se pot evita confuziile.

Cuvintele compuse din două sau mai multe elemente care nu există și independent în limbă sînt neanalizabile. Aceasta este situația celor mai multe dintre cuvintele compuse tehnice. Astfel un cuvînt cum este *oxigen*,

deși compus din două elemente grecești, pentru majoritatea vorbitorilor este un cuvînt simplu. împrumuturile de cuvinte compuse tehnice sînt mai mult în limbile romanice, pe cîtă vreme germana sau limbile slave care folosesc compunerea în mod curent, preferă calchiera lor: *oxygène* este redat în rusește prin *ну́джвод*, iar în germană prin *Sauerstoff*.

În studierea termenilor științifici compuși din limba română, interesază filiera prin care au pătruns. Ei aparțin fondului de cuvinte internaționale.

CALCURI

Cele mai numeroase compuse savante sînt calcuri; în general, cele mai multe compusele calchiate sînt creații cărturărești, dintre care numai unele au rămas în limbă, cu toate că, în perioada traducerii lor, ele au avut o oarecare răspîndire. Totuși, există cazuri cînd un cuvînt compus, tradus în limba română, s-a încetățenit și chiar a atras după sine și altele care se formează după același model. Se calchiază deci nu numai textele, ci și cuvintele, ci se introduc și procedeele de formare a lor din limbă străină, care s-a calchiat cuvîntul respectiv. Astfel s-a procedat în cazul calcurilor după modelele slave (*fărădelege*), franceze (*binecrescut*) etc. Odată se întîmplă ca în calchiera unui compus dintr-o limbă străină să nu se traducă decît o parte a lui. În asemenea situații au rezultat forme hibride ca: *împrejur-stanție*, *apeduct*. Există și cazuri cînd compusul respectiv intră în limbă întii ca împrumut, iar pe urmă este calchiat, totuși împrumutul nu dispăre, ci circula amîndouă cuvintele, sensu diferentiîndu-se tot mai mult: *fărădelege* — *bazonie* (v. sl. **ES3aK**), *locotenent* — *locuitor* sau dispăre de cele mai multe ori tocmai calchiera, ca *fără-de-fund* — *beznă* (v. sl. **УЗА-КІІК**). Cît despre modelul din limba slavă care stă la baza calcului românesc, de multe ori el este greu de identificat, în cazul cuvintelor care încep cu *bine-* sau *bună-* poate fi vorba de un model slav, latin, francez sau german.

Unul dintre cele mai vechi calcuri românești este *untdelemn* (bulg. **Ap-foR-foHo** **AMCA**). Judecînd după înțelesul cuvintelor care intră în compunere, cuvîntul pare a fi fost calchiat atunci cînd *unt* însemna unt de grăsimă (aici de măsline), iar *lemn* avea sensul de copac.

Majoritatea calcurilor din slavă aparțin traducătorilor de opere bisericești. Datorită caracterului lor cărturăresc multe din ele n-au depășit niciodată granițele operelor respective. Marea lor majoritate o constituie calcurile compuselor slave care încep cu *bez* și pe care traducătorii teologilor vechi le-au redat prin *fără* sau *fără de*. Voi analiza cîteva dintre ele.

Fără-de-apă traduce cuvîntul slav **БЗКАНІЕ**, adică „un loc pustiu”: *mîniară desusul în fără-de-apă* CORESI, la DA, S.V. 1000. Cuvîntul a dispărut din limbă.

Vezi Al. Graur, op. cit., p. 156.

Fără-ăe-cinste este calcul slavului E(3MKCTH16 : *întru sărăcie și întru fără-de-cinste* au fost CORESI, E. 31. Cuvîntul a fost înlocuit prin alt antonim al lui *cinste* : *necinste*. Circulă totuși și formele împrumutate din slavă : *bicisnic* (v. sl. Kja-h'ikCThiHK-fc), *bicisnicie* etc, cu toate că sensul lor s-a schimbat într-o oarecare măsură.

Fără-de-dumnezeire corespunde cuvîntului slav luaKojKKCTKwe : *și mai vartos fecioarele călugărițe striga asupra lui, muștrîndu-l pentru fără-de-dumnezeirea* lui MINEIUL (1776) 144.

Fără-fund redă v. sl. K63A^MIK : *toate cîte vru Domnul feace în mări și în toate fără-fundurile* CORESI, la DA, S.V. *fără*.

Fără-minte traduce cuvîntul v. sl. E(30\A\HI6 și are sens de „prostie, nebunie”.

Fără-ăe-moarte a fost calchiat după compusul v. sl. EJ3-KCMPHIE și însemna „nemurire”.

Fără-omenire și *fără-d-e-omenie* sînt calchiate după slavul E13TI- ; *fără-veste* după EOiiiucTHie „incertitudine”; *fără-rău* după EC3 H3AOEHIE „nevinovăție”; *fără-voroavă* după Ei3roKopHie etc

O excepție printre calcurile compuse cu *fără* o constituie *fără-de-lege* care traduce v. sl. E<3<IK>HHI6. cu toate că acest cuvînt a pătruns în limbă pe cale savantă, devenind termen special, juridic, el a căpătat o mare răspîndire în limba vorbită. Cuvîntul coexistă azi în limba romînă cu modelul său slav, însă sensurile acestor cuvinte s-au depărtat unul de altul. Cuvîntul are și derivate în limba romînă *fărălegiui*, *fărălegi* (cf. v. sl. E3dK<HHIH și rom. *bazaconui*) și *fărălegiuiitor*: nu *fărălegiuiireți*, și *greașitorilor*; nu *rădicareți comul* PSALT. SCH., la DA, S.V. *fărălegi*. în *Psaltirea* lui Coresi în locul corespunzător acestuia găsim : *să nu bezaconicească*, deci atunci sensurile încă se potriveau. Prin analogie cu *fără-delege* par a se fi răspîndit : *fără-de-grijă*, *fără-ăe-nădejăe*, *fără-de-rost*, *fără-de-timp*. La fel și *fără-vlagă*.

Numeroase calcuri din slavă încep cu *înainte*, care redă slavul np-fc-. Astfel, pentru a reda noțiunea de „precursor” (v. sl. npt AHTWA), în limba romînă veche a existat compusul (calc) *înainte-alerătoriu*, care a dispărut cu totul. *Mai-nainte-grăitoriu* redă slavul npopoK-H. *înainte-cuvîntare* a coexistat cu modelul său slav *predoslovie* (cf. și *cuvînt-înainte*). Tot așa au existat : *nainte-veaste*, corespunzînd cuvîntului *prevestire*, și *ainte-născut*, care a coexistat cu *Pirvan*, devenit nume propriu în limba romînă (acestui cuvînt îi mai corespunde și *întîi-născut*). O construcție asemănătoare au și unele compuse din limba romînă ca : *întîiul-venit* și *întîia-venire*.

După cuvintele slave ivfAOMXAPHTH, n/kAOA^ApTi s-au făcut calcuri: verbul *a întregumînări* „a fi înțelept, prudent” (deci se păstrează sensul slav al cuvîntului *mîndru*) și substantivul *întregumîndrie*.

După modelul compuselor slave A^*«Tpikn-krWi^h și A^Tir©TpTn^kTH s-au calchiat adjectivul *îndelung-răbdătoriu*, substantivul *îndelung-răbdare* și verbul *a îndelung-răbda*. *Argint-tăietoriu* este o traducere literală a slavului cpeEpoKOKdMK (în slavă calc din greacă).

TJn grup interesant sînt calcurile formate cu *atot*, traducînd v. sl. KKC-. Ele formează în limba romînă un grup destul de numeros și atrag

după ele, prin analogie, formarea altor cuvinte de acest fel. Adică, modelul compuselor ca *atotștiutor* (BkCfAOR-fcAHUK), se creează și a printre care și *atoatecumpănitor*, pentru care cred că ar fi greu de un corespondent străin cu aceeași construcție. în cuvintele acestor vede foarte clar că vorbitorii analizează compusele. De exemplu, pe forma *atotștiutor*, există și *atoateștiutor*.

La baza compuselor romînești cu *atot*- (în textele vechi cu se află un anumit tip de adjective slave. Totuși, toate au și corespondențe latine, care probabil, mai tîrziu, într-o măsură oarecare, au întărit tip de compuse. Așadar, în limba romînă existau cuvinte ca : *atot* (v. sl. KKCfAUiAocphAk)» *atotștiutor* (v. sl. Kk«APii>KHT«Aii, lat. *omnitenens*), *puternic*, care a avut și o formă cărturărească *atotputînte* (v. sl. KKCfKA<10 lat. *omnipotens*), *atotvăzător* (v.sl. KhctBHAHtrH) și altele ca *atotf*, *atotmîncător* (*omnivorus*), *atotvoitor*, *atotpribeag* (*omnivagus*), *atotpr*. Probabil că după modelul lor s-au format *atotrăbdător*, *atotcuprin*, *atotvăzător*, *atotcreator* etc. Astăzi, acest tip de compunere nu mai este ductiv în limba romînă, iar în vorbirea oamenilor instruiți apar a forme ca *omniprezent* și *omniprezență*, ceea ce arată o revenire la delul latin.

O categorie interesantă și răspîndită în limba romînă o constituie calcurile în care intră ca prim element *bine* (în cazul verbelor) și (în cazul substantivelor). (în general și în limbile slave cuvintele încep cu EAdro-, ca de ex. EAarocAOKHTH, presupun un model grec latin.) în limba romînă este destul de greu să fie stabilite modelele acestor cuvinte, deoarece unele din ele sînt calcuri din slavă (*binecuvînta*), a din latină (*binezice*), din franceză (*bunăvoință*) sau din germană (*la stare*). Totuși se poate stabili modelul, în dependență de perioada în care cuvîntul respectiv apare în limba romînă. Alte criterii, cum ar fi totuși acestor compuneri, nu arată nimic în afară de faptul că este vorba de o influență străină, deoarece în toate cazurile de adjectiv -f substantiv avem o așezare a adjectivului străină topicii romînești, care nu ne dădică modelul, deoarece atît în limba germană sau în franceză cît în limbile slave adjectivul în mod obișnuit se pune înaintea substantivului.

De la verbele calchiate (*a binevoi*, *a binevesti*) s-au creat adjectivul *binevoitor* (probabil prin contrast cu el s-a format și antonimul — *răuvoitor*) și *binevestitor*. Prin analogie, se pot explica și formele ca *binefăcător* și *răufăcător*, existente în textele vechi.

Compusele *bună-credință*, *bună-facere*, *bună-vrere*, *bună-înțelepciune*, *bună-cădere*, *bună-cuviință* sînt calcuri după modele slave. La scrierile vechi găsim și alte compuse cu adjectivul *bună* : *bună-mulțămîită* cu de „modestie” (Coresi), *bună-plecare* „modestie”, *bună-norocire* etc.

Un calc mai recent din slavă este *Bunavestire* care circulă în limbă alături de modelul său slav *Blagoveštenie* (EAdraK-fcuiTtHHie). Cuvîntul *dreptcredincios* și *binecredincios* sînt formate după v. sl. npaKocAdKHf-

Direct după modele grecești s-au calchiat puține cuvinte, care în cele mai multe ori nu s-au păstrat. însă limba romînă a împrumutat procedee de creare a cuvintelor și din limba greacă, prin intermediul limbilor slave și al latinei. Cuvintele traduse direct din greacă sînt

cărturărești. Citez câteva exemple după DA : *prejur-gură* (7teptffxo(i.tov) „gura hainei care inconjoară gîtul”; *prejur-piept* (7repiffTV)8iov) „partea hainei care înfășoară pieptul”; *arăere-ăe-tot* (BIBLIA 1688) și *întreg-de-ars* (gr. oXoxauaxo;) „jertfă” (Dosofoței). *Gură de aur* poate fi calc după grecescul *Brisostom* (*xpuoboTojioc*), dar și, după v. sl. 3rt4T©oycn.

În cazul calcurilor făcute după cuvintele latinești situația nu este întotdeauna clară, deoarece modelul latin poate fi adeseori confundat cu cel francez, care are calitatea de a fi luat din limba vie. Faptul este valabil bineînțeles pentru o perioadă mai recentă. De exemplu, din limba franceză au intrat ca împrumuturi cuvintele : *fratricid*, *infanticid*. Franzeza însă le-a împrumutat din latină (*infanticidium*). În romină există calcul după acest cuvînt : *pruncucidere* cu derivatul *pruncuigaș(ă)* (cf. lat. *homiciāa*, fr. *homiciāe*, rom. *omucidere* și *omucigaș(ă)*). Există totuși printre compusele mai vechi cazuri cînd modelul este sigur. *Circumstanță* a fost tradus în câteva feluri. În *Divanul* lui Cantemir găsim formele : *împregiur-stărire*, *împregiurul-stărire*. A existat și forma *stare-împregiur*. Un calc interesant, care n-a pătruns însă în limbă, este *vas-frîngere*. Compusul corespunzător din limba greacă a fost tradus în latină prin *nafragium*, de acolo l-a luat limba franceză (*naufage*) și l-a împrumutat romină (*naufragiu*), care îl preferă calcului. În exemplul de față avem a face cu o tautologie : **vasfrîngerea corăbiei**. În textele vechi este atestată și forma *naiefrîngere*.

Printre calcurile din latină se găsește câteva forme hibride. La Dosofoței găsim semicalcul *împrejur-stanție*. Alte semicalcuri mai recente sînt : *patruped*, *patrulater*, *apeduct*. Ultimul cuvînt a avut și alte forme (citez după DA : *apeduc*, *apăducere* la Hamangiu; *apaduc* la Uricariul; *apedus* la Șincai. În Ardeal se spune *acvaduct*). Toate aceste forme corespund compusului latinesc *aquaeeductus*.

Din limba germană au fost calchiate puține cuvinte compuse, care însă se păstrează de obicei în limbă. *Anotimp*, calc după germ. *Jahreszeit*, înlocuiește *vreme a anului* din limba veche. *Bunăstare* are ca model germ. *Wohlstand*; cuvîntul mai poate fi pus în legătură și cu cuvinte calchiate după modelele franțuzești, ca : *bunăvoință* (fr. *bienveillance*), *bună-cuviință* (fr. *bienseance*) etc. Dar în ciuda faptului că acest compus este relativ vechi, vorbitorii ezită cînd îl declină; totuși, tot mai des, pe lângă forma *bunei-stări*, apare și *bunăstării*. *Vinars*, tradus după germ. *Branntwein*, pare a fi vechi în limba romină. Compusul este simțit unitar și are derivate ca : *vinărsar*, *vinărsărie*. După compusul german *Hausmädchen* a fost copiat rom. *fată-n casă*. *Scurt-de-vedere* „miop” traduce cuvîntul germ. *Jcurzsichtig*; *aprinde-re-de-plămîni* „pneumonie”, germ. *Lungenentzündung*; *drum-ăe-tară* „șosea” traduce germ. *Landstrafie*.

Acru-dulce, adjectiv compus, traduce probabil germanul *sauersüß*. Acest mod de imbinare a adjectivelor a atras după el modelul compunerii în limba romină, al căror model este destul de greu de stabilit în mod sigur, deoarece *acru-dulce*, de exemplu, în afară de *sauersüß*/3, poate avea ca model și fr. *aigre-doux*.

Mult mai bogat este numărul calcurilor făcute după compusele franțuzești. Ele sînt recente și au intrat în limba romină cînd presa și

în general tipăriturile au luat o dezvoltare largă. Cred că me acestor compuse în limbă a fost condiționată și de structura asemă a celor două limbi romanice. Printre aceste calcuri, un grup a constituie cuvintele alcătuite cu adverbul *bine*. Și înainte unele după cuvintele slave (*bineînțelept*, *binedărui*, *bineslăvit*) au fost t cu ajutorul acestui adverb, care are facultatea de a se desface în noțiunea verbală și de a se alipi pe lângă alt cuvînt predicativ (a saii mai des participiu), jucînd rolul unui complement al acestuia. În din aceste construcții devin apoi stabile, dînd naștere la adjectiv puse și căpătînd și un sens nou. Această tendință a fost întărită în datorită unor modele franțuzești. *Binevăzut* redă fr. *bienvu*; —fr. *bienvenu*; *binecrescut*—fr. *bienleve*; *binenorocit* — fr. *bienheure* în limbă s-au răspîndit adjective ca *binemeritat* (există și ver *binemerita*), *bineprimi*, *binedefinit*, *binedispus*, *binecunoscut*, *bin binemirositor* etc.

Bun-simț s-a calchiat după francezul *bon sens*. Dintre ca după cuvintele franceze compuse cu adjectivul *bun* un caz inte prezintă compusul *bunăvoință*. În limba romină veche au existat toarele forme : *bunăvoire*, *bunăvreaire*, ele însă au cedat locul forme *voință*, calchiată după francezul *bienveillance* (lat. *benevolentia*, germ. *Wohllwollen*). Prin analogie cu *bunăvoință* s-a răspîndit și ante acestui cuvînt : *rea-voință*.

Mînă-de-lucru este franțuzescul *main d'oeuvre*. *Drum-de-fie* răspunde compusului francez *chemin de fer*; *mînă-moartă* redă fra *main morte*. Compusul francez *clairvoyant* a fost tradus prin *clar clairvoyance* prin *clarviziune* sau printr-o formă mai rominească *vedere*. După modelul cuvintelor franceze ca : *homicide* (lat. *homiciāe*), *infanticidiāe* (lat. *infanticidium*), s-au format compusele rominești *derere* și *pruncucidere* cu derivatele *pruncuigaș(ă)* și *omucigaș(ă)*. S-a format un nou cuvînt *fiuucidere*.

S-ar mai putea cita multe exemple : *scurtcircuit* traduce fr. *circuit*, *clarobscur* — fr. *clair-obscur*, *liber-schimb* și *liber-schimbist* calchiate după fr. *libre-echange* și *libre-echangiste*, *liber-cugetător* du *libre penseur*, *liber-arbitru* și *liber-profesionist* urmează și ele modele din limba franceză. Unele calcuri din franceză ca : *prim-ministru*, *amarez* etc. au și „urmași” în limba romină : *prim-maistru*, *prim-prim-director*, *prim-secretar* (dar și *secretar-prim*, *secretar-doi*). În cazuri ne întîlnim iar cu așezarea adjectivului neobișnuită pentru romină, și anume înaintea substantivului determinat. În alte cor calchiate după cuvintele franțuzești, topica coincide cu cea romin *gard viu* este fr. *Jiaie-vive*; *proces-verbal* — fr. *proch-verbal*; *amor* — fr. *amour-propre*; *natură moartă* — fr. *nature morte* etc.

Calcurile compuselor rusești făcute recent ridică o problemă portantă : în ce măsură aceste construcții pot deveni cuvinte cor în limba romină. Dat fiind faptul că limba romină n-a dezvoltat punerea cuvintelor în măsura în care o posedă limba rusă, un co rusesc este tradus în rominește de cele mai multe ori printr-o sint Adică, este vorba de faptul că un compus rusesc cum este de exe

KOMO3, o prescurtare a sintagmei stabile KOJiJieKmmtioe xo3Hăcmeo, fiind tradus în română prin *gospodărie (agricolă) colectivă*, nu constituie un compus, ci un grup sintactic, o sintagmă stabilă, care datorită sensului unic pe care-l exprimă, datorită folosirii dese și obișnuitei, poate deveni în viitor chiar un compus și în românește. Deocamdată însă, ca să înlăture lungimea acestei construcții atât de incomode în vorbirea curentă, vorbitorii ori elimină unul dintre elementele componente și spun numai *colectivă*, ori întrebunțează cuvântul *colhoz*, ori preferă să folosească abrevierea formată din inițialele acestei sintagme (G.A.C). Pentru *colhoznic* se întrebunțează *colectivist* și, ce-i drept, mai rar, *goscolist*, format din începutul cuvintelor *gospodărie* și *colectivă*. Compusul rusesc xo3pacuem (XO3HУ-сmeHHuă pacnem) a intrat în limba română întâi ca împrumut : *hozrasciot*. Mai târziu, acest cuvânt a fost tradus prin *gospodărie chibzuită*, însă oamenilor le vine mai ușor să spună *hozrasciot*. Tot așa nsimujiemna— plan cincinal—e redat numai prin *cincinal*; paunoM—comitet raional — prin *raional* sau *raion* etc. (De fapt elidarea unuia dintre elementele compunerii nu reprezintă ceva nou: *tren personal*, *personal*; *pătlașele roșii*, *roșii*; *pătlașele vinete*, *vinete*; iar *blocnotes*, *notes*; *blochaus*, *bloc*). De observat este faptul că în majoritatea cazurilor și compusele care s-au tradus din limba rusă în românește au la bază imbinări de cuvinte prescurtate. De exemplu : aemnyHKm — aemaauoHHbiă nyHKm „punct de agitație”, cmema3ema = cmeHHaa za3ema „gazetă de perete”. În limba română apar o serie de sintagme stabile care exprimă un conținut unic și în care nu se poate înlocui nici unul dintre elementele componente fără să fie schimbat sensul construcției respective : *colț roșu* (*Kpacmiu yzojion*), *organizator de partid* (*napmope*), *casă de naștere* (*podiuibHuu 8OM*) și multe altele.

Există totuși câteva calcuri din rusă care formează compuse adevărate, în limba română. Astfel sînt : *zi-muncă* (*mpydodenb*, cf. și mold. *mpydo3u*); *gostat* (*coexo3*); *goscol* (*KOJIXO3*); *cincisutist* și *sutamist*, derivate cu ajutorul sufixului *-ist* de la *cinci sute* și *o sută de mii*, corespund rus. *nnmucomHUK* și *cmomucsiHHUK*.

Am văzut mai sus că, în cazul cînd un calc a căpătat o circulație mai mare în limbă, vorbitorii au creat prin analogie cu el și alte compuse care, ca și calcul, poartă amprenta limbii după care a fost copiat cuvîntul respectiv. Printre compusele formate prin analogie cu diverse calcuri au fost bineînțeles și unele cazuri cu totul sporadice (formații care au atras după ele numai câteva cuvinte sau au rămas pur cărturărești). De exemplu, substantivele compuse cu adjectivul *bună*, ca și adjectivele și verbele compuse cu adverbul *bine*, cu toate că sînt destul de numeroase, n-au devenit un procedeu general de formare a cuvintelor : în afară de adjectivul *bună* (și de adjectivele din calcuri), în compusele românești (cu excepția poate a compuselor ca *rea-voință*, formate cred prin forța contrastului) aproape nici un adjectiv nu se așază înaintea substantivului. Cu toate că în limba română există azi multe compuse cu structura adjectiv-f substantiv, ca : *liberschimb*, *scurtcircuit*, *alto-relief* (cu excepția acelor care se compun cu *prim*, ca : *prim-ministru* etc), ele sînt traduceri textuale, pentru care se poate stabili un model străin. Mi se pare că nici vorbitorii care cunosc limbi străine nu formează compuse cu această structură. Au fost însă cazuri cînd

un model străin a avut un șir întreg de urmași în limba română pornind de la cazurile concrete ale unor calcuri s-au introdus cîte-dee de compunere a cuvintelor, necunoscute sau puțin răspîndite : că astăzi cele mai productive din aceste procedee sînt următoarele : nerea a două adjective, juxtapunerea substantivelor și, în perioada de creație, crearea cuvintelor din inițiale sau părți de cuvinte. Ce-i drept, sferă de activitate pentru care ele sînt productive este limitată : abrevierile în limba oficială, compusele prin apozitie în mare parte aparțin vorbitorilor mai ales scrierii oamenilor instruiți.

Analiza adjectivelor compuse din limba română trebuie făcută cu atenție, deoarece modelele care au stat la dispoziția vorbitorilor sînt diferite. Vechi și răspîndit este procedeul de combinare a două cu valoare egală, care desemnează fiecare în parte numele unui element. Aceste adjective s-au răspîndit sub influența presei și sînt formații recente. Ele sînt mai mult sau mai puțin stabile. Aceste adjective sînt compuse pe lingă substantive ca *alianță*, *pact*, *tratat*, *convenție*, *acord*, *prietenie*. Exemple : *anglo-bur*, *franco-german*, *romîno-bulgar*, *ruso-romîn*, *romîno-sovietic*, *austro-ungar*, *franco-sovietic*, *anglo-sovietic*, *austro-sovietic*, *irano-american*, *greco-american*, *turco-iranian* și multe altele. Faptul că se spune *franco-sovietic* și nu *sovietico-francez* sau *austro-sovietic* și nu *ungaro-austriac* se explică prin tendința spre scurtime.

Cred că o dovadă a faptului că aceste adjective sînt destul de stabile poate fi în unele cazuri lipsa unei forme fixe. Se poate spune : *social* și *politico-social*; *social-istoric* și *istorico-social* etc. Așezarea adjectivului poate varia în funcție de intenția aceluia care le folosește, adică de ceea ce vrea să sublinieze vorbitorul. Adjectivele de acest fel sînt foarte multe : *economico-social*, *politico-cultural*, *psihico-social*, *etico-social*, *politico-idelologic*, *absolutisto-politist*, *fantastico-științific*, *social-educativ*, *democrat-popular*, *democrat-revoluționar*, *comercial-banear*, *realist-socialist*, *critic*, *social-moral*, *marxist-leninist* etc. Aceste compuse se formează foarte ușor, de aceea unele din ele n-au decît o valoare ocazională *afectuos*, *duios-călduț*, *dominant-comic* etc.

Altă categorie de adjective care se deosebesc de cele mai vechi este modul cum se imbină elementele alcătuitoare este cea care cuprinde culorile. Unele adjective din această categorie sînt mai vechi și au circulație în limba populară. De exemplu : *galben-verzui*. Cred că această categorie a fost întărită de adjectivele compuse franțuzești care au intrat în limba română : *bleumarin*, *gris-perle*, *bleu-vert* etc. între elementele componente ale acestor adjective există un raport de coordonare (vezi de mai sus) sau de subordonare : *albastru-închis*, *roșu-închis*, *albastru-închis-închis* în care un element determină pe celălalt, precizîndu-i nuanța sau o nuanță nouă; *palidă-vînătă*, în care *palidă* nu desemnează o culoare ci numai o nuanță. Și aceste compuneri sînt foarte numeroase. Vorbitorii creează de fiecare dată cînd vor să exprime o culoare a unui obiect mai nuanțată decît cea care poate fi redată printr-un adjectiv simplu. Multe din aceste adjective le găsim în limba literaturii beletriste. Sînt în mare parte creații ocazionale ale autorilor respectivi. Petru Petruțiu : *albastru-verzui*, *albă-trandafirie*, *albe-viorii*, *albastru-liliachiu*,

vinăt, verde-auriu etc.; Bminescu : *rozalb, negri-vineți, negre-verzi* etc.; Cezar Petrescu : *gri-cafenie, roșie-viorie* etc.; Budai-Deleanu : *alb-verde*.

între alte adjective compuse, de fapt, din substantiv și adjectiv, ca : *nord-atlantic, nord-american, vest-german* etc, există un raport de subordonare, în care primul element determină pe al doilea. Ar fi foarte greu de stabilit, cred, un model sigur pentru aceste formații; ele fiind de fapt termeni internaționali, abundența lor se datorează în primul rând presei.

Altă categorie de cuvinte compuse productivă, care se sprijină și ea pe un procedeu de formare străin, este cea în care compunerea se face prin apozitia a două substantive de valoare egală. în limba romină, până în perioada influenței franceze, astfel de compuse erau puțin răspindite ; ele se găseau mai ales printre numele topice (*Popești-Leordeni*) sau în basme (*Barbă-Cot*). Acest fel de compunere a fost introdus o dată cu cuvintele calchiate din limba franceză (de exemplu *roman-fluviu, fotoliu-pat*).

Aceste compuse se bucură de o răspindire mai mare în vorbirea și mai ales în scrierea oamenilor instruiți.

Interesant este cazul cuvintului *zi-muncă*, care deși calchiază pe *mpydodeHb* din limba rusă, nu s-a tradus prin sintagmă ca alte compuse rusești (*gazetă de perete*), deoarece noțiunea redată de *mpydodeHb* nu este egală cu cea exprimată prin *zi de muncă*. Cuvîntul a fost redat prin juxtapunere, deci după un alt model tot străin. Cu toate că productivitatea acestui procedeu este limitată la sfera vorbitorilor instruiți (care abuzează de el), aceste cuvinte pătrund și în vorbirea cercurilor mai largi : *casă-model, zi-model, fermă-moăel, operă-moăel, seminar-model, casă-tip, formă-tip, redactor-șef, general-șef, general-maior, general-locotenent, inginer-șef, șofer-mecanic, meșter-lăcătuș, muncitor-miner, ajutor-maistru, democrat-revoluționar* (subst.), *marxism-leninism, copil-minune, pușcă-mitralieră, blocnotes, nord-est, nord-vest, bani-gheață, mașină-oră, mașină-unealtă, mașină-sport, vagon-cisternă, vagon-remorcă, remorcă-platformă, colontitlu, călători-kilometri, corp-ăelict* și altele ca : *scriitor-reporter, roman-fluviu, dumnezeu-om, raid-anchetă, poet-cetățean, articol-program, prefață-manifest, comentariu-rechizitoriu, carte-chitanță* etc.

Un alt procedeu de formare a cuvintelor, pe care și l-a însușit recent limba romină, este cel de a compune cuvinte din inițiale, silabe sau părți de cuvinte. Nici de data aceasta procedeu nu reprezintă o inovație totală, în limba romină se foloseau și înainte cuvinte compuse de acest fel: *C.E.C., Viscofil, Cefere* cu derivate *ceferist* (adjectiv și substantiv) și *ceferiadă*. Au mai existat *Petete* (Poștă, Telegraf, Telefon) cu derivatul *petetist* și *Setebe* (Societatea de tramvaie București) cu derivatul *setebist*. Tot așa s-au format și *TJtece, utecist, Pecere* și multe altele.

După 23 August 1944 compunerile de acest fel s-au înmulțit datorită sprijinului pe care-l găseau în compusele corespunzătoare din limba rusă. Toate aceste cuvinte provin din limba oficială, nefiind de fapt altceva decât denumirile unor instituții (ele provin din inițialele unor sintagme stabile, cum sînt titlurile instituțiilor respective). în cazul cînd aceste instituții sau organizații devin cunoscute, vorbitorii formează derivate de la denumirile lor : *utemist, pemevist, semetist* etc. în limbă ele se comportă ca adjective sau substantive adevărate, articulîndu-se și declinîndu-se :

Utemeul, al Utemeului, utemiștii. Viața unor compuse durează atît cît există și instituția respectivă sau pînă cînd instituția își schimbă astfel *Cegeme* (Confederația Generală a Muncii) a fost înlocuit cu *Consiliul Central al Sindicatelor*, *T.A.B.S.* (Transporturi Aeriene Sovietice) a fost înlocuit prin *Tarom* (Transporturi Aeriene). O dată cu desființarea societăților mixte romîno-sovietice au apărut substantive ca : *Sovrom-Transport, Sovrom-Lemn* etc. Dintre cele mai cunoscute abrevieri fac parte (compuse din inițiale) *U.T.M., B.P.B., U.B.8.8., U.F.D.B., S.M.T., A.B.L.U.8., C.E.C., C.A.M., E.S.P.L.A.* etc, (din silabe sau începutul cuvintelor) *Aprozor, G.Comcar, Plafar, Tarom, Bomcereal, Comaliment, Ipronav* și altele.

O categorie aparte printre formațiile savante reprezintă cuvintele create în limba romină dintr-un element care aparține fondului lexical oficial și un element românesc (*autolîniștire, contractravă*), ori formate din limbă din două elemente din acest fond (*electrochimie, electrod*). Compuse ca : *autostradă, autosugestie, automulțumire, autoverificare, disciplină, autocontrol, autocritică, autoeducare, autoimpunere* etc. și altele sînt foarte obște cunoscute. Unele din aceste formații sînt cuvinte speciale, *autotractor, autoproiector, automitralieră, electrometalurgie, electromonobazic* etc.

Formarea și adoptarea unor astfel de compuse nu întîmpină rezistență deoarece elementele lor componente (*auto-, electro-, mono-*) există în diferite alte construcții. De aceea aceste cuvinte compuse sînt acceptate și s-au format cu ajutorul lor tipuri de compuse.

Majoritatea cuvintelor compuse create de scriitori nu depășesc sfera operelor respective și, chiar dacă circulă în sfera lor de circulație restrînsă. Aceste compuse au valoarea unor creații ocazionale, scriitorul respectiv are nevoie ca să redea mai expresiv o noțiune cunoscută. Totuși și aceste creații urmeză de fapt modele din limba romină sau alte limbi sau, cel puțin, seamănă cu ele.

Traducătorul *Codicelui Voronețean* a format din *asupra* și *limba* cuvîntul *asuprăluare*, cu sensul de „zgîrcenie”, lăcomie de bani”. Cuvîntul a fost pătuns, cred, niciodată în limba de toate zilele : și cu *asuprăluarea* și *ciuirease cuvente vîi vā vor scumpăra* COD. VOR. 169. în *Viața Sfinților* Dosoftei găsim cuvîntul *întrăport* format din elementele *între* și *port* cu sensul „uniformă” : *de la aînșii deprinzînd și pârul tunzînd, supt acel durioș lăgărilor de folos întrăport* la DA. Vădit ocazionale sînt unele creații din limba populară : *Bacalbașa* (*ministru-lipitoare, om-tabacheră*, formate probabil și pe modelele franceze de compunere prin apozitie) : *chilul omului-tăbososie și trecea de la unul la altul printre cei patru tovarăși de masă*. Scriitorul caracterizează personajul printr-un singur obiect (tabachera), care reprezintă interes și importanță pentru cei din jurul lui. Tot cu o conotație ironică, glumeață, avem de-a face cînd *Bacalbașa*, vorbind despre Teacă, spune : *căpitan-erou*. Cezar Petrescu, alături de cuvîntul *erou* format de el, ne dă și cuvîntul care i-a servit de model : *această dor*

Ilenaș Precup, fiica lui Alecu Precup zis cronometru și **bețivano-tnetru**, ne va fi peste puțină vreme directoarea noastră CEZ. PETRESCU > A. 472.

Din exemplele citate reiese că, prin natura lor, aceste cuvinte nu se pot răspîndi. Și chiar dacă nu Bacalbașa a fost primul care a spus *ministru-lipitoare* despre Take Ionescu, cuvîntul a circulat numai atîta timp cît nu și-a pierdut actualitatea. O situație asemănătoare au și cuvintele : *ședințomanie*, *citatomanie* etc, care s-au format în limba vorbită prin analogie cu *anglomanie* și altele de același fel.

În limba ziariștilor și a publiciștilor sînt foarte răspîndite compunerile prin apozitie. Aceasta se explică prin faptul că sfera unei noțiuni exprimate printr-un compus prin apozitie este mai largă decît cea a unui cuvînt simplu. Acest fapt se vede foarte clar în stilul unor critici literari, care întrebuițează compuneri ca : *scriitor-reporter*, *poet-cetățean* (o creație a secolului trecut, folosită de Dobrogeanu-Gherea), *povestire-cronică*, *roman-cronică*, *baladă-poveste*, *peisaj-stare sufletească* (care amintesc formația *roman-fluviu*) și altele ca : *articol-manifest*, *articol-program*.

În cursul dezvoltării limbii romîne au existat diferite curente care propagau introducerea unor formații artificiale în vocabular. Ele au eșuat tocmai din cauza artificialității lor. Unul dintre aceste curente a fost cel al latiniștilor care voiau cu orice preț să sporească fondul latin al limbii. Compusele pe care voiau să le introducă n-au avut circulație în limbă nici în momentul respectiv. Astfel latiniștii țineau să introducă : *labefacere*, *labefactione*, *labefactare* pentru *a se prăbuși*, *prăbușire* etc. ; *ignicolor* pentru a reda culoarea focului; *ignipotent* pentru focos, luminos; *lacticoloru* pentru a denumi culoarea laptelui; *latipede* „picioare late”, *latimanu* „mîinilate” și altele ca : *melliferu*, *mellificare*, *mellificiu*, *mellifluu*, *melligenu*, *merinoctiale*, *merinoctiu* etc, care pentru a fi înțelese de vorbitorii limbii Romîne ar fi trebuit ca măcar unele din ele să fie traduse.

Puriștii, care au luptat împotriva neologismelor, au încercat să înlocuiască elementele străine din vocabularul limbii romîne cu cuvinte romînești. Dar creațiile lor n-au reușit să elimine cuvintele străine. Formații ca : *gît-legău* „cravată”, *nas-ștergău* „batistă”, *lungo-foco-vărsătoriu* „pușcă” nu s-au răspîndit; și dacă unele din ele sînt totuși întrebuițate din cînd în cînd, aceasta se face întotdeauna cu intenție ironică.

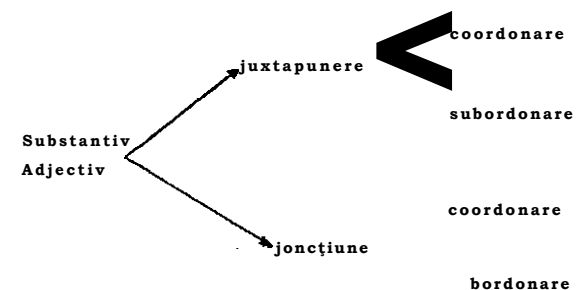
A existat tendința de a înlocui terminologia științifică cu termeni compuși din elemente romînești. Acești termeni romînești n-au putut să fie decît calcuri. Și cum în această perioadă limba era în centrul preocupărilor, era firesc ca tendința să se manifeste întii în domeniul gramaticii. Astfel Dimitrie Eustathiev² spune : *în-loc-de-numele* cu pluralul *în-loc-de-numirile* pentru *pronume*; *înainte-punere* pentru *prepoziție*, iar

pentru *interjecție*, *în-mijloc-aruncare*. Macarie¹ întrebuițează : *punere* în loc de *prepoziție*, iar Scoleriu² folosește *loc-de-nume pronume*. Urmînd aceeași linie, Aron Pumnul³ propune să se întrebuițeze *binescriință* în loc de *ortografie*, *binelegință* pentru *ortoepie* și *bin* pentru *eufonie*. Tot așa G. Săulescu propune să se folosească *țear* pentru *geometrie*, *peste-fizică* pentru *metafizică* și *prunc-educ* sau *educător* în loc de *pedagog*. Mei unul dintre acești termeni n-a rezistat astăzi îi putem găsi numai în operele scriitorilor respectivi.

II. ANALIZA PROCEDEELOR DE FORMARE A CUVINTELOR COMPUSE

La analiza cuvintelor compuse interesează în primul rînd procedura care a dus la formarea lor. Prin procedeu înțeleg felul în care vorbitorii, bazîndu-se pe unele legături logice și atitudini afective, au ajuns să compună cuvintele — procedeu fiind în strînsă legătură cu funcțiile pe care le îndeplinesc dintre elementele componente le îndeplinește în compunerea respectivă. Voi încerca să arăt cum s-au introdus în limba romînă procedeele structurale de compunere a cuvintelor, dacă (și în ce măsură) ele au găsit vreun sprijin în compusele romînești existente.

În analiza de față voi lua în considerație numai substantivele și adjectivele compuse, arătînd în ce măsură compunerea este simțită de vorbitori și cum aceasta se reflectă în flexiunea și în gradul de utilizare a compuselor. Totodată, voi urmări natura raportului care există între elementele componente ale compuselor, ce funcție îndeplinesc în compunere și din ce categorii gramaticale fac parte. Pentru această analiză cuvintele compuse conducîndu-mă după următoarea schema

¹ *Gramatica rumtnească*, mss. 102, B.A.R.P.R.

² *Lectione, adecă cuvintare scoasă de la întia parte a gramaticii*, Iași, 1789.

³ Exemplele citate au fost luate din J. Byck, *Vocabularul științific și tehnic în limba romînă din sec. al XVIII-lea*, în *Studii și cercetări lingvistice*, V, nr. 1/2, 1954, p. 34 și următoarele. Citez exemplele după Ov. Densusianu, *Literatura romînă modernă*, I, București, p. 310, 323.

⁴ Prin juxtapunere înțeleg alăturarea a două elemente fără ajutorul cuvintelor legătură, valabilă chiar în cazul cînd formele sînt flexionare.

¹ Citez după *Dicționarul limbii romîne* de A.T. Laurian și J. C. Massim, t. I și *Glosariu*, București, 1871 ; t. II, 1876.

² *Gramatica rumtnească*, Brașov, 1756.

SUBSTANTIVE COMPUSE

A. JUXTAPUNERE

1. Raport de coordonare

Substantiv -j- substantiv = substantiv.

Limba română cunoaște puține cazuri de compuse vechi formate dintr-un substantiv determinat de un alt substantiv în nominativ (afară de compusele românești vechi din toponimie). Acest procedeu, dezvoltat mai târziu, se datorește în mare măsură calcurilor și împrumuturilor din alte limbi și este răspândit în scrierea (și într-o măsură și în vorbirea) oamenilor instruiți, în care a devenit chiar foarte productiv.

Apoziția a două substantive cu aceeași valoare are la bază două procedee.

Unul dintre ele este simpla juxtapunere însoțită de obișnuința întrebuintării, datorită căreia apar substantive ca : *prefață-manifest, articol-program, dumnezeu-om* etc. Ele se bazează pe o legătură logică, însă rezultatul compunerii nu aduce o idee complet nouă față de cele exprimate de componentele lui. *Prefață-manifest* este în același timp și *prefață* și *manifest*. Deci în asemenea cazuri avem de-a face cu o compunere aparentă.

Al doilea procedeu îl constituie elipsa. Compusele care au la bază elipsa se sprijină pe o legătură internă mai strânsă. *Zi-muncă* nu este *ziua* și *munca* în același timp, ci exprimă o altă noțiune „normă care măsoară cantitatea muncii” ; *Barbă-Got* are la bază o comparație, iar *ajutor-maistru* în realitate înseamnă „ajutor de maistru”. Deci în dosul acestor compuse se ascunde de fapt un raport de subordonare neexprimat, cu toate că, din punct de vedere formal, ele nu diferă de substantivele compuse prin simpla juxtapunere.

Exemple

Prin apoziție

<i>burghezo-moșierime</i>	<i>natură-mamă</i>
<i>ceas-brățară</i>	<i>pușcă-mitralieră</i>
<i>maistru-fierar</i>	<i>raid-anchetă</i>
<i>meșter-lăcătuș</i>	<i>remorcă-platformă</i>
<i>șofer-mecanic</i>	<i>roman-cronică</i>
<i>'prefață-manifest</i>	<i>scriitor-reporter</i>

Prin elipsă

<i>ajutor-maistru</i>	<i>formă-tip</i>
<i>bani-gheață</i>	<i>locomotivă-tip</i>
<i>Barbă-Cot</i>	<i>mașină-oră</i>
<i>casă-model</i>	<i>mașină-sport</i>
<i>călători-Tcilonometri</i>	<i>mobilă-tip</i>
<i>corp-delict</i>	<i>roman-fluviu</i>
<i>copil-minune</i>	<i>Statu-Palmă-Barbă-Cot</i>
<i>fermă-model</i>	<i>zi-muncă</i>

Barbă-Cot este unul din puținele compuse românești vechi din fel. în toponimie întâlnim totuși denumiri ca : *Itrgu Ocna, Bimnicu Tîrgu-Jiu, Piatra-Neamț* și altele, dar cred că forma acestor cuvinte este rezultatul unor modificări ulterioare și că inițial aceste toponimice au fost *Tîrgul Ocnei, Piatra Neamțului* etc.

Cred că tot aici ar trebui amintite unele contaminări cum sunt *cocostîrc, cocobarză*, care de fapt și ele sînt compuse din două substantive în apoziție.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Un raport de subordonare intervine între două substantive în nominativ, cînd al doilea element component este determinant pentru primul dinții :

<i>maistru-fierar</i>	<i>meșter-lăcătuș</i>
<i>inginer-șef</i>	<i>general-locotenent</i>
<i>redactor-șef</i>	<i>general-maior</i>

b) *Substantiv + substantiv = substantiv*

Cu excepția cuvîntului *codobatură* moștenit din latină, și care este simțit compus, și a lui *mînăștergură*, care are o construcție asemănătoare, din această categorie fac parte numai cuvinte savante, împrumutate ori calchiate, în care al doilea element conține ideea verbală.

Exemple :

<i>fiucidere</i>	<i>agricultură- agricultor</i>
<i>omucidere, omucigaș (ă)</i>	<i>floricultură-floricultor</i>
<i>pruncucidere, pruncucigaș (ă)</i>	<i>legumicultură-legumicultor</i>
<i>sinucidere</i>	<i>pomicultură-pomicultor</i>
<i>vasfrîngere</i>	<i>viticultură-viticultor</i>

Procedeul compunerii în care complementul sau atributul preceput de substantivul sau verbul nu este obișnuit în limba română. Cuvintele românești *sinucidere, pruncucidere, omucidere* etc. sînt copiate după cuvintele latinești : *homicide, infanticide* etc, care au la bază compusele latinești *homicida, infanticidium*.

Latina clasică compunea diferitele forme cazuale sau temele cuvintelor. Verbul latinesc *caeo, -ere, cecidi, caesum*, ca și rominescul *cazu* fiind tranzitive, cer un complement direct. În cazul cuvîntului *cazu* avem de-a face cu tema *horn-* (legată cu ajutorul vocalei de legătură care are funcțiunea de complement direct. Forma românească a cuvîntului ar fi *ucidere de om*, în care *ucidere* este forma lungă a infinitivului *caedi* din punct de vedere logic, elementul *om* în *omucidere* are rol de comp

direct. Aceste compuse au fost întărite de împrumuturi de genul *fratricid*, *infanticid*. în derivatele : *omucigaș (a)*, *pruncucigaș (ă)*, ideea de complement direct care însoțește un postverbal apare mai clar.

într-o situație asemănătoare se găsește și *vasfrîngere*, calchiat după *naufragiu*. Compusul latinesc *naufragium* (fiind și el calchiat după limba greacă) înseamnă „frângere de corabie”. în limbile în care compunerea este dezvoltată, ca de exemplu limba rusă, el a fost redat printr-un compus (***Кораблѣтѣнѣе***), în limba română însă, acest calc s-a încetățenit, situație explicabilă tocmai prin structura lui.

'Cuvintele : *agricultură*, *silvicultură* etc. sînt împrumuturi. în *agricultură* avem de-a face cu un genitiv obiectiv (deci logic și *agri-* are funcție de complement direct). Mei această construcție nu este proprie limbii romine, în care, de obicei, atributul urmează după substantivul pe care-l determină. Asemenea cuvinte compuse, nefiind analizate de vorbitori, cîră ca niște cuvinte simple.

O situație asemănătoare are și compusul *locotenent* (ca și traducerea lui românească *locțiitor*), în care *loc* complinesce înțelesul postverbalului *tenent* sau *țiitor*. Compusul nu este perceput ca atare și este socotit un cuvint simplu.

c) *Substantiv + substantiv (în cazul genitiv) = substantiv*

Asemenea compuse sînt deosebit de numeroase în limba romină. Toate sînt populare și formate pe bază de metafore, comparații etc.

Exemple :

<i>Adunații- Teiului</i>	<i>floarea-soarelui</i>
<i>apa-trîndului</i>	<i>Greul-Pămîntului</i>
<i>boala-copiilor</i>	<i>gura-leului</i>
<i>boldul-cerului</i>	<i>iarba-fiarelor</i>
<i>brîul-lui-dumnezeu</i>	<i>iarba-vîntului</i>
<i>calea-robilor</i>	<i>muma-pădurii</i>
<i>calul-dracului</i>	<i>părul-ciutei</i>
<i>carul-zînelor</i>	<i>rochița-rîndunicii</i>
<i>ciubotica-cucului</i>	

Atributul substantival (genitival) joacă în aceste compuse diferite roluri. El poate preciza, delimita sfera cuvintului determinat ca, în *floarea-soarelui*. Cele mai multe din aceste compuse sînt metafore : *brîul-lui-dumnezeu*, *carul-zînelor*, *vaca-ăomnului*, *rochița-rîndunicii* etc. în flexiunea acestor compuneri variază' numai primul element, determinantul rămî-nînd neschimbat.

d) *Verb + substantiv = substantiv*

Substantivele care intră în această categorie aparțin unui tip vechi de compunere a cuvintelor în limba romină. Se pare că acest procedeu nu mai este productiv.

Exemple

<i>Aleargă-Cale</i>	<i>Sfarmă-Piatră (și munte)</i>
<i>bate-poduri (și drumuri)</i>	<i>soarbe-zeamă</i>
<i>cască-gură (și gură-cască)</i>	<i>Strîmbă-Lemne</i>
<i>frige-linte</i>	<i>spală-varză</i>
<i>încurcă-lume</i>	<i>suge-bute (și cep)</i>
<i>înghite-cilți</i>	<i>taie-fugă</i>
<i>linge-talere (și blide)</i>	<i>tîrîie-brîu</i>
<i>fluieră-vînt</i>	<i>tulbură-apă</i>
<i>papă-lapte (și tot)</i>	<i>vîntură-lume (și țară, cenușe, vorbe)</i>
<i>paște-vînt</i>	
<i>perde-vară</i>	<i>zgîrie-brînză</i>
<i>prinde-muște</i>	

Toate aceste compuse sînt substantive de genul masculin. Ele sînt invariabile. Se compun dintr-un verb și un substantiv care joacă rolul unui complement direct. Ele aparțin limbajului afectiv și familia lui este foarte bogată în limba populară. Cu toate că acest tip de compunere este productiv, cuvinte ca *perde-vară* mențin existența categoriei și permit adaptarea unor neologisme care au o structură asemănătoare (*verb -f complement direct*).

Exemple

<i>portarma</i>	<i>portaltoi</i>
<i>portavion</i>	<i>portsatelit</i>
<i>portbagaj</i>	<i>posed-armă</i>
<i>portdrapel</i>	<i>zgîrie-nori</i>
<i>parttabac</i>	

Bineînțeles că în aprecierea acestor cuvinte compuse intervine și faptul că elementele din care se compun ele există în limba romină sau în limbile vecine. Unele din ele au fost împrumutate din franceză sau din engleză și le-au asemănat cu cele românești. Mai mult, unele din ele ca *portaltoi* s-au format pe teren românesc avînd numai model francez (*port* + *altoi*). Bineînțeles calculul este de proveniență savantă. Tot astfel, urmînd modele, s-au creat: *porthartă*, *portcartuș*, *posed-armă*, *zgîrie-nori*. Dimpotrivă, compusele franțuzești cu aceeași structură, ale căror elemente compunătoare nu există în limba romină, au devenit cuvinte simple (*portmoneu*, *robă* etc).

Cu toată identitatea structurii lor, între vechile compuse de genul *fluieră-vînt* și neologismele de care a fost vorba aici, există o deosebire importantă : cele dintâi sînt invariabile, pe cînd neologismele se compun dintr-un verb și un substantiv și au toate cuvintele simple.

e) *Substantiv -f adjectiv (participiu) = substantiv*

in această categorie se încadrează atît compuse populare cît și sînt neologisme. Compusele populare, în care substantivul este determinat de un adjectiv sau participiu, sînt foarte numeroase.

sînt vechi însă (cu toate că topica lor este cea obișnuită) această categorie nu este Jafiprodusivă. în compunerile de față, adjectivul are rol de atribut.

Exemple

<i>burtăverde</i>	<i>mațe-fripie</i>
<i>coate-goale</i>	<i>mină-spartă</i>
<i>gură-bogată</i>	<i>mină-strînsă</i>
<i>gură-spartă</i>	<i>vorbă-lungă</i>
<i>limbă-dulce</i>	

Ele sînt formate pe bază de imagini sau asocieri

în unele cazuri cum este *coârșoș*, *botgros* «ciresar», «țlemeji ele» componente nu se mai disting în flexiune. în cazul compusului *fat-frumos* apar în flexiune forme ca : *făt-frumosului* dar și *fat-frumosului*.

Același procedeu stă la baza creării unor porecle care au devenit cu timpul nume de familie și care se comportă ca și numele proprii.

Exemple :

<i>Barbă-Lată</i>	<i>Haină-Boșie</i>
<i>Botgros</i>	<i>Limbă-Bulce</i>
<i>Căciulămare</i>	<i>Beștefript</i>
<i>Calalb</i>	<i>Boalelungi</i>

Asemenea construcții găsim și printre toponimice : *Cîmpulung*,

Bîmnicu Sărat, *Satu Mare*, *Tîrgu Frumos* etc.

Flexiunea lor variază în dependență de vechimea cuvîntului. Se spune *Cîmpulungului*, dar *Tîrgului Frumos*.

Compusele ca : *boală-seacă*, *limbă-vecină*, *bou-sur*, *soare-sec* se comportă așa cum se comportă în mod obișnuit un substantiv urmat de un adjectiv.

În această categorie intră de asemenea și cuvinte mai noi (calcuri) :

<i>amor propriu</i>	<i>mată-mare</i>
<i>apă-tare</i>	<i>portofranc</i>
<i>cameră obscură</i>	<i>proces-verbal</i>
<i>fapt divers</i>	<i>sînge rece</i>
<i>gard viu</i>	<i>tată-mare</i>
<i>mină moartă</i>	<i>vinars</i>

Aceste compuse respectă topica obișnuită romînească, dar, cu excepția compusului *vinars* (un calc mai vechi), se comportă în declinare ca substantiv + adjectiv.

f) Adjectiv + substantiv = substantiv

Cu excepția cîtorva compuse moștenite din latină (*primăvară*, *mijloc*), ca și a formulelor de salut (*bună seara*, *bună ziua*), în această categorie nu intră decît calcuri și împrumuturi.

Exemple :

<i>bună-credință</i>	<i>bună-cuviință</i>
<i>bunăstare</i>	<i>Bunavestire</i>
<i>bunăvoință</i> (și <i>rea-voință</i>)	

Toate aceste compuse sînt calchiate după modele străine și se caracterizează prin faptul că adjectivul se acordă cu substantivul pe care îl determină. în ciuda relativei vechimi a unora din ele, vorbitorii nu au păstrat în declinarea lor. Pe lângă forma *bunei-stări* tot mai des apare forma *bunavestire*.

Altfel se prezintă calcurile sau împrumuturile mai recente :

<i>altorelief</i>	<i>liber-profesionist</i>
<i>basorelief</i>	<i>plusprodus</i>
<i>clarviziune</i> (și <i>clarvedere</i>)	<i>plusvaloare</i>
<i>liber-arbitru</i>	<i>pur-sînge</i>
<i>liber-cugetător</i>	<i>scurtcircuit</i>
<i>liber-schimb</i> (și <i>liber-schimbist</i>)	

Flexiunea diferă aproape de la caz la caz : *liberul-schimb*, *liberul-tătorul*, *scurtcircuite*, *plusproduse*, *clarviziuni* etc. Topica acestor compuse este străină limbii romîne.

g) Adverb sau numeral sau prepoziție substantiv sau adjectiv sau substantiv = substantiv

Majoritatea compuselor care aparțin acestei categorii își dau existența unei întrebuintări frecvente (unele din ele sînt calcuri) : *amiază*, *după-masă*, *după-prînz*, *peste-șef* și altele.

Deoarece prepoziția sau adverbul sînt invariabile, flexiunea este numai al doilea element (*după-amiezele*, *după-mesele* etc). Binefaclor dubletul compusului cu adjectiv *bunăfacere*.

Substantivele formate cu numerale : *cinci-coaăe*, *Trei-Frații*, *Bîni*, *Trei-Nasuri* provin din limba populară și sînt formate pe baza metafore. *Batruped* este un semicalc care poate fi și substantiv și adjectiv. Compusele foarte recente ca : *cincisutist* și *sutamiist*, care calchiază *cincisute* și *sutami*, sînt formal derivatele unor numerale compuse (*cinci sute*, *mii*). Un caz asemănător este *pașoptist* derivat de la *pașopt* (*patruzeci de mii*).

Substantive ca : *deochi* (și verbul *a deochia*), *demîncare*, *deîmpărțit*, *deînmulțit* își datoresc existența întrebuintării frecvente în construcțiile prepoziție - f - substantiv, participiu etc. (aceasta a dat naștere la aglutinarea elementelor). Compusul *deochi* (și *a deochia*) pare a fi un calc vechi și poate fi pus în legătură cu v.sl. *3rvu3-i*.

Un caz aparte, care nu poate fi pus în legătură nici cu raportul de coordonare, nici cu cel de subordonare, îl constituie substantivele formate pe baza *substantiv + verb*, în care substantivul are rol de subiect, iar verbul de predicat. în această categorie intră puține compuse populare : *soare-răsare*, *soare-apune*, *soare-scapătă*. Ele constituie de fapt compuse simple.

B. JONCTIUNE

1. Raport de coordonare

Substantiv + conjuncție -f- substantiv = substantiv

Această categorie este foarte puțin numeroasă. în cazul cind conjuncția este coordonatoare, avem și raportul de coordonare între elementele componente. De ex. *verzi și uscate* — unde de fapt avem două adjective la plural, legate cu ajutorul conjuncției și. Cuvîntul (substantiv) este expresiv-popular.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + prepoziție + substantiv = substantiv*

Acest grup cuprinde compuse populare ca și calcuri și împrumuturi din alte limbi. O parte din **ele** au la bază comparații (*sor-cu-frate*, *Albă ca Zăpada*), imagini (*Gură-cu-Lacăt*, *broască-cu-foc*), asemănări (*Cap-de-cîine*).

Cele mai numeroase sînt compusele în care legătura se face cu ajutorul prepoziției *de*.

Exemple :

<i>apă-de-oase</i>	<i>Cap-de- Cîine</i>
<i>boală-de-lună</i>	<i>Cap-de-Fier</i>
<i>bou-de-baltă</i>	<i>Gură-de-Aur</i>
<i>bou-de-noapte</i>	<i>iarbă-de-puşcă</i>
<i>cal-de-mare</i>	<i>Oarba-de-Mureş</i>
<i>car-de-foc</i>	<i>vierme-de-mătase</i>

în aceste cazuri, atributul (*de* + substantiv) îndeplineşte diferite funcțiuni. în *bou-de-baltă*, *cal-de-mare* arată locul; în *apă-de-oase* „iodură”, originea, materia; în *boală-de-lună*, cauza; în *Gură-de-Aur*, calitatea. în cursul declinării nu se schimbă decît substantivul determinat. Un caz foarte interesant este cuvîntul *capodoperă*. Astăzi el este simțit ca un cuvînt simplu, însă în perioada introducerii lui în limba romină, datorită faptului că existau cuvintele rominești *cap*, *de*, *operă*, vorbitorii au simțit compunerea și au calchiat cuvîntul italian : *un cap-de-operă*, cu pluralul *eapete-de-operă*, *capuri-de-operă*. într-un calc atît de vechi cum este *untdelemn*, compunerea nu se mai simte. Cuvîntul este considerat simplu, deși toate elementele componente au și o existență independentă de această construcție.

Calcuri mai recente ca : *mină de lucru*, *munte de pietate*, *fată-n casă* n-au ajuns atît de „compuse” pentru vorbitori; ele se comportă ca imbinări de cuvinte (*muntelui de pietate*, *fetei în casă* etc), deci la fel ca cele populare (*calului-de-mare*, *cai-de-mare*). O situație asemănătoare cu cea a calcurilor o au unele construcții care se repetă des și care au un înțeles unic, cum ar fi: *gură de apă*, *tragere de inimă*, *dare de seamă* și altele mai noi: *spirit de partid*, *gazetă de perete*, *casă de naștere* etc.

b) *Prepoziție -f- prepoziție 4- substantiv = substantiv*

Dintre numeroasele calcuri din slavă de tipul *fără-de-fund*, *fără-de-dumnezeire* etc, numai *fărădelege*, fiind des folosit, s-a în limba romină. Astăzi *fărădelege* are derivate și se comportă ca simplu. Mai mult, structura cuvîntului atrage după ea și alte con *fără-de-grijă*, *fără-de-nădejde*, *fără-de-rost*, dar și altele, *fără-de*, ca : *fără-vlagă*, *fără-timp* etc.

c) *Verb + pronume -f- substantiv = substantiv*

Această structură o au cîteva compuse populare :

<i>ducă-se-pe-pustii</i>	<i>lă-mă-mamă</i>
<i>ucigă-l-crucea</i>	<i>lasă-mă-să-te-las</i>
<i>ucigă-l-tămîia</i>	<i>nu-mă-uita</i>
<i>ucigă-l-toaca</i>	

De fapt, toate sînt propoziții imperative. în aceste compuse mele joacă rolul unor componente. *Lă-mă-mamă*, *lasă-mă-să* încadrează în categoria cuvintelor expresive. *Ucigă-l-crucea* (*toacă* *ducă-se-pe-pustii* desemnează noțiuni tabu, adică sînt eufemisme) *uita* este denumirea unei plante (*miozotis*). Nu știu dacă aici poate despre un calc, însă în limba franceză se spune *ne m'oubliez pas* (*să-mă-moi*), în rusă *He3a6ydna*, în germană *Vergissmeinnicht* etc.

Alte cazuri:

d) *Articol -f- prepoziție 4- adverb — substantiv*
cel-de-sus

e) *Articol (+ adverb) + adjectiv = substantiv*
ăl-mai-rău „zmeu”
cel-alb „inger”

f) *Prepoziție -f- adverb = substantiv*
desusul „dumnezeu”
dedesubtul (de fapt, adverbul substantivizat)

g) *Verb -f- pronume + verb = substantiv*

ău-te-vino (după fr. *va-et-vient*) se întrebuințează numai cu a nehotărit.

O situație deosebită de cuvintele compuse prin coordonare și punere prezintă cuvintele formate din inițiale și din părți de c

a) *Cuvinte formate din inițiale*

Procedeele cunoscut în limba romină și înainte de 23 August (Cefere, Setebe, Petete) s-a dezvoltat în ultimii ani și sub influența

ruse : *Bepere-ul, Uteme-ul, Pemere-ul, Semete-ul*. De la cuvintele compuse din inițiale se formează și derivate ca : *utemist, semetist, ceferiadă*.

b) Cuvinte formate din silabe sau părți de cuvinte.

Procedeul a existat și înainte în limba română : *Astra* (Asociația Transilvană), *Aro* (Asigurarea românească) și a luat o dezvoltare mai mare în anii de după război. Exemple : *Agerpres, Comcar, Plafar, Gostat, Goscol, Peco* etc. Cuvintele formate în acest fel sint simțite ca substantive adevărate.

ADJECTIVE COMPUSE

Adjectivele se compun numai prin juxtapunere, fără ca legătura să se facă cu ajutorul prepozițiilor.

1. Raport de coordonare

a) *Adjectiv + adjectiv = adjectiv*

Apoziția adjectivelor cu valoare egală este un tip de compunere foarte răspândit și productiv în limba română. De fapt se pot combina orice adjective între care există legături logice. Cred că și aceste compuneri se dezvoltă sub influența diferitelor modele străine.

Situația acestor adjective seamănă oarecum cu cea a substantivelor juxtapuse prin apoziție. *Surdmut* este un om și *surd* și *mut*. Condițiile *social-ehonomice* sint de fapt condițiile *sociale* și *economice*. Aceste compuneri sint curent create de către vorbitori și câteodată n-au decît o valoare accidentală. Altele ca *social-politic, social-istoric* s-au „fixat”. însă și aici elementele componente își pot schimba locul: se spune și *politico-social* și *istorico-social*. Aceasta depinde, cred, de accentul pe care vorbitorul vrea să-l pună pe unul din adjectivele componente.

Exemple

tematico-iaeologic
economico-social
etico-social

ideologico-tematic
social-economic
socidl-etic

în unele cazuri, de exemplu în dicționare, ordinea e impusă

romîno-rus
romîno-bulgar

ruso-romîn
bulgaro-romîn

Unele dintre adjectivele compuse și-au fixat forma :

democrat-popular

marxist-leninist

Motivul care-i determină pe vorbitori să prefere o anumită a adjectivelor componente este tendința spre scurtime, laconismul forma *anglo-american* este preferată formei *americano-englez*; *ungar* formei *ungaro-austriac*; *franco-german* formei *germano-francez*.

în acest tip de compunere, adjectivul care precedă capătă ori un o final, care îndeplinește rolul vocalei de legătură : *tu greco-francez, absolutisto-polițist, politico-ideologic* etc.

în flexiunea adjectivelor aparținînd acestui tip de compunere numai al doilea adjectiv.

2. Raport de subordonare

a) *Substantiv + adjectiv — adjectiv.*

Sint puține cazuri cînd din compunerea între un substantiv și un adjectiv rezultă un adjectiv. Cred că aceasta se poate explica prin faptul că valoarea substantivului precumpănește. Aceste adjective sint *codoberc* și *bucălat* — sint vechi; mai ales *codalb*, care datează din secolul al XVIII-lea și care, probabil, a atras după el prin analogie și pe *codoberc* (care din această structură a devenit substantiv).

b) *Prepoziție + pronume, adjectiv sau adverb -f- adjectiv = adjectiv*

în această categorie intră un grup de calcuri și cîteva cuvinte noi care s-au format prin analogie cu ele.

Exemple :

atotputernic
atotvăzător
atotcuprinzător
atotfăcător
atotrăbdător
atotcreator

atotvibitor
atotmîncător
atotștiutor și atoteștiutor
atoatecumpănitor
atotprezent

Majoritatea lor au fost calchiate după modele slave, iar rîndurile de cele latinești. Cu excepția lui *puternic* și *prezent*, al doilea termen al acestor compuse a fost tradus în romînește prin adjectiv sau adverb cu nuanță verbală foarte pronunțată (adjective postverbale), care sint complement. Complementul în aceste cazuri a fost redat prin prepoziție nehotărît *tot*. Deci *atotputernic* înseamnă cel care poate (să facă) în această categorie se mai încadrează cuvinte ca : *binevoitor, binefăcător, răufăcător*, deoarece adverbul *bine*, ca și adjectivul *voitor* (cu funcție adverbială) complinesc de fapt adjectivele *voitor* sau *Binevoitor* este „cel ce voiește binele”, iar *răuvoitor* „cel ce vrădă rău”.
De obicei flexiunea se face ca în cazul cuvintelor simple. În ciuda vechimii cuvîntului, se acordă uneori cu forma feminină

tivului cu care intră în compunere. Astfel, pe lângă forma *răuvoitoare*, apare forma *reavoitoare*. La fel, de la *răufăcător* se formează pluralul *răifăcători*.

c) *Adverb* +/- *participiu* sau *adjectiv* = *adjectiv*

in această categorie intră adjective ca :

<i>binedefinit</i>	<i>binevăzut</i>
<i>binecunoscut</i>	<i>binevenit</i>
<i>binemeritat</i>	<i>bineprimut</i>
<i>binecrescut</i>	<i>binenorocit</i>
<i>bineăispus</i>	<i>bineslăvit</i>
<i>binelăuăat</i>	<i>binecredincios</i>
<i>binefăcut</i>	<i>satisfăcător</i>
<i>binemirositor</i>	

Un caz aparte îl constituie câteva adjective ca : *nou-născut*, *nou-ales*. Normal, pluralul acestor compuse ar trebui să sune : *nou-născuți* și *nou-aleși*. Totuși în vorbire capătă răspindire forme în care flexiunea atinge ambele componente și în care adverbul devine adjectiv : *noi-născuți*, *noi-aleși*.

în general, aceste cuvinte sînt mai toate calchiate după modele slave sau franceze. Procedul este însă productiv, deoarece adverbul are facultatea de a se alipi la verb sau la un participiu, pe care-l determină aducîndu-i o nuanță modală.

d) *Adjectiv (adverb)* -f- *adjectiv* = *adjectiv*

in compusele care fac parte din această categorie unul dintre adjective îndeplinește funcție de adverb și determină pe celălalt. Determinantul poate urma sau preceda determinatul.

in cazul cînd determinantul precedă, primul element îndeplinește funcția de adverb :

<i>bun-bucuros</i>	<i>bun-noroios</i>
<i>clarvăzător</i>	<i>mult-deplîns</i>
<i>nou-nouț</i>	

Aceste adjective se comportă ca niște cuvinte simple (*mult-deplînsi*). în *notlfuîSun-bucuros* avem de-a face cu $\wedge Z \hat{I} l Z \wedge n t T l$ ™ adjective capătă înțelesul unor superlative, în care P J $\wedge$ J / T f $\wedge$ $\wedge$ t u l putea înlocui cu adverbul *foarte*. Situația se schimbă cînd determinantul urmează după adjectivul determinat :

<i>acru-dulce</i>	<i>gri-cafeniu</i>
<i>alb-vioriu</i>	<i>negru-verde</i>
<i>alb-trandafiriu</i>	<i>roz-alb</i>
<i>ăulce-sărat</i>	<i>roșu-vioriu</i>
<i>galben-verzui</i>	<i>verde-auriu</i>

in aceste cazuri determinantul precizează noțiunea exprimată de elementul determinat, îi dă o nuanță nouă. De ex. *gri-cafeniu* este gri cu nuanță *cafenie*.

in compusele ca *albastru-închis* sau *roșu-deschis* intervine o sens de sens mai pronunțată, deoarece determinantul (*deschis*, *închis*) în noțiunea exprimată de determinat nu numai o altă nuanță, ci și nînd sensul, face ca din compunere să rezulte o noțiune nouă.

in această categorie intră compusele populare (*galben-verzui*) care au luat o dezvoltare mai mare, poate, sub influența adjectivelor compuse din limbile franceză și germană. Adjectivele compuse sînt numeroase, deoarece ele pot fi create de fiecare dată cînd trebuie să se exprime o noțiune, un atribut mai complex.

Spre deosebire de cazurile în care adjectivul are numai un atribut adverb, aici flexiunea atinge ambele adjective (cu excepția lui *roz-alb* s-a produs sudura elementelor componente) : *cenușiu-vînat*, *cenușiu-alb-trandafiriu*, *albă-trandafirie* etc.

e) *Prepoziție* + *substantiv* = *adjectiv*

Asemenea cazuri sînt puțin frecvente : *cumînte*, *forobraz* etc.

Cu *minte* a devenit *cumînte* datorită unei judecăți logice, ca și cum s-ar putea enunța astfel: un om care are minte este și om cu *•Cuvîntul are derivate : cumînțenie, a cumînți. Forobraz* este un om omănerușinat, „fără obraz”.

Un caz aparte îl constituie cuvîntul *cumsecade*. Locuțiune adevărată la origine, el a devenit adverb și pe urmă a început să determine substantive, mdeplinind rol de adjectiv, invariabil ca formă. Cuvîntul *cumsecade* a derivat substantivul *cumsecădenie*.

CONCLUZII

Limba romînă, ca și celelalte limbi romanice, n-a dezvoltat în mod deplin nerea cuvintelor ca un procedeu curent de îmbogățire a lexicului. În comparație cu limbile neromanice, de exemplu germana și limbil engleză, ea posedă un număr restrîns de cuvinte compuse, deoarece, avînd statură mai analitică decît aceste limbi, compunerea cuvintelor în limba romînă întîmpină greutăți. Cuvintele noi se formează în primul rînd prin compunere.

Avînd în vedere faptul că nici în latină cuvintele compuse nu sînt prea numeroase, trebuie să constatăm că totuși, în comparație cu limbile neromanice, numărul compuselor în limba romînă este mai mare. Ca să se poată descrie situația cuvintelor compuse în limba romînă, trebuie în primul rînd să desprindem tipurile de compunere și să vedem care din ele sînt productive.

Din materialul studiat reiese că următoarele tipuri de compunere sînt productive în limba romînă :

O categorie dezvoltată o constituie compusele romînești cu structură substantiv + atribut genitival, care corespund tipului latin de

nera : *aqua vitae*. Această categorie este una dintre cele mai productive din limba română (*floarea-soarelui, calea-laptelui*).

O mare dezvoltare a luat recent în limba română, mai ales în scrierea oamenilor instruiți, compunerea a două substantive în apozitie (*casă-model, artist-cetățean, poet-filozof*). Consider că nu se poate spune că aceste formații au găsit vreun sprijin în puținele compuse românești asemănătoare (*Barbă-Cot*).

Procedeul compunerii a două substantive legate printr-o prepoziție este o inovație față de latină : *boala-de-lună, flori-de-paie, buhai-de-baltă, drum-de-fier*. Această categorie este productivă.

Compusele latinești de tipul *avis tarda* cu adjectivul determinant așezat în urma substantivului determinat sînt continuate de compusele românești : *codalb, botgros, vorbă-lungă, burtăverde, apă-tare* etc. Corespunzând regulilor sintactice ale limbii romine, aceste compuse constituie un grup numeros.

De asemenea numeros este grupul eu structura verb + substantiv, corespunzînd tipului latin *flexanimus, Cantalupis*. Compusele din această categorie ca : *fluieră-vînt, înghite-cilți*, formate din elemente populare, au fost întărite de împrumuturi din limba franceză (*portparol, portarma*). Procedeul apare și la unele calcuri ca *portaltoi, zgîrie-nori*, ca și într-o formație savantă recentă : *portsatelit*.

O categorie numeroasă și foarte productivă o constituie adjectivele compuse : *albastru-rînduniiu, politico-social* etc.

În ultima vreme a fost întărită compunerea din inițiale (*C.F.B., C.O.Ș., I.C.A.B.*) sau din fragmente de cuvinte (*Viscofil, Aprozar, Plafar*).

O categorie productivă sînt și compusele savante de tipul : *automitralieră, electrochimie, microradiografie*.

Un număr de compuse românești aparțin categoriilor care nu mai sînt productive :

Tipul compuselor românești cu structura adjectiv (determinant) + substantiv (determinat), de pildă *primăvară, mijloc*, continuă categoria din latină : *primavera, medius locus*. Cu toate că acest tip de compunere a cuvintelor a fost întărit de-a lungul dezvoltării limbii romine de cuvinte compuse calchiate după modele slave (*bună-facere, Bunavestire*), după modele franceze (*clarviziune, liber-cugetător*) sau germane (*bunăstare*), acum el nu mai este productiv.

Categoria compuselor românești în care un verb sau un substantiv postverbal urmează după un substantiv (lat. *carnemligat, agricola*) nu este productivă și în majoritatea cazurilor este constituită din calcuri (*fiuucidere, pomicultură*).

O inovație față de latină este compunerea de felul lui *atotputernic*. Acest tip de compunere a fost introdus în limba română o dată cu cuvintele calchiate după modele slave (*atotmilostiv, atotștiutor*) și întărit de neologismele latine (*omniprezent*). Categoria nu este productivă.

Se poate spune deci că o dată cu cuvintele din limbi străine, limba română a împrumutat procedee noi de compunere (de exemplu, două substantive în apozitie) sau a reintrodus procedee existente mai înainte în limbă (de pildă verb + complement direct). -

În diferitele perioade de dezvoltare ale limbii romine au existat vocabular numeroase calcuri din care numai puține au fost păstrate în limbă, majoritatea lor rămînînd formații cărturărești (mai ales în cazul vechilor calcuri din slavă). Acest fapt este explicabil, deoarece compunerea cuvintelor noi trebuie să se facă potrivit regulilor sintactice ale limbii romine. Eedînd structura limbii pe care o copiau, majoritatea calcurilor păstrate au păstrat structura rominească. Din cauza aceasta adaptarea lor în limba română întîmpină greutăți.

În încheiere se poate spune că, în ciuda unor influențe străine, limba română a păstrat caracterul derivativ și puternice, în comparație cu latina, punctul ei de plecare, ea posedă astăzi încă un număr mai mare de cuvinte compuse.

CUVINTE COMPUSE ÎN TERMINOLOGIA ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ ACTUALĂ

DE

CONSTANT MĂNECA

Termenii tehnici pot fi cuvinte simple sau combinații de cuvinte.

Terminologia științifică și tehnică posedă un mare număr de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni de specialitate. O serie dintre aceste combinații sînt cuvinte compuse ; acestea constituie obiectul lucrării de față.

Selectarea compuselor din toată mulțimea de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice este o chestiune destul de dificilă, deoarece întreaga noastră terminologie specială este relativ recentă, creată în mare parte, așa cum vom vedea mai departe, din împrumuturi și din calcuri lingvistice care nu au avut timpul să se încetățenească în limbă, înainte de a trece la tratarea subiectului propus voi încerca să prezint câteva idei în legătură cu compunerea cuvintelor.

În general prin compunere se obține un cuvînt nou din două sau mai multe cuvinte, care își pierd într-o măsură oarecare înțelesul lor inițial. „Prin urmare, în mintea noastră, cînd rostim sau auzim un cuvînt compus, nu apar două (sau mai multe) noțiuni, ci una singură. Cuvîntul compus constituie o unitate”¹.

Privite din acest punct de vedere, nenumărate combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice ar trebui considerate cuvinte compuse. Cred totuși că numai relativ puține pot fi socotite ca atare. Într-o rezoluție a Organizației Internaționale de Standardizare (ISO)², care se ocupă cu studiul terminologiei, sînt socotite cuvinte compuse numai termenii de tipul *scurtcircuit*, *turbogenerator*, *electromotor* etc, în care s-a petrecut contopirea elementelor componente. Toți ceilalți termeni formați din mai multe cuvinte prin juxtapunere sînt socotiți simple grupuri de cuvinte.

¹ *Limba română. Fonetică — vocabular — gramatică*, București, 1956, p. 50.

² ISO/TG. (URSS-3) 72 F./19.VI.1955, Question no 1.

Se face deci deosebire între compuse și grupuri de cuvinte, potrivit unor criterii care au în vedere gradul de sudură a elementelor componente.

Distincția aceasta în categoria termenilor denumiți prin combinații de cuvinte este desigur foarte utilă, dar nu credem că poate fi aplicată în limba română chiar așa cum s-a făcut în documentele ISO. Astfel termeni ca *ochi de pisică*, *coadă de rândunică* etc., care au la bază o metaforă, nu pot fi socotiți ca simple grupuri de cuvinte, deoarece aici a avut loc un proces de compunere din care a rezultat o unitate semantică nouă. În limbi a căror structură este asemănătoare cu limba română, contopirea elementelor de compunere se face destul de greu, predominând juxtapunerea. Prin urmare, pentru determinarea compuselor, criteriul semantic este mult mai bun.

Distincția dintre compuse și grupuri de cuvinte trebuie totuși reținută, deoarece tocmai aceste grupuri de cuvinte sînt combinațiile care, cu timpul, prin uz, devin adevărate cuvinte compuse..

În cele ce urmează voi prezenta pe scurt criteriile după care m-am călăuzit la selectarea compuselor din marea mulțime de combinații de cuvinte care denumesc noțiuni tehnice.

Am socotit cuvînt compus o *formație alcătuită din două sau mai multe cuvinte, care constituie o unitate stabilă, ale cărei elemente și-au pierdut într-o măsură oarecare sensul lor inițial, rezultînd prin combinarea lor ceva nou din punct de vedere semantic, care nu poate fi înțeles numai prin simpla analiză a cuvintelor componente*. Am socotit, de exemplu, că din combinația *cuptor + înalt* a rezultat o formație (*cuptor înalt* „instalație industrială pentru extragerea fierului din minereu”), care reprezintă ceva deosebit față de cele două cuvinte componente luate separat, elementul semantic nou rezultînd tocmai din această combinație.

Ca un criteriu secundar de recunoaștere a compuselor este și faptul că noțiunea pe care o denumesc nu poate fi denumită corect decît prin formația întregă, numai unul dintre elemente nefiind suficient pentru înțelegerea noțiunii.

Am arătat că o altă categorie de termeni tehnici este compusă din grupuri de cuvinte. *Un grup de cuvinte este tot o combinație stabilă de cuvinte care denumește o noțiune tehnică, însă spre deosebire de compuse, nu formează o unitate lingvistică, înțelesul ansamblului reieșind din reunirea sensurilor elementelor componente*. Prin alăturarea a două cuvinte ca *anhidridă și acetică* a rezultat un grup care denumește o noțiune tehnică, fără ca cuvintele respective să sufere vreo modificare semantică. Sensul grupului de cuvinte reiese din simpla însumare a sensurilor elementelor componente. În aceeași situație sînt și grupurile *mașină de bărbierit, mașină de depănat* etc. în mod curent, noțiunile respective sînt denumite numai printr-un singur element al combinației. În general grupurile de cuvinte denumesc noțiuni accesorii care intră în sfera unei noțiuni generale. În lucrarea de față mă voi ocupa și de unele dintre acestea, întrucît ele constituie un stadiu care precedă compunerea.

i Cf. p. 195.

La rîndul lor, grupurile de cuvinte trebuie deosebite de combinații de cuvinte care denumesc și ele noțiuni tehnice (în noțiuni accesorii), fără să prezinte însă, din punctul de vedere preocupă, nimic interesant. Cele mai multe dintre asemenea sînt un fel de termeni-definiție, fără o formă precisă: *aparatus ascensorului, avans de aprindere, conoid cu plan director* etc.

Atît compusele cît și grupurile de cuvinte reprezintă termeni care fac parte dintr-un sistem de terminologie, corespunzător sistemului de noțiuni din ramura de specialitate respectivă.

Spre deosebire de elementele cuvintelor compuse obișnuite, tele de compunere ale termenilor tehnici își pierd într-o mai mică măsură înțelesul inițial. Cred că la aceasta contribuie două cauze: a) faptul că aceste combinații au fost făcute în așa fel încît sensul fiecărui cuvînt să contribuie în general la înțelegerea noțiunii exprimate printr-un cuvînt tehnic; b) faptul că termenii tehnici compuși sînt creații oarecum recente, uneori destul de efemere. Din acest ultim motiv, elementele componente nu au putut să-și piardă sensul inițial și nici să se sudeze între ele, încît să capete o formă fixă, a cărei flexiune să fie identică cu flexiunea cuvintelor simple.

În lucrarea de față mă voi ocupa numai de cuvintele care aparțin terminologiei științifice și tehnice moderne. Cuvintele vechi, care aparțin terminologiei științifice și tehnice din trecut, au încetat să mai fie socotite ca termeni tehnici, fiind simțite ca compuse uzuale, populare, nu vor fi studiate aici, ele urmînd să fie studiate într-o lucrare aparte.

De la început trebuie să spun că cuvintele compuse tehnice sînt formate în general prin aceleași procedee ca și compusele obișnuite.

De obicei aceste compuse sînt formate din elemente noi sau au la bază un model străin pe care îl imită, traducîndu-l sau imitîndu-l, terminologia specială românească fiind în general împrumutată din alte limbi.

Faptul că în majoritatea cazurilor avem de-a face cu calchisme sau cu împrumuturi nu este specific terminologiei științifice și tehnice în limba română; aceeași situație există și în alte limbi. Putem afirma drept cuvînt că această terminologie are un pronunțat caracter intern.

Pentru sistematizarea materialului am adoptat criteriile ca la baza lucrării lui A. Darmesteter, asupra cuvintelor compuse din franceză¹. În consecință am împărțit compusele potrivit combinației de idei care au determinat formarea lor.

Cred că clasificarea bazată pe analiza procedeele logice de gîndire pentru a forma cuvinte compuse este cea mai potrivită.

¹ Cf. Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română, în* *Revista de lingvistică și terminologie*, I, 1954, p. 33.

² Cf. Arsene Darmesteter, *Trăite de la formation des mots composés dans la langue française actuelle comparee aux autres langues romanes et au latin*, Paris, 1894, p. 2 și urm.

matizarea compuselor din domeniul științei și tehnicii. Potrivit acestor criterii, întâlnim două feluri de compunere: *compunerea aparentă* sau *juxtapunerea* și *compunerea propriu-zisă* sau *compunerea eliptică*.

Juxtapunerea este o simplă reunire de termeni alăturați la întâmplare și fixați astfel prin uz.

Compunerea propriu-zisă, eliptică, este o uniune intimă a unor cuvinte a căror alăturare își are rațiunea în elipsă¹. „La juxtaposition isole les idées, indique, quand il y a lieu, les rapports à l'aide de particules, et recourt à l'analyse. La composition groupe dans une unité simple des idées qui se présentaient naturellement séparées, et procède,* par voie de synthèse. La première, si je puis me servir de ces expressions chimiques, est un mélange; la seconde, une combinaison”².

Iată deci criteriile după care am clasificat întregul material.

La sfârșit voi consacra o parte împrumuturilor compuse savante.

*

Cele mai multe cuvinte tehnice compuse s-au format prin juxtapunere. Cel mai răspândit tip de compuse este acela format dintr-un substantiv și un adjectiv: *apă grea*, *apă oxigenată*, *apă regală*, *arc voltaic*, *bec electric*, *cheie franceză*, *cuptor înalt*, *corp galben*, *curent electric*, *dreptunghi*, *metal alb*, *ochi magic*, *priză directă*, *punct mort*, *scurtcircuit* etc.

Aproape toate aceste cuvinte sînt împrumuturi sau calcuri lingvistice: *apă grea* (cf. fr. *eau lourde*, germ. *schweres Wasser*); *apă oxigenată* (cf. fr. *eau oxygénée*); *apă regală* (cf. fr. *eau regale*) etc.

Deosebit de interesant este *scurtcircuit*³. Elementele acestui compus s-au contopit (*scurtcircuite*, *scurtcircuitului*), mult mai bine decît acelea ale modelului său franțuzesc (*court-circuit*, pl. *courts-circuits*). De la acest compus avem și un derivat *scurtcircuită*, care la rîndul său a dat *scurtcircuitat* și *scurtcircuitare*.

Bec electric este format în romînește prin analogie cu *becul de lampă* și *becul de gaz* (cf. fr. *bec d'une lampe*, *bec de gaz*). *Cheie franceză* este de asemenea o formație romînească (cf. fr. *clef anglaise*) a cărei combinație de cuvinte se datorește probabil faptului că această unealtă a venit la noi din Franța. *Dreptunghi* este un compus ale cărui elemente s-au sudat foarte bine. El păstrează topica cuvintului francez (*rectangle*) după care a fost calchiat, fapt care îl deosebește puțin de compusele de același gen și care cred că a contribuit și la sudarea elementelor lui componente.

Alături de aceste compuse trebuie să ne ocupăm măcar în treacăt de o serie de grupuri de cuvinte pe care le socotim demne să ne rețină atenția.

Cele mai multe se întâlnesc în terminologia chimiei, unde găsim tot felul de acizi, baze și săruri denumite astfel: *anhidridă acetică*, *anhidridă carbonică*, *acid azotic*, *acid carbonic*, *acid sulfuric*, *alcool etilic*, *alcool*

¹ *Arsene Darmesteter*, op. cit., p. 6.

² *Ibidem*, p. 8.

³ *Ibidem*.

* Cf. Jacques Byck, *Derivație și sintaxă*, în *Studii și cercetări lingvistice*, II, 1951, p. 126.

⁴ Deosebirea dintre singular și plural este numai ortografică.

metilic, *alcool denaturat*, *cromat de potasiu* etc. Toate aceste grupuri de cuvinte sînt împrumuturi făcute mai ales din limba franceză. perfect analizabile în romînește, elementele lor intrînd în sistemul terminologic al limbii romînești.

În studiul nostru am trecut aceste formații în categoria compuselor, din combinarea lor nu rezultă nimic nou din punct de vedere morfologic (înțelesul lor fiind rezultatul reunirii sensurilor cuvintelor componente). Cu toate acestea am socotit necesar să le amintesc, deoarece de fiecare dată cînd folosesc o noțiune precisă și ne amintesc de compusele formate prin juxtapunere, care, așa cum arată Darmesteter „n'offre pas plus d'analyse que chacun des termes qui la composent”¹.

Grupuri de cuvinte de acest fel întâlnim și în terminologia domeniilor (construcției, electrotehnică, fizică etc.): *armă albă*, *beton armat*, *tub electronic*, *sistem tehnic*, *sistem fizic*, *sistem chimic* etc.

Topica compuselor și a grupurilor de cuvinte formate prin juxtapunere este un substantiv și un adjectiv este cea obișnuită în limbă: determinativ și substantiv, respectiv substantiv și adjectiv. În cazurile unde întâlnim altă topică (*dreptunghi*, *scurtcircuit*), avem de-a face în general cu un model străin².

Al doilea tip de compunere prin juxtapunere îl constituie compunerea rară a două substantive. Cele mai multe compuse din această categorie sînt formate din două substantive legate între ele printr-o prepoziție: *ac de macaz*, *lungime de undă*, *schimbător de viteză*, *mașină cu cutie de viteze*, *pulpă de fructe*, *gol de aer*, *apă de var* etc.

Am trecut aici aproape toate tipurile de compuse de acest gen. După cum se poate ușor observa, aproape toate sînt împrumuturi din franceză: *ac de macaz* (cf. fr. *aiguille de changement de voie*), *lungime de undă* (cf. fr. *longueur d'onde*), *mașină cu vapori* (cf. fr. *machine à vapeur*), *cutie de viteze* (cf. fr. *boîte à vitesse*) etc. /*Schimbător de viteză* este un compus imperfect, care nu redă decît ideea exprimată de fr. *changement de vitesse* și care pînă nu demult era redat (mai ales în limbajul șoferilor) prin *șanjmân*. În general formațiile compuse din două substantive sînt rapoarte de subordonare, al doilea termen fiind un atribut subordonat sau prepozițional.

Multe dintre compusele care denumesc mașini, unelte sau instalații sînt formate dintr-un substantiv și un supin: *mașină de cusut*, *ac de scris*, *mașină de scris*, *ciocan de lipit* etc.

În terminologia care se formează acum, toate grupurile de cuvinte care denumesc astfel de noțiuni sînt compuse dintr-un substantiv și un supin.

În această categorie sînt și cîteva grupuri de cuvinte care merită să ne rețină atenția, avînd șansa de a deveni cu timpul adjectivale: *mașină de ascuțit*, *mașină de bobinat*, *mașină de depănat*, *mașină de copiat*, *mașină de egrenat*, *mașină de filetat*, *mașină de frezat*, *mașină de havat*, *mașină de mortezat*, *mașină de perforat*, *mașină de rabotat*, *mașină de tricatat*, *mașină de găurit*. Astfel de formații noi au înlocuit chiar o

¹ Op. cit., p. 8.

² Vezi p. 192.

tehnice mai vechi, ex. : *mașină de rabotat (raboteză)*, *mașină de frezat (freză)*, *mașină de mortizat (mortează)*, *mașină de havat (haveză)*, *mașină de găurit (bo'rmașină)* etc. Cred că înlocuirea termenilor mai vechi prin formațiile noi pe care le-am pomenit nu este prea fericită, deoarece s-au înlocuit niște neologisme cu alte neologisme (cf. *haveză = mașină de havat*), ultimele avînd dezavantajul că sînt mai lungi și mai greoaie. Un alt tip îl constituie compusele formate după modele străine : *riglă de calcul* (cf. fr. *regie à calcul*), *instrument* (sau *aparat*) *de măsură* (cf. fr. *instrument de mesure*), *aparat de sudură* (cf. fr. *appareil de soudure*). Iată și citeva grupuri de cuvinte de acest gen: *aparat de reperaj* (cf. fr. *appareil de repérage*), *aparat de reglare* (cf. fr. *appareil de réglage*), *aparat de respirație* (cf. fr. *appareil de respiration*), *aparat de protecție* (cf. fr. *appareil de protection*), *aparat de racordare* (cf. fr. *appareil de raccordement*) etc. Grupuri de cuvinte de acest fel sînt foarte multe. Cred că trebuie să fie socotite grupuri de cuvinte toate combinațiile lexicale care denumesc aparate, instrumente, operații etc. care ocupă un loc bine definit în terminologia domeniului respectiv. Fiind formate din cuvinte dintre care cel puțin unul are o largă circulație și multe sensuri în tehnică, socotesc că aceste grupuri de cuvinte ar putea deveni adevărate compuse, prin folosirea lor mai îndelungată.

Să vedem acum care sînt prepozițiile care intră de obicei în compunerea acestor termeni. Prepoziția cea mai frecventă în asemenea combinații este *de*. Mai întîlnim de asemenea pe *cu* (*mașină cu aburi*, *motor cu explozie*), arătînd instrumentul, și rar de tot pe *în* (*stație în derivă*), în combinații care ar putea fi socotite mai degrabă locuțiuni adjectivale.

Într-o serie de compuse și de grupuri de cuvinte formate din două substantive, al doilea substantiv este un nume propriu : *salpetru de Chile*, *salpetru de India*, *roșu de Berlin*, *roșu de China*, *roșu de Prusia*, *nucă de Cola*, *verde de China*, *verde de Paris*, *apă de Colonia*, *apă de Javel*.

Toți aceștia nu sînt termeni strict tehnici și astăzi au început să fie înlocuiți cu alte forme : *salpetru de Chile*=*nitrat de potasiu*, *salpetru de India* = *nitrat de sodiu* etc.

Un alt fel de grupuri în care intră nume proprii sînt acelea de tipul *mașina lui Atwood*, *apa lui Labarraque*, *discul lui Newton* etc, formate dintr-un substantiv și un nume propriu la genitiv. Aceste grupuri de cuvinte reprezintă tipul de compuse din limba comună : *lemnul lui Dumnezeu*, *calul dracului* etc. Cred că toate combinațiile ca: *legea lui Gay-Lussac*, *legea lui Henry*, *legea lui Joule*, *legea lui Ohm*, *binomul lui Newton*, *teorema lui Thales*, *teorema lui Pitagora* etc, pot fi considerate tot grupuri de cuvinte. Deși par simple alăturări de cuvinte, uneori simple titluri, le putem socoti tot grupuri de cuvinte, deoarece denumesc noțiuni fundamentale în știință, fixate în această formă de multă vreme și folosite pe plan internațional.

În alte grupuri de cuvinte al doilea substantiv, numele propriu, are rol atributiv și este legat direct de primul substantiv : *vas Bewar*, *celulă Kerr*, *tub Ceissler*, *convertizor Siemens-Martin*, *tub Braun*, *bobină Bahmkorff*, *bec Auer*, *arzător Bunsen*, *aparat Kipp* etc

Cred că tot grupuri de cuvinte trebuie socotite și *calculabilităților*, *calculul variațiilor*, în compunerea cărora intră un substantiv articulat la genitiv (ca în tipul de compuse *floarea soarelui*, *trunchiul banului* etc). Am enumerat aici și aceste două formații, deoarece o noțiune unică care nu poate fi denumită în alt fel decît prin cea respectivă.

În sfîrșit, să analizăm acum o serie de compuse formate prin punere, la baza cărora stau figuri de stil, mai ales metafore. În limbajul comun există numeroase compuse de acest gen și mai ales așa denumite popular plantele. În limbajul tehnic unele unelte, dispozitive etc. sînt denumite: *coadă de șoarece*, *coadă de vulpe* (ferăstraie de un tip), *gură de lup* (nod de parîmă), *ochi de tigru* (varietate de curcubită), *ochi mort* (dispozitiv de frinare), *gură de broască* (un tip de rîndea), *de pisică* (scară de coborît în bărci), *ghiară de pisică* (tip de anconă), *ochi de pisică* (mic semnal luminos care se atașează la vehicule), *ochi de pisică* (lucarnă ovală sau rotundă).

Cea mai mare parte dintre acești termeni sînt calchiați din alte limbi: *coadă de șoarece* (cf. fr. *queue-de-rat*), *coadă de vulpe* (cf. fr. *queue-de-renard*, germ. *Fuchsschwanz*), *gură de lup* (cf. *gueule-àe-loup*), *ochi de pisică* (cf. fr. *ceil-de-tigre*, germ. *Tigerauge*), *ochi mort* (cf. germ. *Totmunde*), *ghiară de pisică* (cf. germ. *Katzanker*), *ochi de pisică* (cf. fr. *ozil*, germ. *Katzenauge*), *ochi de bou* (cf. fr. *ceil-de-bœuf*). Scară de pisică este o variantă recentă a compusului *scara mîței*, format prin etimologia populară din it. *scaramuecia*. Deși metaforele care stau la baza acestor termeni nu au apărut în limba romînă (fiind vorba mai ales de expresii din alte limbi), cred că aceste compuse pot fi socotite ca formate pe baza metafore, deoarece la adoptarea lor s-a menținut metafora din limba de origine. În vechea noastră terminologie meșteșugărească, asemenea mulți termeni de acest fel, de care nu ne ocupăm astăzi, sînt astăzi termeni populari, nemaifolosiți în terminologia tehnică.

După cum am văzut, în domeniul științific și tehnic, prin punere se formează în general substantive compuse. Sînt foarte puține adjective compuse. Cităm *obtuzunghi* (cu un unghi obtuz), *ascutitunghi* (cu unghiurile ascuțite), *dreptunghi* (cu un unghi drept), care se întîlnesc mai cu seamă în combinațiile *triunghi ascutitunghi*, *triunghi obtuzunghi*, *triunghi dreptunghi*. În terminologia matematică modernă *dreptunghi* (adjectiv) a fost înlocuit cu *dreptunghic*, probabil pentru a se evita confuzia cu *dreptunghi* (poligon cu patru laturi).

Un procedeu nou de formare de adjective compuse este acela de alăturări a două adjective după tipul *franco-german*, *romîno-bulgar* etc. Acest procedeu noi l-am împrumutat din franțuzește. În știință sînt foarte puține asemenea adjective compuse sînt foarte frecvente. Iată cîteva exemple: *fizico-chimic*, *chimico-mecanic*, *genito-urinar*, *spinal*, *alcalino-pămîntos*, *electroacustic*, *electromecanic*, *electrodinamic* etc.

· Cf. *Lexiconul tehnic romîn*, București, 1950, s. v.

· Darmesteter, *op. cit.*, p. 256, socotește adjectivele de tipul *gallo-romain*, *franco-german* etc. ca formații create după modelul compunerii grecești.

Și acestea sînt în general împrumuturi din alte limbi, ele sînt însă perfect analizabile, iar procedeul lor de formare pare că s-a încetățenit astăzi în limba română. Adjectivul *alcalino-pămîntos* este o formație românească, după fr. *alcalino-terreux*.

Compunerea de prepoziții, adverbe etc. nu este specifică terminologiei speciale și deci nu va fi tratată în această lucrare.

Al doilea tip de compunere întilnit în terminologia științifică și tehnică este compunerea prin elipsă. Dintre compusele formate astfel, cele mai frecvente sînt acelea care reunesc două substantive: *mașină-unealtă*, *lunetă-foarfece*, *oțel-carbon* etc. în mod obișnuit elementele de compunere se găsesc în raport de coordonare prin apozitie. Elipsa în aceste compuse este rezultatul asocierii a două noțiuni luate împreună. Astfel, compusul *mașină-unealtă* denumește o mașină care permite mișcarea mecanică a unei unelte sau a unei piese care trebuie prelucrată. Din imbinarea acestor două noțiuni (*mașină* și *unealtă*) a ieșit noțiunea complexă de *mașină-unealtă*, denumită printr-un cuvînt compus, format sintetic din două cuvinte care reprezintă fiecare elementele componente ale noțiunii complexe. Iată acum cîteva tipuri de compuse prin elipsă: *zi-muncă*, *lunetă-foarfece*, *bloc-motor*, *bloc-sistem* (sau *motor-bloc*, *sistem-bloc*).

Pe lîngă aceste compuse, întilnim o serie de grupuri de cuvinte: *bec-luminare*, *convertizor-pară*, *crater-lac*, *freză-burghiu*, *fereastră-ghilotină*, *foarfece-ghilotină*, *arc-disc*, *asfalt-lac*, *bornă-teacă*, *conductă-funie*, *ecluză-puț*, *automobil-omnibus*, *navă-omnibus*, *tren-omnibus*, *izolator-bară*, *izolator-clopot*, *sfredel-lingură*, *mină-clopot*, *clemă-papuc*, *perie-melc*, *altimetru-radar*, *metru-etalon*, *navă-far*, *vagon-atelier*, *vagon-spital*, *vagon-restaurant*, *lampă-pilot*, *balon-pilot*, *antena-cadru*, *vagon-cisternă*, *tonă-registru*, *tonă-Mlometru*, *osie-Mlometru*.

O problemă importantă pentru aceste compuse și grupuri de cuvinte este flexiunea nominală (formarea pluralului și a genitivului, mai ales la forma articulată). Cum vom zice: *tone-registru* sau *tone-registre*, *becuri-luminare* sau *becuri-luminări*, *ferestre-ghilotină* sau *ferestre-ghilotine*? Uzul este încă nesigur. Colectivele de specialiști care lucrează la terminologie au adoptat pentru formarea pluralului acestor compuse un criteriu care se bazează pe felul elipsei. Astfel pentru compuse ca *mașină-unealtă*, pluralul este *mașini-unelte*; la fel va fi și *cratere-lacuri*, *tone-Mlometri*, *osii-lcilometri*. *Zi-muncă* (calchiat după rus. *mpydodeub*) are pluralul deja consacrat de uz, *zile-muncă*. Pentru tipul de compuse sau de grupuri de cuvinte, ca *fereastră-ghilotină* (fereastră care funcționează ca o ghilotină, de tip ghilotină), *antena-cadru* (antena în formă de cadru, de tip cadru), *izolator-suport* (izolator, în formă de suport, de tip suport), *automobil-omnibus* (automobil de tip omnibus), în care cel de-al doilea element de compunere reprezintă tipul, forma, funcția etc. primului element, s-a propus ca numai primul substantiv să primească flexiunea de plural, așa cum se pare că este și uzul: *ferestre-ghilotină*, *antene-cadru*, *izola-*

toare-suport, *automobile-omnibus* etc. Cred că soluția este bună și fi adoptată ca normă pentru formarea pluralului, cu atît mai cît ea este folosită de mult, marea majoritate a acestor compuse desinența pluralului numai la primul element.

Genitivul urmează în general situația pluralului. Compusele primesc desinența pluralului numai la primul element, primesc desinența de genitiv tot astfel: *antena-cadru*, gen. *antene-cadru*, art. *cadru*; *izolator-suport*, gen. *izolator-suport*, art. *izolatorului-suport*. Compusele care au desinența de plural la ambele elemente, primesc desinența genitivului nearticulat în același fel: *mașină-unealtă*, gen. *unelte*. La genitiv articulat, cel de-al doilea element al compusului primește articolul (*mașinii-unelte*).

Multă vreme flexiunea nominală a unor împrumuturi a fost foarte nesigură (ca și în limba lor de origină). Este cazul unor compuse care denumesc unități de măsură: *wattoră*, *hilowattoră*, *electron-per-oră*, *voltamper*. Astăzi elementele lor s-au sudat complet, cuvintele sînt articulate și primesc desinențele ca și cuvintele simple: *wattore*, *Melectronvolți*, *amperore*, *voltamperi*.

După cum se vede ușor, marea majoritate a acestor compuse sînt tot calcuri lingvistice. Topica lor urmează de obicei regulile normale a cuvintelor în limba română, substantivul-apozitie urmînd minutul, în cazul lui *bloc-motor* și *bloc-sistem* ordinea cuvintelor sînt prin influența unei topici străine (cf. germ. *Bloclmotor*, fr. engl. *bloc*).

Într-o serie de compuse și grupuri de cuvinte elipsa constă în marea unor instrumente gramaticale. În formații ca cele enumerate jos lipsește prepoziția, adăugată de noi în paranteză: *oțel-* (de) *oțel-* (de) *beton*, *far-* (de la) *pupă*, *navă-* (de) *școală*, *vagon-* (de) *școală*, *cletă-* (în) *tandem*, *raze-* (de la) *canal*. După cum se poate vedea, elementele acestor formații sînt în raport de subordonare.

Un alt tip de compus prin elipsă este acela format dintr-un cuvînt și un complement: *apără-roate* (stilp așezat la marginea unei șosele), *ge-val* (tip de dig), alături de care pot fi trecute grupurile de cuvinte: *elimină-bandă*, *filtru trece-bandă*, *filtru trece-sus*, *filtru trece-jos*. Unele combinații sînt calcuri după limba franceză (cf. fr. *passe-haut*, *passe-bande*). Puțin numeroase, aceste formații dovedesc totuși că elipsa este folosită și în acest domeniu. De același tip de compunere sînt toate formațiile compuse cu *port-* (< fr. *porte* < *porter*), simțit aproape ca un prefix: *portavion*, *portaitoi*, *portcuțit*, *portdrapel*, *hartă*, *portfigaret*, *portburgMu* etc.

În sfîrșit o ultimă serie de cuvinte compuse tehnice sînt formate prin reunirea sunetelor sau silabelor inițiale ale unor cuvinte. În terminologia științifică și tehnică acest fel de compuse sînt destul de rare, dar putînd da naștere la confuzii. Modul acesta de compunere a fost foarte mult folosit, mai ales pentru numirile comerciale ale unor produse (*Ugnomet* etc), domeniu unde sînt căutate creații care să reunească

Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 39.

Cf. Darmesteter, *op. cit.*, p. 137—138.

Din această formație a apărut cuvîntul *autobus*, o formație hibridă și absurdă.

Cf. DLRLC, s. v., iar pentru situația lui *porte* în fr., cf. Quillet, *Dictionnaire de la langue française*, Paris, 1946, și Dauzat, *Dictionnaire etymologique de la langue française*, Paris, 1938, s. v.

De asemenea cuvintele savante compuse din elemente străine, neanalizabile pentru un vorbitor care cunoaște numai limba română, ar trebui scrise într-un singur cuvânt pentru ușurarea ortografiei, deci; *radiotelegrafie, cablogramă, teleobiectiv, fotogrammetrie, fotosinteză, fotoelectric, turboreactor, morfofiziologie, otorinolaringologie, termonuclear, farmacodinamic* etc.

în încheiere să vedem ce concluzii putem desprinde în urma acestui studiu asupra compuselor din terminologia științifică și tehnică actuală.

Terminologia noastră specială este în general împrumutată din alte limbi. Cum este și firesc, și cuvintele compuse tehnice sînt în marea lor majoritate împrumuturi sau calcuri lingvistice. Acestea au fost adaptate structurii fonetice și lexicale a limbii romine.

Din toată bogăția de termeni tehnici formați din nenumărate combinații și grupuri de cuvinte — numărul acelora pe care le consider că sînt adevărate compuse este destul de redus.

în general terminologia specială folosește toate procedeele de compunere din limba comună. Se poate afirma că în acest domeniu se dezvoltă în mod special unele dintre ele, cum sînt compunerea prin elipsă și, în mai mică măsură, compunerea din inițiale sau din silabe.

în general compusele tehnice sînt substantive, adjective fiind foarte puține.

Derivarea de la aceste cuvinte este destul de redusă, cred, datorită gradului puțin avansat de contopire a elementelor componente. Acolo unde elementele componente s-au contopit întilnim și derivate.

Cuvintele compuse tehnice sînt formate mai ales prin juxtapunere. Contopirea elementelor de compoziție este foarte rară. Cea mai mare parte dintre aceste cuvinte sînt recente. Vocabularul științific și tehnic fiind foarte mobil, multe cuvinte compuse au viață scurtă în limbă. Tehnica și știința modernă în continuă dezvoltare aduc noi noțiuni, noi obiecte care primesc noi denumiri. Grupurile de cuvinte recent formate care denumesc aceste noțiuni prezintă un interes deosebit din punct de vedere lingvistic, deoarece, cu timpul, ele s-ar putea fixa ca adevărate cuvinte compuse.

Trebuie să remarcăm că în compusele tehnice, ca și în compusele din limba comună, intră ca elemente de compunere în general cuvinte care se bucură de o largă circulație și care fac parte uneori chiar din fondul principal lexical al limbii (*ac, cuptor, mașină, unealtă* etc). Faptul acesta confirmă teza generală că „sînt compuse de la cuvintele vechi”.

în domeniul terminologiei științifice și tehnice se va dezvolta desigur și compunerea savantă cu elemente luate din limbile clasice și moderne.

Ca ultimă concluzie pot afirma că, în domeniul terminologiei tehnice, limba romină nu și-a schimbat structura în ceea ce privește formarea cuvintelor prin compunere, ea rămînînd mai departe o limbă de tip derivativ, ca și latina și celelalte limbi romanice.

DERIVAREA CU SUFIXE ȘI PREFIXE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

FINUȚA ASAN

Psaltirea Hurmuzaki este o traducere a psalmilor lui David în Maramureș, la începutul secolului al XVI-lea. Psaltirea poartă numele lui Eudoxiu Hurmuzaki, care a donat manuscrisul Bibliotecii Academiei Romine.

Importanța acestei lucrări constă în faptul că este unul din cele mai vechi texte rominești păstrate și singura traducere originală în grafă, a psalmilor din limba slavonă, și nu o copie după un manuscris anterior¹.

Articolul de față este un capitol dintr-un studiu mai amplu asupra limbii Psaltirii Hurmuzaki și se mărginește să se ocupe numai de formarea cuvintelor prin derivare cu sufixe și prefixe. Pentru a da o imagine mai completă a folosirii procedurii derivării în textul studiat, ar fi bine să iau în considerație toate cuvintele formate cu sufixe și prefixe, atît pe cele derivate în limba romină, cît și pe cele împrumutate gata derivate, dar a căror formație este clară pentru romini.

Urmărind să pun în lumină influența originalului slavon în versiunii rominești în ceea ce privește derivarea cuvintelor, am parantezată, după cuvîntul din Psaltirea Hurmuzaki, corespondentul din limba slavonă atunci cînd acesta a fost împrumutat și folosit ca atare de traducătorii psalmilor sau cînd a servit ca model pentru formarea derivatului românesc (de cele mai multe ori nici nu se poate stabili care dintre aceste două procedee native este cea reală).

în listele de exemple am înregistrat toate derivatele, fără excepție, și cîtora înșă de cîte ori e folosit fiecare derivat.

¹ Al. Graur, *încercare asupra fondului principal lexical al limbii romine*, București, 1954, p. 134.

¹ Cf. I. A. Gandrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din România*, și XVII traduse din slavonește, I, București, 1916, p. XLVII și urm.

Sufixe care formează substantive și adjective

- *aș* formează adjective și substantive de la substantive : *aducând ponoslu trufașilor* 122/4 (cf. *trufă* „trufie”); *du-mea la dereptatea a ta preantru vrăjmașii miei* 5/10.

Sufixul creează derivate care denumesc pe posesorul unei însușiri. Derivatele cu acest sufix apar rar în textul Psaltirii.

- *ătate* formează substantive de la adjective : *domnia și bogătatea e în casa lui* 111/3 (de la *bogat*, cu haplologie); *veri vedea bunrătatea Ierusalimului* 127/5; *mea veri învață cu dereptatea ta* 118/171 (de la *derept*, cu haplologie); *ochii miei nu putură de meserătate* 87/10; *den reotatea... mântui-va sufletul lor* 71/14.

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o însușire; derivatele apar adesea în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ciune* formează substantive de la verbe : *pușu îmbrăcăciurea mea sac* 68/12 („îmbrăcăminte”); *rugăciurea mea socoteaște* 38/13; *vărsă-sea uriciunri pre giudețele lor* 106/40 (cf. *uri* „a urî”).

Cuvintele formate cu acest sufix exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care au derivat sau, avînd un sens foarte concret, obiectul prin care se realizează acțiunea. Aceste derivate nu sînt frecvente în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eală* formează substantive de la verbe : *cărarea de greșală* 139/6; *nu a dat în smenteală picioarelor mele* 65/9.

Derivatele denumesc rezultatul acțiunii verbului. Textul nostru nu atestă sufixul decît în exemplele menționate mai sus.

- *enie* formează substantive de la verbe : *blagoslovenia lu Dumnedzău pre voi* 128/8 (cf. *blagoslovi* și v. sl. EAarocAOKeHHie); *vedzi smea-renia mea* 24/18 (cf. *smeri* și v. sl. c-hMiipieHHie); *iubitorii spăseniei tale* 39/17 (și *ispăseniei* 17/3, cf. *spăși* și v. sl. ChnaciHHie).

Cuvintele derivate exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care derivă și apar destul de des în textul studiat.

- *esc* formează adjective de la substantive : *tremise pre ei muște cănrești* 77/45; *satele chidărești* 119/5 („aleKidarujujui”); *dumnedzeească e* 67/21; *lucru de mănra omenrească* 134/15.

Adjectivele derivate cu sufixul -esc arată că obiectele determinate aparțin, sînt de natura, sînt caracteristice obiectului denumit de substantivul de la care s-au format adjectivele respective. Aceste derivate sînt puțin folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *eț* formează adjective de la verbe : *bărbatul strâmb și prilăsteț* 5/8 (cf. *prilăsti* „a înșela”).

Derivatul arată că obiectul determinat săvîrșește în mod obișnuit acțiunea denumită de verbul de la care s-a format adjectivul. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ețe* formează substantive de la adjective : *bătrânreațde mele* 91/11; *tote blândeafeale lui* 131/1 (ambele la plural cu sens de singular); *frumusețea îndereptata* 15/11 (foarte frecventă și forma sincopată *frum-*
Cifrele indică psalmul și versetul.

setea); *tinreareațele mele* 70/17 (frecventă și forma *tinreațele*, cu haplologie; de asemenea la plural cu sens de singular).

Sufixul derivă cuvinte care exprimă o calitate. Derivatele apar destul de des în textul Psaltirii.

- *ie* formează substantive :

a. de la adjective : *părăsindu-și strinrilor avuția sa* 48/11; *reu derept binre și bescisnicie sufletul meu* 34/12; *curățiea mării* 17/21; *veseleaște giunriu mea* 42/4; *necurăție imbla dopă în* 11/9; *lăudat e vrătos și măria lui* 144/3; *număra-va mulția stealele* *necurăție* noastră 64/3; *spunreți pomeană sfinției lui* 29/6; *Domn oamenilor săi da-va* 28/11; *în trufășiea necuratului* 9/23; *imploră de veselie cu fața ta* 15/11 (cf. *vesel* și v. sl. KtctAHte);

b. de la substantive : *scoatea fărecații cu bărbățiea* 67/7; *curvie* 72/27; *e în veaci domnia lui* 135/2 („milă”); *impărăția, întru toți veacii* 144/13 („faptul de a împărați”); *toată împărăția anului* 134/11 („țară”); *mărturiea mea* 131/12; *piăcupiea lui* 108/8; *șede-va Domnul împărat în vecie* 28/10.

Sufixul -ie are mai multe valori. El derivă abstracte (cuvinte care exprimă o calitate, un sentiment, o acțiune : *bărbățiea, curățiea, veselie, ctirvie, împărăție, piscupiea*) și cuvinte cu un sens concret (*avuția, împărăția* „țara”). Derivatele apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *ime* formează substantive de la adjective : *tnrălțimea de* *o ști* 137/6; *mulțimea vrăturției soale* 32/17; *necurățimea lor* 10/10.

Formind abstracte ale calității ca și -ie, -imee concurat de sufix, care e mai puternic, în textul nostru apar mult mai rar și *necurățimea* față de *mulția* și *necurăția*. Deși *mulțime* este cel mai învins și e folosit și astăzi, sufixul -ime e în general mai puțin frecvent în limba contemporană decît -ie.

- *ință* formează substantive de la verbe : *upovăința mea* 2/2 (*tipovai* „a nădăjdui”).

în Psaltirea Hurmuzaki nu întîlnim decît un singur derivat cu sufixul -ință : abstractul verbal menționat mai sus.

- *mint* formează substantive de la verbe : *acoperemăntul pilur tale* 16/8; *descoperiră-sea urdzirea a lumiei de cuntrimănt* *Doamne* 37/16 (cf. *cuntiri* „a opri, a înceta”); *giurămenteale mele vesti-vor* 58/13; *punre-voi încălțămăntul meu* 107/10;

de la adjective : *chemaiu Domnul și mea audzi în lărgămăntul* („loc larg, întins”).

Derivatele exprimă rezultatul acțiunii verbului de la care au derivat și obiectul prin care se realizează acțiunea acestui verb sau, în unele cazuri, mesc obiecte care posedă o însușire arătată de adjectivul de bază. Derivatele apar rar în textul nostru.

- *nic* formează adjective și substantive :

a. de la verbe : *a micșura clevetnicul* 71/4 (cf. *cleveti* „a calca” și v. sl. KA«KİTkHHKiv); *moartea greașnicilor* 33/21 (cf. *greși și* *rp-feiukHHK'h*); *arăe-va ca focul protivnicul numelui tău* 73/10 (cf. *protivnic* „a se împotrivi”);

b. de la adverbe: *cu înderețnicii înderețnici-veri* 17/27.

Derivatele denumesc pe cel care săvârșește de obicei acțiunea verbului sau arată că obiectul determinat are o anumită însușire (legată semantic de rădăcina cuvântului de la care derivă). Cuvintele formate cu acest sufix sint rareori folosite în Psaltirea Hurmuzaki.

- *oniu* formează substantive de la verbe: *de păsoniul răzimaților* 44/9 (cf. *păsa* „a apăsa”).

Substantivul numește obiectul care îndeplinește acțiunea verbului. *-oniu* derivă numai acest cuvânt în Psaltirea Hurmuzaki.

- *os* formează adjective (uneori substantivate):

a. de la substantive: *mărturia lui Dumnedzău credinciuasă e* 18/8; *putirile fricoase ale tale* 144/6; *mânia menciunrosă* 39/5; *limbă necuvin-* [ci]osd 42/1; *neputincios sămtu* 6/3; *lucrară păcătoșii* 128/3; *pasările pănoase* 47/10; *țerina tinoasă* 39/3; *untu unturos* 91/11;

b. de la verbe: *calea... lunrecoasă* 34/6; *acela este mângăios* 77/38.

În ceea ce privește cuvintele: *bucuros (bucuroșii tăi bucurară-se* 131/9) și *mînios (vrăjimașii miei cei mănioși* 17/48) nu putem stabili dacă sint derivate de la substantive (*bucurie, mînie*) sau de la verbe (*bucura, mînia*). Pe *apătos (riurele apătoase* 73/15) I. A. Candrea și O. Densușianu îl consideră derivat de la un presupus *apăta, iar Tiktin² îl explică prin lat. *aquatdsus.

Adjectivele derivate cu sufixul *-os* de la substantive arată că obiectul determinat este la fel sau este prevăzut cu obiectul exprimat prin substantivul de bază; adjectivele derivate de la verbe arată că obiectul determinat săvârșește de obicei sau este caracterizat prin acțiunea desemnată de verbul de bază. Cuvintele în *-os* apar frecvent în Psaltirea Hurmuzaki.

- *șig* formează substantive de la adjective: *hiclenșig înraintea ta feciu* 50/6.

Derivatul numește acțiunea săvârșită de purtătorul însușirii indicate de adjectivul de bază. În textul nostru, sufixul *-șig* derivă numai substantivul menționat.

- *toriu* (mai rar *-tor*), fem. *-toare* formează substantive (uneori cu valoare adjectivală) de la verbe: *tu ești al meu acoperitor* 70/6; și *va fi Domnul aciutoriu mișelului* 9/10; *cu mănrule-și adunrătoriu* 128/7; *aflătoriu* meu 72/14; *fiu ca corbul de noapte la afundotorea* 101/7 („loc adînc, unde te afunzi”); *Domnele agiutătoriu* meu 18/15; *Domnul că e agiutoriu* nostru 32/20; în loc de *amistuitoriu* a mea scoate 70/3; *biruitoriu* meu 54/14; a legiei *călcătoriu* 40/9; *limbă celuitoare* 51/6 (cf. *celui* „a înșela”); *feciorii lui cerșitori* 108/10; *piatra aceea ce nu o gîndiră clăditorii* 117/22; *clevetitori* sufletului meu 70/13; *curățătoriu e Domnul* 110/4; *cungiurător* 70/4; *dătătoriu-lui viteei mîncare* 146/9; *glasul descântătorilor* 57/6; *dodeitorii* sufle-

tului meu 142/12; *limba mare dzicătoare* 11/4; *trudiră-se dziditorii* toți *făcătorii* fără-ăe-legiei 5/7; *se sfiească-sea cei fără-de-legite* (cf. verbul *fără-de-legi* „a face nelegiuiri, nedreptăți”); a legiei *f* 25/4; *mănrul gilăluitori* *gl* lui 105/10 (cf. *gilălui* „a uri”); *de gonitorii* sufletului meu 108/31; toți *grăitorii* menciunra 5/7; *cătorii* pământului 2/10; *tu ești Dumnedzeul ispășitoriu* meu 24/1; *vitoriu* lui David 143/10; *iubitorii* spăseniei tale 39/17; *cei îmblără* 125/6; *se ispitească de împrumutătoriu* 108/11; *omul* 42/1 (cf. *lăsti* „a înșela”); *Doamne, lege dătătoriu* 9/21; toți *fără-de-legiei* 6/9; *luminrătoriu* picioarelor mele 118/105; *mulți* 55/3; *măntuitoriu* meu 143/2; *mărturisitori* nederipți 26/12; *de mulgătoare* luate-l-au 77/70 („oaie care se mulge”); *mutătorii* tinre 38/13; *nedejtorii* pre Domnul 124/1; *nederegătorii* am legiei 118/3; a legiei *pășitori* 36/38 („călcători”); *scaunu pier* 1/1; *glasul ponosluitoriului* 43/17 (cf. *ponoslui* „a dojeni, a musca”); *estî... por* \ws.~\citoriu 43/5; *râni-va Domnul toatea ustneale prilă* 11/4 (cf. *prilăsti* „a înșela”); în lung *răbdătoriu* 144/8; *au fost rădicătoriu* meu 17/19; *seți revnitori* 138/20 (cf. *revni* „a înșela”); *rugătorii* de EgMpt 67/32; *sămărătoriu* sămănăd cu lacrimi mântuit-au sufletul meu den mijlocu de scâncitori 56/5; *Doamne, scoțătoriu* mie 26/1; *repede scrietoriului* 44/2; *tu ești scutitoriu* 30/5 (cf. *scuti* „a apăra”); *nu-și împlu mănru sale secerătoriu* Sfintitorii tăi 131/9 (cf. *sfînți* „a sfînți”); *ești sledgeriu* 138/3 („a cerceta”); *Domnul spășitoriu* 23/5; *sponetorii* mie nu 104/15; *tu, Doamne, sprejenitoriu* meu ești 3/4; în deșert *prevedătoriu* 126/1; *ăziseră trecătorii* 128/8; *căt e țietoriu* 22/5; *u* 52/6 (cf. *ugodi* „a plăcea”); toți *upovăitorii* pre Domnul 30/25 (cf. „a nădăjdui”); *ca pasărea izbăvise de cursa vânrătorilor* 123/7; *Ierusalimul ca poamelor veghetoarea* 78/1; *pre pămîntul celor* 26/13 (cf. *vie* „a trăi”).

Cu acest sufix se formează nume de agent. Substantivul *toriu* denumește însă pe cel care suferă acțiunea verbului, iar *afundotoriu* locul unde se săvârșește acțiunea. În Psaltirea Hurmuzaki sint foarte frecvent cuvintele derivate cu sufixul *-toriu*.

• *ură* formează substantive de la verbe (participii): *ad* *hicaeanilur* 21/17; *beautura* mea 101/10; *bunru e Domnul a toată* *cruțătorile* lui 144/9 („milostenie”); *toate cumplăturile* vădzuu (cf. *cumpli* „a sfîrși; a pierde, a prăpădi”); *făptura* mănruilor lui mai cântați întru limbă *începuturile* lui 9/12; *ascunde-i-veri... de înu* *omenreasca* 30/21 (cf. *învăliu* „a tulbura, a chinui”); *leagea ta în* *mi-iaste* 118/174; *la măniielăstituri* gîndiea 34/20 (cf. *lăsti* „a înșela”); *legăturile* lor rupe 106/14; *măngăeturile* tale 24/6; *picătura* ce pămînt 71/6; *cei ce deșting în săpătură* 142j¹; *lua-vor riurile* *st* *sale* 92/3; *tivitura* veșmiatealor 132/2; *țineturli* lor plîni 143/ unde se ține ceva; *depozit, magazie*); *vindecă zdrobiturile* lui 59/

Derivatele denumesc rezultatul acțiunii verbului de la care derivă, în format sau mijlocul prin care se îndeplinește acțiunea. Cuvintele derivate cu sufixul *-ură* apar des în textul nostru.

¹ Dicționarul etimologic al limbii române, București, 1907, s. v.

* TDRG, S. V.

Sufixe moționale

- *eașă* formează femininul unui substantiv de la forma lui masculină : *înrainte stătu împărăteasa* 44/10. Sufixul apare o singură dată în Psaltirea Hurmuzaki.

Sufixe diminutive

- *el* formează diminutivele unor adjective (uneori substantivate) : *dentru nișchițet den pământ împarți-i* 16/14 (cf. *nișehit* „puțin”); *mai bună puținei dereptului decât bogătatea greașnicelor multă* 36/16.

în Psaltirea Hurmuzaki acest sufix este atașat numai la cuvintele *nișehit* și *puțin*.

- *iță* formează diminutivul unui substantiv: *lăsară rămășițele pruncilor săi* 16/14 (probabil de la *rămas* „ceea ce rămîne”).

- *șor* formează diminutivul unui adjectiv (*mic*), care nu apare în textul nostru decît într-un derivat al său format cu sufixul verbal *-a* : *mieșurat-au în pământ viața mea* 142/3.

Sufixe care formează adverbe

- *iș* formează adverbe de la substantive: *den cruciș necurații imbla* 11/9 („împrejur”); *a săgeta furîș nevinovatul* 63/5 (cf. *fur* „hoț”). Sufixul apare numai în aceste două exemple.

Sufixe care formează teme verbale

Multe teme verbale sînt formate cu sufixele *-a* și *-i*, sufixele caracteristice ale conjugării I și a IV-a, și cu sufixul *-u-*,

- *a* formează teme verbale

a. de la substantive : *bucinrați în lunra noao cu bucinrul* 80/4; *dinții greașnicilor fărîmași* 3/8 ; *luminra-veri înturearecul* 17/29 ; *greșitul veăea-va și se va mânia* 111/10 ; *nuoreadză ceriul de nuori* 146/8 ; *numea rușinredz* 30/18; *semnă-sea spre noi luminra feaței tale* 4/7 (cf. *semn*);

b. de la adjective : *riuri apătoșară-se* 104/jil; *înralțaiu sufletul meu* 130/2 ; *mieșurat-au în pământ viața mea* 142/3; *unturoșă-va fata cu unt* 103/15.

- *i* formează teme verbale :

a. de la adjective : *giunre fuu și amu bătrânriiu* 36/25; *va bogăți omul* 48/17; *cu sopun curăți-mea-voiu* 50/8; *vor flămândzi ca on cînre* 58/7 ; și cu înderetnicii *înderetnici-veri* 17/27 ; *întru bănat lărgiși-mea* 4/2 ; *se mălească-sea Domnul* 34/27 ; *într-așternutelea voastre milostiviți-vă* 4/5 ; *ce sea muițiră aodeitori-mi* 3/2 ; *noitu-s-au ca a volturului giunreia ta* 102/5 ; *în fără-de-legile sale putrediră* 52/2 ; *se reiră de grije* 106/39 ; *cetatea dzeului sfințit-au* 45/5 ; *slăbiră și cădzură* 26/2 ; *slobodzi ei pohteei* 80/13 ; *iote ca o*

cămeașe vechi-sea-vor 101/27; *veseli-tu-seau împăratul* 20/2; *căd va veștedzi și seca* 89/6; *vinovați oamerii* 17/48;

b. de la substantive : *nece cu mânia ta căzni menre* 6/2 ; *chin fărăcat* 104/18; *gândiitua caile tale* 118/59; *izvoritul apei* 1/3; *teaste dept adevărul* 44/j5 ; *se 'murgească* 68/24 („amurgi”); *gata lui a nedejdi pre domnul* 111/7; *nu păși de la menre* 34/22 ; *poventu oamenri* 86/6 ; *protviiumea lor* 117/10 ; *sărgueaște a mea loa* 70/2 ; *lui Dumnedzău* 2/11; *cu spateale sale umbri-te-va* 90/4; *vor vestit tatea* 21/32.

- *u-* formează teme verbale de la substantive : *ce pleant* 105/46 (cf. *plean* „pradă”); *după acealea sărguiră-sea* 15/4 (cf. *sărg* „găsi”);

Prefixe

a- formează verbe:

a. de la verbe : *întră acoperemântul arepilur tale acoperiși-mea adorm și poposesc* 4/6; *vinea de leghipt aduseși* 79/9; *nu aput* („a simți mirosul”);

b. de la adjective (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : *amuțiu smeari* 37/3 ; *astrinrați fură greașnicii* 57/4 (participiul verbului *înra* „a instrăina”);

c. de la substantive (împreună cu sufixul *-a*) : *se vor afundaiu-mea în tina* 68/3.

Formează substantive de la substantive : *afundurile mării*

Prefixul arată locul, dobîndirea unei însușiri, începutul unei acțiuni. Derivatele cu prefixul *a-* sînt puțin folosite în textul nostru.

des- (*dez-*) formează verbe:

a. de la verbe : *descântă-sea de cel mai înțelept* 57/6; *descopă sea urdzirea a lumiei* 17/16; *va face Domnul giudeț measerilor și dă părăt mișeilor* 139/13 (abstract verbal al lui *ăscumpăra* „a izbîndi”); *desfece-sea pământul* 105/17 ; *împăratul dezlegă-l* 104/20 ; *deslupii ceasta* 143/13 (din *dez* -f- **lupi* < v. sl. *Aoť-nHTH* „a scoate, a trage”);

b. de la substantive (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : *despă* 67/10; *rostul deșcheeaiu* 118/131.

în *descumpăra* și *dezlupi* prefixul nu are o valoare determinativă ca în celelalte exemple, *des-* are valoare de prefix negativ. Formațiile cu *des-* sînt puțin folosite în textul Psaltirii.

în- formează verbe:

a. de la adjective (împreună cu sufixele *-a* sau *-i*) : *înralăbi-mea* 50/9; *înbnurără oamerii* 143/15 ; *îndereptadză-mea pre adevăr* 24/5; *îndrăgiți Domnul* 30/24; *îndulci-sea-vor în veselie* 67/4; *înfițatu-ne-ai* 65/10; *eșitul demenreției și a seriei tu infrumseși* 64/10; *împușinară adevărul* 11/2 ; *întări-sea înrima lui* 111/8 ; *cu cuvântele Dumnedzeu ceriurele învrătoșară-sea* 32/6 (cf. *vărtos* „tare”);

* Lui *amurgi* de astăzi îi corespunde în Psaltirea Hurmuzaki *murgi* (68/24) fără prefix.

* Cf. O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 351.

b. de la substantive (împreună cu sufixele -a sau -i): **îmbărbăteadză-te** 26/14; **codrii închegați** 67/17; **înfluri-va** sfinția **mea** 131/18; **mea** voi **înfrica** 26/1; **cu frânul fălcile lor înfrânra-veri** 31/9; **înghimpă-mea** spinul 31/4; **nu fu de-i îngruparea** 78/3; **nu vor îngiumătăți** dzilele sale 54/24; **dzua și noaptea împăsonone pre** menre mănra ta 31/4 („a apăsa”, cf. *păsoniu*); **împărți și deade** mișeilor **dereptatea** lui 111/9; **împiedecași** toți ce sea vor scola **pre** menre 17/40, • **insetadză** onagrite în seta sa 103/11; **toți învrăjbia** menre 3/8;

c. de la verbe: **mea înacoperi-mea** 26/5; **înareta-mea-va** **derept** cu mila 140/5; **brăul cu ce pururea se încinge** 108/19; **Domnul... învie-l-va** 40/3; **încungiurară-mea** ca albinrile fagurul 117/12;

d. de la adverbe (împreună cu sufixele -a sau -i): **împreurară-se** îngeri 33/8.

Verbele derivate arată că subiectul a suferit o transformare, dobîndind însușirea indicată de adjectivul de la care s-au format verbele (*înralăbi*, *îmbunra*, *înfrumșa*, *întări*, *învrătoșa*) sau însușirea dominantă a obiectului denumit de substantivul de bază (*îmbărbăta*), sau că subiectul săvârșește o acțiune caracteristică pentru obiectul denumit de substantiv (*înghimpa*, *înfluri*, *împăsonia*, *împiedeca*). Uneori, prefixul (împreună cu un sufix verbal) nu face decât să treacă în categoria verbelor alte părți de vorbire sau să transforme un verb în altul fără a-i schimba înțelesul. Derivatele cu prefixul *în-* apar des în Psaltirea Hurmuzaki.

ne- atașat la adjective, substantive și verbe, schimbă sensul acestor cuvinte, de obicei formînd paralela lor negativă. •

Adjective și participii (uneori cu valoare de substantive): **ustnele meale neapărate** 39/10; **cailor nebure** 35/5; **cărarea mea și necălcatu** mea 135/5; **vitorilor necugetatea** 48/13; **limbă necuvinosă** 42/1; **bărbatul nederept** 17/49; **vitele negândite** 48/21; **pământ pustiniu neîmbiat** 62/3; **neîndereptată** 61/10; **nemănioșii și derepții** 24/21; **apă neoprită** 123/5; **vădzuii neprecepții** 118/158; **neputincios** sânt 6/3; **nesătul** 100/5; **chin neustoit** 139/11; **nevinovat** voi fi 18/14.

Substantive: **lăsai ne-curățiile** înrimiei meale 31/5; **necurățimea** lor 5/12; **nederegători** amu fără-de-legiei 118/3; **iubeaște nedereptatea** 10/5; **nedereasele mele** 138/16; **nu e neînțelealepciore** mie 21/3; **ținre nemănia** 36/37; **multiră-sea neputerile** lor 15/4; **neștiința** mea 24/7; **locul de neove** 43/20.

Verbe: **nu necurățiiu** de la Domnel meu 17/22; **carile neștiuiu** 34/11.

Adjective formate cu *ne-* apar uneori substantivate: **nederegători** 118/3; **necugetatul** pieind 48/11; **nemănioșii și derepții** 24/21; **vădzuii neprecepții** 118/158; **nevinovați** 25/6. Unele derivate și-au modificat cu timpul categoria gramaticală: **necuratul** (9/6) este folosit ca substantiv, iar **nepus** (50/8) ca adverb (la această schimbare nu a contribuit însă prefixul *ne-*). Derivatele cu *ne-* apar des în textul studiat.

pre- apare atașat la patru verbe: **apa ce prelăns** cure 57/8; **aupre-spunre** limbiei nu află 93/10 (format după modelul corespondentului slavon

Următoarele verbe formate azi cu prefixul *în-* apar în Psaltire fără prefix: **bătrâni** (36/25), **bogați** (48/17), **cungiura** (21/17), **dupleca** (20/8), **mulți** (3/2), **neca** (123/4), **nuora** (146/8) **râi** (106/39), **semna** (4/7), **tocmi** (118/73), **veseli** (20/2), **vinovați** (17/48).

tmkasath „a învăța”); **toatele căile medie prevădzuși** 138/4; **în preveaghe** străjuitoriul 126/1.

În cazul verbului *prevedea*, prefixul imprimă o nuanță de an tate, în celelalte exemple, el nu are o valoare bine determinată.

Prea- alipit la verbe, substantive și adjective formează cuvi aceeși categorie gramaticală, al căror sens e intensificat.

Verbe: **sfatul domnului predlăcueaște** în veacie 32/11 (cf. *lăcu* **np-kk-kikdth**); **acie corăbii preanoată** 103/26 (cf. nota și v. sl. **np-hn** **preslăvit** 86/3 (cf. *slăvi*; *pre-* apare probabil dintr-o greșeală de în locullui *prea-*); **nu prevăncură** menre 128/2 (cf. *vence* „a învin corespondentul din textul slavon **np-ka\ouith**; *pre-* apare dintr-o g de grafie în locul lui *prea-*); **neee voiu preavătăma** întru adevăru 88/34 (cf. *vătăma* și v. sl. **np-fcKp-fcjkAdth**).

Substantive: **știuși fără-de-mentea mea și preagreșirea** mea (cf. *greșire* și v. sl. **np-iirp-fciKHHie**); **preatnțelepciunriei** tale 50 **înțelepciunre** și v. sl. **np-fcrtA^Apocrfc**).

Adjective: **slava aceasta easte tuturor precuvioșilor** lui 149, **cuvios** și v. sl. **np-fcnoAOKK-k**; în locul lui *prea-*, apare dintr-o g de grafie *pre-*; **veșmente aurite... preaîmpistrite** 44/10 (cf. *împistri* și **np-koyKpacHth**); **preaînțelept** 48/4; **va vedea preamîndri** murind 48/ **mîndru** și v. sl. **np-kauiAP'k**).

răz- formează împreună, cu sufixul -a un verb de la un subst **Domnul răzfiră** sfatul limbilor 32/10.

Prefixul imprimă cuvîntului nuanța de împrăștiere, de răsp **stră-** apare numai în exemplul următor: **noorii străbătură** 17/13.

Prefixul arată trecerea, pătrunderea prin ceva.

Dintre cele 15 sufixe care derivă numai substantive, 7 (*-ciune*, *-enie*, *-ință*, *-mint*, *-șig*, *-ură*) formează cuvinte care numesc ac verbului sau, mai adesea, rezultatul acțiunii verbului. Cel mai dintre aceste sufixe e *-ură*. Alte 4 sufixe (*-ătate*, *-ețe*, *-ie*, *-ime*) for substantive care exprimă o însușire. Dintre ele, cel mai productiv e. Două sufixe (*-oniu*, *-toriu*) derivă nume de agent; *-toriu* apare des în textul Psaltirii. Sufixul moțional *-easă* formează femininul singur substantiv masculin, iar sufixul *-iță*, forma diminutivală a substantiv.

Sufixele care derivă numai adjective sînt: *-esc*, *-eț* și *-os*. Cel productiv dintre ele este *-os*. Diminutivele adjectivelor sînt forma *-el* și *-șor*.

Sufixele *-aș* și *-nic* derivă adjective și substantive, iar sufix adverb.

Temele verbale se formează cu trei sufixe: *-a*, *-i* și *-u*. Cel mai dintre aceste sufixe este *-i*.

Dintre toate sufixele folosite în Psaltirea Hurmuzaki, cel mai frecvent apare *-toriu*.

Dintre prefixe, șase (*a-*, *des-*, *în-*, *pre-*, *răz-*, *stră-*) sînt atașate numai la verbe și două (*ne-* și *prea-*) la substantive, adjective și verbe. Cel mai productiv dintre prefixe este *ne-*.

Constatăm, în concluzie, că în Psaltirea Hurmuzaki sînt folosite 26 de sufixe și 8 prefixe. Această cifră e destul de importantă dacă o comparăm cu numărul total al sufixelor și prefixelor (36 de sufixe și 11 prefixe) găsite de Densusianu în scrierile secolului al XVI-lea¹. Prin urmare, procedeul derivării e folosit din plin în textul de care ne-am ocupat.

COMPUNEREA ȘI SCHIMBAREA CATEGORIEI GRAMATICALE ÎN PSALTIREA HURMUZAKI

DE

GEORGETA MARIN

în afară de derivatele cu sufixe și prefixe, în textul Psaltirii Hurmuzaki se găsesc cuvinte formate prin compunere și prin schimbare a categoriei gramaticale.

După elementele din care sînt alcătuite, compusele se pot grupa în:

1. Substantive formate din :

a) Două substantive dintre care unul este calificativul cel mai obișnuit, *batere-gioc* (v. sl. **ноуSраHu'**) folosit paralel cu forma *batu*, are același înțeles cu aceasta : *fum ... îngănarie și de baterea-gioc depregiur noi 78/4* ;

lege-călcare (v. sl. **3dKe>HOnpect\$n/\iHe**) cu sensul de „infracțiune”, *nu îndrăgi carele sărguiaște pre cale sa omului ce face leagi-călcare*

lege-călcător (v. sl. **34KOHonp-kcT8nKHHK**) cu sensul de „infracțor”, *vor lăcui a legiei-călcători între ochii tăi 5/6* ;

lege-dătător (v. sl. **3dKOHono/io?KHTMh**) cu sensul de „cel care dă lege”, „conducător” : *punre Doamne, lege-dătătorlu sprinșii 9/21* ;

lege-frîngător (v. sl. **3dKOHonpicT8ni,H'h**) cu același înțeles „infracțor” pe care l-am mai întilnit și la cuvîntul *Ze<7e-călcător : nu cu gloata deșertilor și cu a legiei-frîngători 25/4* ;

reu-făcător (v. sl. **H3AHuinK>pHTSAhN-h**) are înțelesul de „ce face rău, infracțor” : *că adevăr ceare Domnul și va da de reurilor trufășia 30/25*. în citatul următor : *pre făcătorii-reu a pierde pământ 33/17*, elementele componente ale cuvîntului acestuia sînt inversate, deși înțelesul este același, datorită modelului din text (TKopiūjhi/ft **3AAA**), pe care traducătorul îl urmează cu fidelitate. unul dintre puținele cuvinte pătrunse în limba comună și păstrate cu același înțeles pînă în zilele noastre ;

¹ Pentru corespondentele slave, vezi *Biblia srtic' knği svjaicennago pisanija v nāvago zav&le*, III, f. 1. și f.a.

² Cifrele indică psalmul și versetul.

³ TT317 și urm. în lista lui I. A. Candrea (*Psaltirea Sceiană*, I, P CXGVII

și urm.) nu figurează decît 13 sufixe și 6 prefixe.

păcate-cădere (v. sl. rp-kXon<IA<<HHu) cu sensul de „păcătuire, cădere în păcat” : „**păcatelor-cădere** ciînre o înțelege, de ascunsele mele cură-
țeaste-mea 18/13.

b) Dintr-un substantiv și un adjectiv:

bună-voie folosit alături de *voie-bună* (v. sl. EAdroKOAfHH'u), ambele cu același înțeles de „veselie, bucurie, bună dispoziție”. Aici inver-sarea elementelor componente nu se mai poate justifica prin modelul slav, fiind vorba și în slavă de același cuvânt compus citat mai sus, pentru ambele cazuri : *înbunreadză Doamne cu cea bună-voe a ta Sionul* 50/30, *iară eu ruga mea cătră tinre Doamne în vreamia de cea voe-bunră* 68/14. Cuvântul acesta s-a păstrat în forma *voie-bună* cu același înțeles pînă astăzi; *bunăvoie* s-a cristalizat și a rămas numai în locuțiunea de *bunăvoie* cu înțelesul de „nesilit de nimeni, din proprie inițiativă, bucurios”¹;

piatră-curată are sensul de „piatră prețioasă, nestemată”: *mai iubite-s decât aurul și piatra cea curată* 18/11. *Piatra cea curată* din acest citat redă v. sl. KAMCHE «<CTHA MHora și nu știu dacă în cazul acestui cuvânt se poate vorbi de o compunere propriu-zisă sau numai de o traducere fidelă a cuvintelor slave menționate mai sus.

c) Dintr-un numeral și un participiu se formează compusul *unul-născut* „Hristos”, care traduce în citatul: *unrul-născutul* mieu spoveaăescu-mea fte 34/17, pe slavul «<AHHOPOAHSW M O».

d) Dintr-un adverb și un substantiv :

(în) *gios-aruncatele* „cele aruncate, cele lepădate” (v. sl. nH3Kpitc(H-HKIA derivat de la verbul HH3sp-kiuTH care înseamnă „a arunca jos, a lepăda”): *rădică Domnul ... în gios cei ce cad și trage toate în gios-aruncateale* 144/14. în citatul: *Domnul trage (= salvează) în gios-aruncații, Domnul iubiaște derepții* 145/8, cuvântul are, după cum vedem, forma de masculin „cei lepădați”, deși traduce exact același cuvânt din slavă (nH3KepHennw/f), ca și în prima situație.

e) Dintr-o prepoziție și un substantiv sînt formate substantivele :

fără-fde-)lege (v. sl. EE3<IK<HII) „nedreptate, nelegiuire, infrac-
țiune” : *nu pomeni fără-de-legile* noastre 78/8, sau *se nu fii ție scaunul*
făr-legiei clădia ustenit 93/20. Acesta este de asemenea unul dintre cuvintele
intrate și păstrate în limbă;

fără-de-legit (v. sl. K<3dKonnHKTI) „nelegiuit, infractor” ; *învăța-voiu*
fără-de-legiții casiei tele 50/15 ;

fără-(de-)mente (v. sl. E(3\$AME) „prostie, nebunie” : *Dzeu știuși fără-*
de-mentea mea și preagreșirea mea 68/6.

2. Adjective formate din :

a) Două substantive :

în-căle-îmblători (v. sl. XOAIIU(H) „cei ce umblă, cei ce merg” : *ferice*
de cei nevinovați în-căle-îmblători în leagea Domnului 118/1.

b) în ce privește formațiile de tipul: *derept cu înrima, fărîcat cu*
înrima, milostiv cu înrima, zdrobit cu înrima etc. cred că este vorba, ca
și în cazul lui *piatră-curată*, mai curînd de o redare exactă a construcției
slave decît de un adjectiv compus dintr-un adjectiv sau participiu și un

¹ Vezi DLRLC, s.v. *bunăvoie*.

substantiv. De exemplu, *zdrobiții cu înrima* 33/19 redă identic com

Slavă COKpSIHHNhlX'-h CplfAVfc.

c) Din prepoziție și substantiv se formează adjectivul *fără-*
„uscat, sec, sterp”, corespunzător slavului KiaKOAKHt.: *în*
pustinîniu neîmbiat și fără-de-apă 62/3.

3. Verbe formate din :

a) Verb și adverb :

face *bine-face* (v. sl. EAarocoTKopHTH) : *ispovedi-ți-se-va cîndu-i veni*
48/19;

bine-grăi (v. sl. EAPOCAOKHTH) „a blagoslovi, a binecuvînta”
cruță-ni și binre-grăiaște 66/2 ;

bine-îngădui „a plăcea, a se simți bine”; (v.sl. EAdp<8r<C
mila ta înrîntea ochilor miei iaste și binre-îngăduiu într-adevearele tale

bine-vesti(v.\$L.BAArm-kcTHTH):*binre-vestiuderepteaînbeseareci39IIO*

bine-vrea (v. sl. EA<it@K<AHTH) are același înțeles cu *a binevoi* (v. sl. EA<it@K<AHTH) sub influență slavă), care a cîștigat teren, s-a impus și a ră-
limbă pînă astăzi, în timp ce *bine-vrea* a dispărut: *binre-veri a mea*
Doamne 39/14.

b) Prepoziție și verb :

fără-de-legi (v. sl. Ei3aKOHOKdTH) „a face strîmbătăți, nelegi-
se sea sfiască trufașii că fără dereptatea fără-de-legiră pre menre 1
Probabil fiind mult mai puțin întrebuițat decît substantivul *fără-*
deși foarte apropiat de el, verbul nu a pătruns în limbă și nu s-a p

Psaltirea Hurmuzaki prezintă exemple bogate și variate în
ce privește schimbarea categoriei gramaticale. Posibilitățile exi-
de exprimare nu sînt suficiente traducătorului și atunci (de cele mai
ori urmînd exemplul oferit de textul slav) caută să le îmbogățească
recurgînd, printre altele, și la schimbarea categoriei gramaticale.
numeroase derivate de acest fel, dintre care unele au pătruns apoi în
vorbită, au prins teren și s-au păstrat pînă la noi. Majoritatea însă n
au astăzi decît o valoare documentară.

I. Voi începe prezentarea cu categoria substantivului în c
căreia se întîlnesc formele cele mai numeroase și mai variate.

1. a) Astfel sînt folosite cu valoare de substantive neutre, căp-
și un înțeles nou, următoarele adjective :

adevăr păstrat în limbă cu înțelesul și funcția lui *ad-de-ueru-*
latină, de la care derivă : *că nu e în rostul lor adevăr* (HTHHHII) 5/11
și *binre-îngăduiu într-adevearele tale* (KO HCTHH'ic TKOSH) 25/3. Astăzi a
și-a pierdut complet valoarea de adjectiv cu care era încă folos
Psaltirea Hurmuzaki, în pasaje ca : *și nu lua den rostul mieu cuventele*
adeveare sau *ăzisele Domnului cele adevare*, fiind înlocuit cu *ade-*

afund „adîncime” : *afundaiu-mea în tina de afund* (RTI vH
rflXEHHhl) și *nu e oprire* 68/3;

desert „deșertăciune” : *omînrîi învăță-sea cu desert* (AK>A'U noSMI
TIIieTHhimii) 2/1;

¹ în paranteză este menționată situația din slavă după biblia slavonă citată m

gras „grăsime” : *că de gras* (WT TJiKfl H AUcTH) și *unturos împlu-sea sufletul meu* 62/6 sau figurat, traducând aceeași formă slavă T8K<I, „belșug, îndestulare, saț” : și de **grasul** grăului sătura-te 147/4;

mult „mulțime, mărime, abundență” : *nedejdi pre multul* (Ha /RH0ÎK6CTKO EoraTCTKa CKotrW) bogătației tale 51/9;

rece : „rușine” : *tu știi ponosul meu reacele* (CT^A/h MOH H cpaMOTS MOW) meu și rușinrea mea 68/20.

Densusianu¹ afirmă că situația lui *rece*, așa cum am prezentat-o mai sus (având înțelesul de „rușine”), este datorită unei confuzii a traducătorului care, având în textul slav cuvântul *studii* „rușine”, îl confundă cu *studi* „frig” și-l traduce prin *rece*. I. A. Candrea² arată că substantivul *rece* „rușine” traduce slavul CTC^AT, „care întrunește ambele înțelesuri de *pudor* și *frigus*”. Fr. Miklosich în lexiconul său³ menționează trei cuvinte : CTO\ATI S. m. „pudor”; CTO^AA S. m. „frigus”; CToyAk S. f. „frigus”. Deoarece în citatul dat corespondentul slav este CTSATM al treilea cuvînd dat de Miklosich iese din discuție, așa că afirmația lui Densusianu se dovedește a nu fi valabilă, Candrea avînd dreptate (sînt două înțelesuri ale aceluiași cuvînt, iar traducătorul a ales pe *frigus* ca să nu repete pe *pudor* care mai apare o dată în frază, traducînd slavul cpdAAOTd, care are numai acest înțeles);

sătul „belșug, îndestulare, abundență” : *adăpa-se-vor de sătutul casei tale* (T&Kfl A^MS TKoerw) 35/9. După cum se vede, *sătul* traduce același cuvînt slav TSua ca și *gras*, menționat mai sus, care de fapt, la figurat, are același înțeles ca „belșug”.

b) Alt grup de adjective apar cu valoare de substantive masculine sau feminine, păstrîndu-și același sens din punct de vedere semantic (adică *bunul = cel bun*) :

blînd : *năstăvi-va blîndzii* (HdCTdKHTH KPOTKÎ/ft Ha c8A^A) ~h"> giodeț 24/9;

bun : *înbunreadză, Doamne, bunrilor și dereptilor cu înrimile* (Bdrt/ft H npdKki/ft epufM^h) 124/4. În citatul următor, tot cuvîntul *bun* nu mai traduce însă același cuvînt slav : *făcu milosti bunrului său lui Davidu* (X^PTX CKOSAAS AKAS) 17/51;

cuvios : *cu cuînvioșii* (CK IIPGIIOAOEHhflITi npfnoAOKJH-K K8A>^H) *cuvios veri fi* 17/26 ;

deșert, de la care, în afară de substantivul neutru de care am vorbit mai sus, se formează un substantiv feminin cu sensul de „faptă deșertă”, „greșeală”, după cum se vede din citatul : *întoarce ochii miei se nu vedzi deșertele* (OKI iu KHA^TH CSITKI) 118/37 ;

drept „care nu face strîmbătăți” : *că blagoslovești dereptul* (TKI E\Arec-noKHujH HPfIK6AHHKfl) *Doamne* 5/14;

flămînd : *ce tinre adevărul în veac ... ce dă hrană flămîndzilor* (Adwuiaro HHUIS AAklIIUMt) 145/7;

¹ *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 292.

j „ j”

² *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse am slavonește, București, 1916, p. 469.*

³ *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum, Vindobonae, 1865.*

gras : *toții grași* (KCH Tă>HHÎH SIMAH) *pămîntului înrain cădea* 21/30;

înalt : *toate înrăitele tale* (KtlCOTtl TKOM) și *unde tale menre trecură* 41/8;

mic și mare : *blagoslovit-au carii se tem de Dumnedzău micii* ca (Mflrthl/& C-K K6AHKHMH) 113/21;

misei „sărac, sărman” : si va cade când va vence mișeilor (O^EOrHflîH) 9/31;

necurat „necurat la suflet, păcătos” : nu mearse la svatul necur (Ha coK-fcTii HtIHGCTHKKIX'h) și *în calea greaștilor ne stătu* 1/1;

nemănios și drept : nemănioșii și dereptii (HdSdOBHEÎH H I lepia-sea de mînre 24/21;

nevinovat: ferice de cei nevinovați (E/UKIHH HeiIOPO^HiH) și *îmblători în legea Domnului* 118/1;

obiduit „jignit, batjocorit, umilit” : ce face si giudetă obi (TBopAujaro cSA-h. QBHAHMMMTi) 145/7;

păcătos: așu vie în satul păcătoșilor (KT CIAIHIHA^ TP^BIIHHHHXt) și

sărac și smerit: a giudeca săracului și smearitului (C^AH CMHPeHX) 9/39;

străin : de stritnri (WT HSJSKJ^HXt nouidAH nasa Tsotro) *cruță tău* 18/14;

strîmb „care face nedreptăți, mincinos” : nu voiu aăunra lor de străbi (coEOpw HX-H WT KPOKGH) 15/4;

tare „puternic” : mântuesti measerul den mărle mai tarelui (KP^IIdIUHXTi) 34/10;

tinăr: mărturia lui Dumneazăy, creăinciuasă e mijiaște (C^MSAP/USUJ^ MdfIA6HIIii) 18/8 ;

viclean : nu se va muta cătră tinre hicleanul (m npH<AHTC/I\ K AKKfIKH^H) 5/6;

viu: ce noi viii (HO MW JKHKtH) blagoslovim Domnul 113/20. Verbe folosite cu valoare de substantive.

a) Devin substantive masculine și feminine, ca și adjectivele punctul 1, grupa b), următoarele participii:

aplecat „sugaci” : ca aplecatul (HKW WT A06H0© Ha AvrpK) *către mămă-să* 130/2;

botezat: nu vă atingereți de botedzații (m npHKacaHTf CM II0A) *miei și în sponetorii mie nu hiclenireți* 104/15 ;

ferecat „încătușat, legat cu fiare” : Domnul dezlegă färecații p-buiHT-K QKOKflHHMA) (de la WKOK-K., *pedică*) 145/7;

greșit „cel care greșește, păcătos” : griji mea luatu-me-au de gr (W T rP-R^IihHKTi) *ce lasă legea ta* 118/53);

omorît: măriia bratului tău preveaghe feciorii umoriților (CKIHKI M6PjjIM6HHhIX^Ii) 78/11;

știut „cunoscut” : fui ... frică știuților miei (cTpaK-k 3Hfl6fl/ AAOHAVh) 30/12;

uns „ales, imputernicit al lui Dumnezeu” (sens la care s-a ajuns po de la faptul că cei aleși se ungeau cu mir) : întoarce fața ta de la (IIOMfl3flHHflr© TKotrW) *tău* 131/10.

b) Altă grupă de participii devin numai substantive feminine cu înțeles propriu lor.

agonisită „strinsură, adunătură, agoniseală”: *într-agonisita* (K-K TPK.A/fiX'Ti <MifcKHA"b) *oamenilor nu sînt* 72/5. în citatul de față cuvîntul este folosit figurat; în sensul lui propriu el s-a păstrat și, rar, se mai folosește și astăzi;

arsă „jertfă care se arde de tot”, se folosește numai în construcția *toată arsa* sau mai ales la plural *toate arsele*. *Pomeanit-au toată jrătva ta și toate arsele* (KC6C02KiK(IHlf6 TKOS TSMHO K>AH) *grasu-i fie* 19/4;

ascunsă „lucru neștiut, taină”: de *ascunsele* mele (WT TflHHKIXTi A\OHA"TI) *curățește-mea* 18/13;

esită „ieșire, plecare”: *bucură-sea JEghiptul în eșita lor* (KO HCXO-XAGH111 HX-h) 104/38;

făgăduită „făgăduință, promisiune”: *dă celui de sus făgăduitele* (MOAHTKh TKOA) *tale* 49/14;

necălcată „cărare care nu este umblată, nu constituie un drum” *cărarea mea și necălcata mea* (OVJK6 M O *TW «CH) *tu ești sleditoriu* 138/3;

nedereasă „lucru nefăcut, greșeală”: *nedereasele* mele (HGCOA/n-dfl/JHod AAOI) *vădzură ochii tăi* 138/16;

porăncită „poruncă, ordin, lege”: *cuntînrit-ai trufașilor carii se duplecă de la porăncitele tale* (wr SfliiOKliAGfi TKOHX"TI) 118/21. Cuvîntul acesta, deși este foarte des întrebuițat atît în Psaltirea Hurmuzaki, cît și în alte texte din secolul al XVI-lea, nu s-a păstrat în limbă, cu toate că verbul există și astăzi;

dzisă „ceea ce este spus, vorbă, spusă”: și sponiu *dzisa* (II0E6HliH16 i'a'Hi) *Domnului* 2/7 sau la plural: *ducu a dziselor* cuvinte 18/4. Acest cuvînt a pătruns în limbă, dar pierde din ce în ce terenul, fiind concurat de *spusă*, formația analoagă a verbului *a spune*. *Zisă* astăzi este foarte rar întrebuițat.

c) De la supin derivă substantive neutre care denumesc faptul de a ... Sînt formații frecvente în textul de care ne ocupăm :

adunat, cu sensul de „strinsură, agonisire” cît și de „adunare de oameni, gloată, sobor”: *pomenește admiratul* (UOMANH COHMTI TKOH) *tău ce agonisiși mainte* 73/2 sau *Dumnezeu stătu într-adunratul* (COHflii KorwR-h.) *ăumnedzeilor* 81/17;

chemat „chemare, strigare”: *si nu fu gloată întru chematul nostru* (KOCKdHUfIHIXTi HAVIHXI) 43/13;

cumplit „sfîrșit, încheiere”: *spunre-mi Doamne cumplitul* mieu (KOH1HXX M O ») 38/5;

eșit „ieșire, plecare”, la fel ca la derivatul de la participiu, menționat mai sus : în *eșitul* (KO HCXOA.'E) *israîlilor den Eghiept* 113/1;

izvorit „izvorire, izvor”: *arburele răsădit la izvoritul apei* (npH HCXOAHijHX'Ii KOA-K) 1/3;

încheiat „plăsmuire, creație, făptură”: și *încheatul* (H GOCTfIKTi A\OH) *mieu ca nimica înraintea a ta* 38/6;

Vezi I. A. Candrea, op. cit., p. 352.

întunecat „întunecare, întuneric”: *că se împlură de tr* (HKW HcnoAHHuiacA IIOfiSPfiHtIHHIH) *pămîntul, casele nedereptilor*

lunecat „alunecare”: *că au scos ... picioarele mele den l* (WT IIOHOrt3HOK6HfM) 114/8;

mutat „mutare; sălaș, așezămînt”: *glas de bucurie și ispă* mutatul (RI G6d6Hi(HX'h npaKIAHwK^i) *pravednicului* 117/15;

sprijinit „sprijinire”: *la sprejenitul* (HA 3fICT&M(IH16) *mie* teaste 21/20;

ustenit „ostenire, silință, sîrguință”: *vedzi smereania mea și u* (cMHpfie MOI H TP&A/h AAOH) *mieu* 24/18.

d) Foarte des apar folosite cu valoare de substantiv infi lungi ale verbelor. Procesul de substantivizare în aceste cazuri e de puternic, că de cele mai multe ori legătura cu verbul nu mai este și avem de-a face cu substantive propriu-zise. Situația pentru categoriile de cuvinte este identică cu cea de azi:

aflare „acțiunea de a afla, găsiere”: *întru aflarea* (KO QErTHIdH) *fără-de-legiei lui căznit-ai omul* 38/12;

arătare „muștrare”: și *aretarea* (H HfIKfI3fIH16 TKOI) *ta în* me-va 17/36;

chemare „acțiunea de a chema, strigare”: *înteleage chemarea* (p MOI) *a mea* 5/2;

clătire „clătinare, mișcare”: *clătire* (IIOKHEfIH1H) *rnaKKi* ca 43/15;

crutare „acțiunea de a cruța, iertare, izbăvire”: *afl-ne cr* (np^AK^PAT^Mw IICAP<*>ThI) *tale Doamne* 78/8;

judicare „judecată”: *că-i faptu giudecare* (CSATI) *mie* 9/5;

împlere „acțiunea de a umple”: *a Domnului iaste pămîntul* plearea (H HeiIOAHeH1a «A) *ei* 23/1;

lăuăare „acțiunea de a lăuda, laudă”: *Dumnezeului nostru se dulcească lăudarea* (o^c/UANTC/a XKfIIdH1©) 146/1;

mutare „așezămînt, sălaș”: *spre soare puse mutarea sa* (C6fI6H1 18/6;

plîngere „acțiunea de a plînge, plîns, jeluire”: *întors-ai pl* (IlailHh MOH K-h pdAocT-h) *mea bucurie* 29/12;

putrezire „acțiunea de a putrezi”: *nece veri da cwinosului vedea putreadirea* (KHA^TH HCTH'BH1A) 15/10;

rădzimare „sprijin, reazem, nădejde”: *că nu e rădzimare* (HKIV KOCKAOH6H1ift K-K CAUPH HX-K) *în moartea lor* 72/4;

răbdare: *rebderea* (TdPULiH1tl oYEorHX'h) *mișeilor nu va peri în cuplit* 9/19;

scoatere „mintuire”: *nu e scoaterea* (N-kc-ra GIAC6H1A tmS) *Dumnezeul lui* 3/3;

spunere „mărturisire, spusă”: *spunrere* (HCnOK1i,M1H16" MAHK* și mare frumuseațe e lucrul lui 110/3;

tânpinare „întîmpinare”: *ieșitul lui si tânpinrarea lui* (CPlitdH1 18/7;

vrere „acțiunea de a vrea”: *voia înrimiei lui datu-ai vrea* (XOT- 20/3 ;

3. Există în textul de care mă ocup și câteva cazuri de adverbe devenite substantive, prin schimbarea categoriei gramaticale.

Astfel este *aproape*, substantiv masculin însemnând „orice om, semen”, derivat de la adverbul cu aceeași formă și care înseamnă „în apropiere”. Substantivul este folosit mai ales articulat — *aproapele*—și a devenit un cuvânt de sine stătător, care s-a impus în limbă, folosindu-se mai ales în textele religioase : *nece face aproapelui său* (HGK6PHH6rtlfē CROEA\S) *reu și ponosluire* 14/3.

De la *destul* se formează substantivul *destulul* „indestulare, îmbelșugare, belșug”, care nu s-a păstrat : *iară eu džișu în destulul mieu* (gO OEHAĪH MOIAVK) 29/7.

Există încă două substantive derivate de la adverbele *apoi* și *demult*, desigur sub influența textului slav pe care traducătorul a căutat să-l redea întocmai, formind cuvintele acestea după modelul celor slave : *adecă tu cunoscuși toate de-apoile și de demu'tele* 138/5. Cuvântul *apoile* are înțelesul de „cele de pe urmă, ultimele” și traduce slavul *noc/rfcAH* <<A, iar *demu'tele* are înțelesul de „cele de mai demult, primele” și traduce slavul *APCKHA/A*.

II. Cu valoare de adjectiv sint întrebuițate următoarele participii:

afundat „adinc” : *înrimă afundată* (cpiti Td^BOKO) 63/7 ;

deschis : *mormântu deschis* (rpoEi* ivE@PCTTi) *e grumadzul lor* 5/11 ;

mirat „minunat” : *mirat* (AHKEHT\ Er-h) *e Dumnedzeu* 67/36 ;

neumblat, negativul participiului verbului *umbla* : *în pământ pustiniu neîmbiat* (K-K 3(AMH nSc-rk H H 6 liPOXOAHli) și *fără-de-apă* 62/3.

III. Cu valoare de adverb este folosit participiul verbului *a se prelinge* în : *ca apa ce pretăns cure* (HKIV KOA< A1HMOTd K8iua/iv) 57/8.

Tot cu valoare de adverb apar folosite și substantivele compuse : *amiazăzi* și *miazănoapte* :

amiazăzi are înțelesul de „la amiază” și apare în următorul citat :

sara și demănreața și într-amiadză-dzi (nonSAHe) *spuniu* 54/18 ;

miazănoapte „la miezul nopții” în : *miadzănoaptea* (HOASHOIUH) *sculaiu a mea spovedi ție* 118/62. După Candrea¹, întrebuițarea adverbială a lui *miazănoapte*, pe lângă influența corespondentului slav dat mai sus, ar mai putea fi considerată ca „o rămășiță cristalizată din corespondentul latin *media nocte* pe care-l întrebuițează în același loc Vulgata”.

IV. Adjectivul *derept* este foarte des folosit cu valoare de prepoziție însemnând *pentru* : *scoate-mea derept* (P^AH) *mila ta* 6/5.

Din cele prezentate în cursul acestei lucrări, care este de fapt un fragment dintr-o lucrare mai amplă despre Psaltirea Hurmuzaki, se poate ajunge la concluzia că formele menționate, în marea lor majoritate, sint datorite traducătorului. Dificultățile pricinuite în cursul traducerii de sărăcia unei limbi neîntrebuițate în scris îl fac să creeze cuvinte noi, recurgînd la diversele mijloace pe care le-am văzut. Modelul slav este în asemenea cazuri sursa cea mai bună de inspirație și, după cum rezultă din comparația făcută cu textul slav, el a fost mai în toate cazurile cel care a determinat felul formației respective (compus, derivat etc).

¹ I. A. Candrea, *op. cit.*, I, p. CCIII.

DERIVAREA CU SUFIXE SI PREFIXE ÎN CARTEA CU ÎNVĂȚĂTURĂ A DIACONULUI CORESI DIN 1581 *

DE

LAURA VASILIU

În articolul de față mă ocup de sufixele și prefixele care a textul coresian anunțat în titlu, urmînd ca, într-un articol viitor, să cuvintele compuse, schimbarea categoriei morfologice și derivația sivă. Voi înregistra numai sufixele lexicale, deci voi lăsa la o parte s conjugărilor (sufixe gramaticale).

Voi trata atît sufixele cît și prefixele în ordine alfabetică, ur la fiecare următoarele aspecte : formele în care apare (atunci cîm mai multe), cuvintele care se formează, temele la care se atașează ș rile pe care le au sufixele și prefixele în derivatele atestate în tex avea în vedere întotdeauna ansamblul derivatelor care apar în încercînd să stabilesc raporturile dintre ele precum și ce rezultă di curența dintre unele afixe sau dintre unele derivate.

Voi încerca, acolo unde datele oferite de text îmi vor permi fac observații asupra productivității afixelor și asupra dezvoltării s rilor lor, pe cît se va putea, în perspectiva limbii actuale. Firește că observații vor fi doar ipoteze, pentru că se bazează pe un singu (ce-i drept foarte mare — 563 de pagini — și poate cel mai ilus pentru limba secolului al XVI-lea, totuși, unul singur). Urmează să fie verificate și eventual corectate atunci cînd vom avea mon similare^ pentru toate textele contemporane.

Mă voi ocupa de sufixele și de prefixele care sint reprezent text atît prin derivate împrumutate cît și prin derivate pe teren ron De aceea voi lăsa la o parte sufixe ca *-in* (*ucenin*), *-iv* (*mezlobiv*) ș (*miloste*) și prefixe ca (*ispovedi*), *o-* (*oscîrbi*) și *pro-* (*proslăvi*), ca apar în limba romînă în mod independent de derivatele slave împ

* Text editat de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914.

cu care au intrat. Le avem însă în vedere pe cele care au intrat mai târziu în sistemul afixelor românești, adică au format derivate noi de la teme românești (*-isi* și *-ist*), pentru ca cei care vor studia istoria acestor afixe să poată data-primele lor apariții în limbă.

Voi consemna întotdeauna toate derivatele prin care e ilustrat sufixul sau prefixul în textul nostru, oprindu-mă la una sau două atestări (alese la întâmplare), atunci când derivatul e frecvent, și menționându-le pe toate, atunci când e rar.

SUFIXE

-ame

Se atașează la substantive.

Derivatele sînt substantive concrete cu sens colectiv: *îngereștile țării* și *voinicămea arhanghelilor* 177/9¹.

Apare în tot textul de două ori, legat de aceeași rădăcină; în afară de locul citat mai sus, la p. 305/16.

Sufixul nu mai este viu în limba de astăzi. Puținele exemple din Banat pe care le dă Pascu² nu contrazic afirmația mea. Se pare că sufixul e mai puternic în dialectul aromîn, unde are și mai multe valori, apropiate de ale sufixului *-inie*: abstracte care exprimă starea sau calitatea și concrete. Mei atestarea lui în acest dialect nu pledează pentru viabilitatea sufixului în limba romînă actuală, întrucît nu se știe în ce măsură mai corespunde realității actuale și întrucît acest dialect e mai arhaic.

-anie

Derivă substantive de la verbe de conjugarea a IV-a. Derivatele în *•anie* sînt numai patru: *ispovedaniie* 14/28, 36/26, *jelanie* 266/3, *pocaanie* 141/32, 248/30, *propoveăanie* 129/24, 185/3,4, dar fiecare apare des în cursul textului. Toate aceste derivate au corespondente în slavă (**HcnoB/fc-AdHHie**, >KertdHHie, **noKdiaHHie**, **nponoK-fcA^HHie***) dar întrucît formația lor e clară în romînește, e greu să ne pronunțăm asupra faptului dacă sînt împrumutate sau formate în romînește.

Numărul mic al derivatelor, deși frecvente (fapt explicabil prin natura textului), ne face să credem că sufixul nu e productiv. Aceasta o dovedește și concurența lui cu sufixul *-ință* (*pocăință* 5/5) și cu infinitivul lung substantivat (*ispovedvre* 140/31).

Faza consemnată de text pregătește situația de astăzi, unde sufixul se păstrează în foarte puține cuvinte (dintre cele amintite, doar *spovedanie*, cuvînt bisericesc). În urma concurenței, *-anie* a ieșit învins.

¹ Numerele indică pagina și rîndul.

² *Sufixe românești*, București, 1916, p. 14 — 15.

³ Cf. Pascu, *op. cit.*, p. 13 — 16 și Th. Capidan, *Aromnii*, București, 1932, p. 513.

⁴ Formele vechi slave sînt date după Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae, 1865.

în ceea ce privește valoarea, situația e simplă: derivatele sînt substantive abstracte care denumesc acțiunea ca și *-enie* (care însă mai au și alte valori): *cuvîntul propoved*

-ar

Apare în formele:

-ar: *curvarului* 20/21, *mitar* 11/5, *vistiîar* 430/24;

-ari: *cărtulari* 251/4, *curvari* 29/33, *mitari* 12/3;

-ariu: *cărtulariul* 251/7, *curvariu* 28/10, *mitariu* 17

288/15.

Atunci cînd substantivele apar la forma articulată, nu e sigur dacă sufixul are forma *-ari* sau *-ariu*; în exemplele următoare spune cu siguranță numai că sufixul nu apare în forma *-ar*, dar alege între celelalte două (*-ari* și *-ariu*): *curvariul* 42/31,

Atunci cînd derivatele apar numai la plural nu ne putem certitudine asupra nici uneia dintre cele trei variante, întrucît pluralul la fel. în această situație sînt cuvintele următoare: *plăștiră* 406/33, *ușarii* 178/35.

Sufixul derivă substantive:

a. de la substantive: *ușar*. *Mitar* și *tîrgar* s-ar putea să provină din v.sl. *AVhTdph „vameș” și Tp-hrapK „negustor”, dar s-ar putea să fie atît de bine să fie formate în romînește. în orice caz scheină lor e perceptibilă în limba romînă. în această categorie intră și moștenite care în limba de origine erau provenite din substantiv (*<lat. piscarius <piscis*). Modul de derivație al lui *cartulariu* (*xap-rouAapiOI*; + *carte**) și al lui *vistiîar(iu)* (neologism format în limbă pe cale savantă din lat. *uestiarium < uestis*, „loa unde se ține hainele”) nu mai este clar în limba romînă, dar *-ar* continuă să fie ca sufix.

b. de la verbe sau de la substantive: *curvar < curvar*

După cum arată Al. Graur³, e posibilă și ipoteza că acest sufix este din slavă (KOVPKAPK „cel care săvîrșește un adulter”), dar este un sufix puternic în limba romînă, înclin să consider derivatele menționat ca format pe teren romînesc.

Cuvintele formate cu acest sufix sînt în număr de șapte: *mitar*, *ușar* și *vistiîar*, sînt frecvente în text. Textul nu prezintă concordanță cu starea actuală în care sufixul *-ar* este productiv.

Sufixul *-ar* formează nume de agent: *mitar* „cel care ocupă cu stringerea birurilor”, *pescar* „cel care pescuiește”,

¹ Vezi p. 228.

² O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 514.

³ CADE, s.v.

⁴ CADE, s.v. *cărtulariu*.

⁵ Ernout-Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, Paris,

în slavă există termenul KHCTHiapHia, glosat de Miklosich prin „*uestiarium*”.

* Și din punct de vedere formal și din punctul de vedere al sensului, fi derivate atît de la verb cît și de la substantiv.

⁶ J.Vom *d'agent et adjectif en roumain*, Paris, 1929, p. 67.

se ocupă cu păzirea ușilor" (și cu bucurie vrea să așchiză ușa ceriului. Ce **ușorii** de sus apărură 178/35). Sensul lui *tîrgar* e puțin depărtat de al celorlalte (rădăcina cuvîntului nu indică ocupația sau obiectul ei, ci locul unde se exercită ea) : „zaraf, persoană care se ocupă cu schimbarea banilor în tîrg" (*cuvenia-ți-se ție să dai argintul mieu tîrgarilor și să viu să-mi fiu luat al mieu cu asupra* 315/16). Numai la *vistiariu* nu se vede legătura cu numele de agent. în romînește înseamnă „loc unde se păstrează comorile", ca și *comornic* : *avuție verî avea în vistiariu în ceriure* 288/15.

-aș

Derivă substantive și adjective:

a. de la substantive : *părtaș (părtaș să facem pre ei* 437/15), *sutaș* 59/12,13,14, 230/6;

b. de la substantive sau de la verbe *cîrmași* pl. <*cîrmă, cîrmi* (234/30), *pizmaș*< *pizmă* sau *pizm(u)i* (15/1/250/29), *trufaș*<*trufă, trufie* sau *trufi* (13/15, 94/1,2).

Derivatele care apar în text sînt în număr de cinci, dar în afară de *sutaș*, celelalte nu sînt deosebit de frecvente (*cîrmaș* și *părtaș* apar fiecare o singură dată).

-aș derivă nume de agent : *cîrmaș* „cel care ține cîrma, cel care cîrmuiește", *părtaș* „cel care ia parte (la ceva)", *pizmaș* „cel care pizmuiește", *trufaș* „cel care se trufește". Sensul lui *sutaș* este apropiat de sensul numelor de agent: „mai mare peste o sută de ostași".

-ătate

Derivă substantive de la adjective și substantive : *bogătate* 403/37, *bunătate* 12/29, 129/32, *creștinătate* 211/14, (*ne*)*dereptate* 3/22, 289/25, *meserătate* 41/8, 118/19, *răutate* 213/8, 237/18, *singurătate* 13/25.

După cum se vede, în text apar șapte derivate cu sufixul *-ătate*. Dintre ele, numai *bunătate* și (*ne*)*dereptate* apar foarte des. Celelalte, foarte rar. Situația concordă în oarecare măsură cu cea de astăzi cînd *-ătate* cu valoare colectivă este mai rară, iar *-ătate* care derivă abstracte este productivă.

Derivatele sînt abstracte care exprimă :

1. calitatea : *bunătate, dreptate (mînil... să nu fie...răpitoare pre a striinilor ce acoperite cu dreptate* 128/31), *răutate* ;
2. starea : *bogătate* „bogăție, starea, condiția celui bogat" (*nădăjduiaște spre mulțimea bogăției* lui 403/37), *meserătate, singurătate*.

Sensul derivatului *creștinătate* e mai greu de precizat, întrucît e diferit de la exemplu la exemplu.

în citatul următor, considerat independent de celelalte citate, sensul derivatului e colectiv: *prăznuiaste besearca lu dumnezeu... și*

¹ Vezi p. 242.

² Al. Graur, *op. cit.*, p. 68, consideră că *trufaș* este derivat de la substantiv.

³ Apare și forma *răutate*.

⁴ Vezi mai jos : în textul nostru sensul colectiv nu apare de loc.

⁵ Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

dereptii sfinți oteți, că drept creștinătatea nevoiră-se 183/9-10. Dar tinerii seamă de alt citat (*la lumină să dereptați ceia ce-au orbit, spre rele cealea bunele și spre adevéritură și spre creștinătate, și mai vîrtoc această slujbă sufletească să-i tocmiți* 174/27), în care sensul derivat este „calitatea de a fi (bun) creștin", nu mai putem fi siguri de sensul primului: poate fi tot atît de bine colectiv ca și abstractul calității alt citat se pare că s-a pornit de la sensul colectiv pentru a se ajunge la sensul de „stare de creștinism (ideal), perioadă (ideală) de la începutul creștinismului" : *va să judece tuturora cărei au fost, de la Adam pînă la sfîrșenie, ellinilor și jidovilor și ereticilor și cărei au fost în creștinătate* *ceia dereapta s-au greșit* 36/37.

Uneori, unele dintre derivatele de mai sus pot avea sens colectiv. *bunătate* „lucru, faptă bună" (*dătătorului de toate bunătățile* 12/28, *tate mare iaste pocaania* 19/31), *dreptate* „faptă dreaptă" (*cine săvîrșea dreptate* 12/7).

-ătjet

Apare de șase ori în forma *-ăt*, după labiale : *teamăt* 4/28, 3/22, 135/17, 137/14,17, 329/18 și o singură dată Informa *-et: îmblet* 13/25.

Derivă substantive de la verbe: *teamăt*<*teme, îmblet* <*îmbla* <*îmblă* 157/32) sau *faptul de a...'*. Valoarea lui *teamăt* e echivalentă cu aceea a derivatului regresiv format de la același verb (*teamă* <*teamă* <*cu frică și cu teamăt de osîndă* 37/19, *era ținuți de frică și de teamăt* 13/25).

Alături de *teamăt* din ultimul citat apare *teamă* într-un context similar *fără teamă se află și cu îndrăznire* 137/17.

în limba de astăzi nu se mai păstrează decît unul dintre cele două derivate sus-menționate : *îmblet*. E posibil ca dispariția lui *teamăt* să se datorească faptului că forma sufixată nu aduce nimic în plus față de forma nesufixată (*teamă*).

-cior, -cioară, -(i)șor, -(i)șoară

Ambele sufixe derivă substantive de la substantive, iar *-șor* și *-cioară* și adjective de la adjective : *căscioară* 190/6,7, *florincior*<*florint* „moștenitor" 549/28, *hănișoară* 365/3, *mînzișor* 106/7, 10, 12, 17, 19, 25, 103/8, *șoară* 285/36. De la adjectivul *micșor* se derivă un verb care apare o singură dată în text : *micșurează* 496/29.

După cum se vede, derivatele cu aceste sufixe sînt puține și apar rar în text: fiecare e atestat o dată sau de două ori. *Mînzișor* e singurul derivat care apare de șapte ori, dar șase dintre atestările lui sînt pe aceeași pagină. *Micșor*, deși apare o singură dată, pare mai puternic, întrucît la el se creează un derivat. Acest derivat se dovedește a fi nou prin faptul că

¹ Am deosebit „acțiunea de a..." de „faptul de a..." după cum verbul de la care se formează derivatul exprimă sau nu mișcarea.

² Vezi *florinți*, p. 283/23.

³ Cu o neaccentuat trecut la u.

că e glosat în text (**micșurează** numele lu Hristos (ce se zice, *ăe-l face mic* 496/29), deci în perioada apariției cărții sufixul era productiv. Situația din liniba actuală confirmă starea de limbă mai veche prin aceea că *-(i)șor* e productiv spre deosebire de *-ior*, *-cior*, *-ușor* care nu sînt.

Derivatele în *-cior* și *-(i)șor* sînt diminutive, atît substantivele cît și adjectivele.

-eală

Apare sub forma *-ală* atunci cînd este precedat de *ș*, *j* și sub forma *-eală* în toate celelalte cazuri, *-ală*: *betejală* 276/5, *greșală* 285/30; *-eală*: *bîrfeală* 49/31, *cheltuială* 394/6, *chibzuială* 313/11, *despărteală* 342/24, *fierbințeală* 258/4, *miroseală* 139/12, *poticneală* 25/1, *răceală* 364/11, *răveneală* 139/13, *strimteală* 371/25, *tocmeală* 37/31, *turbureală* 56/4, *usteneală* 27/27.

Derivă substantive de la :

a. verbe: *betejală* (<*beteji*), *bîrfeală*, *cheltuială*, *chipzuială*, *despărteală*, *greșală*, *miroseală*, *poticneală*, *tocmeală*, *usteneală*;

b. adjective: *fierbințeală*, *răceală*, *răveneală*, *strimteală*, *turbureală*.

Derivatele cu sufixul *-eală* au următoarele valori:

1. acțiunea: *betejală* (*dă Dumnezeu omul cela răul în mîinile satanei, ca să-i betejască trupul... la amărită **betejală** și muncă duce-l* 144/11), *bîrfeală*, *tocmeală* (*fire cu înțeles dat-au lor spre adunarea hranei, spre **tocmeală** loruș* 220/28), *usteneală* (*cîte sînt în lumea aceasta luminate și pohtitoare, multă trudă și **usteneală** au* 27/27);

2. derivatele care denumesc acțiunea au uneori valori concrete, denumind rezultatul acțiunii: *betejală* „boală” (*de a bolnavului **betejală** al vracilor meștersug neputincios arătă-se* 242/10), *tocmeală* (*pre veșminte și pre **tocmeala** trupului* 158/12). în afară de acestea două, mai apar în text două derivate care exprimă rezultatul acțiunii: *cheltuială* (*veri mai adauge **cheltuială** de la tine, eu-ți voi plăti* 394/6) și *greșală* (*ertăloriu milostiv fi-va de **greșalele** altora* 18/3);

3. f a p t u l : *chipzuială*, *miroseală* „miros plăcut, mireasmă” (*casa implu-se de **miroseală** mirului* 102/17) și *poticneală*;

4. starea, calitatea: *despărteală* (*ca să nu fie **despărteală** întru trup* 342/24), *fierbințeală* (*cu **fierbințeală** să-l rugăm* 258/4), *răceală* (*era goli și degerînd de ger și de **răceală** înghețîndu-se* 364/11), *răveneală* (***răveneală** trupului* 139/13), *strimteală* (*să iaste ea și cam largă sau cu răpaus, calea realelor, ce iară, cînd e la sfrșenie, la **strimteală** ne întoarce* 371/25). *Turbureală* are uneori sensul clar de „stare de tulburare” (*nici curînd dezleagă el greața și voroava și **turbureală** ce avea* 265/33). Alteori, pornind de la acest sens, apare cu sensul specializat de „furtună” (*stau înlăuntru adăpostului cînd vād bure și **turbureale*** 56/4). în citatul următor se pare că avem a face cu figuratul sensului din citatul precedent, dar textul nu e suficient de clar spre a ne putea pronunța cu certitudine: *de se va și după acesta glas rădica ispita și năpatea și duhul hitleanului, și să și foarte suflă cu **turbureală*** 270/32.

Apar în text 15 derivate, dintre care unul (*greșală*) e foarte frecvent, două (*betejală* și *tocmeală*) au o frecvență medie, iar restul de douăsprezece sînt rare. Deci sufixul nu e deosebit de puternic, fapt dovedit atît de frecvența derivatelor, cît și de concurența cu alte derivate: *mirosenie*, *miroseală*, *despărteală*, *strimteală*, *turbureală*, *turbureală*, și infinitivele lungi substantivate: *despărțire*, *întocmire*, *turbureală*. Infinitivul substantivat *îndrăznire* apare fără corespondentul său în limbă veche.

în limba actuală nu sînt păstrate toate derivatele în *-eală* (*dispare* *miroseală*, *despărteală*, *strimteală*, *turbureală*), sînt păstrate în schimb toate cele care le concurează (cu excepția lui *îndrăznire* și *mirosenie*).

Apare sub formele *(l)ean* și *(l)ean-in*, după v.sl. -A-kHmrh.

Unele derivate sînt formate în romînește, chiar dacă uneori au corespondent în vechea slavă, iar altele au pătruns în limbă pe cale sava reproducînd întocmai derivatele slave corespunzătoare.

Sufixul *-(l)ean* este sufixul -A-kHHH-H adaptat la limba romînă. Sufixul *-(l)eanin* este același sufix slav neadaptat la limba romînă.

Derivă substantive de la substantive: *amonitean* 393/26 < ar. *araviteancă* 500/23 (cf. v.sl. *dpdKH-r-fHhN-k* „arab”), *avraamlean* 454/12 gen. v.sl. *dBpddAAAM-Kii*), *corintean* 245/24 (cf. v.sl. *KopHH-kT-kHHN'h*), *eghiptean* 65/23, *erihonean* 450/37, *gadarean* 378/27 (<*Gadarin*), *galilean* 332/21 v.sl. *rdAHAeiaHHH-k*), *gherghesean* 238/1,17, 241/36 (<*Gherghesin*), *haldanean* 156/1 (<v.sl. *X'dA'ka'fciaNHHH*), *idumeanin* 500/22, *ierusalimlean* 212/9 (cf. *lepoycdAHMABHH'h*), *iudeanin* 163/26 (<v.sl. *KWAeiaNHH-h*), *izrailtean* 156/17 (cf. v.sl. *H3pdHAT-kHHN-fc*), *manihian* 212/5, *moavitean* 306/22 (cf. *MOdkHT-kHHH-h*), *nazareanin* 441/9 (< v.sl. *Hd3dpraHHH-h*), *nazaretean* 454/17 (<*Nazaret*), *rimlean* 161/3 (cf. v.sl. *pHMAiaHHH-h*), *samarean* 155/2 (<*Samareanin*), *-ă* 151/21,158/4 (<v.sl. *cdMăfiaHHHü*), *sichimlean* 156/7 (<*Sichimian*), *siriian* 155/8 (<*Siria*), *Siriianin* 155/9 (<v.sl. *cHPwaHHrh*), *somantean* 349/17 (<V.Sl. *COMdHT-fcH-KHHH*), *theZVitean* 536/26 (cf. V.Sl. *T63KHT-kNH*).

După cum se vede, sufixul *-ean* este un sufix puternic: este reprezentat în text prin 24 de derivate, dintre care unele apar la ambele genuri. Unele derivate, afară de formele slavone, au și derivate paralele formate în limba romînă (*nazareanin* \ *nazaretean*, *samareanin* \ *samarean*, *siriian* \ *I siriian*). Această situație corespunde stării actuale: azi *-ean* este cel mai productiv sufix care derivă substantive-nume de locuitori.

Derivatele în *-ean* sînt nume de locuitori. Numai *moavitean* derivat de la verb, este nume de agent: *împărăției ceriului moavitean* *fi-va* 162/21.

-el, *-ea*

Derivă :

a. substantive de la substantive: *copăcel* 446/13, *veșmînteale* 549

b. adjective de la adjective: *iușurel* 479/32, *mitutel* 35/7, *puținei* 29/14, 97/10, *puțințel* (cu *t* intercalat între radical și sufix) 60/10, *puținea* 36/29, 285/24. *Puținel,-ea* apare și cu valoare adverbială ca și cuvintul de bază.

După cum se vede, în text apare *mitutel*, formă intermediară între *micuței* și *mititel* (acestea din urmă nu sînt atestate în text).

Valoarea sufixului este diminutivală.

Derivatele sînt foarte puține (5) și în afară de *puținei*, mai des reprezentat pentru ambele genuri, apar foarte rar în text. De data aceasta textul nu ne ajută să prevedem întru nimic situația din limba actuală: astăzi sufixul *-el* este unul din cele mai productive sufixe diminutive.

Alături de derivatele în *-el* apare *scundicel* derivat cu *-icel*, sufix compus din *-ic* și *-el*. Are aceeași valoare ca și *-el*: *acel lemn plecat iaste și scundicel* 452/13.

-enie

Derivă substantive de la verbe: *blagoslovcnie* 129/25, *cetenie* 199/36, *milostenie* 25/34, *mirosenie* 134/2, *săvîrșenie* 120/4, *sfirșenie* 237/6, *slobozenie* 183/31, *smerenie* 162/15, *spăsenie* 2/18, *umilenie* 19/33 și foarte rar de la adjective: *milosîrdenie* (< *milosîrd*) 23/5.

Unele dintre aceste derivate au formele corespunzătoare în slavă: EAarocAoiuHHie, chsp-KumiHie², rhiwbpieHHie, MkTeHHie, sau în bulgară și sîrbă: MUJiocmuHu, *milostina*³. *Slobozenie* s-ar putea să fie calchiat după v.sl. CKOEŃKA6HHie. *Milosîrdenie* nu are corespondent perfect în slavă; acolo există: MHAocpiiAHie și A\HAOC*KA kCTTKHie. Toate sînt însă analizabile în limba română datorită corelației cu verbele corespunzătoare. Întîlnim însă în text un derivat neanalizabil în romînește: *blagodarenie* 265/15 (< EAar©A<»piCNHie).

Cea mai mare parte a cuvintelor în *-enie* care apar aici exprimă faptul de a... *blagodarenie*, *blagoslovenie*, *săvîrșenie*, *smerenie*, *spăsenie*, *umilenie*.

Următoarele exprimă acțiunea: *milosîrdenie* (*cătră păcătoși cu miluire și bună milosîrdenie* 23/5), *milostenie*, *slobozenie* (*să căutăm acolo de toate realele dezlegătură și slobozenie* 183/31).

Cetenie exprimă rezultatul acțiunii (*dumnezeiasca cîntare și cetenia să ascultăm* 199/36).

Mirosenie are, se pare, sensul de „miros plăcut, mireazmă” (*să ne împlem de miroseniia și dulceața duhului sfînt* 134/2).

-enie are în text 11 derivate dintre care unele, ca *smerenie* și *spăsenie*, sînt foarte frecvente. însă nu putem deduce din aceasta productivitatea sufixului, nici măcar pentru limba secolului al XVI-lea. Cele mai multe dintre derivate sînt termeni de cult, care au circulație într-un mediu foarte restrîns. Altele, ca *blagodarenie*, sînt termeni prin excelență căr-

² Vezi sufixul *-anie* (p. 222—223) cu care seamănă din toate punctele de vedere.

³ Densusianu, *op. cit.*, p. 530, consideră pe *săvîrșenie* ca provenit din slavă.

⁴ Formele bulgare sînt date după S. Mladenov, *Etimologhiceski i pravopisen recinik na bălgarskiia knjoven ezik*, Sofia, 1940, iar cele sîrbe după Rjeānik hroatskoga i srpskoga jezika, Iugoslavenska Akademija, Zagreb, 1880—1935.

turărești, luați din slavă și adaptați la limba romînă de traducătorii telor religioase pentru nevoile de moment ale traducerii, și care, toate probabilitățile, nu au pătruns în limba vorbită.

în limba de astăzi sufixul este puțin productiv¹. Dintre derivate care apar în textul nostru, singurele cu o oarecare circulație sînt: *tenie* și *smerenie*.

De altfel, textul atestă și pentru *-enie* concurența cu infinitivul care însă nu e în defavoarea sufixului nostru. Apar *slobozire*, care nu face parte din vocabularul activ, și *miluire*, al cărui sens nu se aperfect cu sensul lui *milostenie*. De altfel nici *miluire* nu e frecvent în de azi. *Milostenie* mai este concurat de *miloste*<v.sl. MHAOC*KA (n. Domnului iaste întru ceia ce miluesc, și milosteniia ce e cătră veci 46/12,13) pe care îl învinge.

-esc, -ească

Derivă adjective de la substantive: *apostolesc* 176/26, *apostol* 3/2, *asiriască* 519/36, *creștinesc* 182/7, *creștinească* 182/25, *dobitocesc* 3, *domnesc* 105/29, *domnească* 9/4, *drăcesc* 123/15, *drăcească* 276/1, *zeesc* 228/3, *dumnezeiască* 80/30, *elinească* 162/25, *galileesc* 545/3, *cească* 12/8, *hieruvimesc* 179/2, *idolesc* 417/28, *idolească* 325/29, 155/25, *iudeiască* 161/37, *împărătesc* 185/30, *împărătească* 301/19, 89/36, *muerească* 138/28, *omenesc* 289/11, *omenească* 71/4, *păgînesc* 9, *păstoresc* 486/24, *porcească* 27/24, *preuțească* 145/22, *prorocesc* 17, *prorocească* 177/32, *sădească* (<csad „plantă tînără”) 390/9, *sărăcesc* 3, *sichemeesc* (< *Sichim*) 156/7, *sîrbească* 6/7, *sufletesc* 233/3, *sufle* 100/27, *tîlhărească* 458/4, *trupească* 46/6, *varvareesc* 333/32.

Sîrinească 332/22 este probabil v.sl. cHpHHCK-h, iar *sar* *nească* (477/34), *samarcanine astă* (476/15), v.sl. caAiupiaNkCKTi.

Derivatul *duhovnicească* apare numai cu valoare substantivă: *să cînstim părinții și mumînile noastre, mai ales și mai vîrtos părinții cînici și învățători, că dentr-înșii primim duhovniceasca după naștere* 4 „învățătura duhovnicească”. Faptul că acest derivat apare o singură dată (citatul de mai sus), cît și construcția în care apare (avem a face cu o oarecare ne fac să credem că valoarea substantivală e accidentală, derivatul fiindu-și valoarea adjectivală.

Sufixul *-esc* are următoarele valori:

1. natura, proveniența: *apostolesc*, *domnesc* (*pr* *domnești* 516/11), *drăcesc* (*ispită drăcească* 276/1, *chinurilor drăcești* 2), *duhovnicesc*, *elinesc*, *iudeesc* (*trufa iudeiască* 230/22, *lepădarea iude* 230/33), *îngeresc*, *jidovesc* (*elinească amu dereptate trupească e și ră* *iară iudeiască adevărată e amu, însă și aceasta e trupească. Creștin* *a elineștiei protimtoare e, iară de a jidoveasca preamai presus* 162), *or*

¹ Cf. *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 158.

² Nu e format de la același radical cu *milostenie*, dar amîndouă fac parte din aceeași familie.

Cu *-o-* neaccentuat > *-u-*

păginesc, păstoresc, preuțesc (rugăciunea **preuțească** 145/22), prorocesc (după al **prorocescului** și **apostolescului** cuvînt meargem 176/26), sădesc (den toată inima, trupească și **sădească** arată tăriia 390/9 „caracteristică plantelor”), sufletesc, tilhăresc, trupesc, varvaresc;

2. apartenența: galileesc (celor ce era mai mari pre mii și întiilor **gaiileești** 543/37 „fruntașii galileești” = ai galileenilor), grecesc (limba **grecească** 12/8), heruvimesc (scaunul **heruvimesc** 179/2), idolesc (slujitorii **idolești** 417/28), iudeesc (preuții... **iudeești** 155/25), prorocesc (glasurile **prorocști** 177/32), samareaninesc (cetatea **samareaninesc** 476/15), sârăcesc (nu puținei ceva și **sârăcească** cerere cerșu orbul de la Dumnezeu 441/18), sirineiesc (limba **sirineiască** 332/22), sichemeesc (Domnului **sichemeesc** 156/7).

Derivatele creștinesc și dumnezeesc exprimă uneori natura (**creștineasca** ăereptate 162/24, le deade lor **dumnezeiasca** frîmseate a sa învățatură 225/20), alteori apartenența (nu putredesc trupurile **creștinești** fără voe și cu nevoe 99/25, cătră **dumnezeescul** sălaş duce-ne-va 255/25). De fapt, legătura dintre cele două sensuri se poate urmări foarte ușor. Adică, de la apartenență se poate ajunge în mod logic la natură.

3. originea : asiriesc (ruda **asiriiască** 519/36), sîrbesc (cartea **sîrbească** 6/7);

4. asemănarea: dobitoesc (a chipului **dobitoesc** arată tăriia 390/10), domnesc (aceasta chip de slugă iaste, iară ce vine chip **domnesc** iaste 105/29), omenesc (chip **omenesc** 163/29), porcesc (viață **porcească** 242/4);

5. elementele constitutive : îngeresc (cinurile **îngerești** 89/36), muieresc (întru scîrbă era ruda **muerească** pentru înșelăciunea strămoașei 129/18 „neamul muieresc”, sămînța **muerească** au fost mai tare osîndită în rai 138/28 „neamul muieresc”);

6. destinația : trupesc (cîți amu iubitori sînt de al lor trup, de vor să-l hrănească și trupeasca lor a-ș tînde masă 263/16).

7. în exemplul oamenii **jidovești** 97/23, sufixul -esc nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (*jidov*). Valoarea lui e doar aceea de a transforma substantivul în adjectiv.

După cum se vede, sufixul -esc este puternic. Are 34 de derivate. Multe dintre ele apar și la masculin și la feminin și sînt foarte frecvente în text. B foarte bogat în valori, multe derivate avînd fiecare în parte mai multe sensuri (*creștinesc* : sensul 1 și 2, *domnesc* : 1 și 4, *prorocesc* : 1 și 2).

Ultima dintre valorile menționate, numită de unii lingviști transpozitivă¹, dovedește o dată mai mult faptul că sufixul era viu în limbă : sistemul derivării cu -esc era așa de prezent în mintea vorbitorilor, încît acest sufix formează derivate și acolo unde nu este nevoie. Sensul exprimat de *jidovesc* împreună cu substantivul determinat *oameni* (e vorba de funcția înregistrată sub 7) îl exprimă mai simplu numele respectiv, format fără sufix : în loc de *oameni jidovești*, *jidovi*. Acest motiv face, cred, existența valorii respective a derivatului amintit inutilă.

¹ Vezi Ch. Bally, *Linguistique generale et linguistique française*, Berna, 1950, p. 116.

Construcții paralele creează și unele derivate care exprimă tenența : *cuvînt apostolesc / cuvîntul apostolilor, slujitori idoleștorii idolilor*. Aici mi se pare evidentă influența construcțiilor slave mănătoare unde mare parte din adjectivele în -ккк- sînt tratate ca tive posesive : *JKJHKCK-K* „care aparține, care este propriu femeii” și *H>A-kHCK-fc* „care aparține, care e propriu iudeilor”.

Studiul celorlalte texte din secolul al XVI-lea va dovedi însă că aceste cuvinte sau altele asemănătoare erau frecvente în limbă și erau formații ocazionale caracteristice în special pentru traduceri. În caz, situația din limba actuală, unde nu s-a păstrat nici unul din de cu acest sens, dovedește că valoarea respectivă nu a avut viață

în afară de categoria aceasta, foarte restrînsă, sufixul -esc este productiv și acum.

-este

Apar două grafii deosebite : *-eaște* după consoane (*bărbăteaște, teaste*) și *-iaste* după vocale (*dumnezeiaște*).

Procesul de derivare poate fi formulat în două feluri: fie de la substantive în -esc cu sufixul -e, fie de la substantive cu sufixul -este. Cele mai multe dintre adverbe au în text adjectivele corespunzătoare și e foarte puțin ca și adjectivele corespunzătoare celorlalte (*bărbăteaște, curveaște, teaste, ovreiaște*) să fi existat în limbă. De aceea, spre a simplifica expunerea voi considera pe toate ca derivate de la adjective.

Adverbele în -este care apar în text sînt : *bărbăteaște* 69/15, *curveaște* 25/10, *dumnezeiaște* 158/20, *frăteaște* 335/17, *împărateaște* 326/19, *reaște* 479/3, *omeneaște* 163/25, *sufleteaște* 43/15, *trupeaște* 54/2.

Sufixul formează, în general, adverbe, cu valoare modală.

Două derivate exprimă relația : *sufletește* (*cărei sînt în sufleteaște să le dăm* 43/15), *trupește* (*cine seamănă amu trupeaște el pre pămînt* 54/2).

Derivatele sînt în număr de zece. Unele (*curvește, îngerește*) sînt foarte rar, unul singur e frecvent (*sufletește*). Dacă însă considerăm că există o corespondență stabilită în limbă între adverbele în -este și adjectivele în -esc, dacă ținem seama că procedeul derivării în -esc e foarte productiv, putem să presupunem că și sufixul -este era productiv. Situația interpretată ar pregăti-o pe cea de azi, cînd -este e un sufix foarte productiv.

-ete

Formează un singur derivat (*scumpete*) despre care e greu să spunem dacă se formează de la adjectiv (*scump*) sau de la verb (*scumpi*). Sînt două derivate care apar o singură dată. Este un abstract care exprimă situația (*aștepta scumpeata griului și pohtia atuncea să desfacă el jitnița*).

¹ A. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, trad. rusă, Moscova, 1952, p. 235.

² Vezi p. 229.

³ Vezi p. 230.

-eț

Tema de la care e format derivatul poate fi adjectivală (*mare*) sau verbală (*a (se) mări*). Dacă admitem primul mod de derivare e mai greu să definim valoarea sufixului (*necurat amu iaste înaintea lu Dumnezeu toți cea trufașii și măreții* 94/1). *Măreț* însemnând „ingimfat”, care este sensul pe care îl adaugă sufixul *-eț* adjectivului *mare!* Dacă pornim însă de la verb, derivatul este nume de agent¹ și sensul lui se poate desprinde foarte ușor : *măreț* este cel care se mărește, cel care se îngimfă, ingimfatul. De aceea inclinăm pentru ultima interpretare. După cum se vede, *-eț* are un singur derivat care apare de două ori. E un sufix slab.

-ețe

Apare în forma *-(e)ată* în *dulceață* și în forma *-eațe* în celelalte derivate.

Derivă substantive de la adjective : *bătrîneate* pl. 224/17, *blîndeate* sg. și pl. 137/34, 41/13, *dulceață* sg. și pl. 2/15, 85/18, *frîmseate* sg. și pl. 179/25, 221/25, *tinereate* pl. 288/12.

Derivatele sînt abstractele calității : *Avraam întru adîncul bătrîneațelor den pîntece fără plod născu* 224/17, *toate acelea feresc den tinereatele mele* 288/12.

Uneori, formele de plural au valori concrete : *de dtîlceți și de frîmseți să nu ne preainălțăm* 85/18 „fapte plăcute și frumoase”.

-ețe e reprezentat în text numai prin cinci derivate. Dar aceste derivate au două serii de valori : abstracte și concrete. E de reținut de asemenea că unul dintre derivate (*frîmseate*) formează la rîndul lui derivate : *înfrîmseța* 239/24 și *frîmsețat* 241/12.

Sensurile multiple și derivatele derivatelor dovedesc că sufixul era puternic.

-ie

Derivă substantive de la :

a. adjective : *avuție* (<*avut*) 16/28, *beție* (<*beat*) 45/29, *blînzie* 146/4, *bogăție* 13/9, *bolnăvie* 250/15, *(ne)destoinicie* 116/24, 156/28, *eftinie* 156/33, *Mtlenie* 47/28, *hrăborie* 138/35, *înțelepție* 104/18, *limpezie* 45/14, *linie* (<*lin*) 264/34, *neburie* 278/2, *(ne)milostivie* 284/3, *(ne)milostivnicie* 283/24, *prostie* 170/3, *puternicie* 282/27, *samovolnicie* 24/4, *sămeție* 66/26, *sărăcie* 251/17, *scîmăvie* 134/4, *silnicie* 118/35, *sirepie* (<*sireap*) 335/27, *tărie* 131/14, *țepenie* 461/30, *volnide* 99/36 ;

b. substantive : *ajutătorie* 317/14, *ajutorie* 320/28, *bărbăție* 128/5, *cămătnicie* 397/9, *cîrcimărie* 378/12, *deregătorie* 478/28, *dumnezeie* 99/35, *frăție* 37/16, *împărăție* 136/35, *măestrie* (<*măestru*) 297/11, *mitărnicie* 378/11, *moșie* 2/13, *muncitorie* 451/22, *năemnicie* 307/22, *omenie* 285/16, *pascărie* 331/10, *păstorie* 486/2, *sfinție* 112/21, *strămoșie* 51/22, *sufleție* 159/5, *tîlhărie* 60/21, *vămășie* 451/8, *vecie* (<*veac*) 42/36, *vrajmășie* 73/18 ;

¹ Al. Graur, op. cit., p. 45, îl consideră, fără siguranță deplină, nume de agent format de la *a (se) mări*.

² Apare doar în compusul *bună-sufleție*.

mărturie este considerat de Tiktin ca provenit din gr. [xa] întrucît în limba romînă există verbul (*mărturisii*) și substantivul din aceeași familie, cred că e posibil ca *mărturie* să fie un derivat r de la *martor* cu *-ie*;

c. verbe : *bucurie* 5/19, *blăznie* (<*Măzni* „înșela”) 235/34 (<*căi*) 157/32, *căsătorie* 205/14, *curvie* 128/18, *fățarie* (<*fățari* „pr 49/10, *lenie* 327/14, *Iunie* (<*luni*) 275/15, *preaslăvie* (< *pr'easlăvi*) 4 precupie (<*precupi*) 123/17, *pustie* (<*pustii*) 264/28, *sărbătorie bători*) 516/29, *trufie* (<*trufi*) 14/29 ;

d. adjective sau verbe : *(ne)curăție* 16/33, 45/32, *flămînzie lăcomie* 63/13, *mărie* (<*mareja (se) mări*) 116/4, *mîndrie* 25/35 417/21, *slăbie* 390/14, *slobozie* 106/4, *veselie* 255/9 ;

e. substantive sau verbe : *domnie* 122/38, *drăcie* (< *dra 371/9, moștenie* (< *moșteanjmoșteni*) 56/27, *prorocie* 196/27, *robie*

Observație. Textul cuprinde și două substantive în *-ie* care sînt considerate ca imp din slavă și din latină sau greacă : *milostrielmilostrie* „milă” (< v. sl. AMMO < AUMOCpTIAT, AIHrOCpT>AHTH) 32/25, 414/18 și *urgie* (<lat. *orgia** sau gr. *opy* însă în limba romînă există adjectivul *miloslrđ*, corespunzător substantivului *milos asemenea verbul *urgisi* corespunzător lui *urgie*. Aceasta mă face să pun la îndoială de împrumuturi a derivatelor și anume, consider că, tot atît de bine, ele pot fi f pe teren romînesc, de la temele menționate.*

După cum se vede, derivatele în *-ie* sînt foarte numeroase. Multe din ele sînt foarte frecvente în text : unele pentru că exprimă importante : *avuție*, *bucurie*, *împărăție*, *mîndrie*, *tărie*, *veselie*, altele că se integrează în vocabularul caracteristic textelor religioase : *mărie*, *vecie*. Pentru că sînt formate de la multe teme și pentru că întrebuițate, și-au dezvoltat multe sensuri (vezi mai jos). în felul multe din ele au intrat în fondul principal și s-au păstrat pînă în l astăzi.

Dintre puținele derivate cu care intră în concurență, num vor învinge : *blîndețe* și *înțelepciune*, care apar în text mai des dec pondentele lor în *-ie*. Unul (*mărturisitură*) va fi învins de deriv *-ie*, iar celelalte (*milosîrdenie*, *slobozenie* *slobozire* și *căire*) fac pa fondul pasiv al limbii ca și derivatele în *-ie*. Deci nu se poate vo concurență a sufixului *-ie* cu alte sufixe, care să influențeze asu voltării derivatelor lui.

Valorile sufixului *-ie*, cele mai multe abstracte, sînt urmă

1. însușirea, calitatea : *bărbăție*, *blînzie*, *bogăție* (*bunătate găția*, *bunătățile și lucrurile cealea bunele trufa le răsipește* 13/9), *curăț îmbrăcăm întru îmbrăcămîntul cela luminatul și alcurăției și de sfinție*

¹ CADE, s. v.

² Vezi *măreț*, p. 232.

³ TDEG, s. v.

⁴ CADE, s. v.

⁵ TDRG, s. v.

⁶ Vezi și *milosîrdenie*, p. 228.

destoinicie, *ăumnezeie*, *eftinie* glosat de Densusianu¹ prin „milă” (cu *milostenie* și cu *eftinie* de *săraci* 43/1), *fătărie* „prefăcătorie, ipocrizie” (va ținea postul cumsecade și fără *fătărie* 49/22), *feție* (ceia ce ș-au păzit sufletul și trupul întru curăție, *feția-ș*, și fără păcate 359/36), glosat de Densusianu² prin „feciorie, virginitate” și „perioada fecioriei” (*visse* cu *bărbatulu-și șapte ani*, den *feția* ei, de-aciia *văduo*, ca optzeci și patru de ani 515/18), *hitlenie* (să *lepădăm* tot răul și *hitleniia* de la inema noastră 47/28), *hrăborie* „curaj, vitejie”, *înțelepție*, *lăcomie*, *lenie*, *limpezie*, *mărie* „măreție” (mare e domnul și *măriei* lui nu *esfrșenie* 117/15), „mărime” (*văzu* robul nevoia, că *înțelease măria* datoriei 283/12), „îngîmfare” (*iaste* .. *rea măria* și *preaînălțarea* 14/14) și în titlul textului apare sensul derivat „maiestate” (în *zilele Măriei* lu *Batăr* 1/8), *milostrie* „milă”, *milostivie*, *milostivnicie*, *mîndrie* „înțelepciune”, *omenie*, *prostie*, *pusție* (*pusția* și *singurătatea* 264/28), *puternicie*, *samovolnicie* „libertatea de a acționa după voie” (*îmbla*, *amu*, cu *samovolnicie-ș* cine de *eluș cum va* 24/28), *sfinție*, *silnicie* „violență”, *sirepie* „sălbăticie, impetuozitate”, *strămoșie* (den *strămoșia* *amu* *păcatelor* cu *sfința botejune slobozitu-ne-am* 51/22), Densusianu³ glosează *strămoșia* *păcatelor* prin „păcatul strămoșesc”, (*bună-șufleție* „bucurie, mulțumire sufletească” (cu *bună-sufleție* mult le *dă cărei prîmesec el* j 159/5), *tărie*, *trufie*, *țepenie* „vigoare” (*deștinge* pre *pămînt cu* *tăria* sa și cu *putearea* și cu *țepeniia* 461/30), *volnicie*;

2. s t a r e a : *avuție* „bunăstare” în sens abstract (*nu se poate apropia de Dumnezeu cela ce lăcomeste spre* *avuție* 52/30) și „obiecte posedate, bunuri, avere”, în sens concret (*strînsura* *avuției* de pre *pămînt* 52/35), *bogăție* are sensuri paralele cu *avuție* (*viața lumiei părăsiră*, *bogăția* și *slava* și *bucatele* 13/26, *luo bogăția* și *rău via* și *rău îmbla* 25/6), *bolnăvie*, *bucurie*, *flămînzie*, *linie* „liniște” (*zice* de *opri vîntului și mării*; și *fu linie* mare 234/15), *Iunie* „somnambulism” (*unii zic că iunie o boală iaste*, *tocmită* den *stricarea sîngelui*, *derept ce că luna* . . . *fire are* . . . *a turbura ce-s în trup udăturile* 275/15), *nebuie*, *ologie*, *robie*, *slăbie*, *slobozie*, *veselie* ;

3. a c ț i u n e a : *ajutătorie* (*darul de vindecare*, *ajutătoriia* 317/14), *ajutorie* (numai de al nostruș *folos grijindu-ne* ... e de *ajutoriia* *fraților* nici un *cuvînt făcînd* 320/28), *beție* (să nu *preamîncăriei* și *beției* să ne *bucurăm* 45/29), *cămătnicie*, *cîrcimărie*, *curvie*, *mitărnicie*, *muncitorie* (*fu curînd altul dentr-alți și fără de strînsura fu în loc de vamăș și preaînțelept* den *muncitorie* și *milostiv* în loc de *tilhariu* 451/22), *năemnicie*, *preaslăvie* (de *încătruo-mi fu această preaslăvie* și mare *bunătate* . . . ca *Maica lu Dumnezeu să vie cătră mine*% 494/28), *robie*, *silnicie* (au *îzbăvit pre noi* den *silnicită* *diavolului* și den *robiia* lui *scumpăratu-ne-au* 118/35, 36); *ocupația*, *funcția*: *deregătorie* (*eu izbîndi-m-voi pre voi de hitleniile derogatoriilor* *voastre* 478/28), *domnie*, *păstorie*, *pscărie*, *vămeșie* (era mai-marele *vameșilor* și nu numai *vămășia* ținea 451/8);

4. r e z u l t a t u l a c ț i u n i i , c o n c r e t i z a r e a î n s u ș i r i i e x p r i m a t e p r i n a d j e c t i v u l d e b a z ă , f a p t e c a r a c t e r i z a t e p r i n î n s u ș i r e a r e s p e c -

¹ Op. cit., p. 323.

² Ibidem.

³ Ibidem, p. 326.

tivă, caracteristice pentru persoana desemnată prin substantivul de de cele mai multe ori derivatele în -ie au aceste valori numai la p *blăznie* „înșelătorie” (*nu vrea să-ș tocmească mînciunile lor și prila* *șiblăzniile* 235/34), *căie*, *căsătorie*, (*ne*)*curăție* pl. (de toate *necurății* *d, en lăuntru să ne curățim* 110/36), *drăcie* pl. (*nu se poate mîndri cu* *sale* *diavolul* 371/9), *hitlenie* pl. (*ascunsa acelora... descoperi-se-va*, *lu* și *cuvintele* . . . *hitleniile* și *urăciunile* 37/3), *măestrie* „povestire șugită, parabolă” (*voi deschide în pildă rostul mieu, și voi spune* *mea dentii* 413/21) și „vrăjitorie” (*împrotivă să stăm* *măestriilor* ce la . . . *dracul* 239/30), *mărturie*, *precupie*, *prorocie*, *semeție* pl. (*no lumiei* și *sămețiile* să le *răstignim* 66/26), *sărbătorie* „sărbătoare” (*pr lumiei* și . . . *sărbătorii* 516/29), *scîrnăvie* pl. (să ne *curățim de toate* *viile* și de *păcate* 134/4), *tărie* pl. (*cine va spune* *tăriile* *Domnului* *face-va* toate *laudele* lui 115/21), *tilhărie*, *vrăjmășie* pl. (*rădăcina* •*bunătățile iaste dragostea, și toate vrăjmășiile* . . . *dragostea le biruiaște*

în afară de acestea, mai apare derivatul *frăție* care evoluează abstractul „legătură de dragoste între frați, fraternitate” la co colectiv „frați” (de *dragostea frăției* și *dragostea ceaia curata m* *înuță* *Dumnezeu pre noi* 47/3) și chiar „familie, rude” (*fratele nu* *ajuta* *acolo, nici sora, nici soțul, nici frăția*, *nici vecinii* 37/16).

Rămîn patru derivate care nu intră în categoriile stabilite m neformînd nici ele o categorie omogenă : *împărăție* „domeniul (cu •cuprinde el) unde își exercită atribuțiile împăratul (ceresc)”, *moșie* (acolo birui *puterea untunerecului cu crucea, și scoase tot năroa* *Adam, cu toate, moșia* *limbilor* 175/32), *moștenie* „moștenire” *viia* sa *aceasta, moștenită* ta 157/3), *vecie* „eternitate”.

-ime

Derivă substantive de la adjective : *grăsime* 33/6, *greime* *grosime* 294/11, *întime* 481/12, (*î*)*nălțime* 70/2 și *preaînălțime* *lărgime* 360/32, *lungime* 56/10, *mulțime* 63/24, *preamulțime* *înmulțime* 304/15 și *preaînmulțime* 283/13, *răime* 140/28.

Toate derivatele în -ime pe care le găsim în text sînt subs a b s t r a c t e care exprimă c a l i t a t e a . Vom da numai cîteva e *să lepădăm* . . . *greimea* *cametei* și *asupriciunei* 219/13, *mare fu* și *a robului iuțimea* și *nemilostivie cătră al său soț* 284/2, *pomenește, mulțimea* *eșliniei tale* 156/35 „mărime”, să ne *trezvim cu mîntea* și *țimea* *bunătăților a sta* 70/2 „superioritate”.

Foarte rar, *mulțime* are sens colectiv : *adunără mulțime* *pește* mult 331/3. Însă valoarea colectivă a lui *mulțime* nu vine de l ci de la conținutul semantic al adjectivului *mult*, care are aici c diferită. B vorba de *mult* în sens numeric, „numeros”, față de sens calitativ, „mare”. Se pare că în citatul de mai sus apar ambele ale lui *mult*.

• Valorile derivatelor cu *prea-* vor fi analizate la p. 256—257.

• Derivate de la *înmulți*.

E posibil ca sensul colectiv, care apare mult mai rar decât abstractul calității, să fie tocmai sensul mai nou, care urmează să se dezvolte, al lui *-ime*.

La plural, *intime* concretizează însușirea exprimată prin adjectivul de bază, exprimând „obiecte, fapte iuți (= rele)”: *toate celea ce cresc den acesteia rele și iuțimi* 397/29.

Sufixul *-ime* formează în textul nostru nouă derivate, dintre care doar două (*mulțime* și *înălțime*) sînt frecvente. Această situație nesemnificativă (număr nici foarte mic, nici deosebit de mare, frecvență mijlocie, dacă facem media între frecvența mare a unora dintre derivate și cea minimă a celorlalte) nu ne permite să formulăm ipoteze asupra dezvoltării sufixului *-ime*.

Putem menționa doar că, dintre cele nouă derivate, două nu mai apar în limba actuală: *greime*, *răime*. Concurența lui *răime* cu *răutate* apare chiar în textul nostru¹. Concurența foarte probabilă² a celorlalte două cu derivatele corespunzătoare în *-ătate* și *-eală* nu este atestată în textul nostru. Cît despre *mulțime*, sensul pe care îl păstrează în limba de astăzi este tocmai cel colectiv (acest fapt ar putea fi o confirmare a ipotezei făcute mai sus asupra perspectivelor de dezvoltare ale lui m*Z'ime-colectiv).

-intă

Derivă substantive de la verbe: (*ne*)credință 131/13, 277/7), (*ne*)cuvîință 39/1,221/7, făgăduință 105/18, neputință 33/8, nevoință 26/23, pocăință 5/5, (*ne*)socotință 70/18, 266/12, (*ne*)știință 282/19, 33, trebuință 124/16, upovăință (<upovai „nădăjdui”) 224/4.

Derivatele în *-ință* sînt abstracte verbale și exprimă :

1. f a p t u l : credință, neștiință, nevoință, pocăință, (*ne*)socotință, trebuință, upovăință „nădejde”;

2. c a l i t a t e a : cuvîință (a îmbla cu **cuvîință** și cu *dereptate* 122/4), neputință (**neputința** seminței noastre 111/23);

3. r e z u l t a t u l a c ț i u n i i : făgăduință (numai la pl.), știință „cunoștință” (*de văm amu pune științele noastre înaintea lui Dumnezeu și-i văm arăta lui ranele sufletelor noastre. .. va vindeca noi* 20/1); c o n c r e t i z a r e a i n s u ș i r i i , f a p t c a r a c t e r i z a t p r i n a c e a s t ă i n s u ș i r e : (numai la pl.) *necuvîință* (*ucigînd sau furînd . . . sau alte necuvîințe făcînd* 72/25); s t a r e c a r a c t e r i z a t ă p r i n t r - o a n u m i t ă i n s u ș i r e : (la sg. și la pl.) *neputință* „slăbiciune, boală” (*le vine neputința den sațiu* 60/20, *lasă trupul a cădea în neputințe* 57/12).

Derivatele în *-ință* sînt doar zece. Dar cinci dintre ele (*credință, cuvîință, neputință, nevoință* și *socotință*) sînt foarte frecvente. Patru apar atît la forma afirmativă cît și la cea negativă, iar trei formează derivate frecvente în text: *credință / credincios, incredință, cuvîință / cuvîincios, neputință / neputincios*. De asemenea, proporțional cu numărul relativ mic de derivate, numărul de sensuri este important și, mai ales,

¹ Vezi p. 224.

² în limba de astăzi apar *greutate* și *iuțeală*.

³ De notat că *putință* și *voință* nu apar decât la forma negativă.

este semnificativ faptul că unul și același derivat (*cuvîință, neputință*) dezvoltă mai multe sensuri. *Pocăință* și *upovăință* sînt reperi în slavă prin derivate în *-anie* (noKdBHHie și oyn-KKdHHie). *Pocaanie* și în romînește¹. *-ință* se dovedește însă mai tare decât *-anie* : traduce preferă să redea pe oyn%KdHHie prin *upovăință* (dispariția ulterioară a sufixului nu interesează aici; semnificativă pentru situația sufixului în acel moment e alegerea pe care o face traducătorul), iar *pocăință* învins în mod definitiv de *pocăință*.

Toate acestea ne fac să credem că sufixul *-ință* era puternic în perioada în care este tradus textul nostru. Am greși însă, dacă am deduce din faptul că se va menține ca sufix productiv în limbă. în limba actuală sufixul este puțin productiv². E drept că cele mai multe din derivatele textului nostru se păstrează (cu excepția lui *upovăință* care dispăre, a lui *nevoință* care apare astăzi doar la forma afirmativă, necunoscută textului nostru) dar ele formează majoritatea derivatelor în *-ință* folosite de limbă actuală.

•isi

Singurul verb în *-mcare* apare în text este *mărturisi* 170/35, întrucît derivatele în *-isi* sînt extrem de rare în această perioadă. *Mărturisi* este împrumutat din greacă direct (ffwcpTupriaco) sau prin filieră (MdpToypHCdTH)³. Cît despre *-isi*, cred că el s-a detașat ca sufix independent în limbă mai tîrziu, în perioada influenței neogrecești.

Mărturisi este un verb puternic în textul nostru, unde apar și derivate ale sale : *mărturisoriu* 164/9, 12, 23 și *mărturisor* 203/27. însă larga întrebuintare a derivatelor în *-isi* nu se datorește numai conținutului cuvintelor, necesar pentru textul religios, și formei sufixelor *-tor* și *-ură*, cu care se formează substantivele menționate mai sus.

-ist

în text apare un singur substantiv în *-ist* (*evanghelist* 2/14, care însă nu e derivat pe teren romînesc, ci este împrumutat, cum este *Tiktin*, din greacă (svOEYYSXIO'TYIC) sau din slavă (leKdnr(AHCTT)); pînă din greacă prin filieră slavă. De aceea cred că nu se poate vorbi de existența la acea epocă a unui sufix *-ist*. De altfel nici O. Denon și nici Al. Eosetti nu îl menționează.

E probabil că cuvîntul era nou în limbă, poate chiar nu a fost în limbii vorbite, întrucît nu era încă adaptat normei de formare a pluralei în romînește : *evanghelisti* 2/6, *evanghelistă* 242/15. Frecvența lui în text de care ne ocupăm se explică prin natura textului.

¹ Vezi p. 222.

² Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, P. 157.

³ Nici Densușianu, *op. cit.*, nici Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, VI, București, nu-l înserează printre sufixe, deși amîndoi autorii menționează verbul *mărturisi* și 111, iar Densușianu notează și verbul *liturghisi* la p. 546.

⁴ De etimologia acestui cuvînt mă voi ocupa într-un articol viitor.

-18

Derivă substantive de la verbe : *coperiș* 108/2, *grădiș* 478/29, *seceriș* 153/20, *trieriș* 459/25 și de la adjective : *mîlcomiș* 457/7.

Derivatele *seceriș* și *trieriș* exprimă acțiunea. *Coperiș* și *grădiș* „îngrădire”, mijlocul prin care se realizează acțiunea verbului de bază (*ca nește oi afară den grădiș lăsate* 479/29). Iar *mîlcomiș*, care apare doar în locuțiunea adverbială *cu mîlcomiș* (*fieșcare de noi cătră sfîrsirea vietiei sale și cu mîlcomiș curărea apropiere-se* 457/7) are, se pare, sensul „încetineală”. Mai tirziu (la Dosoftei, Cantemir) *mîlcomiș* va apărea singur cu valoare adverbială.

Sufixul *-iș* este slab reprezentat în textul nostru : cinci derivate atestate fiecare o dată. Singura circumstanță care ar putea pleda pentru o situație mai puternică în alte texte sau, mai degrabă, în alte stiluri ale limbii, este faptul că, deși cu derivate atât de puține și rar întrebuințați are mai multe sensuri. Însă bazîndu-ne numai pe acest lucru nu putem face nici o ipoteză asupra situației sufixului în secolul al XVI-lea sau asupra perspectivelor sale de mai tirziu.

-iță

Derivă substantive de la substantive : *feciuriță* 381/11, 384/34 494/1, *pețiță* 28/15, *prorocită* 50/36, 515/16. *Ucenifă* 546/11 este împrumutat din slavă (ov^Hmia).

Rămășiță 260/32,36 are formație neclară. S-ar putea să fie derivat de la participiul *rămas* cu valoare substantivală („lucru rămas”).

Sufixul este moțional în cazul derivatelor *prorocită* și *ucenită* și diminutival în cazul lui *feciuriță* : **feciuriță**, *scoală* ! 381/11 același citat la 384/34 (în ambele citate e vorba de o fată de 12 ani) : *o fată și de nuntă neispitită feciuriță* 494/1.

Rămășiță exprimă rezultatul acțiunii (de a rămîne) : *de rămășițe* 12 *coșure era pline* 260/32 „fărîmituri”.

Peliță se detașează de restul derivatelor : are sensul de „trup”, „carne”, care nu are nimic comun cu diminutivele (*râneaste-se de frica ta pelița mea* 28/15). S. Pușcariu² consideră chiar că „nu pare a fi un derivat din *piele*”. Tiktin³ însă îl tratează în același articol cu *pelită* diminutiv, considerând că sensul de „trup” s-a dezvoltat sub influența n. slov. *polt* și cr. *put* „carne, trup, piele, culoarea pielii”. Deci rom. *piele, pielită* a împrumutat cel de-al doilea sens („trup”) de la corespondentul său slav nrt-KTii.

Ipoteza aceasta este verosimilă, există însă alta mai simplă și, de aceea, mai ușor de admis : rom. *pielită* „carne, trup” s-a dezvoltat sub influența v. sl. nATkTKița „carne (caruncula)”.

Sufixul are în text doar cinci derivate care apar rar (toate atestările sînt cele menționate mai sus).

² Datorită faptului că apare după *din*, Densușianu, *op. cit.*, p. 329, consideră că provine din *tngrădiș*, prin afereză. Deci *grădiș* < *îngrădiș* < *îngrădi* + *-iș*.

³ *Dacoromania*, IX, p. 442.

⁴ TDRG, s.v.

Situația aceasta nu ne dă nici un indiciu asupra mării productivități pe care o au azi atît *-iță* moțional, cît și *-iță* diminutival¹.

-iu

Formează un adjectiv de la substantiv, *mijlociu* „de mijloc, mare”, care apare o singură dată (*roduri să aducem ... sau mijlocii* sau *puținei* 361/7).

-iune, -ciune

Ambele derivă substantive de la :

a. verbe de conj. I și a IV-a : *asupriciune* 73/16, *ertădune* *ferecăciune* 176/4, *împuțaciune* 224/22, *împuțiciune* 239/20, *închăciune* 64/19, *înșelăciune* 138/29, *lăsăciune* 456/12, *orbiciune* 173/18, *putrejiune* 217/7, *putrejiune* 99/3, *putrejiune* 239/20, *răpiciune* 122/25, *uriciune* 83/13, *smericiune* 92/5, *spurcăciune* 145/14, *stricăciune* 290/22, *uriciune* 335/24, *urăciune* 37/3, *uriciune* 289/14, *uscăciune* 158/28, *botejune* 207/2, *putrejune* 276/4 ;

b. de la adjective : *amărăciune* 25/16², *golicciune* 512/27, *înțelăciune* 196/31, *slăbiciune* 199/16.

Sufixul se atașează la tema infinitivului formată cu sufixul *-i*, la conjugarea a IV-a, și *-ă* (< *a* neaccentuat) la conjugarea a III-a, *putrejiune*, *-i* a devenit *î* sub influența lui *j* (pronunțat dur) și a devenit *u*, fiind asimilat la *-u* următor accentuat³. În cazul *derivatei* *botejune*, *putrejune*, sufixul *-iune* apare sub forma *-une* datorită durului dur al lui *j* precedent⁴.

După cum se vede, sufixul *-ciune* formează 24 de derivate și două. Derivatele sînt deci numeroase. În privința frecvenței : cele mai multe derivate în *-iune* și unele dintre celelalte, ca *închinăciune*, *înșelăciune*, *rugăciune* și *spurcăciune*, apar des. Altele, ca *golicciune*, *lăsăciune*, apar : primul, o dată, iar al doilea, de două ori.

În limba de astăzi cele două sufixe nu sînt productive. Există un număr destul de mic de cuvinte care se mai întrebuințează, și majoritatea o formează tocmai cele care apar în text : afară de *-ciune* menționate ca foarte frecvente, *iertăciune*, *împuțaciune*, *ciune*, *uscăciune*, *golicciune* și *slăbiciune*. Mei cuvintele acestea în text au o mare frecvență.

Cum se explică deosebirea de situație dintre cele două derivate menționate ?

Atît *-ciune* cît și *-iune* erau încă din secolul al XVI-lea coexistente cu alte sufixe : *-ie* (*înțelepție*) și *-enie* (*smerenie*) și de infinitiv (*iertare*, *imputare*, *putredire*, *slăbire*, *stricare*). E drept că, afară de

¹ Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 160.

² E posibil ca atît *închinăciune*, cît și *rugăciune* și *amărăciune* să fie moștenite din latină (*rogatio*, *inclinatio*, *amaritio*).

³ Din punct de vedere formal, atît *amărăciune* cît și *uriciune* pot fi derivate de la verbe cît și de la adjective. Sensul lor însă (vezi p. 240) mă determină să-l consider derivat de la adjectiv și pe al doilea de la verb.

⁴ Trebuie remarcat și faptul că e precedat tot de un *-u*.

⁵ Vezi și la p. 226 situația lui *-eală* după *ș* și */*.

și *smerenie*, celelalte derivate concurente n-au reușit să se impună, s-au impus însă altele, de același tip, care nu apar în text : *asuprire*, *orbire*, *răpire*.

Derivatele în *-iune* și *-ciune* au următoarele valori abstracte :

1. acțiunea : *asupriune*, *botejune*, *ertăciune*, *ferecăciune* (*surpă ei întru fundul iadului, de-i puse ei cu ferecăciunea sărăciei și a fiarălor* 176/4), *împutăciune*, *închinăciune*, *lăsăciune* „*eliberare*” (*să propoveduesc prinșilor lăsăciune* 456/12), *pricājiciune* „*pîngărire*”, *rugăciune*;

2. faptul : *uriciune* „*ură*” (*dentr-aceasta amu mii de reale nascu-se, întii ce e cătră vecini uriciune și cătră iubiți fără-credință* 289/14);

3. starea : *golicune*, *putrejune* (*viermii și putrejunea piarde și bucatele și veșmintele* 53/19), *slăbiciune*, *topiciune* (*deci nu în putrejuni și în topiciune să fim* 335/24).

Unele dintre aceste derivate au în anumite contexte valori concrete : *putrejuciune* „*lucru putred*” (*în multe putrejuciuni și cu împutăciuni împluși sint* 239/20), *uriciune* „*lucru, faptă urită*” (*cum am putea prăznuî în rele și în uriciuni* 122/23). Alte derivate apar numai cu valoarea concretă aici menționată : *împutăciune*, *spurcăciune*, *stricăciune*.

Amărăciune are valoare de „*lucru, situație amară, care provoacă supărare*” (*toate amărăciunile și boala și năpăștile. .le stinge* 66/13).

-îs

Apare o singură dată în derivatul *pîriș* < *pîri* (*tilharii și pîrișii* 403/20). Derivatul este nume de agent.

-mînt

Derivă substantive de la verbe : (*a*)*coperimînt* 56/37, 223/3, *îmbrăcămînt* 45/24, 267/20.

Exprimă instrumentul, obiectul prin intermediul căruia se realizează acțiunea verbului de bază : *coperimîntui* *casei* 54/29, *să ne îmbrăcăm întru îmbrăcămîntul cela luminat* 45/24.

După cum se vede, are o poziție slabă în textul nostru : are numai două derivate, dintre care primul apare destul de des, dar al doilea numai de două ori.

Primul s-a păstrat în limba de astăzi, dar n-are largă circulație. Ultimul nu s-a păstrat în forma în care apare în textul nostru : astăzi apare *îmbrăcăminte*.

-nic

Derivă adjective de la :

a. substantive : *curvarnic*, -ă 547/35, 74/30, *negrijnic* 233/10, *groaznic*, -ă 235/28, 43/19, *năravnic* 474/31, *putearnic* (< *putere*) 16/3, 40/29, *veacinic* 496/16 ;

b. adverbe : *îndărătnic* 80/9;

¹ Vezi citatul de la p. 239/20.

² Apare și forma *acoperemnt.*

c. verbe : (*ne*)*fățarnic*, *nefățarnică* 113/34, 196/30, și substantive de la :

a. substantive : *comornic* 403/23, *datornic* 285/16, *mitarnic* 27/15, *părearnic* (< *părerere* 333/24);

b. substantive sau verbe : *paznic* (< *pază* sau *păzi*) 430/24.

Cea mai numeroasă categorie de cuvinte în *-nic* este formată din adjective și substantive care au formele corespunzătoare în slavă și derivația explicită în românește. Adjective : *clevetnic* (427/2) v.sl. KA6K6ThHHK'H² și *clevetă*, *cleveti*, *hulnic* (247/14, 365/12) cf. Yoy/tkHHK-h² și *hulă*, *huli*, (*ne*)*trebnic* (19/18, 25/3) explicat de T prin v. sl. TpkGMiHK-k „*altar, templu*”, bulg. *mpn6nuKb*, rus. *mpc* sîrb. *trebник* și v.sl. TpfckkH-k „*bun de sacrificiu*” *șitreabă*, *postnic* (5) cf. nccTkNHK'k² și *post*, *posti*, *protivnic* (105/31) cf. npoTHKkHHK-k și *potrivă*, *împotrivi*, *războinic* (176/12) cf. v. sl. P43E.HNHK'K² și *silnic* (45/12, 145/39) cf. v.sl. CH/ivHHK'k și *silă*; substantive: *ca* (42/17, 285/14) cf. v.sl. KdMdTkHHK-k² și *camătă*, *glasnic* (424/29) cf. *glăsnic*² și *glas*, *glăsu*, *jărtavnic* (160/36) cf. v.sl. JKp-kTKkHHK *jertfă*, *jertfi*, *liubovnic* (327/17) cf. v.sl. AioEOKkHHK-k² și *liubov* car atestat în textele din secolul al XVI-lea, *năemnic* (28/16, 29/8) cf. HdHA\kHHK-k² și *năimi* și, foarte rar, *năem* „*chirie*”, *propoveanic* (2) cf. v.sl. nponoK-fcAkHHK'k² și *propovădui*, *sfeatnic* (6/4, 134/15) cf. CkK-KTkHHK-k² ȘI *sfat*, *sfătui*.

O altă categorie este formată din adjective și substantive împrumutate din slavă, a căror derivație nu este explicită în limba română. Adjective: *bezaconic* „*nel giuit*” (258/19) < v.sl. Ec34KOHkHHK-k² *destoinic* „(*ne*)*vrednic*” (110/26, 28/35) < v.sl. АОСТЧНТИ prin ar cu compusele în *des*²⁶ și, probabil, cu schimbarea sufixului, *oceanic* „*cătos*” (389/11) < v. sl. OKdiaHHK-k²⁷, *neblagoăarnic* „*ingrat*” (423/1) *HiKAdroA* < *apkN-k* cu schimbare de sufix²⁸, *preapodobnic* „*sfînt*” (1) 178/1) < v. sl. np-knoAOKkHHK-k²⁹, *ugodnic* „*iubit*” < bulg. *yzodnu*

²⁶ Al. Graur, *op. cit.*, p. 26, îl derivă de la *datorie*. S. Pușcariu, *Dacoromania*, VI, propune derivația din *dator*, însă, după părerea mea, nu o susține cu argumente destul de nice.

²⁷ Densusianu, *op. cit.*, p. 505.

²⁸ *Ibidem*, p. 511.

²⁹ TDRG, s.v. *trebnic*.

³⁰ Densusianu, *op. cit.*, p. 523.

³¹ CADE, s.v.

³² *Ibidem*.

³³ TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 504.

³⁴ Densusianu, *op. cit.*, p. 510.

³⁵ CADE, s.v.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ TDRG și Densusianu, *op. cit.*, p. 515.

³⁸ *Idem*, p. 527.

³⁹ CADE, s.v.

⁴⁰ Densusianu, *op. cit.*, p. 503.

⁴¹ TDRG, s.v.

⁴² Densusianu, *op. cit.*, p. 518.

⁴³ *Ibidem*, p. 516.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 525.

Derivă substantive de la :

a. substantive : *meștersug* 210/34;

b. adjective : *eftenșug* 157/17, *hitlenșug* 247/7.

Derivația lui *furtișag* 60/22 prezintă dificultăți, întrucât în limba veche nu avem atestări pentru *furt*. DA îl derivă din cuvântul „odinioară popular” *furt*, după magh. *tolvajság*. Afirmatia despre existența lui *furt* se întemeiază tocmai pe existența derivatului *furtișag*. Explicația s-ar putea să fie valabilă: mai sînt cazuri de cuvinte neatestatate a căror existență o deducem din alte fapte. Altfel nu vedem cum s-ar putea explica apariția derivatului *furtișag*.

De la *mestersug* se derivă un verb : *meștersugeste* (pers. III sg.) 323/28.

Eftenșug „milă, bunătate” și *hitlenșug* „viclenie” sînt abstractele calității (nu spre dereptatea noastră nădăjduim, ce spre mila ta și eftenșugului tău 157/17, păcate Hristos nu feace, niceșe află hitlenșug întru rostul lui 119/11). *Meștersug* exprimă ocupația, iar la *furtișag*, sufixul nu adaugă nici un sens cuvîntului de bază (să ne lăsăm ... de *furtișag*tri și de mărturisitura strîmbă 437/24).

Dintre cele patru derivate înșirate mai sus, trei se păstrează în limba actuală. *Hitlenșug* (> *vicleșug*) își va dezvolta un sens nou „faptă vicleană”, spre a se deosebi de sinonimul său din secolul al XVI-lea, *hitlenie*. *Eftenșug* dispăre, ca și sinonimul său *eftenie*.

-(t)oare

Derivă substantive de la verbe: *îngrupătoare* 102/23, *prinsoare* 210/32, *sculătoare* 515/13, (ne)strînsoare 255/9, 436/31, *tocitoare* 296/5, *vînătoare* 329/10.

Cele mai multe derivate exprimă acțiunea: *zioa de îngrupătoare mea* 102/23 „înmormîntare”, *prinsoarea botezătorului* 210/32, *zace cesta la căzătură și la sculătoare a mulți întru izraili* 515/13, *strînsoare iaste în ceia lume ce va să fie, nu lucrare* 255/9, *Andrei se întoarse întru al lui meștersug și cu frate-său Petru făcea vînătoare* 210/34.

Sensul lui *tocitoare* este definit în citatul următor : *făcură tocitori de aduna rodurile, de le împlea* 144/35, cf. v.sl. *ТОМНН* „a lăsa să curgă”³.

Sufixul are șase derivate foarte rar întrebuițate (singurele atestări sînt cele menționate mai sus). în limba de astăzi, afară de *îngrupătoare* și *sculătoare*, toate celelalte se întrebuițează fie cu același sens, fie cu sens schimbat. Probabil, sufixul *-ft)oare*, el însuși puțin frecvent, a fost întărit de sufixul *-tor*.

-tor, -toare

în marea majoritate a cazurilor apare în forma *-toriu*. *-tori* apare o singură dată : *nu iaste acela iubitori* 343/2. Atunci cînd găsim doar pluralul, nu putem spune dacă avem a face cu *-toriu*, *-tor* sau *-tori*.

³ Densusianu, op. cit., p. 332, consideră că sensul de „milă” pe care îl are *eftenșug* corespunde v.sl. *УТІАНОТА* „milă”.

⁴ Vezi. p. 234.

⁵ Cf. CADE și TDRG, S.V.

Derivă substantive și adjective de la verbe : *ajutătoriu*, 157/8, *alergătoriu* 15/34, *amăritoriu* 342/36, *arătătoriu*, -toare 198/22, *ascultători* (pl.) 253/5, *asupritori* (pl.) 106/13, *bătători* (pl.) 167/12, *biruatoriu* 228/35, *botezătoriu* 157/10, 258/9, *călcătoriu* 196/12, *cinstitoriu* 117/38, *cîntători* (pl.) 123/1, 27, *cîrmitoriu* 1/1, *vetitoriu*, -toare 128/22, *cugetătoriu* 192/30, *curătoriu*, -toare 145/2, *curățătoriu* 265/2, *cuvîntători* (pl.) 333/12, *dătătoriu* 12/28, de 138/16, *dereptătoriu* 252/34, *despuitoriu*, -toare 104/17, *dobitoriu* 344/3, *domnitoriu* 192/30, *dosădători* (pl.) 15/19, *ertătoriu* 18/2, *erzătoriu* 130/27, 212/31, *fărmăcători* (pl.) 70/28, *folositoare* 2/3, 283/7, *glăsitoriu* 56/31, *gonitori* (pl.) 205/18, *grăbitoare* 128/488/9, *hulitoriu* 61/32, *iscoditoriu* 409/23, *ispitoriu* 120/29, 343/2, *iubitoriu* 31/7, *imblătoare* 194/12, *împărățitoriu* 179/36, -toare 15/17, 126/25, *închinători* (pl.) 161/20, *îndărătnicitori* (pl.) 130/3, *îndurătoriu* 150/26, *înfluritoare* 309/1, *înșurătoriu* 49/29, *înjugători* (pl.) 414/13, *înnoitoriu* 506/32, *înșurătoriu* 235/3, (ne)înșelătoriu, -oare 123/7, 208/5, (ne)înțelegători (pl.) 235/3, (ne)înțelegătoare 401/33, *învățătoriu* 93/26, *învărmășitori* (pl.) 285/2, 546/9, *judecătoriu* 35/17, 213/21, *junghetoriu* 386/26, *lăcuitoriu* 194/32, 293/13, *legiuitori* (pl.) 180/5, *lucrătoriu*, -toare 174/3, *nătoriu* 198/16, (ne)luotori (pl.) 403/21, *mărturisetoriu* 164/1, (pl.) 201/8, *mestecători* (pl.) 393/22, *miluitoriu* 20/9, *mîncătoriu* 265/2, *mîntuitoria*, -toare 12/12, 118/22, *moștenitoriu* (ne)mulțemitoriu 41/6, 261/9, *muncitoriu* 136/22, *năpăstuitori* (pl.) (rău)-nărvitoriu 284/15, *născătoare* 14/12, *năstăvitoriu* 330/1, *năstăvitoare* 436/32, *neapropietoriu* 399/2, *neguțătoriu* 181/7, *neîmputătoriu* (pl.) 118/10, *neploditoriu*, -toare 454/22, 23, *neroditoriu* 6/36, *nepruitoriu* 222/16, *neroditoriu*, -toare 224/19, 20, *nestătătoriu* 45/35, *obid(u)itori* (pl.) 453/33, *oblicitoriu* 36/34, 250/30, *otrăvitori* (pl.) 70/28, *peritoare* 481/27, *pierzătoriu* 278/2, (pl.) 340/17, *plătitoriu* 480/29, *plîngătoriu* 5/15, *nepohtitoriu* 38/2, *toUre* 27/27, *pomenitoriu* 48/8, (ne)postitori (pl.) 50/1, *prîmîtoriu* 196/17, *propoveduitori* (pl.) 106/33, *protivitoriu*, -toare 213/17, *purtătoriu*, -toare 30/10, 233/13, *putreditoare* 289/2, 50/22, *răpitoriu* 42/17, *răpșitoriu* 365/12, *răspunzători* (pl.) 50/22, *punzătoare* 473/21, *rînjitori* (pl.) 58/20, *rîvnitoriu* 533/15, *rîznitoriu* 203/5, *rugătoriu* 265/2, *săditoriu* 301/8, *săpătoriu* 154/24, *scumpărătoriu* 195/12, *sfirșitori* (pl.) 535/22, 142/3, *slujitori* (pl.) 122/39, (ne)socitoriu 284/16, (i)spășitoriu 151/10, *spășitoare* 233/13, *străjuitori* (pl.) 266/19, *strigătoare* 27/27, (pl.) 102/14, *știutoriu* 146/3, *neștiutori* (pl.) 198/21, ?wteZaori (pl.) 10HM 541/17, *tocmătoriu* 286/16, *fwe^ trecătoare* 70/8, 516/32, *țiu*

⁶ Apare și forma *despuetoriu*.

⁷ Apare și forma *înșlătoriu*.

⁸ Apare și forma *mărgători*.

⁹ Apare și forma *țietoriu*.

ucigătoriu 19/10, urătoriu 42/1, uspătătoriu 388/8, vătămătoriu 45/17, nevătămătoare 436/32, văzătoriu 50/33, viețuitoare 309/23, viitoriu 95/30, vindecătoriu 20/9, vânători (pl.) 210/8, vînzătoriu 290/24, zăcători (pl.) 316/11, zăcăoare 357/1, zidătoriu 169/11.

Datoriu 41/4 și păstoriu 60/15, singurele derivate a căror formație nu mai e clară în românește, sint probabil moștenite din latină¹ (*debitorius*, *pastor*). O dovadă că *dator* nu a mai fost simțit ca un derivat clar, legat de verbul *a da*, e existența unui nou derivat de la același verb, *dătătoriu* (vezi mai sus).

Marea majoritate a derivatelor în *-tor* denumesc a g e n t u l: *amărltoriu* *frate...* *cade-se a-l derepta* 342/36 „care te amărăște, te supără”, *nu iaste numai ascultătoriu, ce și orb, că carele iaste mai mare, el i se ascultă* 229/1, *bătătorilor deșchide-le-se-va* 4/32, *diaconi și cntători* 123/1, *rîu curătoriu* 191/7, *pești cuvîntători* 333/12, *milostiv iaste și iubitoriu de oameni despuitoriu* 5/14 „stăpînitor” (<*despune* „stăpîni” < *dispono* „dispune, orîndui”²), *fărmăcătorii și otrăvitorii* 70/28, *de Dumnezeu glăsitoriu ievanghelist Matthei* 46/15 „cel care vorbește”, *departe dumnezeiasca dragoste de gonitori* 205/18 „cel care gonește, care constrînge”, *mîinile. .. să nu fie grăbitoare și răpitoare pre a strîinilor* 128/30, *cunoaște oile sale ca un grijitoriu de ele* 488/9, *dragostea ceaia marea cătră noi tmlătoare iaste* 194/12, *al răului tncepătoriu, dracul* 208/7, *ca și închinătorii de idoli, de se închină făpturilor* 216/18, *nici făgăduinței ceaia buna îndărătnicitori să fie* 214/2 (-[^]îndărătnici „încăpățâna”), *doisprăzece boi înjugători* 334/32 „care pot fi înjuțați”, *acea fără de rușine jucătoare* 546/9 „dansatoare”, *tot păcatul iaste ucigătoriu și junghctoriu sufletului* 386/26, *lăcuiitorilor de pre pămînt* 2/32, *lăcuiitoare* are un sens deosebit : „durabilă” *nemică nu ne va strica pizmașul într-acea nescăzută și lăcuiitoare bogăție* 259/29, *luotorii de camătă* 344/1, *mărgătorilor după el* 223/8, *nodurile lui pre noi au făcut și mestecători trupului său.. .ca un trup să fim cu el* 393/22 „care se amestecă”, *a muncitoriuului diavolului* 136/22, *năstăvitoriule* 330/32 „celcare conduce” (<*năstăvi* „a conduce”), *așa era el cătră milostivire neaproprietoriu* 399/2, *căzu în clucele pierzătoriuului și neprîitoriuului* 84/17 eufemisme pentru diavol, *ca nește răspunzătorii ce vom să dea răspuns lu Dumnezeu* 536/4, *cuvinte și lucruri nerăspunzătoare făcut-am lor* 473/21 „de care nu răspundem”, *nevoitoriu spre lucrul sufletesc* 45/35 „cel care se nevoiește” și un sens special: *împărăția ceriului cu nevoe iaste și nevoitorii răpesc ea* 479/35 pe care *Densusianu*³ îl glosează prin „violent”, *nici mărturie trebuiaște nici oblicitoriu* 36/34 „acuzator”, *ogoditoriu de oameni și iubitoriu de slavă* 250/30 „sprijinitor”, *prilăstitoriu și călcătoriu legiei* 196/17 „înelător”, *dragoste protivitoare iaste miniei* 47/11, *săditoriu viei* 301/8, *ucenici lu Hristos avăm a fi ... să ne vom nevoi... sfîrșitori învătătoriei lui a fi* 535/22 „cel care duce la bun sfîrșit,

care desăvârșește”, *socotitorul nostru, Domnul Isus Hristos* 238/7 „pă” (< *socoti* „a păzi, a îngriji”), *spășitoriu* *nostru Hristos* 128/3 „sal”, *Bazar era unul den șezători cu nusul* 102/14 „cel care șade”, *nu rudă nici bogăților, nici șutelitorilor, ce mișeilor* 434/16 „lingușitor” (<*șuti* „guși”), *dulceața ceștii lumi trecătoare* 53/29 și un sens special în : *locă cea îngerescul făcutu-l-au cale netrecătoare și neîmbiată* 370/5 „pe care se poate trece”, *eu birui lumea și țietoriul lumiei (ce se zice vrădă)* 127/29 „stăpîn”, *duse el în casa de oaspeți... și demîneața eși, doi arginți, deade uspătătoriuului* 388/8, *învătătoriuului viitoriu iaste cheamă* 95/30.

Cu sufixul *-tor* se formează 147 de derivate, dintre care 21 la masculin și la feminin, 12 și la forma afirmativă și la cea negativă. Sînt foarte frecvent întrebunțate : *făcător*, *despuitor*, *iubitor*, *învătător* și *(i)spășitor*.

Frecvența deosebit de mare a sufixului, manifestată atît prin buințarea unora dintre derivate cît și, mai ales, prin numărul mare de derivate, este unul din factorii care dovedesc productivitatea sufixului.

Concurența cu alte sufixe pe care o atestă textul este redusă : *pizmaș*, *postitor / postnic*, *propoveduitor f propovednic*, *protivitoriu* etc. Concurența cu *-ar* nu este atestată de loc în textul nostru.

Existența a două derivate paralele a dus uneori la diferite sensuri: *glășitor* „cel care vorbește” / *glasnic* „sol”, *ogoditor* „întălmitor” / *ugodnic* „iubit”.

Cu excepția a două derivate moștenite (*dator* și *păstor*), celelalte derivate în *-tor* se poate să fie formate pe teren românesc. Multe sînt formații ocazionale, construite probabil sub influența limbii slave, care în general folosește mult derivatele pentru a reda mai succint relațiile relative : *bătător* (s.), *îtblător* (adj.), *închinător* (s.), *otrăvitor* (s.), *plîngător* (s.), *șezător* (s.), *uspătător* (s.) și altele. Aceste elemente deosebite o dată mai mult productivitatea sufixului, chiar dacă unele derivate se vor păstra (cum e și *fiireșc*, dat fiind caracterul lor ocazional și cînd care au apărut).

Dar cele mai multe derivate se vor păstra pînă în limba de azi, unde *-tor* este cel mai productiv sufix-nume de agent.

-u-

Derivă verbe de la substantive: *chînu* 121/6, 278/35, 75/32, 224/29, *învălu* 75/37, *jălu** 264/7, *legiu* apare numai m d *legiuitor* 180/4—5 și în compusul *fără-de-legiu* 485/15, *nădăjdu* *obidui* apare numai în derivatul *obiduiitor* 453/33, *păcătu* 286/3, 528/39, *sălășu* 176/14, (*ne*) *sfătui* 172/30, 242/23, *sîrgui* 320/32, 71/39, *vestui* 193/1, *viețu* 2/20, *vinu* 276/20, *vremu* apare numai în compusul *bine-vremu* 524/25, *vrăciu* 61/3, *zeciu* 16/26.

¹ *Densusianu*, op. cit., p. 339.

² Vezi *Gramatica Academiei R.P.R.*, I, p. 157.

³ *-i* este sufixul conjugării a IV-a.

⁴ Apare și forma *jelui*.

fi recunn^t\T . . . . . P - P' . . . . . «acolo TM de radicalul cuvîntului în -tor nu poate
lattaâ s' a u f " ? s'ignifică ca . . . . . (moștenite din
Ipăstor românește într-o epocă foarte veche)” și dă ca exemple tocmai pe dator

¹ CADE și TDRG, S.V.

² Op. cit., p. 335.

O serie de verbe tot atit de numeroasă ca cea de mai sus este formată din împrumuturi din vechea slavă și din maghiară : *birui* (161/8) < magh. *birni*, *eebălui* „a-și tulbura mintea” (83/18) < magh. *csdbulni*, *dărui* (184/2) < v. sl. **А-рѣ-каТН***, *făgădui* (193/19) < magh. *fogadni**, *lăcui* „a trăi” (187/11) < magh. *laJcni*, *milcui* „a se ruga”, comp. bulg. *MujikaM-b*, ceh. *milJcovati* cu v. sl. **AAMATI**, *milui* (186/6) < v. sl. **AWMOK4TH***, *mîntui* (57/24) < magh. *menteni* prin srb. *mentovati*, *murgui* „a se tulbura” (56/16) < magh. *morogni*, *năpăstui* (338/31) < v. sl. **NanacroKaTH***, *pecetlui* (520/26) < magh. *pecsetelni**, *ponoslui* (164/24) < magh. *panaszlani* influențat de *ponos* în ceea ce privește sensul¹², *prăznui* (199/17) < v. sl. **npaaAMio-uaTH***, *propovedui* (227/27) < v. sl. **nponoK-fcAOKaTH***, *tescui* „strivi” < v. sl. **T-fccKOKaTH***, *tilcui* (359/27) < v. sl. **TA-hKOKaTH***, *zidui* „a se fortifica” 93/6 < v. sl. **3HADTH**¹⁷. Cîteva verbe din ultima categorie (*milui*, *pecetlui*, *ponoslui*, *prăznui*, *tescui*, *tilcui* și mai ales *zidui*, al cărui corespondent din slavă nu este terminat în **-oKam**) ar putea fi derivate pe teren românesc. În orice caz formația lor e clară în limba română, intrucît există în limbă și substantivele corespunzătoare lor.

Valoarea sufixului *-u-* este transpozitivă¹⁸, și anume cea menționată la începutul paragrafului: de a deriva verbe de la substantive. Vom da cîteva citate pentru verbele care au sensul puțin deosebit de cel de astăzi sau care nu mai apar astăzi: *tăind den lemn stîlpări* (ce se zice, în vieța sfinților să ne **chipuim**) 118/11 „a modela, a forma un chip”, *•vru . . . pre a noastră fire să fie oarecînd ... și de tot noao să se închipuiască fără de păcate* 209/21 „a lua chipul cuiva”, *corabia era în mijlocul mării, învăluia-se cu undele* 262/19, *cu tărie pilcuescu-se și se luptă* 528/39 „a se grupa”, *nu se temea apostoli a învăța și bine să vestuiască cuvîntul lu Dumnezeu* 193/1 „a răspîndi”, *pre apostoli. . . [i]i vinuia că nu putură să vindece boala* 274/7 „a învinui”, *eu zeciuiesc tot cît am* 16/26 „a da zeciuală”.

Derivatele în *-u-* sînt în număr de 36 (numărîndu-le și pe cele care au etimonul în maghiară sau în slavă). 12 din ele (*birui*, *chinui*, *dărui*, *făgădui*, *închipui*, *lăcui*, *milui*, *mîntui*, *nădăjdui*, *prăznui*, *propovedui*, *sfătui*) sînt foarte frecvente.

Atît frecvența mare a sufixului *-u-*, cît și faptul că are atîtea derivate formate sigur în limba română, dovedesc că el era productiv în perioada în care a fost scris textul. De altfel, potrivit *Gramaticii Academiei R.P.R.*¹⁹, *-u-* este și în limba de astăzi unul din cele mai importante sufixe verbale.

* TDRG și CADE, s. V.

¹² Densusianu, op. cit., p. 539.

¹³ și TDEG și CADE, s. V.

¹⁴ TDRG, s. V.

¹⁵ TDRG și CADE, s. V.

¹⁶ TDRG, s. V.

¹⁷ Densusianu, op. cit., p. 541.

¹⁸ TDRG și CADE, s. V.

¹⁹ TDRG, s. V.

12. 13. 14. J5, 1^a TDRG și CADE, s. V.

²⁰ Densusianu, op. cit., p. 536—537.

²¹ Vezi p. 230.

²² Voi. I, p. 325-326.

-ură

Derivă substantive de la verbe : *aăpostitură* 150/32, *ade* 174/27, *adîncătură* 191/12 (< *adinea*), *alergătură* 323/31, *aparatură* 4 arătură 161/37, *asupritură* 397/24, *bătătură* 357/5, *bătjocuritură* 4 călcătură 51/32. *căzătură* 515/13, *cebăluitură* 273/30, *cumenecătură* dereptătură 9312, *descoperitură* 515/9, *despuetură* 325/36, *dezlegătură* 1 183/31, *(ne)ăomiritură* 465/15, 519/14, *ferecătură* 208/7, *feridtură* 4 *feritură* 459/17, *(ne)jubitură* 42/30, 385/29, *împăcătură* 38/37, *înc* 129/32, *încleștură* 222/15, *îndemnătură* 6/23, *(ne)înăurătură* 3 400/24, *îngrupătură* 98/20, *înnoitură* 134/7, *îniășurătură* 435/3, *tură* 238/29, 378/4, *(ne)înțelegătură* 192/23, 400/24, *învățătură* luptătură 466/30, *mărturisitură* 68/32, *mestecătură* 82/8, m 514/28, *mîntuitură* 515/8, *mușcătură* 464/5, *nălucitură* 259/22, m 56/7, *orbitură* 15.1/1, *picătură* 192/2, *pierzătură* 47/9, *postitură* precepătură 56/2, *prilăstătură* 235/33—34, *prorocitură* 317/8, *pros* 464/33, *răslăbitură* 247/21, *răstignitură* 69/29, *rînjitură* 80/16, *tătură* 491/32, *scăldătură* 150/21, *semănătură* 459/26, *sfărîmitură* 2 *sfînșitură* 74/36, *simșitură* 390/4, *(ne)strînsura* 202/30, 479/18, s 87/23—24, *(ne)știutură* 83/3, 198/21, *șutilitură* 291/27, *tescutură* *udătură* 440/2, *unsură* 52/8, *vătămătură* 145/25, 246/7, *(ne)văzătură* 370/22, *ziditură* 92/36, *zdrobitură* 79/12.

În afară de aceste derivate textul mai cuprinde două subs în *-ură* : *făptură* 254/6, moștenit din latină (*factura*), și *scriptură* 273/7, împrumut tîrziu, pe cale savantă, tot din latină (*scriptura*).

Derivatele în *-ură* au următoarele A^halori:

1. acțiunea, faptul : *alergătură*, *asupritură*, *bătjoc călcătură*, *cugetătură*, *cumenecătură*, *dereptătură* (acea **dereptăt ziditură** a trupului lu Hristos 93/2), *descoperitură*, *dezlegătură*, *fe feritură*, *(ne)jubitură*, *începătură*, *îndemnătură*, *(ne)îndurătură*, *pătură*, *înnoitură*, *(în)tinătură*, *luptătură*, *mărturisitură*, *mestecăt este suficient de clar, dar se pare că are sensul de „amestec” timplic omului de cea boală, de cea betejală cu mestecătură* rea, ce lună 82/17, *i se-ară fi timplic neputința den turburatură ceii mes rea a trupului* 82/8), *mîntuitură*, *necătură* „încercare” (nu a vîntului s iaste vina **necăturiei** lu Petru, ce neputința 268/33) și „loc unde te p ușor” (nu iaste lesne . . . celuia ce se chinuiaște întru o **necătură** bine 122/31), *postitură*, *prilăstătură* „înzelătorie” (mînciunile lor și **titurile** 235/33—34), *proslăvitură*, *răstignitură*, *sărutătură*, *sc semănătură*, *sfînșitură*, *(ne)strînsura*, *șutilitură* „lingușeală”, *te (ne)văzătură*, *ziditură* ;

2. rezultatul acțiunii : *adeveritură* „adevăr” (le să dereptați ceia ce-au orbit, spre lucrurile cealea bunele și spre **ade și spre creștinătate** 174/27), *bătătură*, *făptură*, *înfășurătură* (lemn de înfășurat cu canură roșie . . . lemnul de chedru și **înfășurătura** can 425/3), *învățătură*, *legătură*, *mușcătură*, *nălucitură*, *pierzătură* „p (toate vrăjmășile și **pierzăturile** dragostea le biruiaște 47/9), pr

* Cu variantele *-sură*, *-ătură*, *-etură*, *-itură*, *-utură*.

scriptură, sfărîmătură, udătură (acea boală iaste cînd i se întărită omului mocrota (ce se cheamă apa, **udătură**) den tocmeala ei, derep'ce că luna, cînd i-e lumina plină fire are lumina ce iase den ea să tulbure **udăturile** trupului 81/33, 35);

3. obiectul acțiunii : vazătură (**vazătura** lor să le fie mărturie 370/22) ; mijlocul prin care se realizează acțiunea exprimată de verbul de bază : adăpostitură (ajunsem la cea **adăpostitură** bună și fără voroavă, la adăpost și la lin și fără-scîrbă 45/7), aparatură (mare **aparatură** de cătră spăsenie iaste boala bogăția 451/26), arătătură (toată amu jărtva iudeiască umbră era și ca o **arătătură** adevărului 161/37);

4. însușirea: adîncătură „adîncime” (dulceției lui iaste fără fund și fără moarte . . . și nescăzută **adîncătură** 191/12), despuetură „atotputernicie” folosit ca titlu de adresare (încă nu-s striin sau a altuia, ce a dumnezeiei tale și a **despueturii** tale 325/36), domiritură nu e suficient de clar, s-ar părea că înseamnă „convingere”¹ (fie oarecine de are datorie, deci ispiteaște și bate și în temniță aruncă, deci într-acea **domiritură** și pre cela ce nemica aatoriu nefîndu-i într-aceiaș temniță și muncă de-l va duce 465/15), împăcătură „însușirea de a fi împăciuitor, supus” (oile amu cheamă-se sfinții, derept blînziia lor și liniia și **împăcătura** 38/37), înțelegătură „posibilitatea, capacitatea de a înțelege, de a cunoaște” (omenească **înțelegătură** avea ucenicii și cu pizmă ținuți era 91/11), nălucitură (nu iaste **nălucitură**, ce însuși Hristos iaste 267/30), picătură (apă vie iaste, **picătură**, învățătura lu Hristos 192/2), precepătură „pricepere” (și înotăm, neprecepîndu-ne, pînă la o vreme și an cu soroc, cum și ceia ce înoată pre mare cu **precepătură** 56/2) și „înțeles” (lucru și **precepătură** ce-ați auzit 301/2), simțitură „simțire, simț” (fără de **simțitură**-s ca și acealea [pietrele] 390/4), strimtură „strimțețe” (nu poate încăpea cămila pren urechile acului derept multă **strimtură** și pentru grosime a cămilei 294/11), știutură (Dumnezeu se arată pre sineș Hristos cu **știutura** gîndurilor 61/22), unșură;

5. s t a r e a : cebăluitură „tulburare” (teame-se și se ohilează și cu frica și cu cutremurul și în **cebăluitură** de tot va fi 270/30), căzătură (să ne dereptăm den **căzătură** (ce se zice, den păcate) 62/13), fericitură, încleștitură (amărăciune ce avăm noi oamenii **încleștitură**, de ce ne vine noao de la nepriitoriul 222/15), orbitură, răslăbitură „paralizie”² (cu puteare rădică și scoală și întărează **răslăbitură** 247/21), strimtură „teamă, supărare”³ (cu sufletul de nu se va înălbi mainte și să se zăpădească cu scîrbele și cu **strimturile** . . . nu se poate înfluri 87/23—24), zdrobitură.

Derivatele în -ură sînt în număr de 72 în textul nostru, 7 din ele apar la forma afirmativă și negativă, 6 (cumenecătură, făptură, începătură, învățătură, scriptură, vătămătură) sînt foarte frecvente.

În afară de două, toate celelalte sînt, probabil, formate pe teren rominesc. Multe sînt formații ocazionale, ceea ce, coroborat cu numărul impresionant al derivatelor, dovedește productivitatea sufixului. Forma-

¹ Cf. și Densusianu, op. cit., p. 342.

² Ibidem, p. 346.

³ Ibidem, p. 347.

țiile acestea însă nu se păstrează și de aceea, din numeroasa serie vatele în -ură existente în text, relativ puține mai apar astăzi în unele din ele cu alte sensuri : alergătură, bătătură, călcătură, cuminecătură, făptură, învățătură, legătură, mușcătură, nălucitură, semănătură, udătură, vătămătură.

Concurența cu alte sufixe este foarte redusă numeric în ceea ce privește derivatele care intră în joc, dar mare în ceea ce privește care se opun : -ură/-ie (prorocitură/-ie, proslăvitură/-ie), -ură/ocă/grupătură/-toare, strînsură/-oare), -ură/-eală (strimtură/-eală). Cu nitivul lung substantivat concurența e mai întinsă numericește, ghere, noire, piardere, preceapere, răslăbire etc. Numărul mare al s cu care -ură intră în concurență se explică prin echivalența de sens ele. Numărul mic al derivatelor care intră în concurență se explică caracterul lor accidental.

-uț

Are un singur derivat, care apare o singură dată : păhăruț și are valoare diminutivală : nici un **păhăruț** de apă rece n-au dat.

P R E F I X E

a-

Formează verbe de la verbe : acoperi 353/35, apuți (apare n supinul devenit substantiv apuțit 342/11).

Dat fiind că în text apare și derivatul *descoperi*, s-ar părea opune lui *des-*, formînd perechea analogă cu *în-/des-*. În citatul care cuprinde pe *coperi* cu ambele forme, reiese foarte clar opoziția cele două prefixe : toate învățăturile lu Dumnezeu... să le obîntunecatul **acoperimîntul** sufletelor noastre **descoperire** să primim —102/39,1. Dar întrebuintarea lui *coperi* fără prefix ne dovedește opoziția aceasta o realizează tot atît de bine verbul cu prefixul forma fără prefix **leoapere** pre el 52/1, care este tot atît de frecventă are aceeași valoare.

Pentru stabilirea valorii lui *a-* din *apuțit* nu avem nici măcar opoziției, întrucît varianta fără *a-* (*puți*) nu apare, iar formă cu *des-* nu are. În schimb apar verbele *stîmpăra* 233/5 și *mesteca* (mestecă 82/8) fără prefix.

Situația prezentată de textul nostru ne dovedește că prefixul *a-* era foarte rar folosit în perioada respectivă, iar valoarea lui nu era definită pentru vorbitori. Probabil că prefixul *a-* (< lat. *ad-*), care este clar și frecvent în latină, s-a întrebuintat tot mai puțin, în limbă romină, nemaiformînd derivate noi. Astfel prefixul *a-* a rămas cu o poziție în sistemul prefixelor limbii romine, situație pe care o păstrează și

arhi-

Derivă substantive de la substantive : *arhiepiscope* 182/14, *arhimitropolit* 5/34, *arhisinagogă* 381/3.

Frazele în care apar primele două derivate ne dovedesc că valoarea prefixului *arhi-* nu era clară pentru autorul textului, că probabilitățile respective nu erau încă prea folosite în terminologia de specialitate sau chiar că traducătorul reproduce o confuzie existentă în textul original. La p. 1/11 se vorbește de **arhiepiscope** *Ghenadie* și la r. 15 de **arhiepiscope** *Serafim*, pentru ca la p. 5/34 să fie pomenit ca *arhimitropolit* același *Serafim* și la 6/1 **mitropolitul** *Ghenadie*.

Contextul în care apare *arhisinagogă* este foarte vag (*vine oarecine de la arhisinagogă* 381/3) și nici nu apare cuvântul de bază fără prefix, spre a putea desprinde diferența. Se pare totuși că nu e vorba de clădirea sinagogii, ci de persoana conducătorului ei: traducătorul a redat în mod mecanic v.sl. **ap-iJfTiCfNaror-h** (< **ap-iCTUvâyWYot**) „mai marele sinagogei”, care probabil în textul slavonesc avea desinența -a (un element care ne conduce spre această interpretare este și faptul că în citat apare *arhisinagogă* și nu *arhisinagogă*, cum ar fi fost corect după prepoziție).

Valoarea neclară a prefixului se datorește, cred, faptului că, în perioada apariției textului, *arhi-* nu exista ca prefix în limbă. *Arhiepiscope* și *arhisinagogă* sînt împrumutate din slavă (**apXHenHCKon-h**, **apTJThcyHaror"H**). *Arhimitropolit* e singurul care ar putea fi format în românește: după modelul lui *arhiepiscope*, dar el nu e suficient pentru a justifica prezența prefixului în sistemul prefixelor românești.

des-

Derivă verbe de la :

a. verbe : *dezbate* 83/27, *descoperi* 128/5, *desface* 213/14, *desgvozdi* 137/2 (< *gâvozdi* „a bate în cuie, a țintui”), *dezlega* 96/23, *dezrupe* 51/33 ;

b. substantive: *despărți* 205/22, *dezdăcina* 246/5 (< *rădăcină*).

Formația următoarelor verbe cu *des-* nu e clară, întrucît temele lor nu există în românește : *dezbrăca* 34/9, *deschide* 115/12, *desculța* care apare numai în substantivul *desculții* 123/9 și *descurca* 212/34. *Deschide* și *desculța* au etimoanele în latină : *dîscludere* și *disculciare*. Pentru *dezbrăca* nu există corespondent atestat în limba latină. Există însă un derivat al substantivului *braca* „un soi de țări pe care îi purtau barbarii”, și anume *bracatus* „îmbrăcat cu țări . . .”. E posibil ca de la acest *bracatus* să se fi format un derivat cu *in-* (**imbracatus*), care apoi a fost luat drept participiu (era terminat în -atus) al unui verb **imbracare*. După modelul acestui verb sau în același timp cu el s-a putut forma și negativul lui, **disbracare* (**disbracatus*), care a completat seria. Existența acestor

¹ În slavă, nu e atestat, iar DA îl dă ca formație românească.

² Există și verbul *rădăcina* (vezi p. 254), dar inclin să cred că *dezdăcina* ca și *tnrădăcina* s-au format de la substantivul *rădăcină*, întrucît acesta din urmă avea mai mare circulație decît verbul *rădăcina*.

³ Ca și pentru *tmbrăca*, vezi mai jos p. 254.

⁴ După CADE etimonul lui *desbrăca* este *disbracare*, iar al lui *imbrăca*, **imbracare*.

forme în latină ar putea explica formele care nu se pot explica în limbii romine : *imbrăca* și *dezbrăca*.

Pentru stabilirea valorii prefixului *des-* trebuie să luăm rație opozițiile dintre verbele cu *des-* și verbele neprefixate corelor, dintre verbele cu *des-* și perechile lor cu *în-*, atunci cînd fo fixată nu există.

intii vom da exemple pentru prima serie de opoziții *neburie drăcească nu poate lesne a se dezbate sau a scăpa* 83/ de sub stăpînirea cuiva”, *nu-ș ascunde el chinul, ce-l descoo* cărțile *desfăcea-se* 38/26, *deade trupul lu Iosif. Și cumpără pînă,* el, și-l puse jos 137/2, *legătura nedezlegată* 36/20, *boala împreun* să se *desrădăcineaze* 246/5, *întru eiș aciaș răsare credința,* de-acia pînă în sfîrșit să se *rădăcineaze* 357/21, *să rumpi l* legiei, *dezlegătura, călcătura, slobozește ceia cărei pat năpaste,* *dezrupe* 51/33.

A doua serie de opoziții : *va despărți ei unii dentr-alal* desface”/ *impârfi* lor și doi pești 260/35 „a distribui”, *dezbrăc* *imbrăcat* 34/9, *cărțile se vor deschide* 35/16, *să ne nevoim a i* 128/12, a *incălzi desculții* 123/8.

După cum se vede, în afară de *despărți*, verbele derivate exprimă contrariul acțiunii exprimate de perechile lor (cu sau

Prefixul *des-* are un număr destul de mare de derivate (12) bine precizată. Sistemul de opoziții destul de întins în care se stabilește stabilitatea derivatelor și productivitatea prefixului.

în afară de *dezgvozdi* și *dezrupe*, toate derivatele menționate se păstrează în limba actuală.

în-

Derivă verbe de la :

a. substantive : *inarma* (apare numai în participiul *inarmat* *imbăia* 51/19, *imbărbăta* 183/26, *inchipui* 68/15, *incredința* 248/4, *inducia* 318/11 „a dubla”, *indumnezei* 497/18, *influri* 364/11, *inghimpa* 358/3, *ingrupa* 138/4, *injugă* 277/36, *injur* *inomeni* 497/17, *impăinjina* 252/37, *impărți* 192/17, *impelița* *trici* 364/14, *impleți* 326/7, *inrădăcina* 246/4, *insoți* 449/17, *inșira* 244/15, *intemeia* 179/21, *intina* 378/4, *intrupă* 2/19, 137/2, 233/37, *invrăjbi* 246/28, *invrăjmăși* (apare numai *invrăjmășitor* 285/21);

b. adjective : *inâlbi* 87/22, *imbăta* 287/9, *imblînzi* 137/ 149/6, *incălzi* 159/3, *indrăgi* 186/6, *indulci* 87/33, *inflămînză* *coșă* 234/10, *ingrașă* 73/29, *ingreoaia* 83/12, *inmulți* 6/10, *inșetoșă* 154/20, *întări* 290/28, *intrista* 79/23, *invechi* 164/15, *invinia* 102/27, *invirtoșă* 182/26;

¹ Pentru opoziția cu forma neprefixată, vezi mai sus.

² L-am trecut pe *îndoi* în categoria derivatelor de la substantive, întrucît aparține categoriei numelui.

c. verbe la gerunziu : *neaducînd* 428/16, *neavînă* 106/18, *necrezînd* 274/33, *nefină* 169/36, *nefugînd* 89/9, *nemurînd* 236/22, *neplăcînd* 474/19, *neprecepînd* 55/24, *netruînd* 221/10, *nevăzînd* 108/32.

Valoarea prefixului *ne-* este aceea de a nega noțiunea exprimată de cuvîntul la care se atașează.

După cum se vede, derivatele cu *ne-* sînt în număr foarte mare (187), însă relativ puține (19) sînt frecvente în text: *necredincios*, *necredință*, *necurat*, *necurăție*, *necuvios*, *nederept*, *nedereptate*, *nedestoinic*, *neîncetat*, *nenimios*, *neputincios*, *neputință*, *neputred*, *nescăzut*, *nesfîrșit*, *nevăzut*, *nevoe*, *nevoi*, *nevoiuță*. E drept însă că multe din ele formează familii.

De fapt, multe dintre derivate sînt formații ocazionale, construite probabil sub influența originalului. Vom da un singur exemplu : *de ceia ce năpăstueșc și turbură noi a-i învăța cu nerăul nostru* 338/31.

Deci, după cum arată numărul mare de derivate, sufixul este foarte productiv, dar nu toate derivatele sînt stabile. Este semnificativ genitivul următor, unde articolul posesive intercalat între *ne-* și substantiv : *acesta ale sale greșaleși ne-a-credinței el o lăsă* 274/18. Nestabilitatea derivatelor nu face decât să dovedească o dată mai mult dezvoltarea continuă în care se găsește prefixul *ne-* la epoca în care a fost tradus textul. De altfel și astăzi *ne-* este cel mai productiv prefix.

pre-, *prea-*

pre- formează trei derivate verbale de la verbe : *prepune* 60/34, *prevedea* 495/5, *preveghea* 266/21, fiecare apărînd o singură dată.

Primele două exprimă anterioritatea în timp : *nu-ș pre niminea prepunea el, numai pre păcatele lui* 60/36 „a bănuî”, *cuoscul preaditece glasul sărutăriei și spăseniia omenească prevăzu* 495/5. Ultimul are același sens ca și verbul de bază : *preveaghe și îmbla ocolînd cetatea* 266/21.

prea- formează :

a. adjective de la adjective : *preaadîncă* 367/11, *preablagoslovită* 251/38, *preublîndă* 397/11, *preabogat* 426/28, *preabună* 294/9, *preacinstită* 109/23, *preaciuăată* 225/21, *preacumpărată* 122/36, *preacurat* 138/3, *preacurătoare* 154/24, *preadulce* 136/11, *preaglăsitoare* 12/8, *preaîmplut* 253/10, *preaînaltă* 304/17, *preaînălțat* 117/16, *preaînmulțit* 116/26, *preaînțelept* 98/1, *preaînțeleptit* 106/16, *prealuminată* 501/5, *preamare* 196/35, *preamărit* 137/21, *preamios* 258/35, *preaminunată* 231/7, *preamîndru* 2/30, *preamultă* 496/18, *preanederept* 453/24, *preanevinovată* 519/10, *preaplină* 154/24, *preapodobnic* 176/22, *preaprost* 332/21, *preaputernică* 187/35, *preasătulă* 368/5, *preascîrbit* 432/7, *preasfînt* 187/34, *preaslăvit* 182/3;

b. verbe de la verbe : *preacînta* 177/33, *preacurvi* 287/10, *preaeși* 443/22, *preaizbîndi* 315/19, *preaîmple* 191/13, *preaînălța* 63/17, *preamări* 49/19, *preamărturis* 160/23, *preamînca* 45jS, *preapetrece* 519/36, *preapînge* 349/35, *prearădica* 150/5, *preastriga* 473/3, *preasui* 454/30, *preaști* 488/22, *pre-avârșă* 191/13 ;

c. substantive de la substantive: *preaiubire* 288/9, *preaînălțare* 94/6, *preaînălțime* 122/26, *preaînmulțime* 116/4, *preamărie* 332/35, *prea-*

mîncare 222/4, *preamîndrie* 250/31, *preamulțime* 375/12, *preaoteț* 1, *preaslăvie* 494/28, *preastrigare* 444/29.

În toate exemplele de mai sus *prea-* dă valoare de superlativ derivatelor sale : *den păcate să ne slobozească preadulcele Dumnezeului Hristos* 136/11, *ne săturam și ne îndulciam și preamincam* 45/3, *lăsa că nu va răbda preamulțimea reilor de ce lucrează ei spre oameni*.

Cîteva exemple atestă trecerea lui *prea-* superlativ către prefix, exprimă anterioritatea, intrunind ambele valori : *văzu ca un preadulce Dumnezeu inima ceia buna și deschisa a sutașului* 226/21, *știia preavăzătoriu Dumnezeu, că așa are a răspunde* 292/8, *proroc și preacurătoriu, c-au propoveduit s-au preavestit Domnul nostru Isus* 528/27.

Alături de aceste exemple apare unul cu *pre-* superlativ : *și presus și a robului iuțimea* 284/2. Avem a face probabil cu o dată de prefixe : *pre-* cu *prea-*, ușor de explicat datorită alternanței frecventă în limbă, iar derivatul e calchiat după v.sl. *np-fcs-htul*.

Cu timpul însă, datorită faptului că era singurul, sau în orice caz unul dintre puținele exemple de *pre-* superlativ, *presus* nu a mai simțit ca atare, și de aceea vorbitorii au simțit nevoia să-l întărească cu alt cuvînt. Textul nostru atestă și această fază a superlativului întărit de adverbele *prea* și *mai* : *creștineasca [dreptate], a eline tivoitare e, iară de a jidoveasca prea mai presus și mai vîrtos e* număr și *mai cinstită* 162/29. În limba contemporană construcția simplă *presus* este întotdeauna precedată de adverbul *mai*.

Prefixul *pre-* e slab reprezentat din punct de vedere numeric în textul nostru : 4 derivate, 3 apărînd o singură dată și unul de 2 ori.

Prea- are 63 de derivate dar, după cît se pare, multe din ele sînt calcuri ocazionale după slavă : *preaînălța* (cf. v.sl. *npbK-K3HOCHTH*), *prea-* (cf. v.sl. *np-kH3E-KTH*). Deci, conform atestărilor oferite de textul nostru, nici *prea-* nu pare a fi deosebit de productiv.

raz-

Se atașează la verbe. Singurele exemple pe care le găsim în text sînt următoarele trei: *războli*, care apare o singură dată, folosit în mod personal (426/21), *răslăbi*, care e mai frecvent și apare sub diverse forme la mod personal (245/11), la participiu, (242/13) și în derivatul *război* (v. p. 249), și în sfîrșit *răsturna*, care apare tot o singură dată, la participiu (242/9).

Primele două verbe sînt luate așa din slavă (v.sl. *pa3EOA* și v.sl. *pacAdKHTh*). Numai ultimul este format în romînește.

Datorită frecvenței foarte slabe și numărului minim de exemple pe teren romînesc, cred că prefixul *răz-* nu era productiv în acea epocă.

După cît se pare, nici valoarea lui nu era bine fixată.

¹ Vezi *prevăzu*, p. 256.

² O. Densusianu, *op. cit.*, p. 362.

³ *Ibidem*, p. 528.

Răslăbi exprimă clar acțiunea amplificată, într-un citat ca: *fiule, nu te slăbi de învățăturile Domnului, nici te răslăbi de ce ești oblicit de el* 245/37, alături însă se pare că traducătorul nu face net deosebirea între *răslăbi* și *slăbi*. La pagina 240/5, în textul evangheliei apare fraza • *aduseră lui slăbitulde vine în pat zăcînd*. La pagina 241/33, apare aceeași frază intercalată în tilcui evangheliei: *aduseră lui răslăbitul în pat zăcînd* (cf. v.sl. **pacAdEAleN'K** „paralitic”).

Răsturna se pare că exprimă tot amplificarea acțiunii verbului de bază : *aduseră lui răslăbitul în pat răsturnat* 242/9.

în *războli* însă, valoarea lui *răz-* nu e clară : *iaste să fie neosîndit ceta ce se răsbolește fără voe* 426/21.

Apare în text doar cu două derivate formate pe teren românesc. Unul dintre ele este verb derivat de la verb : *scumpăra* 101/22, iar al doilea, verb derivat de la substantiv : *sfărîma*, care apare numai în derivatul *sfărămitură* 260/28.

Em. Vasiliu explică pe *scumpăra* „pornind de la *răscumpăra* de la care, prin falsă tăietură, a fost detașat prefixul *ră-*, prin analogie cu *răsună-sună*. Această ipoteză este sprijinită de sensul pe care îl are *scumpăra* în textul nostru, și anume un sens identic cu al lui *răscumpăra* (*den robia* lui *scumpăratu-ne-au*. 118/36). Totuși, această explicație rămîne valabilă numai dacă se dovedește că *răscumpăra* este mai vechi decît *scumpăra*. Textul nostru neatestîndu-ne decît pe *scumpăra*, nu putem trage nici o concluzie în această privință. Aceasta cu atît mai mult cu cît există și posibilitatea mai simplă, de a deriva pe *scumpăra* din *cumpăra* cu prefixul *s-*,

Ca sens însă, *s-* în *scumpăra* este echivalent cu *ră-*, acesta exprimînd aici repetarea acțiunii („a cumpăra din nou”).

în *sfărîma*, *s-* are numai rolul de a deriva un verb de la un substantiv, adică are valoare transpozitivă.

stră-

Apare sub două forme : *stră* în *strămoș* 173/2, *strămoșie* 51/22 și *stre-* în *streinei* 35/27.

Derivatele sînt doar trei, cele menționate mai sus primele două, substantive de la substantive, al treilea, verb de la verb.

Valoarea prefixului este de superlativ, în ambele cazuri : *pre Moisi amu nu văzuse, ce den strămoș auzise* 173/2, *îngerii împrejurul scaunului înfricoșat ... sta-vor, în vedere de văpae ... focul munciei strelucind* 35/27.

Prefixul *stră-* este slab reprezentat în text atît prin numărul derivatelor, cît și prin frecvența lor.

*

După cum se vede din paginile precedente, în tot cuprinsul Cazaniei a II-a a diaconului Coresi apar 38 de sufixe și 10 prefixe.

Cele mai bine reprezentate din punct de vedere numeric toarele : *-esc* (34 de derivate), *-ie* (84), *-nic* (35), *-os* (18), *-tor* (14), *-ură* (72), *des-* (12), *în-* (63), *ne-* (187) și *prea-* (63). Cele mai puține : *-ete*, *-iș*, *-iu* și *-uș*: au câte un singur derivat care apare o singură dată.

în mare, 'situația afixelor reflectată în textul nostru e la fel ca în din limba actuală, atît în ce privește numărul derivatelor, cît și în ce privește valorile lor. Uneori însă, situația ilustrată de text nu este aceeași cu cea de astăzi. Dar de cele mai multe ori unele trăsături ale textului ajută să întrevădem evoluția ulterioară a afixelor. Productivitatea a sufixului *-șor*, slab reprezentat în text, se poate deduce dintr-un singur derivat: *micșor* apare, ce-i drept, o singură dată, dar formează o familie de cuvinte în limbă. Slăbirea sufixului *-enie*, care are în text multe derivate în text, poate fi întrevăzută din faptul că cele mai multe dintre aceste derivate sînt termeni de cult. Derivatul *mulțime* se poate deduce tocmai cu sensul care apare mai rar (sensul colectiv), datorită faptului că e mai nou. Dispariția multor derivate ale unor sufixe și prefixe se poate deduce ca *-nic*, *-tor*, *-ură*, *ne-* și *prea-* este pregătită de caracterul ocidentalizant al derivatelor lor, care le dă o stabilitate relativă.

în unele cazuri însă, de exemplu în cazul sufixului *-el*, care are în text puține derivate aici, textul nu ne oferă nici un indiciu asupra evoluției lui viitoare.

S-ar părea că concurența dintre sufixe influențează dezvoltarea și dispariția unor cuvinte sau chiar a unor sufixe. Întotdeauna în text crurile se petrec astfel. în primul rînd observăm că această concurență contribuie la slăbirea sufixelor care și așa nu au deosebit de largă răspîndire (*-anie*, *-ciune*, *-eală*). Soarta unor sufixe dezvoltate ca *-ură* nu este periclitată de dispariția unor derivate ale lor învinșate de vatele altor sufixe. Afară de aceasta, rezultatele concurenței sunt în toate în același sens : rezultatul concurenței lui *înțelepciune* cu *înțelepciune* păstrarea primului, în schimb dintre *smerciune* și *smerenie* cel care are în primul. Dintre derivatele în *-ciune* și infinitivele lungi corespunzătoare care apar în text se mențin formațiile cu *-ciune*, dar din concurență infinitivul lung vor învinge mai tirziu alte infinitive care nu apar în text. Deci procesul concurenței nu atinge decît termeni izolați, și nu are treagă a derivatelor sau accentuează procesul de dispariție a unor sufixe.

Valorile pe care le au sufixele sînt în general clare : cele mai dezvoltate și cele cu mai mare frecvență sînt abstracte; sufixele diminutive și substantive, colective și moționale sînt mult mai puține, au puține derivate puțin frecvente în text, probabil datorită conținutului religios al textului.

Valorile prefixelor nu sînt întotdeauna ușor de delimitat, dar în text nu există întotdeauna sistem de opoziții cu alte prefixe sau sufixe fixate.

%

-1

Deci, față de sistemul sufixelor care ne apare dezvoltat în text, prefixelor este mai puțin întins, încă nefixat pe deplin. Unele prefixe, de exemplu *a-* nu au valoare clară. Altele, cele cu derivatele cele mai dezvoltate (*ne-*, *prea-*), au multe formații ocazionale care nu se văd în text în schimb apar în text multe verbe neprefixate care în limba modernă au prefixe.

BIBLIOGRAFIE

- AGtRBICEANU. S. P. — Ion Agîrbiceanu. Schițe și povestiri. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1954.]
- ALB. BOM. — Albina Romînească. Gazetă politico-literală. Eșii, 1829-1858.
- ALECSANDRI, P. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Poezii. Voi. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. București, 1875.
- ALECSANDRI, P. A. — Vasile Alecsandri. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1952.1]
- ALECSANDRI. T. I-III — Vasile Alecsandri. Opere complete. Partea I. Teatru. Voi. I-III. Editura Librăriei Socec & comp. București, 1875.
- ALEXANDRESCU. P. — Grigore Alexandrescu. Poezii alese. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1951.]
- ALR I — Atlasul lingvistic român. Partea I. Voi. I: Părțile corpului omenesc și boalele lui. Muzeul limbii romîne. Cluj, 1938.
- ALEM — Micul atlas lingvistic român, publicat de Muzeul limbii romîne din Cluj. Voi. I. Cluj, 1938; Voi. II. Sibiu-Leipzig, 1942.
- ANT. LIT. POP. I — Antologie de literatură populară. Voi. I: Poezia. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. [București] 1953.
- ARDELEANU. V. D. — C. Ardeleanu. Am ucis pe Dumnezeu. Editura Cartea romînească. București, 1929.
- ARGHEZI. P. T. — Tudor Arghezi. Pagini din trecut. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1955.]
- BANUS. B. — Măria Banuș. Bucurie. Poeme. Editura pentru literatură și "artă a Societății scriitorilor din R.P.R. București, 1949.
- EUGEN BARBU, G. — Eugen Barbu. Groapa. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1957.]
- BARONZI, L. I — George Baronzi. Opere complete. Voi. I: Limba romînă și tradițiunile ei. Nebunely. Galați, 1872.
- BART, E. — Jean Bart (Eug. Botez). Europolis. Roman. Ed. a IH-a. Editura Cugetarea. București [1939].
- BĂLCESCU, O. I-II — N. Bălcescu. Opere. Voi. I: Studii și articole. Voi. II: Istoria romînilor sub Mihai Vodă Viteazul. Editura Academiei Republicii Populare Romîne. București, 1953.
- BENIUC, V. — Mihai Beniuc. Versuri alese. Editura pentru literatură și artă a Societății scriitorilor din R.P.R. [București] 1949.
- BIANU. CAT. MAN. I-II — I. Bianu, R. Caracas. Catalogul manuscrisurilor romînești. Voi. I. București, 1907. Voi. II. București, 1913.
- BIBLIA (1688^ — Biblia, adecă dumnezeiasca scriptură ale cel vechi și ale cei noao leage toate care s-au tĂlmăcit dupre limba elinească, spre lnțelea-

- gerea limbii rumânești cu porunca prea bunului creștin și lumina-
tului domn Ioan Șarban Cantacozino Basarab Voevod și cu îndem-
narea dumnealui Costadin Brincoveanu Marele logofăt . .
Tipăritu-s-au întâi în scaunul mitropoliei Bucureștilor... la
anul 1688.
- BÎRLEA. B. I-II - I. Birlea. Balade, colinde și bocete din Maramureș. Voi. I-II.
Ed. Casei școalelor. București, 1924.
- BRA ESCU. M. B - Gh. Brăescu. Maiorul Boțan. Editura Viața românească. București,
1921.
- B. R. V. I-III - Bibliografia românească veche (1508-1830). Tom. I alcătuit
de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. Stabilimentul grafic J. V. Socec.
București, 1903. Tom. II alcătuit de Ioan Bianu și Nerva Hodoș.
Atelierele Socec & co.. București, 1910. Tom. III alcătuit de
Ioan Bianu, Nerva Hodoș și Dan Simonescu. Atelierele grafice
Socec & co.. București, 1912-1936.
- BUDAI-DELEANU. LEX. - I. Budai-Deleanu. Lexicon latino-romaenicum sau valachicum.
BUDAI-DELEANU. TIG. - I. Budai-Deleanu. Tiganiada. Ediție îngrijită de J. Byck. Editura
de stat pentru literatură și artă. [București, 1953.]
- CADE - Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea românească”. Partea I:
Dicționarul limbii romine din trecut și de astăzi de I. Aurel Candrea.
Partea a II-a : Dicționarul istoric și geografic universal de Gh.
Adamescu. Editura Cartea românească. București [1926-1931].
- CAMILAR. N. I-II - Eusebiu Camilar. Negura. Roman. Voi. I-II. Editura de stat.
București, 1949-1950.
- CAMILAR. 1001 N. • Eusebiu Camilar. 1001 de nopți. Basme arabe povestite de... Edi-
tura tineretului. [București] 1956.
- CAMILAR. T. - Eusebiu Camilar. Turmele. Roman. Ed. II. Editura de stat. [Bucu-
rești] 1946.
- CANTEMIR. D. Principele Demetriu Cantemir. Operele... tipărite de Societatea
Academică Română. Tom. V, partea a II-a : Divanul. Cu o prefață
și un glosar de G. Sion. București, 1878.
- CANTEMIR. HR. Principele Demetriu Cantemir. Hronicul vechimei a romano-moldo-
vlahilor, publicat de Gr. G. Tocilescu. București, 1901.
- CANTEMIR. IST. IER. Principele Demetriu Cantemir. Operele... publicate de Academia
Română. Tom. VI : Istoria ieroglică, operă originală, inedită,
scrisă în limba românească la 1704... București, 1883.
- CARAGIALE. o. i-vn I. L. Caragiale. Opere. Voi. I: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națio-
nală. București, 1930. Voi. II: Nuvele și schițe. Ed. Cultura națio-
nală. București, 1931. Voi. III: Reminiscente și notițe critice.
Ed. Cultura națională. București, 1932. Voi. IV: Notițe critice,
literatură și versuri. Fundația pentru literatură și artă. București,
1938. Voi. V : Articole politice și cronici dramatice. Fundația pentru
literatură și artă. București, 1938. Voi. VI: Teatru. Fundația
pentru literatură și artă. București, 1939. Voi. VII: Corespondența.
Editura pentru literatură și artă. București, 1942.
- CARAGIALE. T. I-II I. L. Caragiale. Teatru. Voi. I-II. Șaraga. Iași [f. a.].
- M. i. CARAGIALE, C M. I. Caragiale. Craii de Curtea Veche. Editura Cartea românească.
București, 1929.
- CDDE I. A. Candrea (și) Ov. Densusianu. Dicționarul etimologic al limbii
romine. Socec. București (a început să apară în anul 1907).
- CODRESCU. DICT. Theodoru Codrescu. Dictionariu franceso-romanu. Iași, 1859.
- OOD. VOR. Ion al lui G. Sbiera. Codicele Voronețean, cu un vocabulariu
și studiu asupra lui, de... Cernăuți, 1885.
- CONACHI. P. Logofătul Costachi Konaki. Poezii. Alcătuirii și tălmăcirii. Ed. a
II-a. Șaraga. Iași, 1887.
- CONTEMPORANUL, S. II Contemporanul. Săptăminal politic-social-cultural. S
București, 1948 și urm.
- CONV. XIT. I și urm. Convorbiri literare. Anul I (1867-1868) și urm. An
Iași, XIX- București. Redactor: Iacob Negruzzi (comitet de
redacție (XXVI-XXXV), Director: (XXXVI-XL). Director : Al. Tzigara-Samurcaș (LVI-)
Diaconul Coresi. Carte cu învățătură (1581). Comisi
României. Atelierele grafice Socec & co. [București] 19
Diaconul Coresi- Cartea ce se cheamă Evanghelie cu i
in anii și în zilele mării lui Bătar Cristov ... cu ju
Lucaci, județul Brașovului. . . Și se-au săvârșit lucrul
George Coșbuc. P. Vergilius Maro. Opere complete
Aeneis. Traducere în formele originale de... Editu
C. Sfetea. București, 1896.
- CORESI. E. George Coșbuc. Poezii. Voi. I-II. Editura de stat pe
tură și artă. Clasicii Români. [București, 1953.]
- COȘBUC. AE. Ion Creangă. Scrierile lui... Voi. II. Diverse. Iași, 18
Ion Creangă. Opere. Editura de stat pentru literat
[București, 1953.]
- COSBUC. P. I-II Ioan Creangă. Scrierile lui... Voi. I. Povești. Iași, 1
B. Petriceicu-Hasdeu. Cuvente den bătrâni. Tom. I
[1878]. Tom. II. București, 1879. Tom. III. Bucure
Dicționarul limbii romine. T. I, partea I. Librării
comp. și C. Sfetea. București, 1913. T. I, partea a II-
Universul. București, 1940. T. II, partea I. Imprimeri
București, 1934.
- CREANGA, A. Dicționarul tezaur al limbii romine, aflat sub formă d
la Institutul de lingvistică din București.
- CREANGĂ, O. Fr[^]deric Dame. Neveuau Dictionnaire roumain-fran
rest, 1894.
- CREANGA, P. B. Delavrancea. Apus de soare. Dramă în 4 acte. Edit
Socec. București, 1912.
- CUV. BATR. I-II B. Delavrancea. Sultănica. București, 1885.
- DA ms. Ovid Densusianu. Graiul din Țara Hațegului. Socec. Buc
Dan Deșliu. Goarnele inimii. Editura pentru literat
București, 1949.
- DAME Dict. Academia Republicii Populare Romine. Dicționarul li
literare contemporane. Voi. I-IV. Editura Academiei
Populare Romine. [București] 1955-1957.
- DELAVRANCEA. A. Documente privind istoria României. Veacul XVI, A
voi. III (1571-1590), 1951. Veacul XVII, A. Moldova,
(1601-1605), 1952. Veacul XVII, A. Moldova, voi
1615), 1954. Veacul XVI, B. Țara Românească, voi. II
1951. Editura Academiei R.P.R. București.
- DELAVRANCEA. S. Dosoftei. Psaltirea în versuri. Ed. Bianu. București,
Dosoftei. Viața și petrecerea svinților. Iași, 1682.
- DENSUSIANU. T. H. Sardariul Vasile Drăghici. Robinson Crusoe, sau
de... Eși, 1835.
- DEȘLIU. G. Petru Dumitriu. Nuvele. Editura pentru literatură și
rești, 1951.]
- DLRLC Petru Dumitriu. Pasărea furtunii. Ed. tineretului.
1954.
- DOC. IST. ROM. M. Eminescu. Nuvele. Editura librăriei școalelor F
Iași [f. a.].
- DOSOFTEI, PS. DOSOFTEI. V. S. DRAGHICT. E.
- DUMITRIU. N.
- DUMITRITJ. P. F.
- EMINESCU. N.

- EMINESCU. O. I - M. Eminescu. Opere. Ediție critică îngrijită de Perpessicius. Voi. I. Fundația pentru literatură și artă. București, 1939.
- FILIMON. C. - Nicolae Philimon. Ciocoi vechi și noi. București, 1863.
- GALACTION. O. I. - Gala Galaction. Opere. Voi. I. Editura pentru literatură și artă a Societății scriitorilor din R.P.R. București, 1949.
- GALDI. M. - Ladislau Galdi. Les mots d'origine neo-grecque en roumain à l'époque des Phanariotes. Budapesta, 1939.
- GANE. N. I-III - N. Gane. Nuvele. Voi. I-III. Editura Alcalay. Biblioteca pentru toți. [București] 1921.
- GASTER. CR. I-II - M. Gaster. Chrestomatie romină. Voi. I-II. Ed. F. A. Brockhaus, Leipzig. Socec & co. București, 1891.
- GAZETA LIT. - Gazeta literară. Organ săptăminal al Uniunii scriitorilor din R.P.R. București, 1954 și urm.
- GHEHEA. ST. CR. I-III - I. Gherea (C. Dobrogeanu). Studii critice. Voi. I. Ed. a V-a. Editura Universala-Alcalay. București [f. a.]. Voi II. Ed. a II-a. Editura Viața rominească. București, 1923. Voi III. Ed. a IH-a. Editura Viața rominească. București [1923].
- GHICA, A. - Ion Ghica. Amintiri din pribegia după 1848. Noue scrisori către V. Alecsandri. Editura librăriei Socec. București, 1889.
- GHICA, S. - Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. București, 1940.
- GHICA. S. I-IV - Ion Ghica. Scrisori către V. Alecsandri. Voi. I-IV. Ed. Alcalay. Biblioteca pentru toți. București [f. a.].
- GOGA. P. - Octavian Goga. Poezii. Editura Minerva. București, 1907.
- GOLESCU, I* - Dinicu Golești. însemnare a călătoriei mele, Constantin Radovici din Golești, lăcută în anul 1824, 1825, 1826. Ediție îngrijită de Panaitescu-Perpessicius. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București 1952.]
- GRAMATICA ACADEMIEI DE ȘTIINȚE A U.R.S.S. - Akademia Nauk SSSR. Grammatika Russkogo Iazika. Voi. I sub redacția acad. V. V. Vinogradov și a membrilor corespondenți ai Academiei de Științe a U.R.S.S., E. S. Istrina și G. S. Barhudarov. Moscova, 1952. Voi. al II-lea, partea I și a II-a sub redacția acad. V. V. Vinogradov și a membrului corespondent al Academiei de Științe a U.R.S.S., E. S. Istrina. Moscova, 1954.
- GRAMATICA ACADEMIEI E.P.R. - Academia Republicii Populare Romine. Gramatica limbii romine. Voi. I-II. Editura Academiei Republicii Populare Romine. București, 1954.
- GRECEANU. PR. M. - Radu Greceanu. Pravoslavnică mărturisire a săborniceștii și apostoleștii beserecii Răsăritului, după grecească, den porunca prea luminatului și prea înălțatului domn Ioan Constandin Basarab Voevod, întoarsă în limba ruminească, de Radu Logofăt Greceanul... Buzău, 1691.
- GRECESCU. EL. - Doctorul D. Grecescu. Conspectul florei României. Plantele vasculare indigene și cele naturaliste ce se găsesc pe teritoriul României, considerate sub punctul de vedere sistematic și geografic. București. 1898.
- HAMANGIU. COD. R. • Hamangiu. Codul general al României. Ed. Alcalay. București [f. a.].
- HASDEU. I. V. - B. Petriceicu-Hăjdeu. Ion Vodă cel Cumplit. Aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală și în viața poporului romln. Imprimeria Ministerului de Rezel. București, 1865.
- HASDEU. E. v. - B. Petriceicu-Hasdeu. Răzvan și Vidra. Poemă dramatică în 5 cînturi. Biblioteca pentru toți. București, 1909.

- HEM - B. Petriceicu-Hasdeu. Etymologicum Magnum Romania narul limbei istorice și poporane a rominilor. Stabilime Socec & Teclu. București. Tomul I 1886. Tomul II 1887. Tomul III 1897. Tomul IV 1898.
- HODOS. P. P. - Enea Hodoș. Poezii populare din Bănat. Culegere publică. Editor Enea Hodoș. Caransebeș, 1892.
- HOGAȘ. DE. M. - C. Hogaș. Pe drumuri de munte. Răzlețe și diverse. Fundația pentru literatură și artă. București, 1947.
- IBEĂILEANU. SP. CE. - G. Ibrăileanu. Spiritul critic în cultura rominească. Editura Viața rominească. Iași, 1922.
- INFOEMATIA - Informația Bucureștiului. Ziar al Comitetului Orășenesc al P.M.R. și al Sfatului Popular al Orașului București. [1953 și urm.
- I. IONESCU. D. • Ion Ionescu. Agricultura romină din județul Dorohoi. Statului. București, 1866.
- I. IONESCU. M. - Ion Ionescu. Agricultura romină din județul Mehedințiu. Statului. București, 1868.
- IOEGA. I.L. I-II - N. Iorga. Istoria literaturii romine în secolul al XVIII-lea (1821). Voi. I-II. Minerva. București, 1910.
- IORGA. N. E. A. I-II - N. Iorga. Neamul rominesc în Ardeal și Țara Urzicilor. Voi. I-II. Minerva. București, 1906.
- IOEGA. S. D. I-XXXI - N. Iorga. Studii și documente cu privire la istoria literaturii romine. Voi. I-XXXI. București, 1901-1916.
- IOSIF. T. - St. O. Iosif. Tălmăcirii. Editura Minerva. București, 1907.
- IOSIE. V. - St. O. Iosif. Versuri. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. [București, 1952.]
- ISPIRESCU. L. - P. Ispirescu. Legende sau Basmele rominilor... Adunat pentru poporul. București, 1892.
- ISPIRESCU, V. - P. Ispirescu. Din poveștile uncheașului sfătos. Basmele întocmite de... Cu o precuvintare de A. I. Odobescu. Tipografia Academiei Romine. București, 1879.
- IVIEEANȚJL, CARTE - Antim Ivireanul. Carte sau lumină cu dreapte dovediri de beserecii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor, și așezată de prea învățatul Ieromonah Maxim Peloponțiu. Acum întâi tipărită pre limba rominească... de smăntână Ieromonahi... Snagov, 1699.
- JARNIK-BIESEANU, D. - Dr. Ioan Urban Jarnik și Andrei Birseanu. Doine și cântecuri din Ardeal. Date la iveală de... Ediția Academiei Romine. București, 1885.
- KOGĂLNICEANU, S. - M. Kogălniceanu. Scrisori (1834-1849). Editura Minerva. București, 1913.
- LESNEA, C. D. - George Lesnea. Cîntec deplin. Versuri. Fundația pentru literatură și artă. București, 1934.
- LET. I-III - Letopisețele Țării Moldovei, publicate pentru întâia dată de M. Kogălniceanu. (Cronicarii: Miron Costin, Nicolae Costin, Gore Ureche, Ioan Neculce, N. Muște, Alexandru Amiraș, Ioan Conta, Enachi Kogălniceanu, Gheorgachi Logofăt, Dascălul, Eustratie Logofătul și Misail Călugărul.) Iași, 1852. Tom. II 1845. Tom. III 1846.
- LET. I-III* - M. Kogălniceanu. Cronicele României sau Letopisețele Țării Moldovei și Valahiei. A doua edițiune. Tom. I-III. București, 1852.
- LEX. BUDA - Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc care de-a lungul timpului a fost scris de mai mulți autori, în cursul a trizeci și mai multor ani, s-au lucrat

- LEX. MABS. — Dr. Carlo Tagliavini. II „Lexicon Marsilianum”. Dizionario latino-romeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo. Academia Română. Etudes et Recherches. V. Cultura națională. București, 1930.
- MACEDONSKI. O. I-IV — Alexandru Macedonski. Opere. Ediție critică, cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu. Fundația pentru literatură și artă. Voi. I: Poezii. Voi. II: Teatru. București, 1939. Voi. III: Nuvele, schițe și povestiri. București, 1944. Voi. IV: Articole literare și filozofice. București, 1946.
- P. MAIOB, IST. — Petru Maior De Dicio-Sin-Martin. Istoria pentru începutul romnilor în Dachia, întocmită de... Buda, 1834.
- MAIORESCU. CR. I-III — Titu Maiorescu. Critice (1867-1892). Voi. I-III. Ediție nouă și sporită. Socec. București, 1892-1893.
- MARIAN. CH. — S. FI. Marian. Chromatica poporului român. Discurs de recepțiune, rostit în ședința Academiei Române de la 12 martie 1882. București, 1882.
- MARIAN, NA. — S. FI. Marian. Nașterea la români. Studiu etnografic. București, 1892.
- MARIAN. NU. — S. FI. Marian. Nunta la români. Studiu istorico-etnografic-comparativ de... Editura Academiei Române. Carol Gobl. București, 1892.
- MARIAN. T. — S. FI. Marian. Tradiții poporane romine din Bucovina. Adunate de... Imprimeria statului. București, 1895.
- MAT. FOLK. • Materialuri folclorice culese și publicate prin îngrijirea lui Gr. G. Tocilescu. Voi. I. Socec. București, 1903.
- MINEIUL (1776) — Chir Chesarie, Episcopul Rimnicului. Mineiul, luna lui octombrie, care s-au tipărit acum întâi în ruminește într-o întâia domnie a prea înălțatului domn Io Alexandru Ipsilanti Voevod... prin usărdia sfinții sale iubitorului de Dumnezeu... la anul de la Hs. 1776.
- MURNU, O. — Homer. Odiseea. În rominește de George Murnu. Cultura națională. București, 1925.
- NECULCE. CR. I-II — I. Neculce. Cronica lui... Ediție îngrijită de Al. Procopovici, Voi. I-II. Scrisul românesc. Craiova, 1932.
- NEGRUZZI, I-III — Constantin Negruzzi. Scrierile lui ... Voi. I: Păcatele tineretelor. Voi. II: Poezii. Voi. III: Teatru. Socec. București, 1872-1873.
- NEGRUZZI. LEGIUIRI — C. Negruzzi. Legiuri în ramurile administrativ și judecătorești votate de Generalnic[^] Obicinuită Adunare în sesiile de la 1834-1849. Adunate de... Iași, 1853.
- ODOBESCU, I-III • A. I. Odobescu. Scrieri literare și istorice. Voi. I-III. Editura librăriei Socec & comp. București, 1887.
- PALIA (1582) — Palia d'Orăștie (1581-1582). I Preface et livre de la Genese, publiés par Mário Roques. Champion. Paris, 1925..
- PAMFILE. M. E. I — Tudor Pamfile. Mitologie rominească. I: Dușmani și prieteni ai omului. (Academia Română. Din viața poporului român. Culegeri și studii. XXIX și XXX.) București. Librăriile Socec & comp., C. Sfetea, Pavel Suru. Leipzig, Otto Harrassowitz. Viena, Gerold & comp., 1914.
- PANN. E. I-V — Anton Pann. Noul Erotocrit, compus în versuri de... Tomul I-V. Klozius. Sibiu, 1837.
- PANN. P.A. I-II. — Anton Pann. Pagini alese. Ediție îngrijită de I. Fischer. Voi. I-II. Editura de stat pentru literatură și artă. Biblioteca pentru toți. București, 1963.

- PANN. P. v. — Anton Pann. Culegere de proverburile sau Povestea v prin lume adunate și iarăși la lume date de... Part în tipografia lui Anton Pann. București, 1853.
- T. PAPAHAĞI, M. • T. Papahagi. Graiul și folclorul Maramureșului. (Academia Română. Din viața poporului român.) Cultura națională. București, 1949. Voi. I-II. 1949. Voi. III-IV 1950.
- PAS, Z.I-IV — Ion Pas. Zilele vieții tale. Editura de stat. Voi. I-II. 1949. Voi. III-IV 1950.
- PASCA. N. — Șt. Pasca. Nume de oameni și nume de animale în Țara Maramureșului. București, 1936.
- PĂSCULESCU, L. P. • Nicolae Păsculescu. Literatura populară rominească, de... Cu arii notate de Gheorghe Matei. (Formează v colecția: Din viața poporului român. Culegeri și studii. Română.) Socec. București, 1910.
- CAMIL PETRESCU, O. I-II — Camil Petrescu. Un om între oameni. Roman. Voi. tineretului. [București] 1953. Voi. II. [București] 1955.
- CAMIL PETRESCU. 9. V. — Camil Petrescu. Cei care plătesc cu viața. Nuvelă. Editura literatură și artă a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Colecția pentru poporul. [București, 1947.]
- CAMIL PETRESCU. T. I-III • Camil Petrescu. Teatru. Fundația pentru literatură și artă. Voi. M I 1946. Voi. III 1947.
- CAMIL PETRESCU, U. N. — Camil Petrescu. Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război. Fundația pentru literatură și artă. București, 1946.
- CEZ. PETRESCU, A. — Cezar Petrescu. Aurul negru. Roman. Editura de stat. București, 1949.
- CEZ. PETRESCU. C. V. • Cezar Petrescu. Calea Victoriei. Roman. Editura națională. București [f. a.]
- CEZ. PETRESCU, I. I-II — Cezar Petrescu. Întunecare. Roman. Partea I-II. Scrisul românesc. Craiova, 1928.
- CEZ. PETRESCU. R. DR. • Cezar Petrescu. Comoara regelui Dromichet. Roman națională Ciornei. [București, 1931.]
- POPA. V. — Victor Ion Popa. Velerim și Veler Doamne. Roman națională. București [f. a.].
- POPOVICI. R.D. — Iosif Popovici. Rumänische Dialekte. I : Die Dialekte der ungarischen Päduren im Hunyader Komitat. Niemeyer. Halle, 1906.
- POTECA, F. • Eufrosin Dimitrie Poteca. Filosofia cuvintului și a năravurilor. Loghica și ithica elementare, cărora să pune înainte istoria și ficească... Buda, 1829.
- Adunarea cuprinzătoare în scurt din cărțile împărătești. Acum întâi tipărită cu pozvaleniia prea învățatului Doamnei împărătesse din Moldavia Scarlat Alexandru Callimah Voevodă. Tuită cu osteneală și osirdia boiarului Moldaviei Andronache. Iași, 1814.
- PREDA. M. — Marin Preda. Moromeții. Editura de stat pentru literatură și artă. [București, 1955.]
- PSALT. • I. A. Candrea. Psaltirea scheiană, comparată cu celelalte din sec. XVI și XVII traduse din slavonește. Ediție îngrijită de... I: Introducerea cu unsprezece planșe. II: Textul și Comisia istorică a României. Socec et comp. București, 1914.
- PSALT. HURM. — Psaltirea Hurmuzaki.
- PSALT. SCH. — Psaltirea Scheiană (1482). Publicată de prof. I. Bianu. București, 1889.
- BOMANU — Romanu. Ziar săptămânal redactat de un comitet. București, 1892.

- RUSSO. S.** Alecu Russo. Scrieri. Publicate de Petre V. Haneş. Ediţiunea Academiei Române. Institutul de arte grafice Carol Gobl. Bucureşti, 1908.
- SADOVEANU. A. L.** Mihail Sadoveanu. Aventură in lunca Dunării. Editura tinerețului. [Bucureşti] 1954.
- SADOVEANU. E.** Mihail Sadoveanu. Evocări. Editura de stat pentru literatură și artă. [Bucureşti, 1954.]
- SADOVEANU. F. J. I-III** Mihail Sadoveanu. Frații Jderi. Roman istoric. Voi. I-II. Bucureşti [1943]. Voi. III. Bucureşti [1942].
- SADOVEANU. N. F.** Mihail Sadoveanu. Nada Florilor. Editura tinerețului. [Bucureşti, 1951.]
- SADOVEANU. N. P.** Mihail Sadoveanu. Nicoară Potcoavă. Povestire istorică. Editura tinerețului. [Bucureşti, 1952.]
- SADOVEANU. O. I-VII** Mihail Sadoveanu. Opere. Voi. I-VII. Editura de stat pentru literatură și artă. [Bucureşti, 1954 și urm.]
- SADOVEANU. O. VIU** Mihail Sadoveanu. Opere. Voi. VIII. Editura de stat pentru literatură și artă. [Bucureşti, 1953.]
- SADOVEANU. P. M.** Mihail Sadoveanu. Păuna Mică. Editura Cartea românească. Bucureşti [1948].
- SADOVEANU. Z. C.** Mihail Sadoveanu. Zodia Cancerului. Roman istoric. Editura Cartea românească. Bucureşti [1947].
- S. B.** Scrisul Bănăţean. Almanah literar al filialei Timișoara a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Timișoara, 1950 și urm.
- SBIERA, P.** Ion al lui G. Sbiera. Povești populare românești. Din popor luate și poporului date . . . Tipografia arhiepiscopală. Cernăuți, 1886.
- SCINTEIA** Scinteia. Organ al Comitetului Central al P.M.R. [Bucureşti] 1952 și urm.
- SEVASTOS. N.** Elena Sevastos. Nunta la romini. Studiu istorico-etnografic comparativ. Tipografia Carol Gobl. Bucureşti, 1889.
- SLAVICI. O. I-II** Ioan Slavici. Opere. Voi. I: Nuvele. Voi. II: Mara. Editura de stat pentru literatură și artă. [Bucureşti] 1952.
- SLAVICI, V. P.** Ioan Slavici. Vatra părăsită. Minerva. Bucureşti, 1900.
- SLOV. SOVR.** Akademia Nauk SSSR. Slovar Sovremennogo Russkogo Literaturnogo Iazika. Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR. Tom. I-V. Moscova-Leningrad, 1950-1956.
- STANCU. D.** Zaharia Stancu. Desculț. Roman. Ed. IV. Editura de stat pentru literatură și artă. [Bucureşti, 1952.]
- ST. DOC. LIT. VI** I. E. Torouțiu. Studii și documente literare. Voi. VI. Tipografia Bucovina. Bucureşti, 1938.
- ȘĂINEANU. D. U.** Lazăr Șăineanu. Dicționar universal al limbei romine. Ed. I. Samitca. Craiova, 1896.
- ȘBZ. I și urm.** Șezătoarea. Revistă pentru literatură și tradițiuni populare. Fălticeni, anul I [1892] și urm.
- ȘINCAI, HR. I-III,** Gheorghe Șincai din Șinca. Hronica rominilor și a mai multor neamuri, în cît au fost ele... amestecate cu rominii... alcătuită de... Tom. I-III. Iași, 1853-1854.
- SIO 1-IIj. n.** Lazăr Șăineanu. Influența orientală asupra limbei și culturai romine. Voi. I: Introducerea. Voi. II: Vorbe populare. Voi. III: Vorbe istorice. Socec. Bucureşti 1900.
- TDRG** Dr. H. Tiktin. Rumänisch-deutsches Wörterbuch (Dicționarul romin-german). Imprimeria statului. Bucureşti. Voi. I 1903. Voi. II 1911. Voi. III 1924.
- TEODORESCU. P. P.** G. Dem. Teodorescu. Poezii populare romine. Tipografia modernă Grigore Luis. Bucureşti, 1885.

- TOPIRCEANU. B.** G. Topirceanu. Balade vesele și triste. Ediția a IV-a. Bucureşti, 1931.
- ȚICHINDEAL. F.** D. Țichindeal. Filosofice și politice prin fabule învățături întocmite de... Bucureşti, 1814.
- URICARIUL, I-XXV** Theodor Codrescu. Uricariul sau Colecțiune de diferite așezări pot servi la istoria rominilor. Voi. I-XXV. Iași, 1818.
- VARLAAM. CAZ.** Varlaam (Mitropolitul Moldovei). Cazanica (1643). Fundațiune literatură și artă. Bucureşti, 1943.
- VĂCĂRESCu, P.** I. Văcărescu. Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt. Tineretului lui C. A. Rosetti și Vinterhalder. Bucureşti, 1848.
- VLAHUTĂ, O. A.** A. Vlahuță. Opere alese. Editura de stat. [Bucureşti, 1952 și urm.]
- V. ROM.** - Viața românească. Revistă lunară de literatură a Uniunii Scriitorilor din R.P.R. Bucureşti, 1952 și urm.
- ZAMFIRSCU, R.** - Duiliu Zamfirescu. în război. Roman. Edițiune populară. Tipografia Clemeța. Bucureşti, 1902.
- G. M. ZAMFIRESCU** - George Mihail Zamfirescu. Maidanul cu dragoste. Roman. Editura națională Ciornei. Bucureşti [1933].
- M. D. I-II** - George Mihail Zamfirescu. Sfînta mare nerușinare. Roman. Editura Cartea românească. Bucureşti [1935].
- G. M. ZAMFIRESCU.** • Zanne. Proverbele rominilor din România... Voi. I-IX. Editura librăriei Socec. [Bucureşti] 1895-1903.
- SF. M. N. I-II** - Zilot Românul. Ultima cronică romină din epoca fanarioțului (1821), reproducă după manuscriptul din Arhiva Statului din Bucureşti, cu o introducere de B. P. Hasdeu. Bucureşti. 1884.
- ZANNE. P. I-IX** - Zilot Românul. Scrierile inedite ale lui... (publicate de Grigore Ionescu în Revista pentru istorie, arheologie și filologie, 1931).
- ZILOT. CR.**
- ZILOT. CRON.**

S U M A R

	Pag.
<i>Cuvntnt înainte</i>	3
I. RIZESGU, Prefixul <i>pre-</i> în limba română	5
GH. BULGĂR, Prefixul <i>răs-</i> în limba română	17
RODICA OCHEȘEANU, Prefixele superlative în limba română	29
GEORGETA CIOMPEC, Sufixul <i>-aj</i>	51
ELENA CARABULEA, <i>-ame</i> și <i>-ime</i> în limba română	65
ECATERINA IONAȘCU, Sufixe <i>-ar</i> și <i>-aș</i> la numele de agent	77
MĂRIA ILIESCU, Sufixul adjectival <i>-bil</i> în limba română	85
FULVIA CIOBANU, Sufixul adjectival <i>-icesc</i>	101
ZIZI'ȘTEFĂNESCU-GOANGĂ, Sufixul <i>-ier</i>	117
JANA ALBIN, Sufixe <i>-ism</i> și <i>-ist</i>	123
ANA CANARACHE, Sufixe <i>-ită</i>, <i>-oză</i>, <i>-om</i>	133
ELENA CIOBANU, Observații asupra formării numelor de familie feminine de la masculine	137
HALINA MIRSKA (Varșovia), Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română	145
CONSTANT MĂNECA, Cuvinte compuse în terminologia științifică și tehnică actuală	191
FINUȚA ASAN, Derivarea cu sufixe și prefixe în Psaltirea Hurmuzaki	203
GEORGETA MARIN, Compunerea și schimbarea categoriei gramaticale în Psaltirea Hurmuzaki	213
LAURA VASILIU, Derivarea cu sufixe și prefixe în Cartea cu învățătură a diacnului Coresi din 1581	221
<i>Bibliografie</i>	261

E R A T Ǎ

Pag.	rîndul	în loc de :	se va citi :
63	13 de sus	domniul	domeniul
70	12 „ „	aceste	acesta
77	5 de jos	- p ' h	— dp'h
103	20 „ „	udujuuust,	udujuuua).
105	10 „ „	HCTOpHMK CKTOH,	HCTOpH'hCK'KIMH,
110	4 „ „	ucKycrneo.	ucKycmeo.
119	10 de sus	profesii,	profesiuni,
123	12-14 de jos	quiet, la 1719 ; bureau, la 1721 ; prosilyte, la 1690 ; symphonie, la 1704 ;	quiet; la 1719 bureau ; la 1721 proselyte; la 1690 symphonie ; la 1704
130	10 de jos	triplurisl	fripturist
179	17 „	parllabac.	porttabac
196	2 de sus	mortizat	mortezat
209	7 „ „	protviiimea	protviiu-mea
228	24 de jos		„HrtOCp-hAHCTKHH;
245	23 de sus	mntnuitoria.	mntnuitoriu,
245	24 „	ucigătoriu	ucigătoriu
257	16 „	Hp-kfTMUHH.	llp-fcK-KIWHH

i

C. 2504

Redactor de carte : Ecaterina Ionaşcu

Dat la «ule>: „.„.„. Sun de «par: i, os.,969. Tini: f»
Eirtie semivelină lf o. m». Format: icpoxloo. Coli «Mortafc: 21'
Coli'de tiuar: 17. A onzs\sas».
Indicei* de clasificare ventru biblioteci mari: 459-S41.1
Indicele de clasificare pentru biblioteci mici: < B - «

Tiparul executat sub com. nr. 2504 la întreprinderea poligrafica nr. 3'
Bd. 6 Martie nr. 29. Bucureşti. K.P.B.